

**НЕЛИ ҒАРҢҒА**

**АҒЫМҒАҚА**

Ахәбатәи атом

**ЖӘАМШ РХРОНИКА  
АЛИРИКАТӘ ЕТИУДҚА  
АМРАҒА**

Ақхәынтшәкәтыжырта  
Ақәа – 2015

ББК 84(5Абх) 6

Т 29

**Тарпха, Н. З.**  
**Т 29 Афымтақаа. Ахэбатэи атом.**

Апхэынтшэкэтыжырта. Акэа, 2015. – 390 д.

Нели Тарпха (1934–2014) лфымтақаа 5-тэи атом  
ианылеит ессела ифу ажэабжыоу «Жэамш рхроника»,  
«Алирикатэ етиудқаа», адрама-феериа «Амрапха».

ББК 84(5Абх) 6



Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.

Алицензиа ахфылаа шэахэапшырц азы шэтал:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Тарпха, Н. З., атынхацаа, 2015

© Апхэынтшэкэтыжырта, 2015

## ЖӘАМШ РХРОНИКА

*Ессела ифү ажәабжьоу  
Хәтәкахъала иавтобиографиятәу*

### АЗЫХЪ – ЗНЫ ИНЫТЦХӘРААЗ...

Апхъажәа

Азыхъ – зны инытцхәрааз – нкылашъа амоума!

Цъара амѡа ркыргъы, зегъ акоуп хытцыртәк, мѡак ахъ икылсуеит, итцхәраан афьынанахоит.

Убри азыхъ апдан апданхама аасгәыхәт, ихатцкы апхъаѡ идызгало сфымта «Жәамш». Уи цхъатәыс иоургъы ауан уажәраанзагъы, ѡажәа шықәсака рышътахъгъы... Аиеи, аиеи, убриакара ахытцует! Убриакара тцует сыстол амгәа итеижьтеи!

Иара ажәабжьоу ишахәо еипш, иахъиз, хәарада, анкъа зны ахәышәтәыртафьы сахънанагазоуп, сызлымго ак сымазтгъы, егъараан сцъабаны шәсылгахъазаарын, шәгәы сытцышәхъазаарын, аха, акыс – сара ус ала-малагъы ипсуа сакәым! Ѧбагъы – убарт ажәамшк иахъыстахзамыз снанаганы, сыцстазаараф исцәызыз мышқәаны икамлеит! Имшы мышқәаны икалеит зныкгъы-фынтәгъы, избанзар, акы – стцара сгәабзиара

иацклацшуеит, саргы схи сахэеит. Насгы – хэаа амамкэа зеггы ирыцку – краамтатэи сара сеилахаракэа, сгэырфа нымтэакэа ирыхъаны скалам инсыжыыз – ҕыц ишытысхит убра!

Афымта иит, ашытахъ аамтала ихэыласшыызаргы. Уи зыхъказ амзызкэа рацэоуп, аха мзыз ссиркгы усгы икалеит – абри ахэышэтэыртаҕ, абри афымтаҕоуп рацхыза иахыз сқытауаа Дэрыцшыааи ажэытэ Ацынцэтэылатэ Еибашыра Дуззаан итахаз урт ацеицэа хацэакэеи ирызку рацхытэи ацэахэакэа, аессекэа, алирика-документтэ очерккэа, ажэеинраалакэа – ари афымта иацэеижыны, иахэтакны иаднакылаз урт рыбжеихарак ашытахъ ииасыр акэхеит иагыагылалеит – иахэтаны! – сышэкэы-сыхроника «Уара уцеицэа, Дэрыцшы!» Урт рацхыанатэ хаз-хазы аамта-аамтала акыцхъ иарбан, аха инеизакны рыфра, ишэкэны рышытыхра – даараза иуадафхеит! Избанзар, азэи ыцэеи ирызкыз акэымхеит, 130-фык Дэрыцшыаа рцеицэа ирызкыз рацхытэи лагамтахеит, рацхытэи бакахеит! Абрака аргылауахыки ҕнаки рыла ишалымшо еипш, ахацыркра афрагы аамта кыаҕла иалымшеит! Аматериал рацэаны иатаххеит, ахы-агы атаххеит! Хи-гэи-цси зцым абакагы – збакахом, афымтагы – зфымтахом.

Ажэакала, абриакара афты зымехазкыз арии сфымта хэыц – с-«Жэамш» изтамзеит! Чыдала жэамштэи уакатэи сыцстазаареи, егырт ахтыскэеи, ари еипш абакауси зеиламзеит! Еипырымтыр амуит! Сзыхъ хэыц – с-«Жэамш» иахылтыз сзиас ду иаамтнацаан – зымфа аухаз азиас, зегъ акоуп, мшынк ахъ икылсуеит! – сылкылнагеит саргы сыцстазаареи

сырфеиаратә дунеи рзын бакак исзафызахах «Уара  
утцеицәа, Дәрыпшы!» ах!

Зыхь хәычык ала иалагаз, нас идухаз азиастгы  
здухома иаламтәазтгы азкәытцәакәа, акәараццәкәа  
рацәаны! Убарт иреиуоу «зкәытцәан» икалеит нак-нак  
хашнеиуаз. «Жәамш» иахәтаны, иацәеижыны иадна-  
кылахъаз, усқан излеибаркыз, ихъаа хацәхәны иалсуаз  
адакәа – ахкәа: еиха нас иназахах «Ареквием», «Ахацәа  
рхацәа рашәакәа», ашытахь еиха «Ихатәааз анкетакәа»,  
«Амемориалтә гәы», «Ипхызынгы – ипхызымкәа...»,  
убас ажәеинраалакәа – «Сқыта, скыта, са сгәапхара»,  
«Ахынхәра»... убас ажәа цхакәа, ажәа уазкәа... Ахро-  
никаз зыда ихәартамкәа иахәтаз, ибафеибаркырахаз,  
иацәеиж гәакъаз акәхеит!

Ишысхәоз еипш, уи ашәкәы хроникоуп – Дәрыпшыаа  
рцеицәа гәлымтцәахкәа рацхьатәи бакас ирызгы-  
лаз! Уиоуп изхахахаз, кыр жәашыкәса рышытахь  
изхачапахаз Дәрыпшы агәашшараф рыхъз акамыршәра  
иазгылаз Абакеибаркыра!

Абас ихәычуп, уамак икамшәа, уамакгы амхәошәа  
збогы азә дкаларгы, аха изыцышыоу рацәоу  
с-«Жәамш!».

Жанрс иатцанакуазеи хәа, ибласаркыа длаха-фахо  
днадтәалозар акәхап цәгьамзар бзиа зымхәыцуа,  
измышәшыадуа критик цәыххаакгы! (Дзеипшызаалак,  
дхамандаз, иаууеи, ус азәы, хаарылгегитеи хаазкәылаз!)  
Усгы зегь кәканы ируталароуп, рхала рымч акәхом!  
Саргы исхәоит апхьаф цоурагь ибоит, ари жәамш  
иртаарыху ыымтоуп, ирымшынцоуп, зеипш хыызхәала  
иавтобиографиатәу, егьсахьаркыратәу, ессе хасабла  
иоу жәабжьоуп.

Убри иахъавтобиографиатәу иабзоураны, иалоу ахаѣсахъақәа шыоукы – икатцәкьаз, сызхаану, ибзиан издыруаз уаауп, аха шыоук рыхьызқәеи, рыжәлақәеи, рхатарнакқәеи ырсахъарктәны иаднакылт афымта, исахъаркыра-литературатә хаѣсахъақәахеит. Урт рыбжеихарафык иахъа икам, ипсхъоу роуп, рыхрат бзиахааит, рыцқа, ҳахьызқәа рххо тыц зхалымтозеи, рхәап, нарцәы ҳәа крыказар!

Уа Анцәа, сыбзиа гәтакы – гәнахамхааит!

Иапхъо ибоит, уеизгьы-уеизгьы ицәгьаз ҳәа акгьы рзызымуит, сгәалашәараѣ инхаз рхаѣқәа сымацара «истәны» инысмыжыит, апхъафгьы, имаздеит!

Абриоуп, нас, апхъаф ухаткы, заа исхәарц истаху, уажәраанза изысзымкьыпхьыз мзыз хадасгьы иамоу.

Иѣбахаз – иахәтаз, иацәеижьыз ахқәа Дәрыпшьаа рышәкәахьы ианиас, уа еиха ианатахха, зхәыгқәа неилкәшәа-неилкәшәан, акәчарақәа реипш изцәыргаз леипш, краамта-краамтаза еибакәеибаха исымпытцахан иқан с-«Жәамш», аха нас иаргьы гәыргъеит, саргьы сгәыргъеит – бакак шаххылтцыз анаба!

Ихпахаз – ихафсыз, ҳазлиааз, ҳазлаазаз зыда цсы ххамкәан иаабоз ҳсовет ҳәынтқарра ахаан зегь шахтахытцәкьаз, ишаххәатцәкьоз «итаташьны» икамызт, зегьы харкәатцып (уи тема нымтцәоуп!), абри иаафуаз ишахтаху тцабыргыла иаафыртә, ма ишаафыз ицартә иаагәағуаз – ҳазмыргәағуаз акы ықан, «ацензура» ҳәа, зегь зымчыз, инапшхыршәыф мыждаз – зегь блатдарыла икылзыршәшәауаз. Уи «иаркәышхахъаз» редакторцәакгьы, азәым-фыцям, инаханы иқәыртцахъан. Бызлацәажәо ауааи ахтыскәеи «рыцсы тауоуп» ҳәа, насгьы зынзак ирызхымгоз – ишпкәу

ххэынтқарра Ахада ду Хрушьчов ихағы ыреицакһан ас  
бзалахәмарыз хәа! (Уи ихъз амысхгәышьеит ашьтахъ  
исыхәозар хәа, ус «азәы» хәа дасырбеит, аха зегъ акоуп,  
ибжьо бара дбеипшуп, рхәан, усалагъ мѳа сырымтеит!).

Иахъа исыргъежьюеит уи ахъз, уацхьо ушлеиуа, цъара  
иупылоит, ацхъаѳ уи ихъз!

Ус акәу, егъыс акәу, «мышкы иахыцаз – шәымш  
иахыцоит» рхәеит, уигъы иара атәы канатцеит, аха  
иҕами аамта – дасу аҕхәара (иҕхәара) – иара аҳаракыра  
аамта – дасу ирзыпцтәоу, ирылахәу!

Лахъ бзиа зауыша, шәарбанзаалак – уаѳгъы,  
ѳымтагъ, угъы!

23–27.09.2000

ақ, Краснодар

## ЖӘАМШ

Сара уажәы избо цъысшьоит цхъаѳык ицъымшь  
длаха-ѳахо, ацъышәырччара дшалаго. Уаанза хазцои,  
сѳызакгъы абасшәа ак зыѳуеит хәа аниасхәа, алаф  
сылхны аччара далагеит – «Жәамш»? Цъон Рид цсра  
зқәым и-«Жәамш», адунеи зырхыцхыцыз?..»

Мап, цъушьт, амцхә ихарацәоуп уи Рид и-«Жәамш...»

Уи даҕаа мышқәан изтәыз! Ардәынеи ашьауардыни  
еидуқылараха, иузеидкылом.

Мамзаргъы, сара убарт еидыскыларц, еиҕсырцшырц  
иаукастцах!

Цъон Рид и-«Жәамш...» револиуциан, иреволиуцио-  
уп! Сара с-«Жәамш» иабатәи револиуциоу, аха уеизгъы  
иабцъаршьтыхлатәу акәымзаргъы амуа иаукаху!

Лафуп, лафуп, исхэо, аха избан сара урт амшқәа сыцстазаара кыр изыладырхэыџадырхэыз, апшагы еилнархыз атла махэқәа реипш, изеилнархыз? Избан уи аахыс ауаа, адунеи, апсабаратцәкыа даеакала срыхәапшуа сзыкалаз?..

Ех, ауаа, ауаа! Шака ибзиа, амала, абзиа шәа ишышәхылцуа еипш, даара кыр цәгыагы шәхылымтдыр!..

Аиеи гәышәа, ацәгыи абзиеи рышьхәа еивтоуп, ацәгы ахыкыоу – абзиагы калоит, иара убас иаархәынгы, аха шака иссирыз, шака иахәтаз, шака иреволиуциа дууз ауаа рыхдыррае еснагы апыжәара амазтгы ацәгы аткыс – абзиа арәиара!

Жәамш!..

Рацәак имаҷым, аха рацәазакгы идуум.

Изакәыхузеи урт аамтала иршәо апстазаарае? – еимгеимцарак, кәтыґырхасрак, зныктәи псеивгарак!

Жәамш – жәа-саатк, жәа-минутк, жәа-секундк ирафым-сыргы ауеит апстазаарае зны-зынла.

Иниасыр калоит икашәа-икамшәа, ус баша апстазаара мшқәа реикәыпхәазара цыара ибыжкатцәаза инымхарц, иханартәаарц, еиешәаз азынцыыр еипш, еиґмыршәакәа ус ишеипшыу иагарц мацараз ишазшәа.

Жәамш!..

Рацәазакгы икам апстазаарае, аха рацәазакгы имаҷым!

Урт зны-зынла пстазаара дуззак иакароуп!

Азын тхы еипш инымтцәаза иаууп.

Ан лгәыґреипш иаууп.

Ан лыгәбылреипш ихәаадоуп.



Аха иагькьафуп.

Икьафуп урт цхны тхык еипш.

Цсынтры кьафк еипш.

Аха апхын тхы апсынтры кьаф егьа икьафзаргьы,  
икалоит цстазаара дуззак аналпытцанакуа.

Икьафын, цхны тхык еипш, урт сжамшк.

Аха иаун, иаун цстазаара дук еипш.

Иалагеит уи с-«Жамш» цхны мшык азы.

Цшьашак аены.

Мап, имшыцэгьазам ари амш, апшьашамш  
апсхэрақеи афынфажэа мшқеи ишрымшугьы,  
ишцэымзаркыра мшугьы.

Зынзак зда цсыхэа рмоуз ак акэымзар, исмахац,  
шамахамзар, апшьашазы ма азэы хатца дцеит хэа, ма  
азэ цхэыс дааигеит хэа. Уртқэа рзыхэан Анцэа ишеит  
асабшақэа, амёышақэа, узцозаргьы уцала, зэыр дузаа-  
гозаргьы даагала!

Абри амш аены сара сташэеит сыцстазаараф  
рапхьаза акэны ахэышэтэырта захьзыз (ахшараиуртаф  
снанагарақэа – урт ирыламтцакэа).

Фымз на́кьа дуззак ахыхь баапс сагон, схы  
еикэжэаны ицон, зны ит́кэацуан, ́еазных  
атэыршы азэы иалихэошэа, акыртэ́хэа схэгэ́та  
иалнахэон. Атцыхэтэан – еиужьзаны, мши-  
т́хи еипшьны цсеивгарак хэа сымтазакэа...

Пирамидол, аскофен... азфэфен, ахьафен ухэа  
– ша́ка утахыз ахыхь хэшэ́кэа ит́зоз шы́та сара  
исмыхэозижьтеи! «Ахы порошок» (уахагь иамухт  
ихьымзар!) ада, ак сыхэо хэа сы́камызт. Уи сырфышьны,  
сышхазза саа́канатон. Ахыхь баапс змоу ида идыру-

ама уи аминут ухы тыгганы икаххаа иааилгаз азын  
мшеипш, уааилаганы уафшыны уаннықәхауа зыпсоу!

«Дасу иаңбал дзахыцом», – рхәоит, сарггы аңбалк  
сымамкәа сыкоума, аха истахым, истахытәкьам, аи-  
ашазы, ус иаалыркьаны сахәнатәыр. Ианамузах,  
сызфахәы згаша, иаасцеипшааит хамтакы! Иабанза уи  
хамтакы?..

Анаңбалбеит, шәышықәсахарыма сара сзыхәо? Сан-  
дуи сабдуи урт рабацәеи рықәрақәа – ашәышықәсақәа-  
псынтпроукәа мацхо иалагеит хаазқәылаз!

Иныстааит сани саби псынтдыр кьаеқкәа иныртдыз  
абас жәашықәсақа нахтданы, уаха акгы стахым. Мам-  
зарггы избан, нас, хазхылтызггы псынтпра кьаеқкәаны,  
ирхылтызггы ҳапсынттры кьаеқкәаны?..

Гәнахас иҳамоузеи, сукәыхшоуп, абри адунеиае  
ақәраантәкьаггы хышә шықәса ннатцуазар?!

Сара сыпстазаарагь зынзак иоузазшәа, ақәра ду  
– апсуа ионықәра ду ныстдызшәаггы исыпхьазарын  
цьоушът, срыхзар сгәы итақәоу ма рызбжак акәзарггы!

Ҳагоу игәы итоу игәы итапсааит!

Самханагалацәазар калап, аха уеауршыцылароуп,  
сапхьаф, сфыза ухаткы, избанзар ус икоуп иахьатәи  
сара сцәажәашьа.

Издыруада, бгәы итахымкәа уажәы, антәажә,  
атәыла бырбгара быкоуп хәа, уқьышә снықәутцарггы  
цәгьа иумбозар?

Уиашам, афыза! Уара иудырроуп сара сгәы итақәоу  
шырацәоу, иудырроуп урт зеггы ирыцку иреихауггы ак  
шыкоу схазы-сыпсазы.

Шьоукы рзы!

Уара узы!

Еихаразак – Адунеи азы!

Ааи, иаацёумшыазанишь! Схатэ усқәа рыда-  
гы (зны-зынла, ииашаны, схатэ уси азеицш уси  
ансзеиџымдыруаазгы ыџоуп!) Абри адунеи цәгъала  
хъаас исымоуп, умбои!

Издыруада ари ахъаа зыџнытэ иаазгаз? Мамзаргы  
исыцима?..

Абригь-абригь амшазы дииаит, абригь-абригь амш  
азы дагыггаит! – хәа, исзықәтәазма уи аены ашацәа,  
сара саниуаз?

Издыруада иахъеи уахеи еицшны ашәкәыцхъара са-  
хъазгагаз акәзар саныхәычыз аахыс? Ианакәызаалак  
кәзшыас исымамыз сзыцхъо анаасгәацха, сналгаанза  
сыцсы џеиуан ацәаггы стахымкәа, – афарагы.

Исгәалашәоит хтыск.

## ИМЫШЬТАЦӘГЪАХАЗ АГАЗЛАМПА

Зынран. Хьтан цәгъала.

Атцх акыр инеихъан.

Хәфны зеггы шыталахъан сара сыда.

Стцатәкәа цаны сыртцага шәкәкәеи стетрадкәеи зе-  
гы сышәкәытра итатцаны истцәахъан.

Садтәалан сацхъака сыцәа пызчыз, сыздызхалаз  
ашәкәы (ишцасгәаламшәои иахъыз!..)

Сан хынтәка ашыталартахьтә сызфылтхъан, бгыл,  
шыта иазхоуп хәа.

Атцыхәтәан, санымгылаза, дагыуа далагеит ҳгаз зегг  
быблит, исымысхыша, есуаха ишбыршоз хәа.

Аиашаз, агаз мачын, аиурагъ цэгъан, аагарагъы  
зыкъэшэоз ҳара ахэычқәа ҳакэын...

Ма ари мацара акэхарызушь сан илыгэтыхаз? –  
Ибзеицэоуп, арскатэи шәкәыпхъара збахъада? – ҳаагъы  
дысмытқәалоз зны-зынлагъы?

Исызнартысуаз бдыруазу, агаз акэтқәкызу бзеигзоз  
ускан, сан?..

Тыц сылымто даналага, атәуаратқәкы сакуа  
скыжмыжуа сгыланы сдәықәлеит.

Сышәкәы аасфытраскын, алампа аашьтыхны  
сындәылтцит, акәасқыхъ шьталара сцарц.

Илашыцан, ихътан цэгъала, пшакгъы тәытқәза иасуан.

Апша тамсырц азы алампатқәца снапы ахакны,  
абартца ашәхымс сналбаан, сахьнықәгылаз, амацәыс  
еипш абыржә абра сылкаҳахыр ҳәа, схы иалнаркысит.

Иагьналкысит, сагьнықәтқәрааит!

Абаруажәпышәхаахэынтқәаршышьыраснылаҳауеит,  
аха скаҳара аума хъаас исымоу, абри слампатқәца цыыр  
ҳәа акэын!..

Икасмыжът, рыцҳа, слампа изулак!

Адыхҳәа иласыргылеит. Сахьышьтаз ацәымзеипш  
иара ихҳаза исхаркын.

Сан даадәылтцыр, ҳагьита, уа сшышьталхәахәоз зды-  
руан азы, ажәжәахәа сфәгылан, сеиханы сдәықәлеит  
акәасқыхъ...

Суатах ашәқәа фасырсит.

Апенцыр гәтәышәқәа леидсыжылан, лаша-  
ра кәапкгъы зыбжымсуа иаакәстсит. Сшьамхафы  
ахъаа ибызбызуагъы схаштын, сыфхәытцалан снаи-  
сит. Ахәацъа икьтац шәкәы дшапхьо еипш, сышкәы  
сшапхьоз акарахәа иаасыршеит.

– Есуаха лампак агаз табырцәуеит, иаасымсхыша! – ағыра дағын сан адырсағаны ахәылпаз алампа ғың агаз татәо.

Сара сыңсы заны алампатцәца арыцкыара сағын.

Абас сыхыт саныхәыңыз зны.

Абас сықан саныхәыңыз.

Ишцеихәеи хпоег рыңа, цәгыала иршыыз Леонти  
Лабахәуа?

Чесны слова понимаешь,

Саныхәыңыз сеиңшын аеш...

Уажә сзеиңшузеи, нас? Ха-ха-ха!..

Исзыршоме уаха шыта ашәкәы сшаңхы?.. Ишца,  
цыушыт!

Иудыруеи – сажәызаргы!

Узымражәрагы узмырҗарагы икоузеи!

Ауағы иусым, ихбаам хәа дунеи ағы крыкоума!..

Анка аңсуа цхәызба илызхашызеи уажәы илызхашыоузеи?!

Санду ихалхәон: «Иахыеиңш исгәалашәоит, сыңхәызба назаны аңыкәреиртағы сшызцәеи сареи аңш хпапыңкәа еизганы акыанца ханалахәмаруаз. Хгәыла цхәыс дцо-даауа дсыдгыежыло, схылхырц дағын, луа чкәынак силтарц азы...»

Ашаноуми нас, акыанца далахәмаруа аңыкәреирта далатәан аңхәызба, арахы азәы диртарц иағын!

«Хабанзагаз, Анца хрыңхашы!» – дцәажәон санду, анкыатәи лаамтакәа лгәы рзынамзо.

Саргы сылхыччон гәаныла-аргама, аиашаз, аханы-зынлагы ани ашкол ағтәи стцатәы мыждакәа ртцара, есышыжы шаанза агылара, 6-километрк

ахэынтэа атэтэара анаасгэалашэалак, қыаф змаз санду  
лакэын аасгэахэлон.

Аха нас, сышнеиуаз, цқыа даныздыр, цқыа саназхэыц  
лыпстазаара, шақа дрыцхасшыоз аамта лашэ дахыалиа-  
аз азы!

Са сеипш аамтак дташэазтгы, дшынкашэаз  
еипш, тарак лтазтгы, анцэиныс, дзакэхарыз! Дзакэ  
прокурор духарыз, дзакэ математик духарыз! –  
«Шэкымтангы шышэ шышэымтангы хышэ...» – хэа,  
адунеи азна еиқыпцхыазо-еиқыпцхыазо данаатэалак,  
улыршанхарын! Агэеилгара, лгэы акэыгара дузза шлы-  
маз шэышықэса рзы дыцсит уи.

Егыарааны дубаргы, лнапы лыгэчамахы иаакэкны  
уск, цэажэарак ыкоуп ахырхэаз, лэыналхон. Зегь лара  
илусын, зегь лара илызбуан збафык иеипш!

«Ахы, шэыгешэыргэгэа, «апикроу» даауеит!» – рхэон  
лхы иныкэпшуаз.

Дыпхэысын, аха ахаан ынак хэлаанза ынык  
дааынахауа, кэыфрак дыгэаханы душыргы, илуа-  
мызт. Иагы дэахытэи ус калтаргы, адунеи азна ус  
лызбаргы, «кхы» лхэомызт цыара, аха уагэимшхаран  
иахыазны пхалк азна азы хэныгатэны илыкэшэар.

Лыкэбжы, лыгэбжы уаргыломызт. Ааи, нанду,  
нанду, «спикроу» мыжда.

Бара сара сыбгыц-қыад инымтэо!

Сцэахэа инымтэо!

Бара сара зыцсы тоу сышкэы, сенциклопедиа ду!

Тоурых зызбахэ амхэаз, каламк знапэы иззымкыз,  
аха зеипш поет цхэыс – цсуа цхэыс адунеи данымыз,  
дагыацэызыз!

Санду ссир, споетесса ду!

Шака бжэйтэ хыбафыз, шака бжэйтэ таарыххэафыз!

Шака жэабжы, шака лакэи, шака таарыхи бдыруаз!

Шакаггы хбырдырыз харггы ибхылтцыз, быкэша-  
мыкэша иказ, аха шакаггы адамра итабгалазеи!..

Хтаацэара, хажэла ахынзаназаазоз, шака абшытра  
шака абицара рызбахэ бдыруаз, ибхэоз!

Шакаггы быжэлеи быжэлари ртоурых афэахэа  
азеипш ибдыруаз иаггыбхэоз!..

Анкабынкызатэи хабицарақэа, хабыштрақэа зегь  
рпашэқэа ба бфынза иаазон, ба бфынгы итццуан.

Урт бара бырпашэын, харггы бахпашэын, санду!

Даара-даара кырцъара хшеинымаалозггы, иахзеи-  
цшызггы даара ирацэан барггы сарггы.

Шьала, жыла-цэала дара-даара кыр сыбтеит,  
ибыцьшыоу шьардоуп назаза.

Дабасгэалашэеи уажэы, Анцэа хрыцхашьа, аха  
банбасгэаламшэоз санду?..

Егъараан бысгэалашэап, егъараанггы бызбахэ  
схэап!..

– Лшьақэыгэғэара зынза илакэуп 70–40 рфы иле-  
ит! – дхыртысуан ахэышэтэырта ахақым, – Лгэы  
аусура еикарам, лпульс қахауеит, мыч кэарак лылам.  
Дышьталароуп!

Уи сара сакэмызт дызхэацшны дцэажэоз, исыватэаз  
цъара пхэыск лычкэын, «санхэа лычкэын» иакэын,  
ихьз абасхэари уажэы!

– Абас уаха ибыхьхьоу?..

Сху? Хы, ианбасмышьуаз ма! Мшэан, исымхэахьазеи,  
схы здыруеижьтеи! Хадсыратцэкаггы снамырбоз  
санқэыпшаз, жэа-класск рфы сантэаз!

Ишәтахума убри ашықәсан сшықаз атәы шәәхәараз  
ускәнтәи сымшынтә абғыцқәак сшәызырцхьар?  
Еитахәатәыс ишәыстәм, аха уақа икоуп мазак – сгәы  
амазақәа – рымаза – сыдамздам азәы изымдыруа. Иара  
абри санхәа лычкәынгы изын иахьа уажәраанзагы  
имазоу.

Хәычымыцқәак идыруеит, хәарада, хылкьа-  
фылкьақәак иахахьейт, аха агәагьтқкьа изырбада!

Уи схәейт хәа, уи убыскак сидыруеит, – убыскак  
ситтахьейт!– атәф бзиа итәтәы шитцә еипш!

Аха сидыртқкьазарцу?..

Истахым сара азәы сидыртәтқкьозарц, азәгы  
сара дыздыртәтқкьозар! Уи адагы иауама азәы  
идыртара?...

Абстрактлами ауафи ауафи шеибадыруа нацънатә  
аахыс?

– Илыхьа закәу шәымхәои? – дтәауеит иара,  
икәшәәцәгыаны.

Икәшәәцәгыахап, нас, ишца! Хәыц гәартәк ина-  
пы ианхаланы рыфатә-рыжәтә, рныкәгара...  
Ишцеиутқкьои, ихала даарыдхалар!..

Аха, сгәы сажьозар, ус сара избозар?..

– Ахы адақәа, ашьамфәангага дақәа реитәхәачра  
иахкьейт, аха игәатәтәуп, икалоит ус акәымхаргы,  
даәа хьаазаргы. Ажәакала, игәатәтәуп, анализқәа  
кахтцап, арентген дтәхтцап, еилахкаап зегьы.

– Зегьы? Азамана!

Зегьытқкьа бзеилкаару, схақым цхәыс, бхатқы?

– Хәышәтәышья амоу? – Шака илахь еикәузеи,  
ианацъалбейт. Хәгеита, сеикәырцшыыхаа сықәушәа!



## АНЦӘАҚӘА РТЫЦҘА

– Сыңсыр икоутцой? – Итцегь ианқәыпшыз, ргәы чкәынзан ианыҕаз цъара пхәыск лхатца диазцааит.

– Акгы ҕастом, – ихәеит.

– Избан? – лхәеит ларгы, лгәы нтыцсааны.

– Избанзар, сара соуп рапхьа ипсуа! – ихәеит иара, дхааза. Убас дхааза, убас дхалалза...

Шаҕа дхааз, шаҕа дыбзияз, иарамшк дафызахааит уи, усқан.

– Избан? – Дыцсытцәҕьаз аҕара лгәы назеит.

Сара убас истахуп. Истахым, нас, бара бсыгны скалар, – ихәеит.

Шаҕа гәыкала ихәаз, шаҕа гәыкалагы дыҕаз уи усқан!..

Шаҕагы лгәы изыбылуаз ларгы! Иеиҕу ицназгоз адунеи аҕы зәыр дыкоуп хәа дыҕазма?!

Ашьтахь, ишааиуаз, еиҕалырҕыцит лара лызтцаара:

– Сыңсыр икоутцой?

– Иҕастахуеи, ахи-хи, сыңхәыс рыцхә, – хәа схы са- асуа быстәуоит.

– !!!

Дыччон иара, ишидырыц, цәҕьара натцамкәа, аха ха- ара мыцхәыкгы натцамтцакәа.

– Ыы, ишцаббаз уи? Цсуак ипхәыс дитцәуеит хәа бахәхьоу дналхагыланы? Уи сара иҕастцоит.

– Иззын? – лыцсы лхахәхьан усгы.

– Иззын, бымбои, амцхәгы бахьыстаху аҕынтә.

– Амцхәгы?

– Аиеи, амцхәгы.

– Избан?

– Избан? Иаххэап, убригь абри схэычкэа бахьрану азын.

– Уртгъы ахьыпхацэоу азын?

– Хымпада!

– Насгъы цак думазар цэгъа иахьысымбо – убри азынгъы?

– Аиеи, убри азынгъы! Аха ишца? Еитах бдэыкэларцу? Мѣагара бцо цыбшьо, иау-уу, шэанацъалбеит, ассир, алакэ далашоуп ари!

– Алакэ акэым, аха алабѣаба! Са сеибгазар, усцэымшэан!

Цхэыс гэгэак, цхэыс мыкэшэатэы ссирк лакэын лара!

Алаф лхэеит, аха еснагь абас лара ишылхэоз, иара бахкэатц, амарца, даеа хааск диуазар акэхап шихэоз, хэык дранны даакалеит.

Рыхыкгъы згабцэаны!

Ахынтэ раан убаскак лгэы кыдгыланы, атыгэ аѣы инеины ишыказгъы (еитах апха!), иара убра асакаса дшанызгъы, илѣит шэкэыбгъыц хэычык; «Ишубо, еита иахкэашымыхеит, аха умшэан, апшьбатэи дцахоит!»

Амала, дыкнахатэуп, дышьтэуп, ицхашьо, иаашьо лакэзам акэымзар, ишцалылшеи, ишцалгэагъи, цхэыс мыжда, убри аминут азы абри еипш алаф?..

– Уаха угэы итеи санцсуа аены? – дцаахт еита дыгехырччо.

– Уаха? Хашта апшьганк рѣы цшь-киносахьак дсыр-боит быцъабацэа, бтэуацэа! – шыта дыччон, икьатеиах цтэо!

Дыччошэа луан ларгъы, аха лгэы лнархьуан иихэоз – дыцсны дыгѣаз акара лгэы назаны!

– Убригы азэггы изыкарымтца! Апсрағы аиныхра  
картоит ада... – инацитцеит.

– Ейха укьархошэа иубозар?

– Ишца, нас, ишца? – дыччон, дыччон, икьатеиах  
ццэон иара.

Иуччо сыздырам, аха ус акы аакалатцёкьар, уалазт,  
уалазт!

Гэаныла илхэеит лара.

Ашьтахь, ашьтахь – цхэыс гэгэак, цхэыс мыкэшэатэы  
ссирк лакэын лара! – еита длыхшеит ахшара!

Ацшьбатэи ахшара! Лаф Анцэа иныхэара  
иакэшэеит!

Длыхшеит Аца!

Абгы аетцэ кыдицаауан, амыргэыргыара ихан.

Лара усгы – Анцэакэа дыртыцхан!

Ус-ус, рыкэра кыр интыст.

Рхы-рыхшара, дара – еитцаффы... – Ирызхайт, иуаа-  
хеит.

Ашлагь налацсеит адэы иатцэа изкэыз.

Иара деибга, лара деибга, рыхшара рыхшара  
гэыргыахэха изныз!

– Сыцсыр йкоутцои! – ахынтэ раан еиталырфьыцт  
лызцаара.

– Акымзarak, – ихэеит иаахцэаны.

– Избан? – инкыдхайт лгэы.

– Баргы быцсзом, саргы сыцсзом!

– !!!

– Дышьталааит, сара еснагь исхэоит, – ари зхэоз  
иара иакэын, ус имхэар, иихэои шыта?!

– Мамоу, ус хэшэык сышэца, – изымурц салагеит  
сара.

Истахытцѣкыамызт, аиашазы, сара ашьталара.  
Ишьталаша – дызлымгара уамак зыхьуа иоуп, мамзар-  
ггы – згѣы каршѣны икоу цраѣа дызмам сара? Уама  
калеит...

– Жоқра дыками, – ххѣыцқѣа збоз лакѣын дызѣыз, ус  
хыыз чыдас илахѣахъан уи! Лакарагъ азѣы инааломызт!

– Жоқра! Уара иумдыруеи уи лыгѣра сызго дыказар?

– Сарггы сыками, сарггы сырхылацшлоит, хѣаас  
икабымтѣан.

Аиеи нас, «Зыцсы тоу ихьуазеи, ицсуа иоуп», –  
ухѣарц уаѣызар?

Сыцсытцѣкѣо цѣушьозарггы, угѣы уажѣеит, рыцѣа.  
Сара ус аламала иузуаѣхуа азѣ сакѣзам! Сахьзароуп  
сгѣы иѣаѣоу реихарак анакѣымхагъ – рыбжеитѣарагъ!

Аѣахызаргъ сықѣрахъымзас,  
Аха, мап, са сгѣыхѣтѣхъымзан!  
Сгѣы иѣоу сапыртѣуеит сыцсы шѣоу!  
Сгѣы иѣоу рзынсыжъуеит зыцсы тоу!

– Зыцсытоу, еи, уара, ишѣаѣауама, шѣразкы иша-  
кыз?.. – сгѣы иѣоу шѣзынсыжъуеит!

Сцѣа-сжы адамра иѣазгалоит,  
Сымѣа адунеи иапызгалоит...

Сымѣа – сѣымѣа...

Сымѣахымкѣа, сѣымѣахымкѣа, антѣажѣ, абаа  
хызжѣара сыкоуп!

Изакѣыхи, зегъ ицсуа ѣауп, зеггы! Насггы изѣахыда  
убри сымѣа – сѣымѣа?

Аха җалом, атҗа җалом,  
Жаа хырчала уаф дзынхонда!..

Аха избан, излеибаркызаауаз, нас, ари адунеи  
ажәада, ашәада? Җалеи тҗәлеи мацара ишыақәхарызу?..

Избан, нас, избан апшқа хәычы ахәхәахәа дзарцәо  
ан лгарашәа?

Избан узарцәо анду ллакә ссир, дунеихааназ угәы  
итымтҗәо?!

Избан агәақчымазаф – апсреи абзареи еимаркуа –  
ихъаа зыхнаеуа, дзеиқәнархо Ахәрашәа?

«Ахәра гәгәа ахатца иңышәагоуп, о-о, уараида!»...

Ак ыказар акәхап... Мчык ыказар акәхап, нас, доуха  
мчык...

Икоуп, хәарада, аха иабакоу сара сдоуха мчы? Исы-  
мазма, исымоума, исоурангы икоума?..

Ех, иахъа сгәалакарақәа зынзак иееим, излазбо ала,  
зегь хәытсыршәшәауеит, акы сгәы азтам...

Иабантәаазгеи? Аа, ахыхь! Схыхь мыжда тцысыхзаап!  
Уи анааилакоуп ас тәымбызшәала ацәажәара саналаго!

Нас, афыза ахақым, сышытабтоит ауп? Сыбзы-  
хәшәтәру, бдинаныс! Хәартак Анцәа исыт, цыушьт!

Снаган «схы хырца» снышьтартцеит. Апаимбар  
цкы еиңш ихәхәаза, икәашза, ихьшәашәаза харцкы  
аасышәтцаны, ахлорффы згәылкәа ицоз иартак  
снагәыладыриет. Апхынгәы шоураха, цсыхьшәашәа  
ихьшәашәаз уи сиарта санынагәылаиа, саарыхьташьит.

Аф иашьыз иеиңш стагсаза сықәиан.

Аназараза исымаз сгәеилгара исанахәеит снафсан  
фыңа шышьтаз, сара сшыхфыкыз. Абыржәытцәкәа

итацэит тыцк, уатцэынза апшра иапсам, лхэеит, ахақым хада.

«Импсыша ацма аматцэ азылакэуеит» – хэа, иуды-руази хэартак соургы, ас еразнакгы стыц хиазар!..

Сгэы итамкэа, схы итамкэа иаалыркыан сыфны сахытит уаха ҕазыкатцарак смазакэа. Изоухэо зма-хауа изтоутэо зкылсуа с-Жокра мцацэагы (схэыцкэа раазаф хэа исымаз) уахак сзыналмабжызеит...

– Бымшэан, сымхэеи, сара сыкоуп, – ихэеит санхэа лычкэын.

Указар, нас, указ, азаманоуми! Умч шақэхогы збап.

Дабацеи абри сашыа? Татынхатэк аасхэоит хэа ашыыжы дахындэылтцыз, уахагы дмааит. Иаасық-шэаны сыцсызаргы издырамеи!

– Дааип уигы, афны днеины арахы бшааргаз иахазар...

Сгэы иртынчуан, аха изтынчхозма сгэы? Ишцаихы абас?

Ишцоухы, уахэшыа мыжда, уараулабарасшаргэакуаз умдыруеи? Сышцоузасыз ателефон? Схы цжэаны ицо, сеивнаго ианалага, еиусыжыит атцэуара. Дыстцэуон сан, дыстцэуон сахэшыа! – сахэшыа гэыхэтэхымза!

Истцэуон схы, абыскак ишэихаз!

Уаха азэггы дысгэаламшэеит ускан, уаха азэггы дыстахымхеит, атрубка аакэсхын, сасит уара уахы.

Ма исгэалашэодаз, истаххарыдаз уаха?.. Сан, сахэшыа схаап хэа указу?

Адунеи маахэуаз, урт сара исымазар!

Урт ракэын рацхызагы абзиязгы ацэгьаразгы исгэалашэоз, истаххоз нцэак уцсы дшамыхэарагы, сыцсы уамашэа иахэоз.

Ииасхъазма, ицахъазма мшык-фымш неикъырц-  
цакны, ма сахъшьа телефонла сылмацѣажѣакѣа, ма –  
лара? Схъаакѣа, сгѣалакѣа, сгѣыргъаракѣа зегъы рхы ма  
иахъытърхуаз, ма рхы ахъеиларкуаз лара лакара изды-  
руадаз!

Иаакѣысхит атрубка, аха самыхъеит, самыцхъеит  
сара издырцаномер, фынқѣараныстыргъы, исхамыштѣуа  
схѣфы инхаз аномер 4-79. Самыцхъеит, егъысмахаит уи  
лыбжы абыжъкѣа зегъ ысызрыцкыз...

Минуткѣак рышьтахъ сгѣы иаакѣсит убжы.

Убжы – сара сзыхѣа абыжъкѣа зегъы ирыцку, зегъ  
реиха игѣакъоу!

– Икалеи, ибыхы? – ухъеит.

Сылагырз сгѣы икылатѣон, самырцѣажѣо ианалага,  
уара устѣхуп, схъеит, сыцсуеит, схы ткѣацуеит, схъеит!..

Бхы быхъуазар, нас, адохѣтырцѣа рахъ бымцои,  
ухъеит.

Уара иумдыруеи, зны-зынла угѣатѣѣынза аназара  
шуадафѣу?

– Сара сѣеип, аха агъарахѣа бхатѣа дыбхагылоуп,  
бизымхѣыштѣтѣуеи, ба беипш апѣхъыс даниоу?

Уччошѣа ууан, аха сара сгѣы цнажѣон, сашъа, иухѣоз!

Уигъы дыстѣхым – даѣазѣгъы, уара уоуп истѣху, уа  
узбар стѣхуп, сымцсыр утѣхызар, абыржѣытѣкѣа сыла  
уеарба, сухѣоит...

Сылагрзи сажѣеи еилатѣон.

Сназарар акѣхап атѣхѣтѣан угѣѣынза,  
абыржѣытѣкѣа сѣеиуеит, бымшѣан, ухъеит, угѣы  
пшкахазаны.

Сара издыруеит уара уеипш гѣыпшкѣак, гѣыхалал  
адунеи дшыкѣым, нас, мыцхѣы сызурхѣацѣои? Агѣра

умгои сара еиха сангәырғои еиха сангәакуеи уа уда азәгы дшыстахым? Егьырт зегь егьырт ак рывзбон хәа акәзам, аха хазуп зынза! Уара иумдыруеи хара хшаазоу, амцхә хаибатахны, хада псыхәа еимамкәа?..

Аетымра, агәырфа – ихагымзааз, абыдара-аны-дара, атдыхәтәан – аехәшьадара ихахьаз – убас хаидырхәалеит апсратцәкьагы хәзеидымго!

Шьюуки-шьюуки анык еицылхылымтдызшәа, еицәтәымуаушәоуп, ихьшәашәаза ишеибабо, шыкәсык еибамбаргы, ирычхауеит.

Бзиа еибамбон, еибатахымкәан акәым, мап, икалап иказар ус ацәафа змоу, иками ус згәы еизтынчу ауаа!..

Сара ахаан сгәы шәызтынчны скалахьазма зда дсы-мам сахәшьеи уареи?

Сахәшьа, сахәшьа, сахәшьа рыцха!

Бара былхәдаа, бара былымкаа адунеи сыкәзаарыма, нас?

Былымкаа крысфо-крызжәуа, ахауала сыцсы еивыго, сынхо-сынтцуа, ахәыцкәа аазо-иныкәго, сыччо-сгәырғо ианатахугы, сгәырфо-стәыуо, ауаа срылагыло-срылтцуа?..

Шака дафьгәкааны дуланхоз уи. Адунеи шака-шака дахәоз уи апстазаара, агәабзиара?..

– Бара шәызынтәык шәааилаланы абриакара абас хәычынзарак шәгәабзиара ахәтак-ахәтак сышәтар, сара уаха стахзамызт! – бхәон, бнацәкьыс хәычы инхшәоз хәрбо.

Иабаказ, иабахамчыз уи хара?

Шакараан ех, шакараан исгәалашәахьаз анкьаза зны ханду исалхәалоз алакә.



Уи сгәалашәон сара бара бацхьа стәаны, сылағырз  
како, сгәы статәыуо сбыхәаны – сызбмышәо,  
сыбмышәангы – сызхымгауа, срыцхәхәа санбхатәаз.

Адуineaә лакәк ацстазаараә кралшон иказар,  
убаскан иалшар шпастахыз!

## АЦСЦӘАХАИ АНИ

Дынхон рхәеит, цхәысеибак, лңеи лыцхәи ыкан.

Аңа анизхә, дануафха, цхәыс дааигеит, ачара иуит  
игәыргәеит зеихә ыкамыз ала.

Аха мчыбжьыкгы аамтыцкәан, лычкәын  
иааикәшәан ацсра далагеит.

Ускан, рхәеит, Ацсцәаха аргамату дныкәон.

Дааины ачымазаф дааидтәалон.

Инхоны акгы змышуан иказ иакәзар – ишьапахьы  
дцаны дтәозарын.

Ицсраны икоу иакәзар – ихәфьы дтәаны, зегьы ишыр-  
бо ицсы ихихуан.

Абри ачкәын иғьы дааизаап, нас уи Ацсцәаха.

Дшааизтцәкьа, днеины иханы днатәан, ицсы ихыхуа  
далагеит.

Ан, аеҳәшьа, атаца цшқа – зегьы ахьгылаз атцәыуара,  
аешьра реықәыркызаап.

Аеҳәшьа дааткьан, Ацсцәаха диҳәеит, сашьа  
дрыцхауп ғыц цхәыс дааигеит, изхарагы димбац,  
икалозар, ицымхәрас сара сшыы хәа.

– Ибзыгәағыазар, азамана! – ихәеит Ацсцәаха!

Ачкәын дфаиргылан, аеҳәшьа днышьтеитцан, лыцсы  
лхихуа далагеит. Диргәакуа-диргәакуа, ацсразы ак

лыгымкѡа дшыказ, – Аа! – лхѡан, ахѡхѡара далагеит уи.  
– Ускѡатц, устѡкатц, исзыгѡагѡуам! – лгѡы ѣнакаауан уи!

Икаитцѡз Апсѡѡаха!

– Ибзымгѡагѡуазар нас уа быказ! – ихѡан, дѡаиргылан  
еитах ачкѡын иахѡ днеихеит.

– Мап, мап, са сыпсааит иара дыказааит, сара  
изгѡагѡуеит! – лхѡан, даакѡытцаап аѡаца хѡычгѡы.

– Бааи, нас, ибымуазар! – ихѡан, уигѡы днаириан,  
лыпсы лхыхра дналагеит. Аа, аргмаду дишьуеит, лбо-  
ит аѡаца! Илычхаит, илычхаит, илычхаит, агѡак!..

Аха атдыхѡтѡан уигѡы акѡукѡухѡа дыхѡхѡеит.

– Сумшьын, сумшьын, апсра сылшом!

– Аа, абас шыкалоз саргѡы издыруан! – иѡатца да-  
лаччо ачкѡын иахѡ еита днеихеит Апсѡѡаха.

Убри аамѡаз даатцкѡеит Ан.

– Сычкѡынгѡы дыказааит! Сыпхагѡы дыказааит!  
Стацагѡы дыказааит! Рцымхѡрас сара сшы! – днеины  
леааитцыхны дныкѡеит.

Апсѡѡаха дгѡыргѡатцѡа днеин, лхахѡы днатѡан,  
лыпсы лхихуа далагеит.

Дгѡакуан Ан!

Дыпсуан Ан!

Шака илтахыз, рыцѡа, дыкѡкѡы-цыкѡкѡуа, акѡѡагѡ-  
цѡа илхны илаааз рыбзиабара нагзаны илбар,  
инагзаны дрыкѡгѡыргѡар!..

Аха иуазма Апсѡѡаха! Иуазма!!!

Уи еизиркѡкѡеит казарас илаз зегѡы, диргѡакиит ди-  
руазырт, мши тѡхы раѡѡеи еипшьны, уаѡ изхымгаша  
ахѡаа баапс лызиртцысит.

Дшыпсытцѡкѡо лбар, лѡагѡы дылгѡалашѡарыма,  
зны дытѡымкѡаргѡы, зны дытцкѡап, каитѡеит. Аха, уаха

умцсит! Абырскатәи хьаа баапс, цсышьа баапс литеит,  
аха зныкгы дымқыт Ан!

Лқышә еихаргәгәа илычхауан, илычхауан зеггы  
Ан!

Аа, абар, акгы игзам, апсыкоуп, Ан лыпсы лхихуеит  
Апсцәаха!

Деихеит Ан гәаша атыхәтәантәи лыпсы еивылгарц.

Деихеит Апсцәахаггы имч-идашьхәа зеггы еибар-  
кны!

Абар-абар!..

Аха ассир, ашана!

Инапкәа ааивахаит Апсцәаха!

Агәарахәа акәардә дныкәхаит Апсцәаха!

Апхызбаа илтцыз атцәтәахәа икатәон.

Ихьшәашәахьан ипкыш-пкышза Ан илҕатәаз  
апхзггы.

Дхьагәгәа дфагылеит Апсцәаха.

– Быказ, бныхәаз Ан! Зыхшара изын зыпсытцәкьа  
иамеигзауа аргамadu апсра зәазтаз Ан! Ибаазаз рна-  
пала быршьаанза сара бысшьуам. Илабашьа аакыдхны,  
дзырга-зырго дындәылтцит Апсцәаха! Ихы ахынахоз  
днылабга дцеит, дцазеит, рхәоит Апсцәаха.

Адунеи аҕы исымоу зегь рыла сыкәуеит сара иа-  
хьа убри Ан апсцәаха иааины зхы иамеигзаз, зычкәын  
ипсра ахзырпаз, деикәзырхаз леипш, минуткгы  
сымхьахәхьачуа апсра сшапылоз, уи ала ба бшынхо,  
бшеикәхо здыруазтггы, сахәшьа!..

Сара сахәшьеитцбы, сахәшьеитцбы рыцха!..

## АПСИ АПСИ РЕИЗГӘЫКРА

Саазқәылаз,  
зынзак сгәы бытцалан,  
исыздыруам,  
исыздыруам  
схы ахьызгара,  
сахьцара...  
Ишар – ихәлом,  
изшом – ашара итцалар!  
Суазыруа, азыблареипш,  
самахалоит бгәыкра!  
Хышықәса... –  
О, имачым,  
иаггырацәам, –  
аразинеипш еитцалан,  
хымш зны иракарахоит,  
Аха зны-зынлах, –  
О, адунеи зцәырацәоу! –  
Убас еитцытца-еитцытца  
убас ихәаадаха икалоит,  
сназанггы – сзымназо,  
саазанггы – сзымаазо,  
ѿ-хәаак реипш,  
ѿ-мцак реипш  
цәгъа срыбжъахалоит!  
Сбылынггы-сзымбылуа  
смыблыкәанггы-сзымблыхуа  
нарцәггы сыкамкәа,  
аарцәггы сыкамкәа,  
цъа сыбжъантцәалоит!..

Акат хахеипш  
бхыбѣасахъа алакнаѣахоит  
    убрахъ цъара ахара,  
снапырхахаргъы,  
сгѣы цѣымзатѣас снахаргъы,  
сгѣахѣара –  
о, ишысгѣахѣароу – исгѣахѣароуп,  
сгѣы ахъаа –  
    шхъаац ихъаауп,  
иагъа абла хызѣаргъы!  
Цѣымыѣ хъшѣашѣа –  
    сгѣы иалагылоу жъакѣаха,  
быѣсреипш ихъшѣашѣоу,  
быѣсеипш игѣакъоу  
    уи быѣкамзаара  
        знымзар зны санышѣахѣах!..  
Егъа сѣхѣаргъы,  
егъа зургъы,  
зыбла тшѣаша – Аиаша – сзавсуаѣа,  
издыруа,  
исѣѣымѣашѣо  
    акоуп иѣоу –  
        сагъызнымшѣахуа!  
Быѣсра мыждеи  
сара еикѣабли  
    ѣаиѣѣыхарахо  
шаѣа-шаѣа,  
еиѣа-еиѣа аѣыѣ ылыбхуеит  
    аназара –  
        сгѣатѣаѣа!

## АЕШЬА

Абыржэйтэкъа, ухэеит, Гэдоутантэи, агэылара укан уааиуашэа, 45 минут рыла укылкъа уааит.

– Ахэшэ зыбымжэуеи, ус зыкабтэи? – ухэеит уеыргэгэаны.

Хыхьк лыхьзар, уамоума, хэшэык лжэыр, инал-хыцшшап! – умхэакэагы укамызт уаанза.

Абас иаармариан акэхап шыоукы-шыоукы ачыма-заракэа зегы ишрыхэацшуа. Ирдыруама, зэыр ихы азишътуама чымазара ду, чымазара хэычы шыкам? Ахэыч шакэу аду зхылтуа?

Абыскатэи иаапкны игэароу ачымазара баацсгы абыскак ипацашькуамызт ауафы ианаамтоу ихы гэцареикуазар.

Шьта, ус, разкызар акэхап...

Иразкуп хэа, унапы еикэкны улатэаргы, убзахэит, нас!..

– Уара исуржэыр стахуп, – схэеит, ахэшэ анухэа. Схы унапы – унап гэакъа дукэа! – натцоукын, ифышьтыхны ахэшэ суржэит, уаасыхэаччеит, уаасахэмарит (уи еихау хэшэы абаказ!)

Схы угэы инкыдтэны уаасытатэеит.

Шака угэакьоузеи, шака сыцсы ухэлоузеи! Шакаггы сыцсы уахэшэузеи!!!

Унап дукэа – унапы хаакэа! – рыла схы ааушьышьит, убас ихаан, убас игэыблын. Уахэшэа уара дукэыхшоуп!

Анцэа уитахытэкъан уишеит уара арскак, хэшэыда ухэшэызар!

– Инапы хаауп, ба бнапы атцкыс, уи еиха ачымазаф димароуп! – лхэон хэхэшэа қэашьдаггы, унапы ахыза

инхэйтатцаны, хяа згымзаазоз лшыап рыцхақәа шыы-  
шыуа уанаатәалак.

Са исгәалашәом уара лшыапқәа мшыышыыкәа аха-  
ан лапхьа утәахьаны! Уара лааигәара уқанатц, саргы  
азәгы хнапы лтахзамызт. – Шәнапқәа шпацхауеи,  
сжы сшәырхьит! – лхәон, дхақәгәамтца.

Сара сгәы иахәон ари, аха аназарагы хяаак скыл-  
накаауан, избан абас зылхәо, сара гәыкала сьлфупеи  
хәа. Аха сгәы зыжыжыхуан акала, снапы дашыцылеит,  
лгәы цнатцәеитоуп икалаз хәа. Апшеипш уаакылкьара  
ла лзы ифьцбарамыз, игәазхарамыз? Аха бжеихан,  
агәра згоит, уара унапы шыхаатцәкьаз. Икьиоу, ира-  
зу уафьми уара уханьтә-ушыапакынза?... Башамаша  
иуфьцсаауама, нас, уара абриакара тыпхацәа, уара  
ухьз зыхны иахьа уажәраанзагы дәык изныкәымлаз?  
Учкәынра уацхьа иниасны иаауцыло цьушыома, зегь  
хәаак-хәаак шрымоу анбоудыруеи?

– «Ейтах амораль апхьара далагахт!..» – абыржәгы  
иухәошәа сахауеит еснагь иухәало.

– Адохәтыр иахь бзымцеи, ухәеит, уаасфәпшын,  
уара сугар стәхуп схәеит... Дааит умахә, алаф наилухит  
уи еснагь лафк илухуеит, угәы издууны иаргы атакс  
ашыгә-шыгә дыччоит, цьым, сахәшья дузымаазеит,  
хузныкәымгеит, ухәеит уччо!

Хаизныкәымгатцәкьеит уи, уара уацхьагы иара иу-  
сурахь ателефон сизасын, аха уашьтахьоуп данааз! Уи  
ибаргәузеи! Са сзын дымцхәцәазаргы калап, цьара-  
цьарауизхьыцыр, аха, ишырхәо еипш, «Москватәалоуп»  
зегь игәәфы ишнеиуа! Сыцсытцәкьон сыгәзаргы, ак-  
гы быхьуам, быбзиахоит ихәоит. Уи схәеит хәа, дашь-  
цылахьазар акәхап, еснагь «схы сыхьуеит» ахьысхәо!

Саатбжак ашьтахь схы тыггаза, стагсаза сықәиан.

Шақа сгәы цсақәандаза сықаз! Арсқатәи хәшәы зыжәхъаз акы аламала иазеикәыртәомызт схыхь, уара уанааи, унапала ахәшә ансуҭа, ула гәакьақәа анаасхуга, сыбзиахеит!

Сыбзиахап зынзагы, уара убас иугны усымбар сашьазатә!

Сара уаха сзымшахгы, ухьаақәагь сара исымандаз! Хаб игәаратаҭе ахаан азә ица имыхьзацызт. – Уи уара иухьт.

Хаб игәаратаҭе ахаан азә ататын дамыхацызт – уи уара уахеит!

Хаб игәаратаҭе азә дынцьнырымхацызт, уара унцьнырхеит! Угәтакы ноугзеит, иноугзеит иуулак, аду-неи иахьзыкәыз иреигьыз ауафы уи дахьымзазаргы.

Иугәалашәо, уи дгәақуа ацсхыхразы данықәыз шақа умҭа дазпшыз?..

## АТЦЫХӘТӘАНТӘИ АМШ

Уара иаарыцқьан ҫышықәса аинститут аталара уаҭын, уаҭын есышықәса.

Ленинград, Саратов, ухәеит, седру, уахьықамыз!

Зны аконкурс узахымсит, даеазны – ҭақы уцырхахеит.

Уахь ианаму, ара х-Ақәа артәаратә институт ахь уаан, мчыла уаахган, апышәарақәа зегьы хәба-хәба хәа итины, аматематикатә факультет уталейт. Шықәсык Анцәа ишихәара укән, атцара утцон, ибзиазаны, аха адырҭашықәсан?



Адырфашыкәсан еиҥаузцәыртдыхит наҥьнатә аа-  
хыс иааугоз, угәы иҥыхоз.

«Арҥафара стахым, сынҥьнырхароуп!» – ухәеит.

Цәгбала, напышьашәала акурс аахуфан,  
хшынтаацәаз зегь хшухьынхалаз, унықәланы уцеит,  
уахьцозгьы умхәеит.

Уцеит, ахәа ағралан атҥла шырфо еипш, ачыма-  
зара баапс лығраланы хан дшафоз, апсра ахықә  
дышхықәгылаз, дшухьынхалаз...

Лара лакара изҥахыдаз, хара хакара изызгәадураз  
уара ауафара наза улҥыр, угәтакы назар, аха уара  
мыцхәы агәәтеира бзиа избоз, цыара иамкуаз уафымыз!

Уара уагьцеит, дагьынкахәит хан, даҥа шықәсык ма  
Анцәа исараза, сычкәын игәыхьтәыхьзара анцәа исыр-  
ба хәа, иахьеи уахеи дшыгәжәәжәоз...

Хаха-хымш апсра даҥын, дгәакуан, лгәафра фбан  
хан, лхьаа мыжда дшафоз, уара умфа дшазыпшыз!

Уажәи-уажәи лыпсы хәычык иназгашаз ахәшәқәа  
дрыхәон, агәырқәа дрыхәон.

Сара иахьагьы-уатцәгьы сгәы иқәыфәуеит – уи  
ашьтахь уи схазыршҥышаз ауамеиқәатцәақәа шысхыз-  
газгьы! – уи лыхәхәабжыы, лхьаа мыжда иахылтүаз!  
Иахьагьы сшьара сықәкьан самоуп, иахьагьы сгәы  
кыднажәоит уи исмахарц слымха шызыцгәогьы, азәы  
исмырхарц сшафугьы...

Умааит, узымааит уара ахымш рызгьы.

«Сыприт, ирласны уа сҥалоит» – хәа ателеграмма  
иааушьҥыз уажәи-уажәи хәхәапшуан, ашә халапшуан.

Дынҥанагалон, хәгеиҥа, ашәихәаф дшықәзаара  
дықәын, апсеивгара даҥын, арахь уажәи-уажәи  
даалҥны даахалапшуан. – «Дмаазеи?» – лхәон.

Акыр лықейндаз, амшқәагь реихәйдхашәара  
далапсуазма! Уҳаирплан нкатәа-аакатәо, аҳауа иалан.

Х-саатк рыла ауафы дахьыбжьысшаз фымш амфа  
уқәын!

Ахымш рзы, ашьжьымтан аиарта даакәтәеит  
еикәабылхьаз хан рыцҳа! «Сычкәын дташәырхеит,  
шәа шәоуп изхароу!» – лхәан, ллакта ырцәгъан дааҳа-  
хәапшит сахәшьеи сареи, адырра ахьуахтаз азын.

Ашьтахь афны иамкуа еилақь еилатәаз ачапшьацәа  
днарылапш-аарылапшын, акефхәа амыткәма аахлырт-  
леит.

«Цәгъала исаазахьаз, хьаа мыжда сызтаз, агәтыха са-  
зыргаз, абаа ду еипш сзыкәгәыгуаз, ацсыха сызымтаз,  
сычкәын затцә, уабакоу?.. – инеималтәеит хан!

Уафпсы игәыжәла змаз дамыртцәуарц залшозма уи  
лмыткәма! Ахахәгъы артәыуарын!

– Бақәытц, быстыхә, акгъы имыхьт, уажә дааиуе-  
ит, иаачҳа, абаа пытрак! – илазхәоз рацәафын, аха  
акы дазынкыло хәа дыказма згәы кыдгыланы иказ,  
зыпсы ахац иакыз! Атцыхәтәантәи агәыграгъы згәы  
ацәбашахаз ан рыцҳа!

Исгәалашәом, шака аамта ас ҳаказ, шака аамта!..  
Лгәы хәычы итаз аарчылазаны, лыпс хәычы итаз  
аатыршәаны, дтагсаза дныкәхан ләааитцылхит.

Убаскан, убаскан. – «Дааит! Дааит, абаа!» – рхәан,  
абартцахь абыжькәа аагеит, иааилауатырт.

– Рыцҳа, лыпсы дахьзеит, убо! – цәажәабжьык зегъы  
инрылс-аарылсит.

Алағырз ҳаганы, ҳала ахьтоу умбо, ҳоатцкәеит  
сахәшьеи сареи.

– Дааит, дааит, абаа, Вера, бәыргәгәа! – быжькәак  
нлыкәдыргеит еитах хан хәаша!

Ус уаафналт.

Ахаан сыбла ихытцраны икоума ашә уанаалагылазтәи  
усахьа! – Уцәышза, шыа кәарак уламкәа, ула тырхаха  
хан уналыхәапшит.

Җаҗеита, диазаахьейт хәа укамыз, уахәшыа мыжда!

Ускан лыпсы җыц илхаланы дкәағза аиарта  
дықәтәахьан лара!

Лыла траа дузыпшуан, ханду мцацәа – лан, уама  
зыхтызгахьоу лышытахьала длытцатәан.

Уаха иууаз, иухәоз акы уаақәымшәазакәа игылаз уа-  
арылсын, угыргыруа уәааухейт хан лахь.

Унакәйт, уеыналхажьны дгәыдукуларц.

– Мама! – ухәейт, улагырз акәыркьхәа илбаадо.

– Уабацо, аеада! Са соума рацхьа игәыдукуло? Зны  
ацсшәа рахәа арт итәоу!.. – Иахьынзалылшоз ала аҗьеф  
ааукәлыргеит лара.

Уааилацсейт азнаказ, ула даеазә дабо указма, ла  
лакәгәышыамыз узыхгәакуаз!

Лажәа фбамтәкәа уаагьежьны – Мшыбзиақәа! –  
ухәейт.

– Унеины рнапқәа рымх! – еитәх адтца ултәейт.

Уи атдыхәтәантәи дтцахейт...

Унарылалейт рнапқәа рымхуа, игәыдкыло хатцагы  
пхәысгы!

Зегьы уанаархысоуп уааины дгәыдукулар анылуз.

Улакәын, хаара-бзаара зцәызхьаз лхы-лҗы унагәзит,  
дааугәытцоухәхейт, улагырз узхәаеуаз кажо.

– Уабакоу, уара, скалаць мыжда, тынч ацсыха  
зсумтозеи! – лхәан, лгәы аапшааит.

Зынзак ацшқа иатцкыс деицәаны, дышцарыцхәхеи  
хан хәашабгацәгы!..

Нас?..

– Шәындәылтц-аадәылтц, лыхшареи лареи рызхара ейбабааит! – рхәан (зхара ейбабашья хаурызма ма?!) хан хаалызныжыны индәылибахәеит зегъы.

Даалтцит, қәашьда, дамтцит, дамтцит ацсра хамтакы!

Хымпада, абрақа ацсәәхагъ игәы пшааит, цыхья сзыхцәажәоз алакәәф еипш. Дымчызтәышаз мчык калазар акәхап, ацсра иқәкыз саатк иадамхаргъы дхья-гъежбызар.

Кругәалашәо, сашья, иахья усқан иаххәакәоз? Абри-абриоуп хәа, рацәак сгәалашәом, аха ибзианы издыруа, убри асаатоуп ноунагзаз хгәәфы икәандаза, итцыхәтәантәины ицхаза, игәашаза иахзынхаз. Исгәалашәоит, алафгъы ххәон, хагъыччон, ларгъы ҳаргъы. Угәацъыба иаатухын, иаалуркит лара устуденттә билет.

Аа, абыржә избошәоуп ицәеикәа қацшьза икәынт-рышәза упатрет хәыц ақәырчабны. Уи иахәон Ленинградтәи атехнологиатә институт амеханикатә факультет афбатәи акурс афы итәоу абригъ-абригъ истудентә билет хәа.

Ииулак уиасзаап уи аинститут ахь, инаутзазаап угәтакы!

Лнапы еикәыпсқәа рыла инархәы-аархәуа дахәап-шуан уи хан рыцқа.

– Хазлеижьо акы акәымзааит, бара, цқя шәахәапши! – лхы аахақәылкит дахыхәмаруашәа.

Харгъы хаччо (хшыччозгъы иукәшәира!) агәра лхаргон ишжьагамыз, иштцоураз, дшынцънырхозмышкызны!..

– Адамра хыла саурсырц угэы итамзар, итца, инагза сухэоит! Ууаѳха, абаа, уаб ихыз умырцэгъан, узлоу умырцхашьан, – лхэеит...

Нас!..

Нас – Сышьтых! – лхэан, уи унапада напы лтахымхеит.

Ахэыц иеицш дѳышьтыхны унлытцатэеит. «Ак сурхът, сушьит!» – лымхэеит. Хара аназара цъара хналкысыргы. – «Абаа, сышэшъит, шэнапқэа шпацхауеи? – лхэон хаазқэылаз, ағырц ааххлыргон.

Избан усқангы уара унапы еиха изыхааз? Дуѳыгэкааны дахыкыз акынтэ ус ла лгэы иабозоу, ма ииашан ихаатцэкъазу?.. Уи шыхааз уажэы еихагы агэра згеит, сашья!

Ускан «снапгы лтахым шыта!» – зхэоз сахэшья рыцхагъ аа-шықэса абри ашьтахъ ларгы лан лгэакшыа, лан лызѳа лыхыны лкэал данаатагыла, уа унапоуп дзыхэаз, уа унапоуп зегъ реиха илзыхааз, са снапоуп ихаамхаз.

Уажэ саргы уара уоуп истаххаз, уара унапоуп зегъ реиха исзыхаахаз, «шмаф ихэшэ» еицш исыхэаз!

Нас?..

Нас дааиташэеит, хан хэаша, иаразнак.

– Агэыр сылашэтца шэласны, сшэыртынч! – лхэеит.

Шака инахагъа-аахагъазеи, шака истахымыз уи арэшьяга!

Итцегъ хазхара даабар, хлацэажэар хтахын...

Аха хазлацэажэарызу, дхазбарызу хан ахаан хазхара, уажэы мыждаз – еихагы!

Истахымызт арэшьяга гэыр лылалцар, иканатцоз здыруан, аха илуазма!

«Абранзоуп уаха исылшом!..» – лхэозшәа, дааиҭа-  
шәеит убас зынзак, хан лакәзамызшәа, тәымуафык  
иеипш дыхьшәашәаза!..

– Иараби, лыпсы штаз лгәы хатцылхыма, халхаштыма  
хан?.. – сгәы аатыхьшәашәаит.

Хнеихәацшы-ааихәацшит ҳахфык.

Агәыр калтцеит аҳақымцхәыс – уи атдыхәтәантәи  
«хьаартәаган»... Уинахыс... Уинахыс... Убри аминут  
инаркны хьетымцәахахьан! Ахааназы иабыдаз,  
ханыдахахьан, лыпсахәа ашамтазынза ишналгазгы.

Лыпсы штаз лхы хкәылгахьан, ханлыжхьан.

Уаха ианаму, дхәхнымхәлеит, дахнымхәлеит  
апстазаара – абырскатәи хаареи шареи ейкараны ил-  
зырбоз, хымш рацхәа «даеа шықәсык ма исараза» – хәа  
дыззыхәоз...

Ех, хан рыцха, сан рыцха! Ибдыруама, ибдыруама,  
амала, бзакә хыхь мыжда баапсу – уаф изхымгара?..

## ГИППОКРАТ ИМЦАНЫХӘАРА

Ех, Гиппократ! Гиппократ Ду! Гиппократ дузза!

Унапатцака сааины сыкоуп!

Унапатцака саргы саанагеит!

Изыкамлеит, нас, сара уара уфы саанамгар, салам-  
шәар арымзаафык уара уфы иаанагахьоу рхыпхьазара.

Уараиумдыруеиуртшакафрыпсыуараеикәурхахьоу?

Иумдыруеи шакафгы умч рықәымхахьоу, шака  
пстазаара ссирқәа умпытцхьоу, иуцәкьатахьоу са  
схы-сыпсы змаз, истахыз ауаа нарылатцаны?

Шака хшыф мра уцәыцәахьоу, шака шаетцәа  
уцәкьдшәахьоу!

Иумхәышәтәыз, узмышәоз цъара азәы дшы́камыз, днеит уара уёы адунеи дузза ахьынзаназаазоз рапхъаза уаф дызмышәоз, уаф дызлымгара ахъаа баапс зыхъыз Емпедокл, апоет шыахә, зкәакәафы абахбачыра (иша-аи-шааиуаз «аду», «акыбачымазара», «арак» зыхъзхаз) архаз.

Иара итәала дахын, адунеи амаа икын, аамтала, зны уафыс уимшьо ды́казаргы, зегъакоуп, даанагеит уи ахъаа мыжда уара укны.

Ахъаа мыжда – хәыч дызмамыз, ду дызмамыз!

Ахъаа мыжда – нцәа дызмам!

Нцәас, ахас уи иоураны и́калашаз уара уакәын, аха зуакәымхеит, Гиппократ, зуакәымхеит!

Уи умышьыр акәын!

Аха иухароузеи, абри адунеи ша́ка ибзиоу, ша́ка ихәартоу – убриа́кара зфа тцәахны иамазар?

Емпедокл дазәын, дазәызатцәыкын уара ха́талатәи упрактикаф уи ахъаа баапс зыхъыз, аха иахъа?

Иахъа иабанзаназоу. Гиппократ уи зыхъуа рхы́цхъазара? Шы́қәсқәак рышьтахъ шы́қәсыкахъ жәа миллионк псуазтгы уи ахъаала адунеиаф зехьынцъара, уажәы фажәижәаба миллионфык псхъеит, рхәеит, Гиппократ!

Уи ипсыз, аха ипсран и́коу?.. Ишца́калеи, изы́калазеи абас? Умч зымхазеи, ухшыф зымшәызеи абри ары́цҳара абырскак измыраапкыша ухәыцыртә?

Абри зегы реи́ха изызхәыцтәу, зегъ реи́ха ахгы-апсгы зы́қәтцатәу ак закәымхеи, Гиппократ?

Избан, избан, Еинштейн дзирыз уара ушьтахъ? Зқы-шы́қәсақәа рышьтахъ? – Избан дзирыз уи адунеи афы даартфы дуны, дтоурыхтә етапны, датомтә шәышы́қәсаны, дкосмостә ераны?

Избан абри ауаф, даниуаз, ихәычы бжаны, краамтагы ихәыч лыгны иказ, уара уатқыс апыжәара зигарыз, амзахь дызцарыз, Венерагы дызтәарыз?..

Ихы итамзашаз аума ауаа рашәа ииз ихәамц иазышьтымхуаз, иацтәарамыз ахы былдыз ихаргыла-ны дзишаз?!

Ихы итамзашаз аума бжышықәса ихы дакапануа җымтүа, дзымцәажәо дказтәаз?..

Бжышықәса изымхәаз, изышьтымхыз аума ауафытәыфса ноунагза идирхәаз, идрышьтирхыз?!

Хы мыжда зхагылаз азә иакәын уи, Гиппократ!

Уи иеицәа хы зхагылаз уакәзамызт, нас, ишпоухы абри арыцхара абырҗак иаапкыртә?

Ухы дышпоумырхәеи уи, Гиппократ?

Издыруада шәартас иуказыр уи ицхыраара? Ауаа идирхәарц, ирхеирхарц акәымзи уи итеория зихәыцыз, атом зизбыз?

Иара ихароузеи, шыоук аалаган, уи хлымзаахк – ныртәагак алырхызар?..

«Акәты ашыгы шапы итнахуеит» – хәа иныртәага хәыцны адәы иқәйтҗама Ауафы?..

Гиппократ ду, Гиппократ!

Афилософцәеи ахшыфдуқәеи, Софокли, Еврипиди, Фиди, Полеклети ираамталаз ахәшәтәыф ду, ахақым ду!

Демокрити Емпедокли ргәабзиара зыхьчоз, иахылапшуаз иахьатәи амедицина уасхыршьтатҗафыс иамоу!

Унапатҗака сыкоуп, утоуба самтәаиоуп саины!..

Платони Сократи хәтыр ду зкәырцоз, еицырдыруа Римтәи ахақым Гален иртҗаф иашан иипхьазоз уара, усзылҗа, усзыхәшәха!



Имачхарыма, нас, захатыр азын сара усхылацшра,  
усыхэара?!

Мап, издыруеит, сара уара ушсыхэо, уа узмышэо  
акызатцэыкоуп, чмазара затцэыкоуп – амац еипш, зыхъз  
уафы имхэаша!

Аха уи сара исымам, цым, Анцэаггы исыдумгалан!

Сыздыруам, иабхэтаан ихадимгалазар хазшаз, иаз-  
хоуп уи исцэагахью!

Абар даины дысхагылоуп уара ухатарнак, уара  
у-Пиндар – знапы санутцаз. Схьаа шэартамзар акэхап,  
уара уи ауаф инапы санутцазар, аха дфеацэами уи, Гип-  
пократ!

Ииашоуп, У-Пиндарггы дычкэынзан, аха игэра  
угартэ акынза днеихьанеи ари?

Сыздыруам, настггы дыпцхэысуп, дыпцхэызбазоуп!

Сара уаха насылымшо, уаха инахымшэо рахатыр  
збоит апцхэысжэла, аха рацэак бзиа избазом.

Издыруада, уи зыхкьо урт бзиа избо ахацэа  
шэахыкьоу акэзар? Иатахузеи, иатахзоузеи, цым,  
апцхэыс мыжда иахьынзахэтоу ахэафынза дхаларц  
азы?! Ахэса зеггы ирымчим уи, зеггы ирынархам!

Уи схэеит хэа, ахэса рымацара ракэхарымашь уи  
рынарха мацра зхароу?

Суазцаауеит, дызустазаалак, схатцоуп хэа зхы  
зыпцхьазо уара уакэзами апцхэыс лымчимхара-лынарха  
мачрацэа зеггы хытцхырцас ирымоу?

Уара уакэзами шэышықэсала-зқьышықэсала  
уи дфеазхэо дызшьахауа? Ус шакэуггы, иубома  
дахьынзаназас, шака лхы дахэаз!

Уара адунеи ишазар аахыс иузеиҕеҕымырцааз, иум-  
чимхартаз – лара шака аамта кьаҕеҕа леахылыгтаз!

Апхэыси апхэыси ракара еилибакаауада, аха урт  
ракарагы еиматэамда!

Иарбан цивилизацияаалакгы уи акы ахэап хэа  
сыкам. Сара издыруеит, апхэыс лыхэ гба итазом,  
апхэыс лхақ адунеи акара ихъантоуп!

Азэггы игэы иаанамгааит ара са сахыпхэысу мап  
ацэыскыр стахушэа, сахашшаауашэа, мап!

Иахьцалак, дзымит, дзанымлеит адунеи апхэыс  
илеигыу!

Апсабара иапнатцаз апцамтақэа зеггы ирыц-  
ку лакэны дынхеит, даггыкалеит назазаз егба рыла  
зхы ткэацуа хатца фырхатца адунеи ағы ишыказ,  
ишыкоугы...

«Атыбра зцэымгу ипынтца итиаауеит» – хэа,  
(устцэкба акэхару!) саанагеит еитах апхэыс лғы,  
апхэызба лнапағы!

Илдырри, еилылкаари абри – хатцатцэкба дымца-  
зар? (Ох, исхэахт, хатца даацандаз уажэы, дыпрофес-  
сорха даакэгылап! Ус икалондаз, хатца имцац пхэыс  
шьатара адэы дықэлозма, адунеи иахьа изтагылоу  
амчымхарақэагы амамзаауазар акэхарын...)

Мап, мап, сгэы касмыжып!

Ддырехэоит лара, Анцэа ииныхэаша, лықэра мацуп,  
лпышэа мацуп, аха дара дыбзиоуп, рхэеит.

Седроу, уагоуиацбалцэгбахааит! Уахыналыхэапшуа  
ублағ уамак дзааиуам, акыр даууп, акабардаееипш  
дхаккала.

Хаара рацэакгы лытцам, схандаз хэагы  
зеанызшэоггы азэ лакэым.

Амцхэ лхэом, дыччом. Бласаркықэакгы цыфцыфуа  
лыбла иамоуп...

Дысгэампцагэышьеит, иаахтэаны, сгэы  
быкэымшэеит ббома, апхэызба, разкыс ибымаз –  
сарпызбам. Ёыхэшэтэра ба бкны ишьтало дарбан  
арпысзаалакгы ас бигэампхо балагар, хатца бзымтцеит,  
бхэар сахает!

Аха иабакоу, бдырехэоит арахь, еихаразак  
ахацэа рпалатаё. Идбырбазеи, иарбан хэацба шэкэу  
ирзыкабтцаз?..

– Ибёахает, (ааи, абри ажэатэкья!) абри апалатаё  
бахъаанагаз! – лхэеит сывараёы ишьтаз апхэыс еикэа,  
ххы анааилахгала, ханеибадыркэа. – Оымз акарахэа  
иаантэеит абра сышьтеижьтеи! – атцты даакыит.

Шэзынхъаауазеи? – абри азцаара стир, уеизгы-уе-  
изгы ишылтахыз ааслырдырит.

– Оо, нан, мачхэума! Бызцэымгугы изааумган! –  
даагзит.

Анцэа хрыцхашъа, уахылыхэацшуа, лызмахак аа-  
лак ирзыфом, лган анаара узавсуам, арахь илмышъуа  
ак ыкам! Алогика мыжда шцацэызи еицэацашэа икоу  
абри адунеи!

– Дкэыпшуп хэа блыхэамцшын, дхьуп, нан, дхьуп! –  
Атцты дыкыуа даахэын, варала дныкэеит.

Уа Гиппократ! Ухатарнак зынзак дыбзиазаап! Уигы  
ёба хэа ипхъазатэуп – иахъа исразкхаз анухэо!..

## АЦЪАРСАХЪА

Сёы атзамцахь инархэны снаиеит, уи ала уафы идыр-  
рын сара азэы сияцэажэо егыиуа, агэахэараггы шсыма-  
мыз, – амчгы. Скидыпшылон уаашёык (издыруада,

инреихазаргьы!) рыба знысхъаз знапы адыршыла-хъаз, аха акгъы ахьрызкыдымхыз, ахэшэффы зыдкъа ицоз атзамц. Ирхэыцуаз, мап, рацхъа исхэап, ирхъааз абра иадыпшылахъоу? Икоума иахъагъы ма ицахъоума урт – ҕаахэыра ахыкӕм – нарцэы? Ассир! Зэырфы ибахъоума са сыбла карақәа еразнак абри атзамц ахахъшәа иааньрхыз?

Азәы итӕхны инанитцазшәа, игъамгъамуа сапхъатцәкъа икыдын ацъарсахъа! Зынзак ани хқытан хӕхынхоз хгәыларӕ икӕз иахъагъы ихыжәжәараза игылоу. Лакраа руахәама хәа изышытоу, еикәжъакцаха иахагылаз ахатацсатӕ!

Ажәла нтцәеит, акы иазхәамзааит! Мап, цъушьт, изаусузеи, иахзеилоузеи ацъари сарей? Сара – ирымнатӕц, ирымцшьац, уахәамак зшьапы ахызым-гац, сара – икыьрсианым, иагъыцсылманым, дин змам, икытатазаны адәы икәу! «Бкытатазӕ адәы быкәындаз, нцәакгъы дбымамзаауаз!» – абыржәы исахауа цъыс-шьоит санхәа лыбжы. Оо, уи шака Анцәа игәра лгоз! Амц схәазом, аиаша, сыфнамлац ахаангъы сара уахәамак, абас снагәыдыпшылахъеит ауп Лыхнытәи ауахәама, Афонтәи ауахәама ухәа. Ахытцәтцәа шаны ирыртозаргъы – сыздыруам урт рыфнутцкақәа! Мыш-кызны цъара сахымцәажәар ада цсыхәа смоургъы, акгъы сыздыруам, ани зызбахә сгәалашәаз Лакраа руахәама ада. Зырхәарах зегъы зыгъырхыз агыгшәыг еипш, игы-лоуп уи ахәамц мацара иахаанха, атзыварақәа хаххала. Убри акәзоуп сзыфнацшхъоу: нарцэы хабжы «цаны» «ишаауа» аабоит хәа, хцалон анкыазы ханыхбыцкәаз. Итӕкка, еикәылашә-еикәыхъшәашәа икӕз хныфналаны хыхь адаан иамаз хныкәгыланы, хайцлабны ҕахтуан ма азә ихъз хәаны, ма ус иаахатшәаз хәоукәак

неипшыа. Ауахэама алазара атзамц кеиџхэа инанкьон хабжы, нас иаанцаны арахь еита ха хэхь аџаанахон. Уи дасу ханашыцылақэа. Хашыцылаанза, апсцэа рыбжы акэызшэатцэка ицхязаны хшэазызон. Зегьы ахьнеиуаз хамнеир зынзак шэаргэындақэак хакэны хрыцхязар хэа хшэон, настгы шака ихахтцоз «нарцэы» хэа акы ыкатцэкыоушэа!

Абри ауахэамапхэа ес нанхэамш, уахынла атцх кыр инаскыханы, еизаны итэалон аџарацэа, ххабла атыпхацэеи арпарцэеи, апсцэа ангыло аабоит хэа. (Хара хауп атыхэтэанза акэны уака итэаз. Уиаахыстэи абипарақэа уи ахэаа итысхэеит – рабацэеи ранацэеи рлафкэа ма рцоурақэа» рыгэра ргартэ, ишца, цыоушэа).

– Аддыхэа еыла ибжэалоит иеыбгаказацэан ицсхыоу шыоукы – ашэа хэо, еинкыаны икэашо. Цыанат рымами, нас! – шакантэ лала ирбатцэкыаны, лымхала ираханы рхы хдырбоз шакафы!

Уахык, нанхэамшык азы, хан хшылмышытуаз, агэыла хэсахэыцқэа лызкны аарла хлымпытыцны хцеит сахэшыеи сареи. Уамашэа иубаша, хандугы – абырскатэи нарцэа усқэа хазхэахыаз! – убригь илтахымхэит хэхьцаз шэзыршэо ак жэбар, шэгэы кыдшэаны ак шэыхыр калоит хэа. Икалақэахьан рхэоит, убасқэагы, чытбыжык заханы, апсы ибжы акэтцэкыоу цышыаны, згэы кыдшэаны, иахэацсрауатцэпсра ицсуаз. Ашытахь изласхэыцқэаз рыла, санду ха хшэара ацэшэарадагы иудыруазеи, илдырзар уи ауха ишыптцэоз сара абырскатэи исылалаазоз апсцэа рдунеи атыхэтэа?.. Зегь рапхызагы зинтерес сымаз акызатцэык акэын, усгы апсцэа гыланы избоит хэа агэра гатцэкыаны сызлаказ ала:

Убри ауха апсцэа «дрылзбаар» стыхын сара Кэынта.

## КӨЫНТА ЛАЖӘАБЖЬ

– Сара уи азгаб сылхаанын, нан! – шакантә илимхәац дышья илхәалоз санду уи лтызшәа. – Нан рыцха лыпха затә лакәын («нан» хәа длышътан лара анхәарагы аецаларагы лзызуаз, лхатца иабиашья Сыкәын ипхәыс, апхәыс ахкәажә хәа азәыр изырхәахьазар, иззырхәахьаз Елыф.

Дызхылтцыз рыла, Цдаа дыртыпхан. Шьоук абхъзыла рызбахә рхәозар (ани ипха, ма ари ипха хәа), лара иара Ламшъатә иахәшья Елыф хәа акәын ишлышътаз. (Лашья еиха хьыз змаз хатцазар акәхарын!)

Ипхәыс цааимбарыз, аха митәеикәатцәа зхызгахьаз пхәысын уи. Лңеи лыпхаи хәычзақәаны (сабду иаб ихылтцыз, уа Тырқәтәыла иахънеиз еибахаз, зани заби псыз, убартгыи хәычқәаны!) аайдкыланы аарла изхытцит лхатңеи лареи амхацьыррахьтә. Аарлагыи рытцәфан нарсны, қылақ рхы аатқакны анхара ашьяпы ркуаны, уахык ахышәахьтә азәы агәызхәа иаатирқьаз ахызатцә деизқьа дышъны дылканажът апсуа мца апхья армызағ ихәхәаза иқәианы, зызқәа амцашыра иатаны, иаапса-икараха ицәаз лыпшәма Сыкәын. Дыршъит харада-барада шықәсыла иааиуаз, уаха имыцәаз шьоурак атцыхәала. Деиба-кәеибаха даатәеит Елыф, аха лгәы калмыжыит. Лхы-лыпсы рыхтынтцаны илаазон ағырпынтңлеипш иқанқашо иоагылаз лыцкәын Абдәти лыпха затә Кәынтеи. Аха уигыи лызимырхеит «хыхь иқәтәоу» ханцәа ду (санду лхәашьяла!). Тцәфаншьяпс, хәыштәара мырцәагас лыоны иазгылаз Абдәт хәылбыхәказ иааикәшәан, уаха еитахәарак ааимоузақәа, мчыбжык аатцуаны



еикәанарбылуа, ахәшә-абыгышәы, апшфы шырхәоз, хнырхәтәыс иҕаз зегь шықартқоз, ахаха рзы аңсхыхрахь днеихеит (илыхьыз, дызгаз азәгы издыруам, лашьа ипсышьеипш, мңашоуран иаашьтылхит.

Сгәалашәара иалфны исахауеит санду лыбжы:

– Сан, сбыхәоит, анра-пқара базыраззар, уаха азәгы шәысхамгылан санпсуа, Хаңьарат ида. Уи инапала сеикәиқыр сҕахуп, – лхәеит цәашьеикәаблы!

Хаңьарат зыхьызыз атаацәара иахыпхьазалаз, хәы-шықәса раахыс иабрагыны, зеырфашьаны дара рҕы иҕаз иакәын хәарада, уафшьрак атдыхәала (усгыы уафшьран, шьоуран изфыз аңсуаа жәынгы-ғангы, имаҷымхар хәа ишәозшәа!)

Лажәа илхәаз фбарымтәит атаацәа. Изқәыхәланы амцабз илакьтоз злакта алабылуаз Хаңьарат игәагы-изымгәагыу днеины дналхагылеит. Ицламхәа еихар-гәгәа, иеыҕажо длыхәапшуан.

– Уеыргәгәа, Хаңьарат! Ухатцами, абааңсы! Сухәоит, улағырз сықәумтәан! Унапала сыбла хәа, уаха даеазәы иоумразан. Идыр, са сзын уи еиҕу цьанат цага шыҕам! – лхәазаап, акәашьтацәгы, атдыхәтәаны.

– Убри лакара зхыздыруан, ачҕахәа ишцәажәоз, зыла шаапшуаз ипсхәоу азә дыҕам, мңацәа! – Лгәы еикәжәо даакәыпсычҕаит санду. – Ишылхәаз еипш, Хаңьарат иоуп, нан, знапала деикәызкыз уи! Ашышьыхәа, иеыҕажаны, лағырзыцк лықәымтәакәа дналхытцит. Дышиашаз ихы иқәыжь дындәылтцын, афны дна-валеит... Абас лыхьт Кәынта рыңҕа! – Даатгылт санду минутктәи аңьабара-фымтра ныкәылгошәа, – Апсы деикәкны зуха дындәылтцыз инаркны гәырыз-шашәаз дынкылахәаша дцеит Хаңьаратгы, иахьа уажәраанзагы избахә ыңәоуп.



– Избан, нанду, иеызыхиркъазеи? Абырскатәи аамта дныкәызгоз атаацәа ргәырәа атыхәтәанза дзаламгылазеи?

– Иашыак иеипш дылзыкан уи. Изихымгазар акәхап, рыцха, дылхагыланы лагырзыда лыцәабара. Насггы дабрагмыз, ауаа рахь дцәыртцуамызт... – абарт ажәакәа ишхахауа игәнахкыларц, сгәы аласыртынчырц дазышәон санду, аха сара егъараан сазхьахәларын абри икылазшыа, насггы избан лымкаала дзалылхыз Кәынта абри илуамыз-илыхзымыз илжымыз-илцәамыз? «Иашыак иеипш дылбон» мацараз?..

Нак-нак еиха-еиха сәеидасцыцхьаза сгәы зызфоз санду лажәакәа ирытцыздырааз лара лыцсы иахылмырзааз амаза еиха-еиха исзаргамахон.

Адамра италгалеит нас, уи ззин лымамыз, имахагъараны илыцхьазоз ацәанырра. Лагырзыла итәыз илацш гәыблы шылхыз, илызгәакъазаз инапкәа рыла лылацәа неикәыцсаны дапыртцит уи адунеи абри атыхәтәанзатәи ала зегь хәаны! Абри атыхәтәантәи ала зеггы лзырханы!..

Абрака иптәеит апхәыс пааимбар Елыф лгәатцга, лыфны ашәггы нытдашыыхааит. Ххылтцшытра абицарақәа рсхема итыхны исымоу афы уаха имҕеиеит Сыкәын ионата. Атцла иалфәаз амахә еипш, хабацәа ррагәапш инагәылацсит.

Иахьатәи абжьаргыла

1). Цдәаа рыжәла Адсны иказам, икоуггы Қардаа хәа акәзаап шәышықәса инареиханы рапхьа ауахаама апапцәа-қыртцәа ирбзоураны ишыцсаххаз. Дара уртггы мацуп иахьа.

Цдэы Ламшьатцэ иахэшья, абри лызбахэ дашьтала-  
ны енак сышэ даахытцит, абас хэышықәсака рацхья,  
Қардаа хатцак.

– Жэытэла издыруа бакэзароуп бабацэа рхылтц-  
шьтра, абри апцхэыс лызбахэала исабхэозеи уаха?

Иасхэеит, хэарада, санду лыла исаханы издыру-  
аз, егыасхэеит еиҭа, Елыф лыцшэма Сыкэын Атар-  
ба инышэынтра еиқэханы ишыкоу сабацэа ржэытэ  
рынхартәҭ, Сыкэын хэа алатын бызшэала иан-  
цаны, иахьанзагы ишыкоу. Схата шака еазнык  
сныкэыпшыр стахны сыкоузеи, уи идагы избахьаз,  
схэычра аблаҭ инхаз егырт итаацэа (Елыф, Абдат,  
Кэынта...) рнышэынтрақәагы. Урт – зегь рхэынгақәа  
нханы икоуп, анкыа Траа рыдгыл хэа изышьтаз  
анхартә хэстаҭы. Иахьагы уа дықәаарыхуеит, имаз-  
куа Тарбак иааигәа дыказамкәа, дыказаргы, хабдуцэа  
ршьа иахылтцыз иоуп хэа азин изтаз сусгы асо-  
вет хэынтқарра ирымнаххьаз, аха тахыла, абхэтаала  
изықәнагаз, сабду иахэшья Шьамсиа илхылтцыз  
Гэымбы Рашьыт ихылтцыз, ихагымхаша хәхэшьяца  
Гэынба Лиова.

## АЗРЫЦРА

Абырскатәи зызбахэ сахахьаз, зшьажәла сдақәа рҭы  
илеиҭеиуаз апцхэызба Кэынта лакэын сара убра нанхәа  
ауха азрыццэа антәоз зхэынгаа збарц истахыз. Дызбо-  
ит хэа агәра гатцәкьаны сыкан, «дызбар» дшыздыруаз  
агәра шсымаз еипштәкьа!

Ишысхэаз еипш, хцеит хцута атыпхацэеи арпарцэеи хрыцны убри Лакраа руахэама ааигэара, уи иавганы игаз амфаду аамфыхытшэа.

Зегь реиха сшэом зхэозггы, издыруеит, уи ауха иахь-цалак гэызазarak, гэтыхьтшьаarak шимаз. Иахьшэоз а́кынтэ, амцхэ иччоз дубарын, амцхэ ицэажэоз дубарын хааилатэаанза, аха ханааилатэа. – «Шьшы-ссы...» – рхэан, иааибартынчкэеит. Хкытбжы мгар акэын, мамзар апсцэа «шэаны» хамцан икэымлар алшон!

Даара краамтаггы цыф-чыфхэа ицэытцачча-мытцаччон азэык-фыцбак, насоуп реандыртынч.

Исгэалашэоит, даара ачхара уадафын умтысзакэа, «кыт» мхэазакэа инеиужьны фба-хпа саат адэаза акэтэара атцхагэы инахысхьаны, еихарак абри еипш атагылазашьяан.

Хавараф абыкхэа тэак лкахарггы, агэра згоит, сгэы атхаратхарахэа еисуаз нкыдшэан ицарггы шау-аз! Сахэшьаггы – убас, ларггы сарггы, атынхадакэа реипш, хапсы заны хааидыгэгэаланы хтэан. Издыруада, итцегь сшэарггы ускан сара, абри сахэшьа леиха апсык сахьейхаз атакцхыкэра исыднатцоз хэычык сгэы аласмырхатцозтггы.

Тыззы-тыззыхэа нанхэа тхы рхагаланы ирым-ман артцукэа, убарт ракэзан адунеиаф атцх еилазгоз сыпсымзар, адагькэатцэкьяггы «рсимфония» ыкамызт уи ауха.

Уажэы-уашьтан сыпшын, апсцэа аацэыртцны, ишырхэалоз еипш, еилацьуцьюуа, еилыс-еилысуа, «ау-раашья» икэашо амфаду иаабжьалоит хэа, даарылска-ауеит хэа Кэынтаггы, лыхцэы шыкьыркэа дыршьахауа, лоуразоуроу дкэашкакараза.

Атцх тынчран. Ус, иаалыркыан ссухэа инеигэа-ааигэеит, рыцсы дибарзазеит зеггы: еиха-еиха иаа-скауа апкарапкарахаэа аеышьтыбжь харантэ иаафуа иалагеит. Инакэырццакны иаахакэыршаны ана-ара ашэшэыбжькэа аагеит.

Аа, апсцэа ахыгылаз, аа апсцэа ахьеизаз!..

Сгэы ткьома схэо, адык-дыкхэа абжы цэгъахеит, митэ амшын исыдыгэгэалоз сахэшьяггы лыгэ хэгчы. Хазватэаз хаихабацэа хнарылапс хцеит нак-аак.

Исымхэеи, мшэан, абри сахэшья дшэар хэа сшэеит, акэымзар, уагеимшхара акэукэу тастара сыкан, атцхагэха, цсгы дсымбо, бзаггы дсымбо!

Аеышьапышьтыбжь есаира иааигэахо, ханыпшы, еыхэаккэашза атцх мѡаду иаабжыалеит, апкарапкарахаэа иѡхавсит. Хабла аарла инеихыст, дкэашза азэ ихэамц накэабааит уи аеы, ашэшэыбжькэаггы аапкзеит зынза!

Аеыуаѡ даахэын, еита апыккахаэа дылхавсит.

– Сыгэра жэгомызтеи, шэхала ижэбама, нас? – лактала ихахэо, иеырпагызаны дтэан зегъхаизыхэхэаны уаха хаазгаз арпыс, ас акы ибатцэкьоит хэа дыказамкэа иарггы дшыказ ианикэманшэалаха.

Хынтэ алада апкарахаэа дхавсит, хынтэ – аѡада. Даеазнык даабжыалар, сгэы ткьазаны сыпсыр каларын.

Хкэызга-кэызгаза, азэггы хзымтысуа хаилатэан.

Ус хапхья амѡаду нымѡахытц дкэашза азэ даалыѡрын, абалерина леипш, шыап пықөла дкэашо, ха хэхь иѡааихеит. (Лѡаалхеит акэзарггы здыруа-да!) Ашэшэыбжькэа еитаѡыцхеит. Ани «ацсы» ихы хақөкзаны дахзааигэахазо даналага – «Унанаа!» – лхэан, артцэаа-артцэаа нымѡахылтцеит хаздыгэгэала

хтээз. Сывараѣ сахэшьяггы – Уаау, уаау!– лхэан, инацлыргызит, анаѣс итээз лара илыкэлаз хэычыкгы. Урт инарыщырхэеит даѣа ыыѣака...

Исыздыруам, ххы хэхшыѣ ахь ицаны убри аминутаз зеггы хазлеиламгаз, ма хгэы злакыдымшээз!

Зегь ааилауатырт, итѣкыаны иѣны идэықэлаз дубап, еикэагьежьюа иқэхаз дубап, иахьтээз изымтцысуа ихахэхан иаанхазггы шакаѣ утаху!..

Убаскан хэцхьа итцабанггы – изымтцабаз, ибналанггы – изымбналаз «ацсы» царта имоуа даакэхеит. Днытцаба дымцеит усггы, ацсцэа ишыкарталоз еипш!

– Уо-р-ра-а, шэымшэан! Шэымшэан, шэымжэла нтэеит!– ихэан дыѣхалакааит ихарпаз ашьаршьаф шкээкэа ѣеихицааит хгэыла рѣыс Камуна. «Камунаратѣкьа» хзиуит, аивыс, уи ауха!..

Иаабаз-ихахауаз хабла иазхамтѣо, хэычы-хэычла хэцсы ааталеит зеггы. Сахэшья рыцха, (усггы аѣалкны дахыцеит ускан, хара дацэымцазарггы! Лыгэ хэычы ахаќьа-хаќьа иеисуа, дысгэыдыршэыланы стэан. Ех, иќасымтцаран иќаз иахьа убри аминут шысзыхынхэуа здыруазар!..

Дыршыырц, дырхэахэарц акгы игымхеит Камуна, цытќ ихаихаз ахэыцқэа ргэы тќкыаны иушьтуазма, аѣада хэа ицэа ихыхуа.

– Са сакэым, аха шэа шэоуп иѣадатѣкьоу! Мамзар, ацсы дгыло жэбахьоума?! – ихэан аќырќырхэа дахыччо дынхадтын дцеит Камуна, ишьаршьаф ихы итарцаны.

Зрыѣра хаштээз гээзтаз иѣызцэеи иареи раќэын уи аухатэи аѣышьахэ гэытќьага хэ халазырцшыз!

Адырѣаѣены уи ада хэатэык ыќамызт ххэыќа аѣы.

Нас ацсцәа шәызхара ижәбахъоу хәа иаххыччон  
иаахпылалак.

Шака илгәампхазеи, амала, санду аҫар изпшьаргаз.  
Дуаруаруа аоны дыѳнан хәлаанза абас ацсцәа  
ирылахәмаруа иалаган азоуп урт, ажәйтәан еипш  
акәымкәа, реыртцәахуа имгыло изалагаз хәа. Уи агәра  
гатцәкьаны дықан ацсцәа шгылалоз, уимоу, ҳаргыы  
агәра хлыргарц даҫын, ишгылоз хәа ажәабжькәа ҳахәо.

Уи убас гәыртцкәылк лыман, убас баѳчыдак лыман,  
илхәоз аргама ухата иубазшәатцәкьа уналгон!

Ех, ацсцәа, ацсцәа!.. Уажәык саарыланагалазахт!  
Иарбан, нас, срылазгалаз? Аа, ани ацъарсахъа, нас уи  
исгәаланаршәаз ауахәама.

Еиҫах даҫа хтыск сгәалашәараҫ иааимкьейт. Ахаан  
исхаштуам сара уигыы!

## **«АНЦӘА ИАШЬАПКРАХЬ» ИДЫРХАЗ АЕКСКУРСИА**

Ашкал сантаз акәын, ажәбатәи акласс аҫы стәан.  
Иаалыркьаны иаахаласит ажәабжьк, Лыхнытәи  
абжьаратәи ашкол иҫоу атцаѳцәа «Анцәа ишиашьапку-  
аз» жадыруоу ухәа.

30–40 шықәса рацхъа ауаѳы акосмос ахь дыприт  
хәа рхәар, еиха уазыпшырын, абри ажәа атцкыс. Ишпа?  
Дызустада Анцәа иашьапкуаз? Атцаѳцәоу? Ишпа-  
каларыз абри? Итцозеи ҳанацәа, ҳабацәа, урт рабацәа  
арелигиа иацәхьатцижьтей, еихарак абри ҳара ҳмилат!  
Шәышықәсала инцәадоу ҳара ҳажәлар реипш азә дгы-  
лахъейт хәа сыкам. Иахъагыы иуахалоит агазетқәа

рҕы, ажурналқәа рҕы уапхьалоит, чыдала уи ҕапызҕеуа атеисттә литератураҕы иудылалоит афанатизм аҕынза иназо арелигиа ихнахны, иатәнәтәны иа-моу ауаа рҕәыпқәа шыҕоу, урт реилыршәшәараз, раҕыхразы аусмҕапгәтәкәаҕы шыраҕоу. Хьзыс иартәзаалак, гәыпс еиҕыркаауазаалакҕы ақьыр-сианцәа, апсылманцәа, абаптистцәа... зегы акаҕоуп иахьеицкылсуа: Анцәа ихатцара, иашьапкра, адин амтцахырхәара, псәтахәыс урт рзын ақәгылара ухәа, шака рыхкы ухәари! Шьоуки рфанатизм убаскак цартахәзмам аҕынза иҕеиуеит, рыпсы иахылтцызтәкьа имеигзакәа «псәтахәыс» Анцәа иртауа. Хаҕоу иибаша, иахаша! – Апсуаа хҕы лакәкк аҕынҕы иудылома, ша-маха, абри еипш ахлымзаах?

Ахаанҕы! Атоурыхҕы иамхәац, ажәларҕы ирым-хәац.

Насҕы шака шәышықәса тцуаз усҕы хмилаҕ еи-уоу азәы интқааны, ицқааны динк дамтцаныхәо, да-шьяпкуа дыкамижьтеи. Иқьырсианра ахьынцәо – ипсылманра алаго, иара убас – иаархәынҕы: уахәамак италаны иныхәо, ма цьаамак италаны на-мазк ркуа, иахьакәым жәйтә аахысҕы иудылом. Хажәлар абри аганахьала санрызхәыцлак сыбла иа-ахымгылар залшом саб анкьатәи ишәкә хәычык (уи тцәахуп сахьиз хәфны еҕьырт саб ишәкәкәеи ихьз зхәо адокументкәеи иртахьаз аграмотакәеи ирыланы). Иахьзуп «Анцәадакәа реилазаара» («общество без-божников»). Инцәадоуижьтеи итцозеи хәуаажәлар абас шәчыдак хьызхәала ишныкәрымгозҕы шака гәадурала иаххәалозеи ус ханааидтәалало – адунеиаҕ рапхьазатәи акоммунист уафы Ленин иакәзар апсуаа

– рацхьатәи коммунист жәларуп хәа! Сара абри салаехәоит! Иҕоуп ус гәкаҳацәақәакгы рылшарақәеи реихызарақәеи зеггы рыжәлар ркәакәа инықәжьюа ицәажәоггы – ханцәадан азоуми даара бзиаггы хзыказ хәа. Сара ҕакала сахәапшуеит: хәкоуп даара бзиа хәггыҕоуп, аиашаз, абас хмацны, абас теитыцш, абас атоурых хаманы, абасггы цеипш хаманы хкалазар! Атоурых алакытца лашьца хтамзыкәа уи ахышә лашә икылжны иаахгазар иахьанзаггы инахгар наҕ-наҕ хшьамдггыл ахыыз уи ацсы шахоу, ажы шақәу, ашьа шашьоу, ада шадоу, ахыыз шахьзу!

Хыхьынтә нцәак итцамныхәазарггы, ишьамхыш-гыланы дин лкаак цкааны иқәымныкәазарггы, иры-ман, ирымоуп, иагьроуеит назазаз урт изымтцаныхәоз, иагьзымтцаныхәо – ххәыштаара мца ес иҕыцхо – рыцсадггыл – жәраггы зраггы зқәым!

Нас абарт реипш иказ ирхылтцыз роума иахьа асовет аамта иалиааны, саб анцәада иеипш иказ ирхылтцны, ираазаны «анцәа иашьапкра» иалагаз?!

Зегь зхысхәаауа, урт атцәоцәа цытфык реааизырган, ркомҕареидгыла амазаныкәгаф рацхьа днаргыланы екскурсиа хасабала ицазаап рышкол авараҕы игылаз ауахәамахь.

Адәахьала иахьынагәыдыцшылоз ада азәы дныфналаны имбацызт уи. Инеит, ифналт, ирбеит-ирахәит. Инацшы-аапшуа ацьцбахәа иаадәылтцит.

Хымш рышьтахь рызеггы рсиа катцаны акомҕар-еидгыла араиком аҕы ишьтан. Ашкол адиректор «хыхьынтә» лахь итан, уи иахьтә акласс еихабацәа ртцәоцәа лахь рытан, урт зегь рахьтә лахь рытан реи-манахы итцаны уи аекскурсиа имышьтацгьбахәаз



иалахэыз акомҕарацэа. Аизара-еитеизара мѡапырго, ирпхашьан, иркѡпшьын «арелигиа ихнахыз» асовет ҕар! Ашкол ирызтымцеит акэымзар, иаарзаарымцаз икоузеи!..

Уи аздырхозма!

Акомҕареидгыла араиком абиуро аилатэараҕы иахэапшуан ари аус.

– Шэызцазеи? Икашэтцоз ауахэамаҕы? – ухнар-шэаарын урт ажэакэа ирхылкыоз атцааршэ хышэашэа.

– Икахтцоз? Ус баша, экскурсиа хасабла, шақантэ шақацъара илхэахъаз абри «лчанаба» амазаныкэгаѡ.

– «Ус баша»! – лхэашъа еицеикуан уи, гэагла дхы-хэхэо.

Анцэа ицъшыоуп, агэҕыҕ дазмыргашаз дышусуѡ «псыцкыоу» ала ихъз златигашаз уск еилыргатэыс иман!

– Ишэабжыызгада? – уеизгы-уеизгы азэ дахт-нырттар ртахын цсатахэыс!

– Азэгы, сара соуп ирабжыызгаз. Ажэытэ баа хыжэжэарақэа, атоурыхтэ, бақақэа убар калозар, изыкамлои ауахэамагы аѡнацшра? Уигы тоурыхтэ бакоуп, интересуп! – Лыцъшыара цыхэаптцэарадан атцаѡ пхэызба.

Изеилибакаауамызт урти лареи – иахъа уажэраанза заманала еилибакаауаз.

Зегякоуп, уи ахтыс хышэашэа иканатцеит иаратэы, шака дыгэены, шака дыцены, шака дкэырны дыказ уи аены, шакагы дынхазеи нак-нак активистцэа зегы иаахаалукаашаз еилкыаз, зус зхақэцэанза згэазтаны аматц азызуаз, имаашьоз, имтэоз, ишырхэо еицш, амца згыркыоз акомҕар пхэызба!

– Мап, аекскурсиаз акәым, мап, анцәа, анцәа шәиашьапкуан! – дыхәхәеит атдыхәтәаны амазаныкәгаф.

Ассиргы абар, икартазеи, нас убарт мбатәытәкьас? «Ацә зхәапшыз абла тихуан» – хәа, иакәишьуама нас уахәамак иахьыфнапшыз? Икартазеи урт гха дуззас цәафәыгас? – Дызустада иахьа абас гәаныла имтцаауа изахауа, изгәалашәо?

Аха ускан убыскак иршәан, убыскак ирхан уи агәаанагара қиа, азәазәала хакәгыланы еизарацыпхьаза, пленумцыпхьаза урт «адинмтцыхырхәафцәа» рцәа рхаххуан, ихарпхашьон, ихарқапшьуан...

Аа, нас, закә «фырхатцароу» анкьазы сантцафыз сызлахәыз! Иабаказ сгәаанагара, сгәеилкаара иаша? Уи атцанза цьара итцәахны ишсымаз зны-зынла ихәытцажжо ишаасылпхалоз, аха ишынхәытцасшылоз, абар иахьа аргмаду иаасыцәцәыртцит.

Анцәа уиныхәаит уара ацьарсахьа, сапхьа атзамц ашьшьараф ианысхыз! Уи акәымзар, уаха сзалацәажәараны сыкамызт абырскатәи аамта сгәы итыхоз «Анцәа шәиашьапкуан!» – Ашықәсқәа ицаз иргәылуаа иааины схы мыжда иасуан апша бжьиндеипш ианкьон абжьы хьшәашәа. «Анцәа иашьапкуан» анцәа иашьапкра захьызы ахаан иззымдыруаз. Ускан акәым, сара иахьагы еишшәа исыздырам абри ажәа «ашьапкра» шыкатцәкьоу. Ишца, нас, Анцәа ишьапы иахьынхаланы иркуама, ажә ачыргә еипш иатцатәаны?

Изахьзузеи, ухатқы, ускантәи араиком амазаныкәгаф, цәатаззашәа икоу, иахьагы иахабаба-

ны иахьеихау тыпк афы итәоу? Уи захъзу уара еиха иудыруазтгы, харада хара зыдтақәаз рааста?

Иудыруазтгы, ех, иабакоу, аха арахъ харпышла ииз уакәымхеит! Избан сыздыруам, аха абыржә уахътәоу уапхъа инкылсны ухәынтцәрақәа аапыртланы угәы инкыдыпшылар, ахътәы еимхәыц ихшъу хътәы цьарк угәы иаакыдырбааларашәа икоуп сгәы!

Урт реипш иказ ажәа гәафакәеи убри леипш иказ акомҕар иашатцәкыа рыпсхашьреи заманала ирызказоу азә уоуп. Уразкы етцәагъ ухапхаауа уаман иаауеит, уахьынзагаша хәа уызыхымсуа хәаак шыкоугы шызыдыруагы.

Дабакоу, нас, иахъа уи амцабз иафызаз, храйон афы адагы хреспубликафы еицырдыруаз акомҕар пхәызба? Бзиа ишылбоз еипш, цәгъагы данаалон уи аусура лара. Леипш икақәоу роуп, аиаша утахызар, иахъагы уатцәгы уи иазктәу. Аха илзынагзама? Амш кашырраха, иаалыркъан иапыраҳаз апта хәашь наххәаны, еита иаалашаз амреипш, деитазыхынхәыма уи. Аус пшъа?

Мап. Уи усқан инлыжыт ашкол бзиа илбоз дызфегәхәауаз, илгәахәараз зегы, илцәызит лыхәйтқәит. Шықәсқәак рышьтахъ хатца дцеит. Хәарада, дыпхәыс бзиахеит, ахәхәыхәа ахәыцқәа лыхшо, дымшха, лтаацәа-лхатца ухәа, дзаманахәза! Еигъу икоузеи ари, зегы ирыцку ами, аха урт зегы цырхагас иабарымаз ани илыларшъыз абафчыда?

Шака иссырыз агәыртқәыл илымаз усгы, уи иаамчыдарахаз! Шака ишьахәны дыфуаз уи – лажәеинраалақәа, лажәабжықәа, лара ашьтахъ ишылхәалоз еипш, «ачуан италырзыз». Дагыркыпхъхъан зныкымкәа, дагъеицгәартахъан, ас

дхэычны дыхькэыршэаны, ақыбаф бзиагы лыманы, еицырдырша азэ лакэхоит хэа.

Изаацэаны, изаацэаны ихтэеит уи лышэт махэ.

Дабазбей лара уажэааигэа? Аа, абазарафэ. Аныхэазы сцеитишаабацфатэык-жэтэыкаасхэарц. Акэтытиртафэ сахьнеиз еилыс-еилысуаз еилахэаахэтуаз срылсны ак ахэ сгэацхар, ахата сгэамцхо, акы ахата сгэамцхар ахэ сзатдамгыло сышнеиуаз, сылацш нарыкэшэеит иааза-ихьча ичакны напкэак иркыз акэыткэа. Усгы иртиуа роуп абазараф рацхьа узхэацшуа. Шакоузеи арт хэа стцааит.

– Восем, восемь рублей стоит! – сгэы иаакэфит апри-каз еипц бжбык.

– «Кох, аабатцэкью?!» – иаацъасшьеит.

– «Уамашэагы иббейтеи, раазара ус иббонда! – лхэеит, лыбжы нхэытцакны, лбызшэа шсахауаз лзымдырзо, илдырзозаргы – агэхьаа лымамкэа.

– Шэа шэызфэу ала, хашнеиуа, кэтыжыкгы хзымфо хкэшэтцоит, шэыхэ уаф дахэом, – схэеит сара еицах урышэала сагыналыхэацшит. Аиашаз, ианбыкэыз кэтык аа-маатк ианыркуаз настгы, настгы, дабаздыр-уеи, мшэан, лара?

– Хош кушай, хош не кушай какой мой дело! – лхэан, иаасгэйдлыжылеит, мап, акэты акэым – лажэакэа! – Иагыбымфахт аринахысгы! – хбызшэала инцэытцалхэеит.

Скьатеиах цтэо, аччара сналагеит.

Чауо смоиотсиа?! – даасацэхаит лара лтэала, лыкэт-гы днахеит, дагыасфэацшит.

Лылакэа, лылакэа, зны амца зыхэхэала иказ, иахьа-гы уи ацэара змаз анаасыхэацш, акарахэа сыхшыф

аамкѣеит. Ларгыы ус лыхъзар акѣхап, деицрашѣеит, амала сшылдырыз сшлмырдырырц шылтахыз еразнак игѣастеит, аха илыкѣымѣеит.

– Ух, ѣааныбымнеит, барабоума, иаасбырхѣақѣазеи! – дааччашѣа луит лара илтѣзамкѣа, бжык налхатцаны иагынацылтѣеит: – Бышцақоу, маладец, афор бгеит!

– Бара бышцақоу? Быцхѣыс шяхѣхеит излазбо ала, бкѣытқѣа раазашѣа мацарагы ирхѣоит, амала, рыхѣгы бзиоуп, – схѣеит.

– Интѣеит хѣа бахаит, хцамгѣа рымгѣоуп. Мыцхѣгы сшмоу цыбшѣо, шѣкы роуп сынтѣа исаазаз, аха исымтир калом, ѣнык хналаган... Ибѣаху мыст, мышкызны бышнеира бѣаацѣеи барей. Уанза халгоит, иахныхѣоит.

– Иарбан ишѣныхѣо? – Азныказы исзеилымкааит.

– Аѣны. Аѣн ѣыц. Уажѣ цагѣыргѣа мацаркѣу цыбшѣо ауаа ируа аѣнгѣыргѣагы руеит, ирныхѣоит!

– Аа, хажѣаара шѣоуааит, ибзиами, нас! – схѣеит, аха рацѣак сызлыхѣацшуамызт, лыла ахыцшылара сцѣыхъантан, измаанѣу сзымдыруа.

– Бнеир, арт иреицѣу кѣты цылакгы быстоит! – лхѣахт, арт илку сѣтѣамшѣашѣа, дажѣарцшзауа.

Амарца, изтахыда, мамзаргы ускак иркуа аасхѣарцгы сыкоума? Сара истаху итѣгѣ икѣытѣарақѣоу, итѣгѣ... «исыцтѣараз» кѣытқѣак аахѣаны саналтцуаз, избеит лара дылчыхызшѣа иааза-ихъча иказ хатца шѣпажѣапак, лкѣытқѣа зеггы икатцкѣыр итартѣаны аѣѣахѣа “хѣешьцара” цхѣазаны ианлитѣоз!

О-ос, егѣа дыбзахѣит уи, егѣагы дирбзахѣит лара лыѣны ашта итамзо (анкѣа ашта акѣын иаха идууз, аштоуп иахѣагы саб игѣарѣаѣ еиѣа идуу) илыргылоз лыѣны азхѣамцк аѣѣахѣа илызхеигалозшѣа збон.

Амфан сахьцоз, абас схэыцуан: уажэ лыфны сне-  
ихт. Нын бхаткы-быцсацкы хэа, дааспылахуеит лара.  
Сналыртэоит, нас дыфны афны аатра днавагьежьюеит  
дэйтэ-дэйтэ хэа, лыкэты кэдыцькэа дрыцхэауа. Даргы  
акраамта илзымкуа иркыжуа дышрылоу (ишца, ацшэма  
бзиа лыкэты абжы лыргазомеи, лычуан атца абжыгы  
улырхазомеи!), еицэоу акы днамтцасны икны даахы-  
гьежьюеит (ишца уигы «акэты цсыла» лымхэеи?!), да-  
гыпарпаруеит, шэыцсы иастааит, иастеит усгы хэа...

Нак-нак, сеилагазама, мшэан? Илымаскуазеи, слы-  
дызцалазеи абас, дызлакам зегь рыла сылнызбауа?  
(Дызлакам, схэеит, арахь дрылаканы сыбла дыхгы-  
лоит!). Насгы, ианбыкэыз ацсуа пхэыс абас даныказ  
– уарла-шэарла цъара пхэыс баапсык, харамк  
лакэымзар? Иабаанагеи абри ацсыцэгъара, ацсымтэра?  
Амамзаароума? Аха ирымоупеи, хэарада, аштэ иамкуа  
итэны акэым, аха усгы шықэс дуззак ес мышк бжы-  
ханы илшыуазаргы, илшыша... Нас иарбан икалаз?  
Ауаф игэатахракэа рдунеи тбаахеит, иазхаит ухэарц  
утахызар? Уи атбаахара – аламыс тшэахара, аламыс  
кыафэра уасхырс иаману? Мап, мап, уитцэкэа узычхауа,  
ухахыгы иузааго икам!

Уажэ избо цысшьоит ани анкэатэи амазаныкэгаф  
иахыагы ибагъаза еихау тыпк афы итэоу, ицымшь  
длаха-фахо дызкэыршэшэа-фызкэыршэшэаны,  
изыфуа итэылихуа (дацхьар, аха уи дамыцхьар?) ари  
хара хэцстазаараф итиптэым, ари цэгъакылцшроуп,  
цэгъахэыцроуп хэа, иршо иманы дшаакэло, иалшаргы  
шауа игэтакы-матацшь, аха иалымшаргы шауа. Моу  
анакэха, итиптэума, нас, хыхь исхэаз аилатэараф иказ  
«азбара» ицкыаза, ишшаза иказ ахэычы хшыфкэа ртыц

рықәкъара аҕара амцабз арцәара, агәтакы лашақәа  
рырхәашьра, ақыбаџ хазынақәа ргарашьра?..

Интересуп иҕыгигеит уи уажә абра сызҕеу, ауаа  
адигалт, иалаирхәит. Анкьазны еипш, агәаанagara,  
агәеилкаара иаша агәы тқьаны, ахы азцәырымго,  
ишәазызо, цьара изкыдтәаларыма еита усқан еипш?  
Абри сара ишсыхьыз еипш, аамта рацәа атаххарцу,  
нас, уи ахцәыргара? Мап, мап!.. Мап, анкьатәи  
амазаныкәгаџ ухатқы, иахьагьы еихау атып аҕы итәоу!  
Уара ишуҳәакәо еипштәқьа икам иахьа аамта, уара  
ишубатәқьо икам иахьатәи амш! Уи даҕа мшуп, уи сар-  
кьоуп, саркьа цқьоуп – хәашьрак зным. Амцхәгьы исар-  
кьа цқьоуп, уара иуеипшу, уара иурҕеиакәоз иреипшу  
– ма иреитцоу ма иреихау ухәа акы анымпшуа цьара  
ицәытцахартә. Уи алакәаҕ зызбахә рымоу лапшхырцага  
саркьоуп. Угәы уажьоит, уара, уи асаркьа уахьаным-  
лаша тыцкаҕ утәоушәа ухы убозар, ианымлазо азәы  
уакәынгы ухы упхьазозар... Уи асаркьа уацәыбналан,  
цьаргы узцом сара сеипш уанызбаалахьоу рацәоуп,  
ушанырбаалаз атәы аахтны иуарымхәацзар, инаувс-  
ааувсуазар, уеицәамхазарцазы ункылашәа урымазар  
уи атәы хазуп. Уи азынгьы мышк калап!

Уара иухәоит уажәы, утқьоит-упоит (уапхьозар,  
аха уапхьароуп!) дсыдызцалазеи исымалкузеи, ил-  
зызузеи цәгьарас, бзиарамзар хәа. Сара сакәзам ес-  
нагь лыгәтакқәа лгәахәарақәа, лқыбаџ чыда ирыц-  
храауаз, дтызгоз, дырхьызызгоз хәа. Уиашоуп  
– уагьиашам. Абри азҕаб хәычы леипш сыхәжәазтгьы,  
уаҕрагылазтгьы сцеипш, издыруадаз са сҕынгы уаатәи  
алтцшәа каларгы. Аха икам ҕакы: ауаа зегь еипшума?  
Аа, уажә избо цьысшьоит, сажәа ушахьынхало: «Ус

анакөһа, сара сумацарагы акгы схарам, лара ус ак злытцшаз азө лакөызтгы, ус лыхьуамызт. Ашкол дтацма? Бтытц хөа лаххөама? (Мап, хөарада!) Мам-заргы сара сзыхтабкызеи, сара сумацара соума уи аус... Ускан ашкол адирекциягы ус аус мөацнагеит – акомөареизарагы, нас, иахьеихау ахьынтөгы «асигнал» ыкан, насгы ара уажө бцөажөоит басны, аха бара бабаказ ускан?.. Абар уахьаанагаз, абранза ушаанацоз саргы издыруан. Саргы уиоуп аскак зысхөаз, аха иудыруама, анкьатөи смазаныкөгаф ухатцкы, уажөгы тыц дук аөы итөоу, ускантөи убжы мамыршөага иахьагы агөыз-гөызхөа ашөақы ткьареипцш схы шысхныхуа? Агөыз! – «Анцөа иашьапкуан!» Агөыз!! – «Ахьз-ахьымзг акомөар идеал ацсахра!»

Сара иахьагы шака истахузеи уахөамак сныфнааланы избар ус, аинтерес азы мацараз, аха убаскак агөызхөа иаахгөйдутцаз убжы сахьынаршөаз, сгөы ахьынкыднарпаз – уа иаанхеит. Схала мою, экскурсиязы уи еипцш атыцкөа рахь ицо шьоукы срыланы сныфналаргы, убжы агөызхөа ифыткьаны, сышьны сылканажьыргы калап?

«Анцөа шөиашьапкуан!» «Шөиашьапкуан!» – Гөыз-гөыз-гөыз!..

Иаасоухөар иауазеи, нас, иахьагы, изахьзузеи «Анцөа иашьапкра?» Хымцада, зегь реихагы уара иудыруеит – абри агөра шсымоу еитасхөахуеит, избанзар уара ацсык еиха урзааигөоуп ихафсыз ашөышыкөсақөа ихафсыз Анцөа имтцаныхөара аамта!

Хабанза уаа цкьақөоу, хабанза уаау, хара, уара уааста?! Убри сзымдыруазар, иахьа абас ыыгөгөала сызцөажөарымызт! Амала адунеи икөу зегьы иреидь-



узеи хәа утцауазар – җыгәгәала ацәажәароуп! Анцәа шәиньхәааит җыгәгәала ицәажәо ауаа! – Ауафра, Аламыс, Ацсыцқара биракны измоу!

Хнеиуеит, хнеиуеит, хнеиуеит!  
Ха хбиракқәа пырпыруа!  
Хнеиуеит, хнеиуеит...

Кыи! Акырцәхәа схагәта цара илалнахәеит, иааи-барххеит, иааилауатырт, иааибаруазырт схы адақәа зеггы, ашәартара шыкалаз здырыз ацсыз хәыц реипш. Лада-фадантә, лада-фадантә иаст схагәта акалакәытқәа реипш. Изт ацбарсахьа (ажәлантцәеит сыцс...?), изт атзамц, изт адунеи... А-ду-неи-и-и!..

– Ибыхьи, нан? Баапши арахь! – атымитыша итыфуа бжык сыцхьон.

Изыбжыда, дзустада сыцсы иапшәмахаз? Ино-усыжыр ицены ицыххаа ицар хәа сшәошәа, схы иеидыргәгәала изкыз, снапқәа аарла иаадызган атымитышахь снапшит дзустадаз гәастарц. Атымитыша абаказ, сапхьа дыкәтәан, лнапы кәымшәышә – ицәпхаз аказ – сылахь иахьаднакылаз, ацсык шака сыцсы ааивнагазеи! – Еимхаа-пқа Мина!

– Мина Павловна?.. Ди Мина?.. Бабаказ, бабаанагеи, банацалбеит?.. У-у-у, сара ашәикка, сыцсыма, сыцсытцәкьама? Мамзар анарцәуаа рҗы сабананагеи?

Истахым, истахым, истахым уахь!!!

Еимхаа-пқа лакәым, сан хазынаггы уа дыкоуп, сахәшьа мцацәаггы уа дыкоуп, саб хазынагь анкьа дыршътхьеит, аха ацсраказггы истахым (ацсраказггы

истахым апсра, хы, иабакоу алогика мыжда?). Исымхәәхьеи, мшәан, сара макъана сгәы итоу абжа-еитабжагы шысзыкамтац? Нас, уахь исусхәузеи?.. Ее, гыди, ауаа ргәы итоу, ирылоу зегь катцаны, инагзаны, нацънатә аахыс илиасуазтгы, иахъа катцатәы-утәы хамазамкәа, наныкъарахәа адәы хақәымзаауаз! Ицәгъамызт, ицәгъамызт, аха исыхьи абри сара, сыпсытцәкьама? Сабананагеи, цъанат аума, цъаханым амцашыра аума? Хагоу цъаханым итыпхааит! Уа, рхәеит, акапитализм еихәзоу аформа ыкоуп, рхәеит! Сара уахь усс исымоузеи, асоциализм аргыларә абжара анаафнашоз, артәаахәа сыбжы ныхтцаны, сиины азәы хәа адәы саакәлазар! (Сыда цсыхәас иамаз, нас, абри адунеи, сара сымир!.. Хаи, хаи, антәажә!) Сышыацәа санкны сдәықәыргаларгы, апсраказ сычерыстом! Еигъми зынзак умпсзар, цъанаттцәкьагы уанзымцах?! Еигъми, еигъми, еигъми!..

Издыруада, убри дырны дхынхәызар ди Мина? Исхәакәо закәузеи, мшәан, дхынхәызар, егы хәа? Изакеи, заагара дцазма, рыцха, сылзыразуп, лыхрат бзиахааит! Аха дабакоу сан, сан? Сан – сыхыхкәа иреицәоу! Сан – еснагътәи сгәала, сгәырфә, еснагътәи сыхых!.. Шәабакоу зегы?..

– Быстыхә, бааикәтәа, нан! Амцхәкәа бгәы иабмырсцәани, уажәытцәкьа беикәтәоит!.. Ишца, «сеикәтәоит?» Уи иахәозеи? Мап, мап, бара бакәзам, ди Мина, зыбжы сахауа!! Уи дхазуп зынза. Аха издыруада, сбыцәшәозар хәа бшәаны, быбжы быпсахзар? Аха бзысмацәажәои апсышәала? Ма уахь бахьцаз даеа бызшәак бдыртцама, бхатәы бызшәа «капут» рхәама? Мап, мап, ибзиам, иееттцәкьам убо нарцәы! Изакеузеи зегы лархәы-фархәны!..

Хәшәык сдыржәт хәа сыкоуп, сфытца ашафын-  
тәаразоуп ишыкоу. Ааи, ааи, халатқәакгы кәаш-  
кәашза исхагылоуп. Абар Гиппократ, ухатарнакгы!  
Дахыпқәысу азы Пиндарела лыхызыстдар иамоуи  
утцафы Пиндар иахатыр азы?

Пиндарела. Пиндарела! Анцәа иныс, ахызы  
ссиртәкәа шылзысыпшааз!

– Акгы базымхәыцын, бнервқәа еибмырсын. Еиха  
бтынчхап абнахь бхы рханы биа! – дцәажәон Пиндаре-  
ла.

Иаба? Атзамц ахы? Шака уахь сфы смырхәра! Уака  
ашацәа ааины инасызкыдтәалан, ицагыцагыа цярк  
сызкыдтцаны ицеит ибымбазеи бара, Пиндарела?  
Ех, Гиппократ уакәызтгы иаразнак игәоутара укән,  
аха уабакоу? Усзааирыма ашәышықәсақәа, азкы-  
шықәсақәа ицаз зегы рыла еизугаз, иуоуз адыр-  
реи апышәеи уманы сүхәшәтәырц?.. Са счымазара  
закәыхузеи уара узын, умч зқәымхо даеа мыждак –  
сгәатцга цызтцәахыоу – акы ыкоуп умхәозар...

«Шьмаф ихәшә» еита исдыржәит хәа сыкоуп, мам-  
зар иабакоу схы ахәа?..

Схы, схы мыжда – хәаа мыжда! Усыдызцала-  
зеи? Исымоукузеи хәыч гәартак ран, егырт зегы  
харкәатцыргы?..

– Абри ахәычгы (дарбан ихәычу, сароу?..) ахыхь  
абалтахыз! Ее, нан, аамта ухәеит хәа!.. – ари Нина Пав-  
ловна лакәын, аха анкәа ипсхәаз сгәылапқәыс ди Мина  
лакәмызт хәарада изыбжыыз... Аха иаацйоушәаша егыи-  
рахь реипшра шырацәазгы, рыхызи рабхызи – убартгы  
еикәшәеит, ак акәхеит! Уеазкны аенышыбжыон  
цәашьыркыла удәықә-ларгы, иузыпшаауамызт абарт  
реипш җ-зкәарак реипш еипшыз!

## ЕИМХААЦХА МИНА

Мина Павловна, Мина Павловна!

Апхэыс сыфсыф, апхэыс замзам замана! Анкьатэи лаамыстара агэы калыжхьаз цьушьома! Душьыргы, ҕенак хэлаанза чаиртак дынхыланы мракы дыцэгыломызт, зазак дцэыломызт. Шьта шэа шэазхэыц, азаза мбар – дхыломызт, азаза бар, амра цхон, лара зеггы реиха илағаз. Егъарааны дубарггы, адавление сымоуп, лхэон. Уи убыскак избэхэтэны илыман, ашьақэыцгэғара халатцэкьаны апсра далагарггы, анкьазны ауаа жьаны еизызгоз ахьча, аиаша анихэатцэкьаггы, цасхэа икайтцаз цьшьа, ишихамытцгылоз, дшеимыртцэаз еипш, ариггы илхэацоуп рхэарггы каларын.

Уи иаахтэатцэкьаны, илтахымызт адэахы аусура, еихаразак абри «акэамхаз» ахьахьызы азы. Илтаххаратэы, нас, анкьа ахкэажэк леипш зхы зыцхьазоз аамыста цхэыс! Амала, ахкэажэрасггы илбазггы еггыкам, апсата ххэозар, дышҕазаз быжьфык ахшара шлымаз деибaxeит. Ишырхэо еипш, акэтагыцэа илкэкэааны илаазеит зеггы, азэы лыда (уи дышқэыпшыз дыцсит), ианырфозггы-ианырымфозггы, ианыршэызггы-ианыршэымызггы егъаран икалазарггы. Иара ус «лаҳаракыра» илнамтаз, аха илнатарц зылшоз анкьатэи лгэадура, лхатэ пагыара лыманы даауан.

Саналанагалах, исхэар стахуп уи афыц аамта дазыразхар ауаны, дазыразымкэа дынзырхаз. Апхыз еипш аарла исгэалашэоит, усқан схэычын сара. Ачаиртақэаггы уажэеипш ирызха-рзыгга, амшын

цәкәырцеипш итагазгазо иаукарыз! Иқыцәмыцәза, ҕыц еинышәшәыло арцыс ипатцеипш, ихырвырза, ицыхмыхза, адгыл икәхәхәон. Убҕагы даара акыр илауркәыр акәын ачаибгы ҕухыр азы, уцышә ытцаргыланы ухахы ушә зегы еизыркәкәо. Ча-ихыхроуп, бнеироуп, мамзар ҕас бхацхьазоит хәа даныхтарк, дцеит уи Минагы, лкатцкәыр хәычи лхаргы аашьтыхны. Лызнапыкала лхарг кны илхаргыланы, егы лызнапыкала ачаибгы ҕылхуан. Ари збаз рзы ччарахеит, лафхәарахеит. Еимхаа-цха Мина лчаихыхшә хәа ахаргкәа рхаргыланы лыкатцашә катц, ачаирта ихылхт ахәсахәыцкәа, арцарцәа! Иахыч-чоз лафк ахызхәааз иахихәааит, аха ацәгә алызхызгы дкалеит, аколнхацәа реизарахь инаргеит лус, ара-ион ахь ирыцхаит, «аамыстацхәыс шака тәамбашакә аколнхара ус дазыкоу...» хәа!

Зегь реиха имыкәшәатәхаз, корреспондентк дыфкылсын, лхарг лхаргыланы, цнапыкала ихәынгалшьошә (иагхәынгалшьаткәьон!), ган-ха дгыланы, ачаибгы шхылхуаз лпатрет аатихын, агазет ифәган ифәнитцеит, аколнхара азеипш нхара затәазымшьо заамыстара казмышьяуа Емхаа-цха Мина... хәа натцәфны.

Убри ашыкәсан убри ада хәатәы ыкамызт збатәгы ыкамызт. Уинахысгы иахьагы Еимхаацха Мина лчаихыхшә хәа, ақытауаа анааилатәало, иргәалашәаны ианымыччо ыказам. Шьюкы уи алаф ианцаны иахыччон, лара аус «данцаны», днарца-аарцон, ддырцхашьон, илыкәмақаруан, быкәцаны бкахцоит азаагзара, аха ларгы цанцәгьак лакәын, длаҕаапкны ижәымуазар, уа шәыказ, исзыжәуагы збап, лхәан, уаха апсраказгы

ачаиртахъ шыаѣак ныкалымтцеит. Гэартак сыхшан, адэы икэуп, урт ируа шэызхоуп, шэарггы сарггы егъахцэырацэоуп, лхэеит...

Икартакуаз! Дыршыуазма, нас? Амала, ѡба-хца шыкэсаггы абас дкынтцаны дрыман араион аѣы еихаб ѣыцк даахагылаанза. Ауаѡ кэыш дуднагалар, уарггы укэышымхои! Шэанацълбеит, цхэыск шэландатланы, иагыламысмей, шэаалкэатци, ха хтэаѣы даанамгар, дабацои, ихэан, иаалкэатцт, акэымзар дызтадырцшышаз Анцэа идырп!

Абри аказы гэыбган даумыргозар, еггыс уи леипш цхэыс дмачын ххэыкэ аѣы. Игэыргъараз-игэакраз, зегъ ахънеиуаз рацхъа дгылан, лара далахэымкэа, илмазтаакэанггы ахаан хабла уск еилдмыргацизт. Апсра-ацъабараѣ акэзар, леипш мыткэма хаа еикэыртэа-еикэыргыла изхэоз дмачын, илтэуо даамыстоуп, ма дынхаѡуп хэа акэымкэа! Сара исыздыруам хыхъааилатэуо анкыа лара еилылмыргаз зцэазтэым цхэыск дыкэуп хэа, ишьтылымхыз, илымныхэаз сабик дыкэуп хэа! Убас дыцсыхэуафын, дыхэшэын лара ичмазѡу иѣггы мши цхи неипшны дылчацшьозар, иматц луазар моу лымамызт! Еитасхэахуеит, дызустзаалак – дынхафы-даамыста...

Икамлацызт мчыбжык ахътэ мышкы лаба аакыдхны, лкасы лхы иаакэыршэны, еггы лнапы лыгэчамахи хыгъагъа цшза иныкэтцаны лѣынаханы, шэишэи дынкыдгыло агэылацэа (Ахуаа хэа ихашьтан) зеггы ханааимылымдоз. Жэабжыс иказ ухэан-схэанс иказ, иргозар, иааргозар, икарыжыуаз, иршыыз ухэа иаалзымдыруаз аламала ак ыкамызт.

– Ахы, улзыцши, Еимхаацха «обход» калтцоит! – рхэон зеггы ччо, данаагэарлалак.

Азэы ила дакып, азэ ицэ лзытцкыап хэа указу, зегь лара дырдыруан. Зегьы ирыцкыз кыбаф чыдакгы лы-ман лара: дкэашон, аха-а убри апцхэыс! Лыгэчамахы хы-гьагьа ду лызнапык цшзаза иныкэкны, егы лнапы аштэт хыштэт еипш ишьтыхны, лнацэкьара тхэаа-тхэаакэа ырцшзаны икны, дсыф-сыфуа, деикэыпцхэызбаха, цшза-цшза данаакэлалак, соуп зхэоз цхэызбакгы даалыцашьыцрын! Лашэахэареи лгитарархэареи?! Зынзак анкьазны ақалақ ағы дшаазаз фашьомызт (д-Гагратэын лара абшьтрала).

– Ишэыцшааи цьара фажэижабатэи ашыкэскэа рзы сқытауаа ртоурых шэазхэо патреткэак (агазеткэа ирнылахьоуи ус итыхуи) рацхьатэи ақытафэи ашэахэареи акэашареи рхор иалаз ахьтырхкэахьоу? Анкьатэи лахкэажэра азгэартазшэа зегь рыгэтаны дыртэаны (зегь реиха лхытцуан азы!), егырт зегь лхагыла-илыватэа лсахьа тыхуп Еимхаапцха Мина! Шака напы лзеиныркьахьаз, шака лакта лзыччахьаз зыкэрахь инеихьаз апсуа цхэыс ахкэажэ! Аграмотакэа рацэаны избахьан сара урт рыфны абарт ахацшьгаратэ кэгыларакэа раан илатэаршьахьаз. Урт зегьы асаркьа итасаны икнахан, реиха уафы иахьибартаз, иахьы-лашаз атзамц ағы. Ацьынцэтэылатэ Еибашьра Дузза аан илыцэтэхаз лычкэын хазына ипатрет иавагтаа, лычкэын, лара ишылхэоз еипш, лыхшара зегьы иреигьыз, зегь реиха игэбылфыз, згэы кэымшэышэыз, тейтцшлагь ипшқарахыз!..

Пашэ рыцха!.. Ифныхьз алоуп дшаанхаз зегьы ргэалашэарағы!..

«Уи игэагыны азэ дишьит хэа сыкам, кэтытцэкьакгы ахэда химтцэацыт! Иара дырфеит, иан дырфеит!.. – лхэалон уи данаатэалак.

Илыцъшьаны, илпцхэысра бзианы иахьагы уатцэгы иупцхьазаша – уи илаазеит аафык ауаа. Сатанеи Гэашья леипш быґеиааит хэа зэыр илзырхэахьазар, уи – лара лоуп хымпада, пшь-оңрак, пшь-хэыштаарак еиґытцны хаз-хазы Анцэа ишихэара инхоит-интцуеит иахья. Аи-башья амцабз далтцны дааноуп дшынхоз лґеихабгы. Даарагы-даарагы дахыцаноуп пцхэыс дшааигаз, аха азэыр иани иаби ркэал дынтагылазар – уигы иара иоуп, ахытцэтґеипш аафык ахшара ссиркэа имоуп!

Аибашья хантагылаз ашықәсқәа раан шақафы еибацэа, шақа таацэара ныкэнагоз усгы Еимхаапцхалыфны! Гэдоутеи, Акэеи, Гагреи ахынеипшбу дырфыс, тынхас илымаз зегы ашэартара итыганы, иааганы афны илыман ди Мина,– арк рыфара-рыжэра, рбара-рхара иатахаз! Аибашья ацэхэыра-агэхэыра аамтаз акэым, иахьагы ицэгьюуп арымзаафык еилартэаны рныкэгара. Уи даара ифырпцхэысран, хэарада! Лара мазарала закара дыкамызгы зхада рххатэы-ныкэ-гатэы дызмамызгы, егыарааны иубаргы, иашшу-ан, уацтцэык ашыла хазтацсам хэа ихэаркыиуан, арахь ртуанқәа злахыбыз рыпш ахынапцқәа алатэаны реырчахуан!

Уи идоурых ара ускак салалом Дэрыпшьяа ртґеицэа ирызку ашэкэаґы лхатэсахья тцабырг аласмыргылар ада цсыхэа ахыкамлаз азы, лычкэын, аибашья адэаґы итахази лареи реидыгара – гэнахараны ипцхьазаны!

Шакараан сақәшэахьяаз усқан аибашьяран сара шыжьхьяфара хэа ахарти ашьақартґеи жэны, арымзаафык акэшаны итэаны ианырфоз! Уи – иахья, уи – уатцэы! Ашэыр– шэыртцэкьюуп, ихырхагатцэкьюуп, акэымзар, цсеикэахашьас ироузеи урт ауаа?.. Иахьагы



зегъы, адауапшькэа реипш, ргэы бзиоуп, рхы бзиоуп. Шьта уззыхалалу зегъы узыбзиахозар, иухахауазар акэхап! Абас дыкан Еимхаапха Мина, рыцха, ааигэоуп даныцсы.

Сара саалаган дызлаказ, дызлабзияз зегъ схэеит, аха сгэы иауам иламысны исыцхъазом устгы уажэггы-уашьтанггы лызбахэ схэацыцхъаза итцэымыгха, изазха сгэы иналакшо адамра италгалаз ахақ хьанта дызтцаз. Сгэанала, уи еихау гэнахареи хақ баапси ыкоуп хэа сыкам! Анцэа, бзиара нагза уаха икамкэу?..

Ашәихьа-җатахьа назоит хәа рхәо саҳахьейт, аха абри лышәихьа шыназаз ейпштәҗкьа, уафьтәыҗса имаҳацзар калап! Убри азы акәушәа сгәы иабо-ит сара иахьа азәы дгәаа-хааха, ашьа игәықәхәашо даакәгыланы, ейхаргыла-ейтцаргыла дшәиуа данала-галак иназо акейпштәҗкьа ипхьааны, агәтыха зышь-тысхуа, изысцәымчу!

Аха ишца, ишцакалои, ишәхәа, ауаа, ухы-уцсы  
иахылтцыз дуаазо, духьчо, уеибара уи иацлазгы  
ацәа дылкәкәааны, даазаны, адәы днықәтцаны, нас  
абри иуаазаз, уздынтәәлаз ицстазаара зегь ахтнитцә  
аһынза, ихы-ицсы зызцаз, дзызгәәхәаз, зда дызным-  
хаз акы аныкала, ишпыкәу, нас, абри унапырагыланы  
гәәтцәәжәпала, унаграгыланы, уцсәәхәахәа уаззгыло?..

Шақа дтцоурамкәа дишарц дыкоузеи ауағы, шей-  
шықәсеи игроу агъангъашра ицсы иахылтцыз рыла  
игғы ирдо ағынза днеиуа даныкала!!!

Мап, мап, сахъы исзаагом, исзаагом!..

Динара рыцѣа, Динара, зан лышѣицхыыз лгѣаа гѣан-  
гѣашра иахѣхаз (даѣазѣы ѣакала ибозаргыы, сара усоуп  
ишызбо уи!)!

## ДИНАРА

Теитыпшлеи казшьалеи зегь рыла лан длеипшын уи. Дкэашафын, дшэахэафын, дыхэмарфын, дыччафын. Иа-хьагы зны-зынла хчаирта еитцхэақэа ирхыхэақэала иа-аиуа апшеипш акы иаманы исзаалоит уи лашэахэабжьи акыркырхэа иныхтца-аахтцо лыччабжьи егырт ххабла хэсахэыцқэа рбыжықэа зегьы рылкаа.

Дыпхэызба ласын даара, зынзак хтѣак лакэын, убри акнытэ краамтагы дызгэапхоз азэы дыказаргы, игэагыны ихы дизадкыломыт. Акыс – илыцэшэон, апша иакэтэоуофын дыфнатцаны узынхома хэа. Өбагы – лара лгэы изымцозар, ақыта зегьы инахлыртэон, икала жэдыруама, абни, абаа, бзиа бызбеит, бсыцца хэа сеихэеит хэа илафхуа. Агэхьаа лыкзамыт уи илафыл-гоз ауаф «ахьз» ихылтцоз дшыканатцашаз.

– Ани схы дадкыланы, сеилагеит хэа указма?... – инхьатцуан арцарцэа, аха бжеихарафык ус, рахэшьяк, қалак лахасабала даара пату лықэыртцон, бзиагы дырбон. Амала, ларгы леипш дмачын ақалараф, аифызараф, дычкэыназ, дыпхэызбаз – зегьы рфы. Соуп зхэо арцыскгы играмыз агэатцэа лыгран. Изалымхэацдаз ма хатца санцо, уара уда азэгьы ыызара дшызымго хэа! Ажэакала, зегь лара «илхатцафызцэан», арахь цоу лымамыт, – аау лымамыт!..

Бзиа дызбон сара Динара, еснагь слыцзар стыхын, ачаихыхраф, антытраф. Сира ынтэ ишылдыруаз-гы, лхы сакаратэны дыкан, дхэычы-дду зегь рфызара лылшон. Ани исеихэаз, ари исеихэаз, ирасхэаз... хэа, егыарааны дызбаргы «атыцхара аусқэа» срылалгалон (саргы схэычы мыждаха, шака срызфлымхаз урт!).

Хаифызара зынзак ишәтит ани илзымааицыз, лылахь ианыз аразкы анылзааи.

Лассы-лассы еикәибатца сасра иахтаалон сан лашьцәа, лахәшьцәа, дааигәатә-дхаратә. Уи сан леипш аназара зыжәлантәык изы згәы былуаз, ша-маха, лыпшаара удафын. Дарггы убас бзиа дырбон лашьцәа, анык-абык илыхшаз рахәшьцәа гәакыакәаггы уи илафырго дрымамкәа. Зеггы-зеггы рус-рхбаа, ргәала, рразкы даладырхәуан, илазтцауан. Азәы цъара пхәызбак дигәапхарггы, лыда цсыхәа имам-зарггы, зеггы акакәын, сан илхәо дықәныкәар акәын. Җамыршыагала длазтцауан абригъ-абригъ дыбды-руама, дышцаббои хәа. Сан, урт азтцаарақәа рхы ахь-цоз аулзымдырхуаз дылдыруазарггы хаи, уи леипш дабакоу, лызбахә смахахъеи хәа, дааималырехәон. Уи акәын лашьаггы «хәшәыс», имаз. Пытк анаабжыыс-лак Быбчка (лызгабраф ус лархәон сан), ани изыбхәаз дызгоит, ачарахь бнеи хәа дыччо, иразкы ифықәпхаауа җырххыла даакылсуан. Уахәшьа дукәыхшоуп, разкымш уоуааит, аказына лами хәа дгәыдылкылон сан. Даафнагъагъаны акәытқәа лшыуан, афатә калтцон саатк ахы-атдыхәала. Ахаан дгәамгәамуа дыфнаны, сасык млак далмыркыцызт уггы! Иага лгәабзиара алакамзарггы ацсык ахлыртцауамызт. Зегъ зхысхәауа, абарт сан лашьцәа рахьтә чкәына катаки Динареи бзиа еибабейт, иахъеибадырызггы хара хәоуп. Рацхъа алаф рхәо – еихәмаруоуп ишаланагалаз. Атдыхәтәан убранзаггы инейт, рыда цсы еихәламкәа, мчыбжык еибамбар – еиҗагахаауа. Иара лара лааста чкәына пхашьацхатцак иакәын, азәы игәагъны лацәажәара акәым, лыхәапшраггы агәагъра ицәуадафны. Дкахәхәа,

изара ткэыцэаа, иц-ишэ цшзаза, цэацкыак, еснагь ибла ихаччо!.. Аха абри Динара убранза дналгеит, иблагь цэажэеит, иегьы цэажэеит, лыда цсыхэа шимамыз ар-гама иналеихэеит.

Сан дылцэыпхашыо игэагыны ишизымраргамозгы, арака дихэеит лара Динара.

– Вера, уа ди Вера, ани башыа дысгэацхэит, иаргы баргы схэап, сааибымтаргы сёысшыуеит! – лхэан, дыхэмаршэа луит, аха иабатэи хэмарраз, ахаан уафы илыдимбалацыт акацшы шэыгагы фалёыст. Сан еснагь илхэалон абри абас хткыак лоуп, мцеикэмыртэак лоуп, аха иахылтаху анасыц лоур, леипш цхэыс дкалом, шэымбари хэа. Иара лара Динарагы «лыхткыарақэа» зегьы акакала ртыхэтэа цтэо, иахёи уахёи хэыцыртас даашьтылхит Шали.

Лафла дтэауашэа катданы егыарааны, дубаргы ихыитыхэа еилылкаауан Динара сара скынгы, иабанхо, ишпанхо, имада-ихзыда, уаха данбаауа...

– Бааи, ашэа данахтцап баншыа! – фэалтит ёнак ачаи цэахэа хайцхыланы ихыхуа хашнеиуаз.

– Бааи! – схэеит сгэыргьатэа.

Усгы лыбжы аубзиахмыз, акёфхэа иаацэырылгеит ускантэи ашықэсқэа раан чаиртацыпхыаза, мфадуцыпхыаза, чарацыпхыаза иуахауаз, зегь реиха еицырдыуаз, бзиа ирбоз Ражден Гэынба иашэа – «Абзиабара ашэа».

Издыруеит, ашэа еснагь ирхэом, ма ргэы ахшэаны, ма рлымха ацэкараханы аамтала ирхадырштыр шауа, аха абри ашэа иаргы ихамыштраны, егырт изхэозиздыруазгы ирхамыштраны ирхадырштит.

Шакаф тыпцацэа ргэы атхара-тхара еисуа иазызырфхыаз, шакаф рцарцэа ргэы тыгыгьаны, ргэы-

рыпсы зегы наларзытны ирхәахъаз, нас, уи! Ашәа атекст хәарада, уаазыранхо кәзарак ататцаны икаттам, аха амузыка изнуи иареи убас ишьтибахит, иахъагы иугәалашәаны, иахынтәааз узымдыруа ианаацәыругалогы, угәы алакамзаргы, цшакхааза иа-ауннадоит, угәы аарпсасиуеит, ахәхәа уаркәыпсычхауа. Ех, аҫара, аҫара, хъахәра зыкәзам, аха иуцрымзаауа ахъаа хаа!

Исгәалашәоит ацыптәахак:

Срыцхауп сара,  
Сыкоуп абра,  
Бсыцца бара,  
Бызгома хара!

Ибасхәоит сара  
Сыгәтых(а) абра,  
Ибсыргоит агәра,  
Бзиа бшызбо сара!

Абри атыхәтәантәи астрофа акәын еихаразак лыпсы злаз Динара ҫархәагас илымаз! Иаархәны лыб-зиабара изылкуан абас:

Иуасхәоит сара,  
Сыгәтых(а) абра,  
Иусыргоит агәра,  
Бзиа ушызбо сара!

Хцо-хаауа, ихәо-еиҫахәо ихамаз еихаразак абарт атыхәтәантәи ацәахәакәа роуп, нас хыхьтәи алагашья:

Срыцхауп сара,  
Сыҕоуп абра,  
Суццоит сара,  
Сугозаргь ахара!

Абашаз иухоурштит, ухатцкы Ражден, ари уашәа! Еи-  
цоумкранггы еицоукит уи ажәакәеи амузыкеи. Уи уар-  
ггы агәра угеит хәа сгәы иаанагоит. Насггы уазхәыцхьоу  
абри – ажәа ҕыцкәеи амузыка аитакреи акәзар хәа  
ашәаггы зшыыз? Зҕа гәакьа дныжьны атәым ҕа иаазара  
иалагаз аб иеицшхеит уи.

Лан ллымхаҕггы иназеит ари ажәабжь. Лыпцхаилареи  
eimxaцәҕахеит, уаха даалатәалымшьеит, даамыстам-  
дтауадым, дтцарам-дыцшарам, қыта чкәынак (уажә  
лыпцха дпрофессорыз цыушьап!) дабахтаху хәа  
даакәгылеит. Ижәлаггы шынакәма жәлан, аха, ум-  
бои, еихау лтаххеит! Дыззылкқәоз, дыззылтахқәаз  
рацәафын уи «адукәа» рахьтә, ауа-атынха зхәаз иеицш,  
зәырфыкгы абжәацәажәарақәа ирызкны илыман ана-  
ара, аха лара илтахыз макьана дара дыртахымызт.

Сан акыр дыбжәаказеит, аха ди Мина ишыл-  
тахытцәкьамыз анылдыр (лхамабзиараггы гәгәан тәа!),  
даабжытцит, уимоу, ахаан азәы иалымхәацызггы  
иалхәеит Шали, улкәатц нак, уахәшьа дукәыхшоуп, уи  
лан шәаазрыхуа уафым хәа.

Шака ихы ицәымгханы дықәтцны дцазеи убри аҕены  
Шали! Даара краамтаггы ихабар камлеит. Лара Ди-  
нараггы даара кыр лан лыката дампытцахан дықан,  
дылхалырштма ухәо аҕынза. Аха еитеибабахт цьара,  
еитеизхьахәхт, еиҕа рыцсы еизцеит иҕыцххараза!

Усггы хышықәсака инаргеит дара абри реизхьаара  
– зны еицыртуа, зны еишьтало, избанзар лан уи ба-

ницца, иґаство хәа аешыра л҃ықәкны дтәан, хара хәхь ааирагы дақәыхны длыман.

Аха ҃енак Динара бааи, лхәан, хәзха ахықәа҃ы сналаыртәан, сара л҃ыза (13 шықәса зхыт҃уаз!) – исалхәеит Шали дсымбар, схагахоит, иахьатцәкьа адырра сызибтароуп хәа.

– Б҃ы иаатыхны азәы ианиабхәа, сыбшыит, ди Ве-рагы илабымхәан! Абригы сызита! – лхәан, дыццакы-ццакуа азәы имбандаз хәа днацшы-аапшуа са-лам шәкәеицарсак леилақь ахы иаавтылхын, снапы инанылыц҃гәалеит! – Бахама, Чымса, сбыкәыхшоуп, иахьатцәкьа! Ба бхәычы ссирхми!..

Схы атцәах нахлырган, ашырхәа днасыдк҃еит.

Ди-ида, сгәырг҃еит, сгәырг҃еит, аха ишпасхәара! Сыфуа-сыфуа с҃ынасан, сашьа дааспшаан, сияцәа-жәеит, ханшыцәа рахь хцап, уааи, игәхьаазгоит хәа.

Усгы цьара ацара хурбондаз, еихаразак ханшыцәа рахь, ажәфан мардуанда ххамлози!

Саатк инеиханы ханлақәыршахатра, лыхәара хә҃ын, аха илуамызт, иабашәыхташәеи уажәы иаалырк҃аны, ҃азны шәцап хәа хәақәылцалт, аха хәргы дықә-хәрг҃еж҃т. Х҃гынцкуа, х҃кутцәуо ханақәымтцза, шәмааит, нас, шәца! – лхәан, дпарпаруа хноулыж҃ит. Хамацара хәхьцоз дацәшәон уи.

– Арқәала шәымцан, Арқәала, ацә шәашьуеит, нтцәараа!– инхашьталхәеит.

Арқәа хәа иашьтоуп Чандара ақыта иатәу рхак. Уа аламала азәгы дынхазом, еиужьны имхурст҃ароуп, татынырт҃ароуп. Насгы зегь реиха ақыта атоурых излантцоу – Чандараа рырахә ферма убраауап иахьыказ (иахьатәиала – убригь убра и҃коу исыздырам).

Абри афермаґы хэышықәсақа ирыман цәдук, аха думбеик зынза. Алеишәа цәгъан азы, аламалагъы итрыжъомызт. Аназара азәы ихы инықәыпшыр, ес, итқхаасны исаишъталон. Ифуан, аха зынзак аекәар еипш. Азәык-фыцъакгъы ампыхъашәахъан уи, иашъырц акгъы рыгымхо, ахъшыцәа рыхъзаны еикәдырхахъан.

Шақа аинтерес ҳамаз абри ацә мыжда ҳара, шақа ҳазыгәышыуаз алабара, шақагъы ҳацәшәоз!

Исгәалашәоит, зны саншъа еитцбы Ладбеи рыфнықа симан дцон. Абри аферма ааигәара ҳанааи (дагыхәычымызт, аха) ипсы заны снапы ргәгәаны икны, днапшы-аапшуа дытқба ифәинеихеит. Сгәы нкыдшәома схәо, адыпдыцхәа итытцны ицон, схыпхыцуа, бжа сыфуа сишътан, сшәон, аха арахъ сагъынапш-аапшуан, цъара ацәаара збар стахын!

– Аа, абан иахыыкоу! Быф, быф! – днатқкеит саншъа, снапы шикыц икны.

Ҳафт, аха-а, ҳафт, аха-а, ахызатцә ҳашътоутаргъы иҳахъомызт!

Азиас ҳарны ханнықәла, – «Ух, шьта бымшәан, шьта хшәартам!» – иҳәан агәра сиргеит иҳашъталазаргъы, абри азиас афынза шакәыз, арахъ ишмыруаз.

Ыы, уи дууп злархәо акәзар, ари азиас хәычы аума измыруа? – иаацъасшьеит.

– Ишпазмыруа, аха ирзом уи, ҳәаас иамоуп, – иҳәеит, агәра сыргазаны.

(Иахъа исыздыруам, ииашатцәкьан, аха амшцәгъақәа раан ада изиас хәычы, бжеихан ана-ара итаба-табаны иқаз, Дахәырта, укоума, ма утабахъоума схәычра азиас?..)



Исыздыруам иаратцәкыа ибоу, ус игәы иабоу, аха атәыџақәа закараз бдыруоу, аа, иахынзааиуаз, ихәеит, инапқәа ааитцыхны иџыхареикит Ладбеи, «ханеикәхақәа»! Убасқаноп иангәахта ихылца шихамыз. Уи убри ацә цсатахәыс иахтеит! Иахыагы знызынла сгәы иабоит убри ацә убра Арқәа бнарак илагыла исыхәацшуашәа, саншыа ихылца атәыџа иахарцаны!

Убри Арқәала ацара шпастахыз, Динара санылыштыуазгы, аха иара хацәшәар атқысгы, хан хлыцәшәеит: схәатәы шәышпахыцеи хәа, хаагыежыр, хаиманахы хтылымцоз, угы хара мцхәашыа хаздырзомызт.

Иара угы амџақәа сызнылахыоу зегы ирыцкны иахыагы уатцәгы исзынхеит сара саншыцәа рахы игаз амџа.

Шака бзиа избоз, шакагы сағыгәхәауеи иахыа! Шакараантә истаххыоузеи сшыапы хыркыақы, сеимаақәа аанкыланы аддыхәа амџаду саныланы, зны ахәы схало, зных сылбаауа, амардара сағало, сағысуа, амхурстақәа, ататыныртақәа фы лахартәа сырғәылтәраа сғынасхар абри амџала, абри Арқәала акәзаргы, атыхәтәан снықәгылар Цъниаа рхәы – саншыцәа ргәарц кказа снықәзырцшуа.

Знымзар-зны ғыц сзанымлеит абри амџа, издыруадаз егырт сымџақәа зегы зынзак даеакала ихаргы иахәтәи ауадаџрақәа ирымоу нақ анакә еипш инарххәаны...

...Хнеит ханшыцәа рғы.

Днапыргъежыуа, зегь рацхыа дахпылеит ханду!.. Дсыцшааит Шали, аухатцәкыа инасызгеит адтца исымаз.

– Чымсика, сбыкәыхшааит, быцәгъа-мыцәгъа са са-  
гааит! – Усоуп сара саншыцәа иреиуоу зегъы ргәыблра  
шыкоу, рыдагъы азәы ас ихааза, игәакъаза изхәома.

Иахъагъы сгәы иқәсуеит Шали игәыргъабжы.

Хышықәса дузза уаха изымхиауаз урт рынасып  
убарт амшқәа рзы ихиеит. Ди Мина сыпқа шыта уи  
дылхалырштит хәа, лгәы ртәаны дышпшыз, ахызатцә  
аалгәыдыртцеит ҕенак, быпқа Динара хатца дцеит, абри-  
гъы-абригъы дигеит хәа!

Ххәықә амца злалмыркыз сыздыруам усқан!  
Лыхәхәабжы лымақарбжы, лышәибжы мчыбжык-  
гъы иагхомызт! Амала, сан лахъ ажәа хәахәакгъы  
лымхәеит, уигъы лгәы шацәкалыршәхъаз лдыруан  
ақынтә.

– Уажәтәиала быбз шалам здыруеит, аха знык  
бназлацәажәаз уаха хырцашъа шамамыз, ишықалоз  
сышпазымхәыци! – абриоуп ецныхәас илхәаз.

Сан лыбзиарақәа ирыцкыз акы далашан, ииаша-  
ны, зыхъз аалхәаны инеиқәлырпшыз, ма дазыраз-  
ны зус далацәажәаз, цкәыни згаби рус мыхиақәа,  
жәашықәса бжыысыргъы, зегъ акоюп, еиразқхар  
акәын! Шамахамзар ма ус иақәшәон, ма ус доуха  
қыиак лыман, сеидрума! Азәым-фыцъам, бан лоуп  
хаибызтаз, лыпсата ҳакәыхшоуп, лакәымхар, егъараан  
хаимцәхытраахъазаарын хәа сазхәахъоу. Исыздыруам,  
тцаны, уи лыбзоура ахынзақатцәкъаз, аха сгәы аладу-  
уп сара уи! Убз назхыысыз аразкы еиқәымшәар амуа,  
инеиқәыпшыз еиразқхо ианықала – уи, хымпада уаф  
дзеилахаша, салақандаз, шыыри, хәа уззыгәышыша  
қыара дууп, гәытбаара дууп! Уафара дууп!

– Ее, аллах сумыхәои, мчы умазар, сара абри  
иумтагылоугъы ҳақ сымазар, истахымқәа, исзым-

цаакѳа сыѳны индѳылтцыз, иахьыстахымыз зхы анасыц азтаз сыпѳа хиамѳа дақѳумыршѳан! Лышь-тахъѳа дыхнымхѳыр амуа, дызлымгара лыхьны, сыда напы дамкуа, лхы дамыхѳо дааганы дсымтцартцо Анцѳа иѳаитцааит!.. – абас днықѳгыланы дшѳеит, абас мрагылареи мраташѳареи дырпылон ди Мина шықѳасык инеихангы!

Схѳы-сжы қақаза ишѳеилагыло абри лышѳеипхьыз анысгѳалашѳало, еихаракгы иѳалақѳаз раамышьтахъ.

Лара лтѳала, даара ихьымзгшьаны, дара игѳынганы илыман лыпѳа иѳалтцаз...

Сара сыѳан Динареи Шалии рѳараѳы. Хѳаи, дыз-базаалак лара! Шаѳа лразѳы лѳықѳыпѳхаауа, шаѳа дгѳырѳгахѳа дыгѳагылаз уи лымѳара акѳакъ!

Иара (амаѳѳ) – аѳараѳы усгы дауцѳыртѳхуаз! – агѳылара иеытѳахны дтѳан. Сара спыруа ахьычпапыр еипш срыбжъан уи дахьыѳаз аѳни аѳаца лымѳареи.

– Илнаало, Чымсика, аѳацара?! Уажѳгы дгылоума? Дмаапсазеи? Аѳацабацѳа рацѳоума? Зегъ дѳылцаны хѳычык лыпсы лбыршьарауеи? – сгѳыдикилон Шъали.

Саргы сыѳуан. Сѳажѳуаза зегъы азѳазѳала идѳылцо, лара дыртѳаны, лшьатѳа лышьхны лшьапы апсы ана-сыршьѳоз жѳбар егъа сѳъашѳшьарын! Аѳа уи хѳамѳак акѳын, исѳѳыѳналахуан, ани-ари хѳа, ахѳчымѳ ша-раз лѳамаданқѳа иртѳаз лархѳы-ѳархѳуа, инықѳтѳо-иаакѳтѳо, дасу ирықѳэнагаз аарылхны индѳылтѳуа-иааѳнало. Аѳацабацѳагы еишьтарѳсса рѳаархауан амшраз-атѳхраз, амреи амзеи реипш еихажѳааша хѳа, аѳаца дныхѳо, илыкѳшо!

Лыхгы дақѳныхѳон, зегъгы лықѳныхѳон Динара, азѳызатѳѳык лан дзыхшаз лыда. Иоухатѳѳа иалырхѳарѳ

алырхэон уи, дшышэиц дшэиуан! Иахьынхоз ргэылар  
дынкылсны бдэылтцны баала хэа дылкуан, длацэхауан,  
митэ лыхтылгон, аха лхэатэы дацныкэо дыкэзма Ди-  
нара! Шьта убас лафстаа дылзыцэгъахейт акэымзар,  
иабатахыз абри зегъы, иабанамысыз? Лыпха пхатцас  
уаха длымбеит, лымахэгъы усьгы уафыс дылшьама?  
Иара иакэым, иахынеипшьыз рытцкархэк дахьаалбоз,  
алаба нарышьклалтцон, лышэи шрышьтац ирышьтан.  
Аха дрычхауан дара, иланарыжыуан ртаца лахатыр  
азы. Уи бзиа дырбон, рыцсы лыгран, ларгъы дара убас  
дырзыкэан. Егъарааны дубаргъы, длахёыхын, дыч-  
чон, лыхэмарра харкьарагъы рымбазазшэа, ма убас  
илыкэнагазшэа акэын ишахэацшуаз. Лхатцагъы, даарак  
шамахамзар, илмырбацыт лан илуаз-илхэоз гэнылго,  
ма лгэы фбанатэуа. Акы имаханда, игэы иалымсында  
хэа еснагъ абз дацэылыхьчон.

Оышыкэса аатцханы хшара длоуит уи, аха абрака  
итытцхэан арыцхара ахы – енакгъы лгэыхэпыхш  
лхэычы илзылфамтцейт. Зцэа акалоуп ззумхэашаз  
иаалызкылкьаз арыцхара – ачымазара баапс лыбга  
аафнатцэейт.

Убасканоуп лхатцагъы лтаацэагъы ианырдырыз лан  
лхымфэпгашья шака игэнылгоз, шака дарччиауаз.  
Лызкы даалымпытцааны цэымхала ланхэа длаазон,  
лара – лхатца диманы, инапы дыхшьны, шэишэи  
дынкыдгыло, хэшэтэыртей санаториеи еимыркьо  
дныкэлейт.

– Ибасымхэоз баазрыхуаз, бзызныкэгоз таацэара  
бшаламлоз?.. Усоуп, ус бкэақэра згаайт! – дмақаруан  
лангъы. Уажэраанза дшылымбоз, данычмазафха, лар-  
гъы лыпха лтцыхэа кны дналышьталеит, лымахэ иры-  
цыз жэа хааки лакта хааки усьгы имырбауа!

Зны деигъхеит, зны деицәахеит, аха уаха иаалзеи-  
тамхәеит Динара рыцха!

Лчымазара ацашәқәа амцхә иаҳахьан. Иназеит нас  
Еимхаацҳагы лышәипхьыз: – лыда напы дамкуа, дыз-  
лымгара лыхьны днаганы днышьтартцеит лыфны.

– «Ала ахьымтәаша иантәа, идыргылон» – хәа, ба-  
хьымцашаз банца уаха ишцабыхьуаз, нас! Агәыхә-  
гәытцәақәа рыччиара иалазыз, зхы зфаз, бара  
ашәикка!.. – лхәон уи шыта, лыцха дылхагъежьуа. Аха  
ауаа ус рхәомызт. – Азә лышәи назахьеит хәа, абри  
лышәи шыназас хәа, дышьман, дышьман!.. – рхәон,  
рцәа итыхьтшыауан.

Абри еипш иказ ан, даеазәызар, лыпсрамоу, лыбзи-  
арагы налгомызт, аха лымчқәа анеизымха, иахьцалак  
ан – ан анлакәха, иланалыжьзар акәхап уи Динара. Иара  
усгы, гәыбган гәгәакгы лан илылто азәы илмырхаит.  
– Лгәы нсырхеит, нас, илхароузеи ларгы? «Ан лышәи  
лгәыпхәы иахысзом», – рхәоит, – длырқьиауан, ахәаша,  
лан ауаа рфы.

Дызбазаалак абарт ашықәсқәа раан зшьеи зыхши  
ааилацәо, икахәхәа игылаз арцыс Шалигьы! Зынзак  
дфашьны, ахәажәцәа икәныланы дкәнаатцеит ипхәыс  
гәлымтцәах лчымазара. Афонгы ихтәарц акгы рыгым-  
хо, агәцәхәы иныкәтәатцәкьеит, рыжә нымхеит, рхәыс  
нымхеит, – рыкәты, зегь лара лыхәшәтәра, лныкәгара  
иақәдырзит. Аамтак ианын, акәымзар, хәгеицә,  
ахьымзг ргарын. Афон фыц дыргыларц ахахәтә фны  
ашьапы ахьынаркыз – уа илеихабаа ицеит.

Жәашықәса днеит Динара, рыцха, усгы абас  
дшыказ, зны схатца иахь сыжәга хәа, уаха илымукәа,  
лхатца иахь дганы дышьтартцо, зны лан днеины мчы-

ла лыфныѳа даалго, зны асанаториахь рхэо, атдыхэтэан даакылыргеит атдыхэтэантэи аанфасыртафгы «зыда напы дамкышаз» лан лфы.

Дышгэакцоуп, дшышьтацоуп хэа рыфн жэйтэ афы (ацхэа идыргылахэаз рыфнеихагыла уахыкгы датцампхеит, ла илтахымхоу, ди Мина ус иакэылцоу здырхуада!) дышьтатцаны дышрымаз енак лан лдэылтцымта инакэыршэаны, лыцсы аалхылхит анкватэи зыхаа-пшзара ахэынгаагы знымыз, зцэеи зыбафи еикэыршаны мацара иаанхахэаз Динара!

Схатца дысхабмыргылт уаха, аха сыпсымтаз барггы бысхасыргылом, лхэарашэа, гэыбганк хышэашэаза илфыкэын уи лан данаафнашыла.

Иахэа ххаблафы саннеиуа, убас игфэыгыраны, убас икэызгараны избоит, ажэла нтцэеит, ххэыкэ зеггы тацэыма, икэзаама зеггы хэа, азныказы сгэы нтыпсаауеит. Избанзар иѳам, имачхеит иахэа уи зырлахэыхуаз, са сызхаанызтэи ауаа, цыанат гылартас Анцэа иритааит! Аха инхаз Еимхаапха леипш иахкэажэза иѳаз ахэсакэа абаѳоу! Иажэыз – дажэит, изызхаз атыпхацэа, арцарцэа – хатца ицаз – цеит, апцхэыс даазгаз – дааигеит, ахэыцкэа ирызхауеит аха цасеипш ирацэаны акэымкэа, ѳба-хца таацэара рыда, ирызхауеит таацэацыпхэаза азэык-ѳыцбак, сара ис-зымдыруа, хэычык исыцэтэымны избо афарацэа, ис-зымдыруа атацацэа аана-гоит, цкэа иахысзымдыруа, сахрыланымхо иахкэаны акэхап!

Ауаа нхоит, интцуеит, иччоит-ихэмаруеит, лафкэакгы шырхэац ирхэоит, аха цасатэи аѳаф рызтамкэа. Ахацэа ишыржэыц – иржэуеит, аха уажэык зынзак иазгаганы! Урт ракэында, ахэсакэагь ихэычы-иду уи

цэгъа ишырымбо убоит. Гәеимыхгак, җаартыгак хәа, ахәса дукәа ракәытгъы ххаан уи нцәйтцазжәуаз! Нхара-рала хараза еигъымзар еицәам, аха барақьатра дукыкан избом, рчеицьыка тбаа ду – асас игымз, уигъы ахәаакәа кырза еитцацалоуп. Анкьа шәкыла акәытқәа, ашәишәиқәа зтацьуцьуаз аштақәа уажәы уарла-шәарла шьоук нықәубаауеит. Зегъы анықалаша – зегъ цаны абас ишпақалеи хәа, агәыхь мыждагъ уманы уоныка – ақалақь ахь ухынхәуеит. Есымшааира ак шуцәызуа убоит, угәы иахәо хәагъ акгъы уаргъы иузымызбауа җазәгъы имч ақәымхауа.

Схабла, схабла хәа, мшеи-мыхәлеи игәхьаазгоит, аха уа саннеилак, ибжысны, сыпсы ықәымзо избойт сыгәғыгъра, сгәыпшаара, схаан иқаз аиххәыцра, айтәнеиааира, аизгәыкра, агәеизтара – абарт зегъы сырзыгәышьны хәқалақь салууаны уахь снеихалоит, аха рацәак иузнагом уцсы ықәымзо, иузымхо рацәахойт ауаа инадыркны апсабара ағынза, еизымхарак угәы зегъ ашыуеит... Ухьагәгәа ухынхәуеит... Аха нас еита инауахойт угәы. Уцхыз мыждақәагъ еихәеихә унаскьацыпхьаза тып уртөм, убрахь ургоит, уброуп, шәанацәалбеит, иахьықәу уцсы!

Ауафы данцслак ицсы цъара икьдхалоит, рымхәеи! Нас ус акәзар, убра сахьиз акәхап иахьықоу, иахькьдхалоу сыпсы! Мышкьизны санықамлогъы, ахәхаи, абри лыпсы абақоу хәа, даҗацъара шәамышьталан, шәлеи, шәнеи уа сқыта, уа схаблан, уа саб иашта, игәараимзырха! Уақа ижәбап уи сыпсы, уақа ишәцылап, иқәацмацуа, инымтцәо, хәаа змам афбатәи ацстазаара аманы!..

Станагалеит еита, мамзар изакәузеи асқак исхәыцуа, еилсырхуа? Хәи, Павловна, Павловна

иаасгәалабыршәазаеи! Ҳаҗсәа-хабзаәа сәарылалан,  
уаха рылтшыа сымам. Арахь бымхәыцын, рхәеит. Ир-  
дыруазар, акгы бгәалабмыршәан хәагы сарымхәоз?  
Иоурызу, нас, убри! Ицәгьам, ишәартәтәкьам схы  
акы агәалашәо, ак ахәыцуа, акы еилнакаауа-еилнацо  
иҗазар макьана!

Схәыцрым, акгы сгәаласыршәарым, нас,  
сынкыдыпшыла-аакыдыпшылап ус, агагеипш иласза,  
итацәза иҗоу схы нарха-аархо. Аха избан изыхьантоу?  
Итажьузеи убри сызлымгара, ма хәхзыртәалара?  
Ааи, абри акарпыжә уацхьа илыкәтцан, уласны  
иааиҗәыршьаны уаграцшыр шауеипш, ухгы уацхьа  
илыкәтцаны уаграцшыр ауа иҗахгы! Шаҗа ибзиахоз  
ускан сускәа!..

Ных-ных, алаф схәеит хәа, ас избалак схәар ауама?  
Схы ахәтыр шпаласырҗәи, исфәтдышәшәақөозеишь!  
Аха, иабаҗоу, аиашаз, убри еипш ахы сара схы еипшу?

Изаҗәи, мамзаргы, сара схы?..

## **СХЫХЬ ИАЗКУ АБАЛЛАДЕИ СХЫ ИАЗКУ АДИФИРАМБИ**

### **ШӘСЫРЛАХҖЫХЫР ШӘТАХЫЗАР!**

**Н. Т.**

Схы сыхьуеит. Исыхьуеит сара!

Ахыхь баацс схы сыхнахуеит цәгьашәа!

Самыхәеит сара. – Самыхәт ахәта!

«Шьмаф ихәшә» суҗаргы, иахәом уажәшьта!



Зны азэы еихала еихисошэа збоит,  
Зных-атцэыршеипш азыртцэхэа акы еифнарссоит!  
‘Еазных – адунеи дузза иакарахоит!  
Адгбыл ду сатцоушэа, цэгъа ихъантахоит!..

Ишцасхэари уаха? Исыхъуеит цэгъашэа!  
Абыржэы-уашьтан, абыржэы-уашьтан сагарашэа!  
Шэанацалбеит, изышэымхэшэтэуеи шэара схы!  
Уа азэгъы шэыкками – иахэартоу схыхь!

Амза иахъаау гэшэтартц шэафызар уажэы,  
Амра шэатаартц шэгэитазар уатцэы – абри сара  
Сыхыхь аума – шэызмыхэеит, зырхээз?  
Издыруада урт аѿба шэхырхзар еиха!  
Урт иаха ишэхэхэоны жэбозар иахъа?  
Уа ус ак шэхыхьцэкъазар,  
Шэа шэызмыхээз хыхьцэкъазар,  
Шэызлахэари аеакы!  
Излашэхэари еак атэы!

Акэыз, аха Амзае шэынзырхода шэара!  
Шэхазгалода ма Амрахь хара!  
Уахь игоу ацхақэа цтцэозар схакны!  
Уахь игоу амѿақэа ракэзар са схыхь!..

Ишэхэышэтэы, абая, шэуаами, ишэхэышэтэы!  
Еикэшэырха уи Схы-мыжда-хы!  
Ѽ-нызкъ шықэса дузза ртоурых иатцазар иара!  
Урт ртакцыхькэра дуззаза – адзар иара!  
Бзиареи цэгъареи – Адунеи дузза иабахъоу,  
Ауафытэыѿса дзынкъахъоу-дзынцахъоу,

Ииуз-илшаз хәә, иахьанза дзыхьзахьоу,  
нак-накгы дзыхьзарц, дназарц иахьихэтоу –  
абарт зегь – абарт зегь! – иара иахтынкьахазар!  
Иара ианцазар, иаргы иагьанкьазар!..

Исашәхәа, изхарахазеи сара Ауаф сзы?  
Еихаразак, изахарахазеи уи Схы?

– Ахыхь захьзу анкьа ирыздыруамызт! –  
Исаҳахьан сабду ихәахьаны!  
– Шьаптыхк сыхьхьан амзар, изаусыз! –  
Лара сандугьы абас дьгехәаны!

Аха сан, сан илыхьлон лассы-ласс!  
Илзырхьшаз лхьаакәа мацмызт, ишәкымыз!

Ахьаакәа, ахьаакәа!  
Иртамзас ахәаакәа!  
Иртысыз ахәаакәа! –  
Шәа шәоума суашәшәыразтәыз, исызтаз ахыхь!  
Шәа шәоума иззышьтымх, иазыцәгьаха Схы!

Аҳақымцәа! Аҳақымцәа!  
Сшәыхәоит, уаҳа атахымкәа –  
Салшәырга Схыхь!  
Ишәхәышәтәы сара Схы!

Схы – уи Мроуп, зыццхькәа меигзарахда изшо!  
Схы – уи Мзоуп, саныцәоугьы, итамшәо илашо!

Амра атцкысгы – ианбанзамроу уи!  
Амза атцкысгы – иабанзамзоу уи!  
Урт аамтала игылоит, иташәоит!

Схы – ноунагза ипхоит, илашоит!

Уи – атомуп!

Идууп!

Адунеи еихазоуп!!!

Ани атомгы – ижэдыруагы! –

Амитэ дукэа кэзтэ,

Уагынзырхо-уагынзыртэо

Иароуп изхылтыз

Иароуп изтэо!

Уи атом – цсэахахазар иахьа

Ицъаханымтрахазаргы цъара! –

Икэзтэз уи Схы акэзам, о, мап!

Икартеит уи шьюкы рнапкэа!

Уи ахтыц рынпыккала

Ирнуп схы адакэа!

Уи ахьаа – уи ахьаауп! –

Изырбыжкуа, ихагазтэуа Схыхь!

Уи ахьаа... Уи ахьаа! –

Уи ахьаа мыжда нхеит

Схыхькэа зеггы рхыхь!

Ахақымцэа! Ахақымцэа!

Сшэыхэоит, уаха атахымкэа!

Ишэхэышэтэы, нас, уи Схы, ишэхэышэтэы!

Исзеикэшэырха Схы! Схы – мыжда-Хы!

Уи сара дара-даара истаххоит!

Истаххоит!!!

Сара сеиха – шәара ишәтаххоит!  
Ишәахауама – ишәтаххоит!!!

Җы, ижәбома, нас, Схы закәү!  
Ишәымхәышәтәыни, ахы-ы, ушьтагы!  
Ижәдыркәо шьоук рыхкәа иреипшзамен уи!!!  
Закә хақ баапсу шәызтцало, шәымбари!  
(Ахәмарра-алаф Анцәа ихагумырхан!)  
Уигы агәабзиара, ауафызфадара  
Абзиара иатәуп рымхәахъей?  
Аиеи, аиеи, мшәан, ирымхәагәышьей!  
Ирымхәагәышьахъей!  
Анцәагы иахагәышьяроуп!!!

## СЫЗЫПШЫМЫЗ

Абригь-абригь шәпалатафоума дахьыкоу хәа,  
слымха иаатасит хатцабжь гәафак.

– Дарбан? Аа, абни лоуп. Дыцәазар акәхап, рыцха,  
лхыхь тцысны дықан, – атакс ди Мина лыбжы аагеит.

Дызустахарыда? Ех, шака азәгы дыстахымзеи  
абыржәы! Иара угы тынч ацсыха шцаурымто, иаа-  
уа-инеиуа иуазтцауа. Ашәихәара, урцапшьарц акгы  
рыгхом! Абыржәакара сгәы ианымкәац урт ршоура  
шака ицәгыоу. Даргы амш ргоны, уаха ус рымамкәа  
иаукартахауа ацара-аара, убара-уахара.

Шака ус рцәеитцахозеи, шака угы рцәеикәылозеи  
уа убаразыхәан аамта инырхыз иахыркәаны, еихаразак  
апсра уәфуп хәа рахар, мшеи-мышәлеи иудеизаланы,  
учапшьара иалагоит.

Ганкахъала, уафизы ихэартоуп, игэыхэшәуп, хәарада, ауа-атынха иузиуа, агәцаракра, адәы уанықәыз, иара изын имыцхәыз азәы шуакәым, уангәақуагы убара дшазхьуа, цсыхәшә ықазар, дузыхәшәхарц дшықатқатқо агәра урго. Аха уи ухьаа анымыждоу (ухгы анутахым, азәгы данутахым!..) зегы-зегы мыцхәны ишқалло: агәақрагы, – азымгәақрагы!

Абыржәақара сгәатқәа иамдырц, сахәшьа мыжда, сахәшьа мцацәа, агәақра баналага, бымшқәа аныцхәзатәха, шақа ибзышьтымхуа иқалаз уаанза зылабара, зацәажәара баргәақуаз ҳауа-хтынха, ҳақәла-ҳазла.

– Иауазар, ргәы иалымсуазар, уаҳа азәгы даабмышьтын са сахь. Сахыцсуа рбарц ртахызар, макъана сшымцсуа раҳәа! – бхәеит, ахаан ибылазамыз ахәжәарей ацәабарей аабнырцшны.

Ибдыруан, ибдыруан, сахәшьа, ачацшьара закәыз ирчацшьоз дызустаз! Ҳан гәақ лаан бахысхәан уи апышәара хьанта!

Уажәы ҫыц еиҫа са ианаасыдгыла бычацшьацәа рылатәара, рцылара, рынаскъара, рныкәгара, зегь рылымкаа уахык (иаҳа ианырацәаха, ҳуадақәа ҫныртәаа ладантә-ҫадантә ианеиза!), икказа иааимкьеит сыхшыҫ уаанза алҫақ еицш еилаҳантоз.

Иатқанақуаз ари зегь, сахәшьа, быцсытқәкьома?

Иахьа ма уатқәы, ҳагеита, уаҳа быбжыгы смаҳауа – быччацшь усгы салхәдахахьан! Хтынчхарцу баргы саргы?..

Санхаларцу адунеи ду еихәшьада, ба быда?!

Зымҫақыра цжәаз азхытц еицш, ипжәеит сыхҳара

абра! Сылакәа кьакьаза иаатны, апсцәаха илакта лашә саанхалейт.

Хара инеиуа азә шбакәмыз шцасзымдыруаз, аха асцәкьа иаарласну?..

– «Ҳан пшышыкәса днанагеит, сара сышцананам-гари, Бесик (бычкәын хәычы) ашкол дтәстцон, амузыка дазыскуан, ылымха азытдаруп, рхәеит, сыфны – зхәамц штысхыз салгон, нас, настәи усмызт!» – абас была хааза, итхахаза бысәацшуа, хымш рацхьа ибхәаз азеикәа-мшынеикәа илахә-лабгарцу?..

Шыкәсыбжак ала ацәашь еикәаблеипш блейкәеи-блырцу?..

Абас иаарласны?..

Ахухәа инеимастәеит, тәуараха, гәыпжәараха, цсмацхараха исысит!..

Ба бырхаштын, са исхагьежьюан. Ацхырааралас иацхьан иаарган, агәырқәа сылартцон, сшыагәгәара ихалаз лбааргон, сеикәдырхон, нас, ус аламала ак иагоз шсакәмыз рдырузма!..

Ҳаи, сыхнымхәыхгы убри ауха!

Аарла зыцсахәы злаз, аха ишгәакьаз инхаз бнапы цсада кәашә хәыцқәа рыла инхыбфәр ускан урт сыблақәа, ба бгәырфала зқьынтә ибаазахьюу, ахаангы цәаакыра згым, ускан цсы сыхьзхомызт!

Аинкьеинырра излагаз бцәымгхан, уаха саныбымба, ак шыкалаз бдырын, бхалатоу бышәтцаны алаба беантцаны быпсыншьанха баасхагылт ускан...

– Ибыхьыз сара издыруейт, – бхәеит, – бгәы цейт, арскатәи цәпшыацәа банаарылацш, дыпсытцәкьозаап, бхәеит. Ус ами? – Уаха ажәакгы ахәаха сыбымтәит: – бымшәан, цасхәаггы сыпсуам, ибымбари, уатцәы сшыапы сыкәымгылозар! – бхәеит.

– Аиеи, бахәшьа дбыкәыхшоуп, хабзиахоит, хаицхыраар! – сылагырз сыхәлазгалеит, акәырқхәа илбааздеит.

Ишпастдахъаз, сышпашыцылахъаз лактала сыччо алагырз албаадара!..

– Уа бара, бшеилагаз бымбазои? – бхәеит сахәшьа, зны баагәашәа.

– Икалеи, Тута? – иаасцәымыгхейт.

– Ианатахугъы-ианатахымгъы быччо сырбо, ахәаша бара, ибжьо дзустада!..

Сгәы ткәацырц акгъы сыгымхейт ускан!

Шака лагырзы лбааздахъоузеи ба ибсмырбарц, ибысмырдырырц азы!..

Шакагъы инымтцәоз ба саныбымбоз нас, ашьтахъгъы...

Снапы кны ишышыуа, хамтак бсыдтәалан.

Азәазәала идәылыккәа ицон згәы цшааз, зылагырз зызнымкылоз. Барей сарей хаихәаччон, хаибабжьон.

Ех, ацсык исзыхынхәыхгъы ма убри аминут, убри аимгеимцарак!..

Адырфәены, ииашатцәкәаны, бшьапы бықәгылеит!

Блеифеиуа хуадақәа ааимыбдеит!

Аценцъыраф баатәеит!

Оымшқа аарла бхәхәны быкан.

Оымшқа ихъабцеит блахьынтцатцәкәа!..

Иахәагъы сгәылацәа ирхаштзом, бахәшьа, бнацәкәара кахәхәа цшзақәа хценцъыр адәахәала ихшьны ибкыз!

– Закәнцәахша сахъаз илымаз, хаас, деиқәыпатретха, аценцъыр дахьылубаауаз!.. – Шака ирхамыштуаз урт

ускантәи бсахъа! Бчымазара ес бшафозгы, бсахъа ацәара угъы инханы иҕан.

Ашышьыхәа атзамц сыла аапырызган, саахәны исазтцаауаз снаихәацшит. Азныказы дысзымдырит, аха нас, даусзымдыруаз! Сахъиз-сахъаазаз сқытантәи аколнхара ахантәафы иакәын.

Сааччашәа зун сөеиханы, сыхчы сынкыдиаалеит сыетахәхәаны, хшашыцылац еипш, сөеихатцгыларц саҕыызшәа.

– Ибыхъи, ара баазгазеи? – дааин, сапхъа асқамаҕ даатәеит дхаихаиуа, ацсеивгара ицәуадафны. – Бзын-хъаауазеи ускангы?

– Ус хыхышәа ак сымашәа сыҕоуп, – зынзак иаахыдастәит схъаа.

– Ахыхъ бхәоу? Хау, ибыдызгалазеи? Ус ибызгагоу, ыҕамзи, иаалырҕбаны ибыхъу?

Шаҕа ибзианы ихәазеи «ибызгагоу!» Шықәсык сашьтазаргы, исхымхәыцыр ҕаларын абри еипш ажәа!

– Исызгагоуп! – сааччеит.

– Ихәышәтәтәыми, нас, ахыхъ еицәоу крыҕоума? Сыбжа згаз ауп – ибҕа кны атцды даақыт.

– Шәара шәзышьтоузеи, ишәыхъуазеи? – ипижама ишәыз иахәон угъы ара ишьтақәоу дышпреиуаз.

Са стәы иалабхузеи, цьбышьт, ажәра, ажәра! Сажәит, ыҕамзи, уаха акгы! – абри «ыҕамигъ» акәымшәа, ыҕамз и цәҕа дазгаган иаргы!..

– Кох, ажәра шәхәахт, макъана шәабаҕоу! – дажәазаргы, ус ухәар акәын шыта!

– Атцла анхәарехалак иахъуа бымдыруеи? Убасоуп ауафгы, дажәуа даналагалак (шаҕафы ирҕытцакузеи



абри аиҕырпшра!), уаанза изымдырзоз ахьаакэа зегьы изтысуеит. Радикулит, рхэап, ишиаз... (иухьит ушиаз! – гэаныла сааччеит!) ушьақәғәғара ҳаракуп, рхэап, ыкамзи, сеидроу, ирымхэо! – итачкэым ахыгәхәа ишьамхы илықәикшеит.

– Шәаапсеитоуп, арскатәи цьабаа збахьоу!

Ахаан цсышәакгы сеимхәацызт, сидыруастгы сыздыруамызт, ҳқытахь санҕеиуаз акәыз, ус цьара ханеиҕахауа акәыз.

Ғәыбғансгы истоз, сабеидыррыз сара уа ҳқытан иаркы-иаркы ирцә-ирцә хәа, адунеи схагала санықәыз, иара дыкәмызт, даҕазәын хантәаҕыс ихәмаз.

Уи (цасатәи) инеипынкыланы 10-15 шықәса ҳқыта дахагыланы аматц иуан, иара ихәаноуп ҳқытауаа рыбга еитцыхны ируа-ирхәо рыцааиуа хреспублика ахьынзаназаазо аколнхара пхьагыла, аколнхара миллионер хәа еицырдыруа ианыкалаз.

Ачаибггы иатцәа сқытауаа рзы ихьы иатцәахеит.

Ихәмарны ирхәо саҳахьеит цьара цхәыск илхәаз хәа.

«Дәрыпшь агәашашараҕы сыпха днаганы джында!...»

Ишылхәатцәкьаз, хатца дрымандаз хәоуп, аха ианраха, алаф алаф ахырхәааит Дәрыпшьаа рхы иазгәдуны.

Агазет цәажәар – дара ирызкын, арадио цәажәар – ус, аизарақәа аилацәажәарақәа рҕы акәзар – ус...

Зхы адызныхәалоз, еигәырғьоз ыкан сқыта, аха икан баапсыла иатцашьыцуаз егьырт ақыта хагылацәақәакгы. Сқытауаадара рьабаала, рхымшатарала рхы ахьтыргаз, акәҕиарақәа икартцоз ирзымхәыцзақәа, цәгьа ирбомызт инцәытцархәа-аацәытцархәаргы, сқыта ахьз-апату хадыркьазшәа, иапсамызшәа.

Сара ғығәғәала исхәар сылшоит, мап, иаңсоуп сқыта, сқытауаа уи еихау ахьзыпшагы иаңсоуп, иағыаңсахоит, хымпада, избанзар убартқәа зегы рзы анарха ду рымоуп, абзашыа-нхашыа бзиагы ағыама дугы рыкхьейт.

Згыама дуу, нас илшагы дууп, инымтәаза ақәғиарақәагы изыпшуп...

Иара угы зны ишыаңхнымслар амуит сқыта, ишырхәо еипш, илаңшкызшәа, илашыақызшәа.

Зны иаалырқьан аколнхара абухгалтерия имбылзо акасса инақәланы идырхәит. Изырхәыз дрыпшаауа-дырзымпшаауа ишықаз, краамтәеит. Адырфашықәсан уи аархадырштхьан еипш, ғың еита идырхәыхт, акасса иағаз аңаңа аағжәаны, итыганы иргеит ажелар рыпхзаша ирзаанагаз рңара.

Аинститут алгарахь снейхьан сара абартқәа ансахауаз, насгы икалейт даарагы сгәы сзырхьыз – хқолнхара ахантәағы иармарахьала дшықәтәиааз!.. – Абартқәа-егьыртқәа ухәа, акыр ирхырқьаны ихы дақәйттәны, дағаңыара матцурак ахь диаргейт.

– Хқыта акадрқәа зегы нтәама? – рхәейт, ақалақь ағтәи иматцура бзиахьтә дааиаганы хантәағыс данаақәдыргыла уажәтәи, ииашатқәкьаны ишырхәоз ала, итахымкәа, иаарласны атәанчарахьы сңоит, исзыжәуазей, шихәоз. Аха знык данфарга хқытан, еихаразак иматцура ағыама убас икит, апенсиа азбахәгы ихаштит. Иперсоналтә машына еснагь илеины агантәи даанагон, есыхәылбыґеґа даман иңон... Ачаиртахь – иарала амхқәа рахь, иарала, иааигәа-ихара, уи дақәтәамкәа шыағак каитқомызт. Иара ахьзымнейуаз

– иарггы анеира ицәуадафын. Ус иказ атып ғәахақәа, амфа баацсқәа ыкан уггы ақыта акалтқәа рахь.

«Уа, баашәт, ани ахтәкьа шыапыла дахьцо и-«Волга» цагыцагы еикәатәа-самсал дакәтәамкәа дцазом!» – абас ихлафаауан, аха изцасны акәым, ицәоушьашаз, изгәдуны! Усгы бзиа дырбеит рқыта атцеик иеипш! Иарггы иахахьан уи алаф ихырхәауаз, аеыгәеыгә дыччон, шәмоурахә мызааит, иаашәхәзеи хәа!..

Ақыта ахьзыпшеи, абарақытра марымажареи, акәеиара шыахәкәеи убас дрымарахеит, иагызыхалалхеит убас, даннеиз ашықәсанытәкьа СССР Иреихазоу Асовет ахь депутатс далырхит аихацхьараангы деиталырхит! Дшааи-уаз, асоциалист Цьа Афырхатца хәа ахьз дугь иртеит, игәы ицагыцагыуа аорденкәеи «Ахьы иатәеи» нкыdleит!

Зегь иатәан иара, хәарада, ххәарада, егышца-иатәамхоз, еицырдыруа аколнхара пхьагыла хантәафыс дамазар, даазхагылаз атып иеитцеимырхакәа иныкәиго дааиуазар!

– Пасақәа ракәын ха, уажәшьта ныкәгатә дус ихамоузеи, дад! Амазеиггы узахамтәар, иныкәумгар – уи зынзак нышәкәыдроуп! – рхәон ашлақәа. Иарггы убас ихәон, нас! Жәашықәса тит уи аахыс, дтысит ипенсиакәра. Амкәыба еснагь азы шаанамго еипш, апасақәа илшоз илшом. Фышықәсоуп, абар, есхасабырбамш, есеизарацыпхьаза, дад, уахьынзаапсаз узыхалалхааит, ушьта уцсы шыа хәа иархәоит хәа сахауеит, аха иара, даапсас ихы ипхьазом шыта!..

Ашықәсан знык-фынтә рыда сқытахь сшымцоггы паса ааста еиха сшалзаауггы (хагеита, гәакьак дыпсыр

ма сымнеир ахьамуз чаракахь ухәа раамчыдырахаз, зегъакоуп, сара издыруеит уа икоу аусқәа зегъы: ажәабжьқәа, ахтысқәа, ицсыз-инхоу... Хатала гәынхара хәычыкгы сымоуп, нас! Еснагь хқыта иаҕцаауан, иатаауан ашәкәыџцәа акультура усзуџцәа, ашәахәацәа, акәашацәа, атеатр...

Аҕар ахьхәа-цыцхәа еилан. Зхы зтаху ихы рыдинхәартә! Аха уажәы даҕакала икан: аҕаргы еакхеит, ауаагы.

Иабатаххарыз шыта ускак аланарцшырақәа – али-тературатә хәылпазқәа, аицыларақәа, атеатртә қәгы-ларақәа – аҕәәхәа процент зырқала аколнхара аплан нанагзозар! Ақыта ахыз шамац иказар, ахыз азто ахандеицәа атцагылазар!.. Урт адирижор иеипш, урхагыланы, лабак рзумкьаргы,– иртаху рдыруеит, икарцаша рдыруеит, ачаи-мал аматц руеит, рыматцгы ауеит, иагьныкәнагоит! Ирфо рымоуп, иржәуа рымоуп, рыџнеихачацақәа, рхатәы машьыналасқәа, ртракторқәа...

Амала хәаанырцәынтәи делегациак ма Москвантә еихабырак сасдахь дук дџеин даныкала, изакә цылароузеи, изакә чеицыкоузеи ирзеиҕеикаауа! Ақыта ферма цәгы нымхо, кәытгы нымхо! Аха зегь акуп, ак рыгзаан иубазоумызт, икац шыкац-ишрымац! Ани Дырмит Гәлиа, Анцәа ииныхәаша, иажәеинраала шәгәаламшәои («илыпхәазеит...») Башьлиацха Хыш итаца лыхышь иканатцаз еипш, марымажарак рзыка-леит акәымзар, хәҕеита, аҕәцәхәы инықәымтәоз! Ишә-гәаламшәои лыхышь шана иканатцоз:

...Аќэарт иатцан жэохэ кэчара,  
Ахьшь нышьтасуа ус мацара,  
Иаалзынхеит җажэа кэчара!  
Аха амала ишьтамсуазаарын,  
Акака ртэаны ицозаарын!..

Абар, нас, ахаан псышэак сазымхэаңыз, уажэы дааины схэычы хьзы хэо дсыдтэалан. Иабеидыруеи хэагыы стцаазом, избанзар уи схэычыхьызла еиха сидыруеит сдухьызла атцкыс. Анкьа саб даньказ, ақалақь ағы ханынхоз, хәфны инеиртан, итэартан, игылартан, рхэоит, аиуарагы хаман. Уи зегь сара издыруан. Ирхэоит, саб идагы псы ихамызт, сан леипшгы тынхак, җызак ипхэысгы дыкхамызт, хара ирхылтцыз ахэыцкэагы – ихәипшыз хэыц дыкхамызт, убаскак хәигэыблыртан! Ауп тәа! Аха уи зегь хәаак ағынза, җнак ағынза, саб изы «ажәлар драҗоуп» рхәанза, ддырзаанза!..

Ағҗахәа хәфны ашәкәа леидыжыланы асақь нылатцаны адәы хнықәпсаны, хәибакәеибаха ханаакәдырха, ақәақ-ақәақхәа атцөымг ларсны асақь еихда ианын-кыдыртцоз ағынза.

Уаа хара рыцхәкәа, уаа хан хәаша, уаа хаб хәаша!..

Слымха зыцгәоит, исахар стахзам, аха сгәы мыжда еснагы иахауеит абарт Иуа ду ицәахәақәа (зынзак хазы иҗызшәа!):

Аибаркыра халагылан ханыкәашоз,  
Снапы акырта уафы изымтцоз,  
Хәткәаны ханыргоз,  
Зхабар хамбазаз,  
Абырзыкь рыцкәынцәа!..

Амала, иахьаггы, уатцэггы са сзын амазақәа ирымазан инхаз: абырскатәи тҕеи шыахәқәа ашықәс псцәаха ианахәхоз, излеикәхазеи, ирыхәзеи шыоукы?!

(Атакқәа рацәаны исаҳалоит, аха зегь реиха зыбжы саҳауа сабду иоуп) уи иара итәала ишәон-изон усқантәи атагылазаашьа:

– Хызмаз ауаа ыкәмызт, дад, ианакәызаалак, ант шыоук рашьцәа, рабацәа реипш, ахьырхьын ныртцәага реәғаргалартә!.. – Аха инацитцахуан: – Зегьы ндыртцәаракәын ауама хәа, шыоук ҳаикәхазаргь – ҳаргы шаикәхароуп, Анцәа иумхәан, хшыжәлар хәыпу ҳаайдкылан аетап ҳарто!..

Аха сан лыбжыггы саҳауеит:

– Шәаб хәылак, са исхәаз дацныкәар, дцапшьза уажәы цьара дтәамзаауаз! Ани дыбналт, ари дыбналт, ари ихы дахәт, егыи – ихы дахәт, ихалтцны ицеит, уаргы ухы уахә, убнал, уеыпцхак Урыстәыла дузза, кәакьағ цьара! Мышкызны аамтак шцакамлари ма ухапшаап, ма хупшаап, анысхәа, сишыырц акгы игымхеит, амцацәа, ишцыкәу сшыбнало, счархәафума, сгыичфума, исыдыбцало закәызеи хәа! «Еилымкаарк калазар, аамтак ааип, иааҳачҳап!..» – шихәоз, енаказы ифкылсын... – лыпсахы еикәыччон сан абас лгәамтцымтакәа раан! Лгәакрақәа, ргәағ уи ала илхылгон, акәымзар, ус кәитцатцәкьаргы лтахзамызт, уи ус шакәыз ахәон саб «иағьра» иатцаз агәадура!

Сара сзыхәан саби уи еипш индыртцәоз егырт атцеицәеи абанзафырхацәоу иабанзатцоуроу, ачархәацәа реипш рхы мфәацымгакәа, ридеалкәа шридеалыз, ишуаатцәкьақәаз хатцала ацсра иахьапылаз! Аха издыруада, саб, уа усыгымкәа сыканы, уиашара-ууафра

зыңсаз сзымдырзакәа сынхазтгы! Иатаххазар уи  
назаза аныкәгараз уара утахара? Ус анакәха, тоуба  
зуеит, саб сшықәзаауа уи уиашара мөа! Уиаша мөа –  
уара утахарала еиха итбаахаз, еиха ахара ихаз, еихагы  
итцоурахаз!

– Уқытантәигы абра дышьтоуп, дузымдыруеи,  
анырхәа, атыххәа сгәы бааташәеит, ыкамзи! – Ыы, нас,  
уажәгы ибыфло ант... – даафәхеит – аа, ант, ыкамзи,  
быстатиакәа?!

Ианаңьалбеит, шәкәы дамыңхьозаргы, ма «Аңсны  
каңшь» дамыңхьазои! Арахьгы «астатиа!»

– Иарбан статиоу? Ажәеинраалакәа ракәхап!  
Аиеи, усшәоуп... – сышәара адгьыл схы нытцатаны  
саацәажәеит.

Адунеиҕикәуабартазтцаракәа зеггы реицәасшьоит!

Уахагы ртак шпасхәарыз, нас? – Оо, изымөкәа,  
атәыла смырбгои! – схәарызма?

Мамзаргы анышә итцатаны, илбааныхны  
сызрыхцәажәари?..

Уигы иашам, егыггы иашам, аха шыта руакы алыс-  
хыр акәын, уи руакгы – «усшәа» акәхеит!

Даасгәалашәеит абра еицырдыруа, даара  
ирылатәахьоу аурыс поет, хөыза, хәфны итәахьоу-  
игылахьоу Евгени Евтушенко. (Иаххәеит хәа, абрак  
сыгәхәар сылшоит), уи раңхьа ачеиңьыка бзиа  
изыкатцаны, хөызцәа икәыршәаны дныкәызгаз,  
зыфны «дыфнардаз» сара сыфноуп. Ускан зынзак  
дҕан, 23 шықәса ихыттрагь азгәахтеит, зуатах аҕы  
дыңхьоз Кара иакәын, Алиоша Лашәриа ус иархәон

ифызцәа. Ускан Жениа зынзак икәыпшыз, атамашәт  
капшь еипш ипшзас Белла Ахмадулинагъ дицын. Аи-  
аша схәап, цәгъашәа дынцәахшаха дыпшзан. Ашьтахъ  
жәашыкәсака антцы, Москва данызба, дысзымдырырц  
акгы сыгымхеит, убаскак лцәа лыхкәахъан!..

– Хзеицынхозар аабар хтахуп хатцеи цхәыси хәа, –  
ихәеит Жениа мцацәа!

Акьаф уаара ааига цушьап!..

Иагъзеицнымхеит, хәарада!

Уи зегъ ара изхәатәуи, аха зны сиязтцааит иара,  
иахьатәи апоетцәа ишәымоу иреигъда хәа.

Дааччеит иара, иеырхыкәымтцангы даацәажәеит,  
убриггы шцабзымдыруа хәа епныхәак аанарго.

– Кто лучше, талантливей? Кто же больше! Конечно  
же, я! – ихәеит!

Уахаггы иблагъ цъара иааихамкәыст!

«Хаи, Анцәа ииныхәаша, шака ухы угәазтоузеи!» –  
аасгәыхәт.

Дшычкәынзас, ихъз антътц-аатътц еицырдыруа  
дахьыкалахъаз дханацаазан даман. Иара усггы ис-  
сирми, афызцәа ухы угәазтаны уаныкоу, уи уацәып-  
хамшьазакәа аргама ахәараггы ахьулшо!

Уи схәеит хәа, ус аргама ахы агәаздура, аханыгәхәара  
зеггы ирылшом, уи акәымкәа уажәы абра сара ма  
исықәлоусфызак иаххәазтггы, изахауаз убаскак иахакка-  
лаз цышьара «тәыџақәа» аргама иџеи иџеихагыларын...

...Анцәа хрыцхашьа, аха дшықәу атцәа дықәло,  
дзакәузеи хзыднагалаз хәа, егъафы мақарырггы  
калап, аха исхарам! Сара схи сареи (уамашәа иу-  
баша, ианычмазаџа) хаимаданы, хада ус еимам-



куа абыржәеипш иҕамлазац ахаан, нас сҕәтәҕы рацәахозар, изцәашәтәузеи?..

Сылашара, сымшашара сапхьафы, иаасараза, иаасықәырз уаамта хәычык, зынза хәычзак! Мышкызны сыцсыргы, тәуатәыс суоуеит, нас! Иудыруеи, абри сҕәацәара са сзын здазхәазтам шьхардац шанан исзыҕалар? Уааи, хәычыка хы иақәйтхапсхы, аидарақәа изтоу хәычык ирытцәххып! Цсәта умырхаи уаргы, уанацалбеит, саргы, ох, гәышья хәа, сҕатмышья сеааитцысымхри! Срыцхауп, нас, арсҕатәи сгәы итоу сгәы итацсыргы!..

Абри аҕны инаркны даара хаизааигәахеитххантәафи сареи. Убри убас хәнагарак хәа иман аха, шәазымтцаан! Бзиарак ааззиухяз, ма ирзиурц зтахыз зегы ааны дырбон, ихы рыманы амҕа иқәын. Зыхә мыждаз – уажәоуп аарлақәа аҕалара ианалагаз! – акарпыжәҕы иахья цшьба-хәба изнаргон. Ипалатаҕы ишьтаз зегы иара иныкәигон, иара – саргы убра снарыццаны!

Абри аҕны нахыс сылымкаа акы аҕама ибомызт!

Хызла-цшала итәыз ицстазаара далтхьеит аҕынтә схы исзәқәнаргом ихъзи ижәлеи хәо, «ицсы аргәаҕра», ҕбаҕы – иаадыруа идаҕы, ҕымтатә хаҕсахьяк еипш игәылсыртәааит, изеипшыистәит аҕынтә, еиҕысшьоит Ахантәаҕы хәа ахъз истар.

Дуаҕы шәпажәпан уи акыр, аныкәараҕь ааицәуадаҕума ухәо.

– Ааи, амарцья, акы амыхындаз, абритцәкья хмал зегы иароуп изтагәоу!.. – даасахәытхәытит зны ибара хәа иааины иҕаз колнхаҕык, аҕыгәеыгә дыччо, длаф халалха!

Изланыскылаз хәа сыздыруам аччара!

Ус шақаф лафуадаз, насггы шақа хкы рыла!

Уамашәа иубаша, имырхьаазакәа, игәаг кынгы, цасхәаг акәымкәа, ус иахәтаны, ирпхьазоз акеипш, алаф ихырхәауан уи сқытауаа!

Иарггы идыруан урт рлаф, кәышралаг дахатцгылон!

– Икоу бдыруоу, хазгаб бхатцкы! Изулак абас аус шызуа хапхьанза снейроуп. Уаха цсыхәа сымам! Нас схалатцәкьа акәатахәа апенсиахь сцоит, ыкамзи, есым-заггы ичакәаза хныкәгагак соуа скалоит!

– Уи шпа? – исзеилымкааит, избанзар астцәкьа иаахтныгцәкьа сазыцшымызт!

– Аиеи, баба! Мамзар сынтәа сцар, ыкамзи, уиакара издухом спенсиа. Шьта уамак хныкәгара уадафс исы-моузеи, стаацәара дуума, сыцшәмеи, сареи, схәычи хауп икоу. Зегь ахәса анааргоз, сарггы азә даазгазтгьы, уажә бара ибакараз дсымамзауаз! Амала, ибдыру-оу, бхәычра шыздыруа! Шакантә баб рыцхаи сареи беимакны хаицлабны, ыкамзи, ажәфан балахцяхьаз быршәны, акыркырхәа быччабжь абыржә исахауашәа збоит...

Сгәыцшаара аахыжжит! Саби схәычреи ртәы анухәо, ус сыхьуеит еснагь!

– Егьыс, ыкамзи, сыфны схьаам, сыдәны схьаам Анцәа ишихәара сыкоуп, акалакь агәтаҕаҕараҕ сынхо-ит. Цыцхоуп сыфнеихагыла ду ргыланы саналага – ар-гамаду ихигәазтаны дцәажәон уи.

Сара скәызгаза стәаны сизызырфуан...

Аухантәарак даара краамта сзыцәомызт, схы итытцуамызт ицәажәашьа, ихигәазташьа! Аха арахь

цаггычрак иакэыркыз азэ еипш, схы бо акэын сшыказ  
адырфаеынгы...

## ПИНДАРЕЛА

– Шакаф ахэычкэа бымада? – лыбласаркыакэа цыф-  
цыфкэа дрылцшны, дсыхэацшуан ухатарнак, Гиппо-  
крат!

Дахьцхэысзу азы Пиндарела лыхъыстдар иамоуи,  
утцафы Пиндар иахатыр азы?!

Ачымазцэа зегъы дырхысны, иацаахыс ирхъаау еил-  
кааны, са скны дааины дтэан уи Пиндарела.

– Пиндарела, Пиндарела! – Анцэиныс, ахъз ссир-  
цэкъа шылзысыпшааз!

– Хэык.

– Ацхацэа, ацацэа?

– Ацхацэа.

– Ишца, зегъ цхацэану?

– Аиеи, зегъ цхацэаны.

– Еилкаауп, аца быфкъаса бишьтан!

Аиеи, аца сыфкъаса сишьтан! Икамлазоз, нас? Сара  
исхарагэышьоузеи шыоуки иаразнак хъаада-баада аца  
дааргэйдхалозар, аца дзыпсоу ахааназы са ишеилы-  
скаауа ирзеилымкаакэа.

– Иазхоуп! – дфагылеит Пиндарела. – Ацхацэагъы  
уаха зтахым роуп! (Уажэ урт еим хэа ласхэаз цыушыап!

– Брыхэацши баргъа шыаргэацэ иалыхэхэо бдакэа,  
ишыткэацра икоуп. Абас ишыказ аума?..

– Аиеи, абас ишыказ, егышеицэаз!

– Убриоуп аусгъы! Ишшэартаз барымхэазеи?

Аиеи, гәышья, с-Пиндарела! Ишсархәозгьы, җазны ибымгәаҗааит, шырхәоз!.. Акгьы смыхьит, нас, аҗа дысмуит, умхәозар!..

– Уаҗа азин бымам! Бхы бҗахымзар, седру! Ибмаҗахьеи, амкәыба еснагъ азы аанагом.

Ланаҗалбеит, шаҗа ихәжәаны аҗәажәара лдыруа-зеи!..

Са даазбеижьтеи абасоуп, нас, анахь дзырехәақәо илыдырбалазеи? Ма урт ркны даҗакала лказшья ыкоума?..

– Аа, ант ахаҗәа рпалатаҗу? Уаҗа «ауадауқәа» шытоуп, настгьы аҗаҗәа рымоуп, дыцхәызбами, дахьыҗырбашагьы лдыруеит, – ари зхәоз «Жәыргьыҗо» лакәын.

Шәмыччан, д-Жәыргьыҗтәын азы, сыхәмарны ус слышьтоуп.

Лара сара дышҗасышьтоу? – «Ханга аҗаза!»

Ишгәәаламшәои Миха Лакрба иновелла «Маан Хасан – аҗаҗаагаҗы». Убри җенак ианылзеитасхәа, убас дарч-чеит, убас илгәаҗеит, ани аҗауад Аднан иҗәажәашья ааиҗылҗаан, «ханга аҗаза» хәа хьыз җыдас исылтеит. (Уаҗа икаҗҗоз, нас, зынзаск гәакҗәак хакәмызт, арахь адунеи азна аамҗа хамажьын!)

«Бхы бҗахызар...» – лхәеит Пиндарела.

Схы маҗараз схәыҗуа адәы сықәзар, хы...

Аха ускаҗҗәкәыгьы схы сҗәымгымзар акәхап сыҗоны җыртәаны хәыуаа, еиқәҗо, зны иҗәуо, митә рхагала, аддыхәа аҗны исзыҗназар!

Мап,мап,биашоуп,Пиндарела!Шьҗаегьҗхашьяаразар акәхап, җазнык анра аҗазкра. Ааи, акәаҗ ргылатәуп!..

Цак шиакəхо удырцəкьозар, иумгəагьра икоузеи!  
Сыфны ифноугьы раазара сахьзар, са ишыстаху ашə.  
Ауаа рашə! Уи разк дууп!..

Усгьы, шьоукы-шьоукы ахəсакəа реипш (сыш-  
парытца-шьыцло сара урт!), ахшара раазарада  
ус змамкəа икоу среиуазар! Ажəйтəан апхəыс  
дызладырехəоз, зегьрацхьа иргыланы ылыцьшьаз –  
шакаф ахшара рацəаны илоуа, илаазаз хəа акəын! Аха  
иахьа? Урт рхыцхьазара азырхара аха абалымоу, аду-  
неи усқəа уа, хшыфлагьы лхы рылакызар, афну-  
сгьы ныкəго, атаацəарагьы ныкəго, аусгьы уа, хшыфлагь лхы  
«ткəацуа» (ус лара дымсааит!) Арскатəи реилагзара  
адауш гəи адауш мчи атахуп!

Абарт ахацəа роуп, нас, жəынгьы-фəнгьы ззын  
анакьатара ыкоу, – рзанаатқəа, ртакцхықəрақəа  
ахьыказ – ишыказ инхейт, ишьахитхарц акгьы рыгым.

– Насгьы ибхабырштын, хшыфла аус бует, уи  
аамта рацəаны иатахуп! – Алабжьара «атдыхтəантəи  
акəац» ампыл еипш иаасгəйдтаны, дцейт Пиндарела  
Гиппократ-ипца!

«Е-ех, аасгəахəт, – Ибыгзоузеи, ибыгзоузеи макьана  
Гиппократ ихəы харак афынза аназараз, ипсымч ахь-  
неиуа быпсымч неиразы! Уи зегьы бқəыпшра иахара-  
зааит, хара ибызнамго акы акəзааит, иаакəыртцəианы,  
даеа аамтанык еипшымкəа («Апсны кацшь» бапхьало?)  
даеа цəафа, даеа «псык» ала еихабхəуа акы акəхааит!

– Былзымзырфын, нан, ба бгəы иатаху, бус иатаху  
бацныкəала! – лхəейт Мина Павловна (шака ацааимбар  
сахьа лымоузеи усгьы, дыхəтцышза, дпашəза дахьышь-  
тоу!) – Амала, ибдыруаз, ба беипш Анцəа ииныхəаз  
ахəсахəыцқəа шмачу. Апца илеигьу дыкоума ан лзы?

«Схазы мацара схэыцыр, ус акэхап», – саахэыцт.

Мап, схазы мацараз акэхарым...

Сара дысзеилкаауам, деилыскаарцгыы стахым, дыпхэысуп хэагы дысшьом тейк, тэфаншьапык зыхьзала адунеи данызымтцо, изыгэтыхам апхэыс, апсуа пхэыс!

Тейк зтэыла, зыпсадгыыл дазымтцо апхэыс!

«Атцей, атцей!» – шырхэоз адэы иныкэлейт хара хажэлар.

«Атцей, атцей!» – шырхэоз, ашэышыкэсақэа, азкыышыкэсақэа иртысит.

Еилаффы, ашьхытэ реипш, хадгыыл иананызгыы, атцей изы ирыцхан, атцейгыы ишьтан!

Атцей изы ирыцхауп, иагыишьтоуп, иахьагыы – еихагыы! Наргэытцак ианзало акара ианыкалагыы...

Аха, издыруада, еиха еигьызтгыы изызрыцхау аамырпшзакэа, зегь рыла Анцэа ишаны адэы икэитцазшэа рхы аадырпшлар, иара хлахьынтца ацасазгыы?..

Ускангыы... Мап, сыбла дзыхгылоузеи, нас, еснагь Камачыг, лыда ахьрымамыз, хатцарцыс дахьрымамыз акнытэ бжеихан ахатца матэа лышэтцаны ираазоз?..

## **АТАЦАЦЭЕИ АНХЭАЦЭЕИ ЕСНАГЬТЭИ РТЫЗШЭА**

– Уаха сзымшахгыы, сычкэынцэа зегьы пхацэаны исыманда! Ас стынхадаха сыгэахозар жэбарын! – дыкьуан Мина Павловна.

Аа, абригыы, уахьыналыхэапшуа, иаалыдумкыла-ра агэаг шцалымоу лыхшара рахь, лычкэынцэа рахь!

Зынзак идауацшықәоуп урт, рыцшра-рсахъа, зынзак «ауаа аазақәа», насгъы ипжәаны инхознап: дасу рыфны баашқәа, рашта дуқәа (абри ақалақь ацентр иналганы Турбаза ахахъы инхоит), ахқәажә леипш ран дықәыртәаны дырбозар, ақара фба-хца алшара рыманы. Аха лара илцәытшәахеит урт аханқәа, зегъ зыфналаааз ф-уатахки матцуртаки лхала затцәык дрыфноуп, ҳағеита, уаха иаалықәшәаргъы, зымхатцәк лзыркуа длымамкәа.

– Абар шыта фымз тцеит абра дышьтоуижьтеи, фынтә затцәык лычкәын еихабы дааины дибахъеит, егырт азәгъы ихабар ыказам... – Уи лдунеи сзаалырту-ан «Жәыргъыто».

– Ус ишцақалеи? – иаацъасшьеит.

– Лтацацәеи лареи еинаалазом, еибабаны инхом. Убри азы акәхап, седру, мамзар хан зымхәо дыббахъоу!

– Лтацацәагъы дабарбо, лцацәа дрымбозар! Ассир бхәоит, бара! – лкасы рееины илхатцо, лыхчы дынкы-диаалеит Жәыргъыто.

– Урт апхәыс хәа рыхъзтцаны изшаз дкыдыбгааит, Анцәа сумыхәои! Амацқәа, агәылшыапқәа, азә латцкыс азә деицәаны!.. – даамақарит ҳаицәажәара злымҳа итасыз Павловна.

Ссирс иупхъазаша, абжъаапны умышәхәакәа иухәо аламала илаҳазом, аха ас лажәабжъ злоу акы ааухәеит, ллымҳақәа цыхза иаақалоит!

Уаалыцәшәартә гәагла иаатәит лхы-лгәы. Шака лтеитыпш хқәажәра ианымаалоз усгъы абарт лажәақәеи, лказшыа чыдақәеи, ацәымгра дызхәаеуази! Адгъыл ажы амырхъзо иныкәо Анцәа пхәыс, ухәап, арахъ...

– Нан, зегъ ахшара раазеит, аха сара сыхшара шысаазаз бдыруама? Имариазма хык арпарца рныкэгара, акалак афы унхоны, арахъ убеианы, акы узаазго, ак узагзо думазамкэа? Раб цсышъацэгъа, – ари аамтеи иареи усгъы иааибуазма! – афы ыжэуа, азы ыжэуа дгэаран, акэкэахэа иахъатахугъы иахъатахымгъы итапанча харшаланы дхысуа. Уи ныкэымгакэа шыафак ныкеитцомызт. Акалак азбжаха игылаз хэонду – хвилла ду – аахамхны, ѳ-уатахк хрыѳнацаланы ханаадыртэа, зынзаск даапкит, ажэрада занаат шытимхит! Ёнак ижэны, икыаф катцаны иѳааихан, акэкэа дхысуа дшаа-иуаз, абнахъхы Чалбашъ ацхафы дааицылт ани хэоны анхамырхуаз еицыз хадара рзыуаз. Кэашъацэгъа, иаргъы! Ха хэоны усгъы ихамихит (ахэшэтэырта кайтеит!), аха ихгъы хэкэитцеит. Сыцшэма иагеи иареи шааицылазтэкъа, амалагъы иижэыз ишыара дыкэнамкыахъаз, аа, уара алацынтца икылкыаз, ѳныда-гэарада Акэа салазтцаз, ихэан, дааизыткыан, инахэны инахъацшаанза акэкэахэа илеигэыдтцан, дышыны ацха абагъыр днахаижът... Уи акэхеит, сеиба-кэеибаха саакэхеит зыхъ знапы заамкылазакэа иныкэыргоз ахкэажэ цхэыс, хык еихымкыа-еицымкыоз ахэыцкэа сыманы. Ахлахэадагъы дызтымтцит уаха абахта, дылтацсы дцеит, сыгэнаха изымгартэ! Аха исаазеит схэыцкэа, Анцэа ишихэара, шыбжъаанзагъы азэы инысмырцшит аибара. Иштэуадшьтраз удыруан унарыхэацшыргъы: иршэын, ирхан, иаазан, ртеитцш бзиан. Аха изласаазазеи? Ёнак шыбжъаанзагъы аус зума? Сандуцэа, сабдуцэа ирхааныз ицстынхаз ахымацэеи аразны мацэеи счыкымацъа иамкуа исы-маз акы нысмыжыт, истиит, акызатцэык – хца затцэык,



егъа сгѣакзаргъы, исымѣиит. Урт санду сабду данааи-гоз ахымацѣаз илѣтази, сан лыхътѣы лымхѣарии, сара мыжда хѣыларцѣа саниццоз, напеимдахъас исѣтаз ахътѣы медалион саатѣ ракѣын.

– Иабаѣоу, нас, урт иахъа? – илзымычхѣаит Ламара-Жѣыргъыто.

Ахы матѣа азбахѣ лахар, усгъы дхагахон уи, убасѣак бзиа илбон. Бзиа ишылбоз лара илымхѣаргъы, унлыхѣацшыр, иудыруан: лгѣыргѣыл мацѣаз ѣѣаѣа ду усгъы жѣа-граммк иреихѣан, нас бырлаш хахѣла иѣычаз амацѣазкѣа даѣа ѣба лнацѣаѣа ирхарыпѣаан, лыхътѣы саат, ахътѣы тѣа амань. Лыхѣа ахъаапшуаз лгѣы икыдыпѣаауан ахы еимхѣыц иахаз ахътѣы цѣар хѣычы. Ахы лымхѣари кѣымпыл дуѣа усгъы ртѣы злоумхѣарыз!

– Иабаѣаху, хы, Анцѣа сшишѣихъаз убриалагъы иѣашьома! – дѣѣажѣон Мина Павл-ипѣа – сычкѣынцѣа ахѣса анаарго хѣа, сыцсы иатѣатѣаны, итѣахны исыман, сыцсы ѣеин итѣкышѣуан, знык ѣаѣак дсоуны, нан, ари зымѣоу абри лоуп хѣа хѣаны ианбалысто хѣа. Хынтѣ-хынтѣ санрыкѣшоуп ианаласѣычаз сѣеихѣабцѣа ѣадыцѣкѣа рыхѣсаѣа. Аихѣабы санду лнапеимдахъа мацѣаз лнапы иахастѣеит, егъи ллымхѣа иасырѣит сан лыхътѣы лымхѣариѣа. Анкѣатѣи хѣѣаѣ нхара, хѣамѣа ссир хзыхынхѣарашѣа, ахѣхѣы стѣѣуо, сызхара исзымбо, сгѣы пѣшаауа срыхѣапѣуан сара урт.

– Егъи амедалион саат? Уи ахѣатѣи илыбѣама? – дѣѣауан Ламара.

– «Илыбѣатѣѣѣама!» Илыстарангъы сыѣахызма? Абзиа аура акѣзам, нан, усс иѣоу, уахъымхѣкѣа шаѣа иуѣылаз ауп.

– Ибцымлеи, ди Мина, аңаңа хәа адауаңшықәа бымоуп, рхәоит, бтаңаңағы хәыдамзар акәхап! Амаңаңағы бымазар акәхап!.. – аеыгәхәа са сахь мазала даалаңкәит Жәыргыто. (Шака ауафы джәаны длырңәажәозеи усгы!)

– Таңа ссирс исоуз аха, сызңәымгугы уаха иғамшәаит! Ибымбои, шака ибзиақәоу, шакантә иааны сырбахьоу? – гәаңла даатәыхт ди Мина, ҕың иаалгәалашәазшәа. – Сара усгы сырфеит, аха сңаңәа рыңхақәағы рфеит. Аҳкәажәңәа реиңш иқәыртәаны ирааңоит, мшеи мыхәлеи «иааг, иааг!» – ада акгы рыздырзом. Башамашағы атңарақәа рңаң ңыбышьо, зегы Маскәа, Қарт ишьтны иреихау атңараиуртақәа ирылсыргеит.

– Бхала маңара излабылшазеи нас абырскак? – Сгәы иааңылхәаит Жәыргыто.

– Исылшеит убас.

– Аҳәынтқарра быцымхыраакәоу?

– Аинтернат итан рыхык, абри акәхап аңхыраара ззыбхәо.

– Уи маңума, нас?

– Ани рыстипендиа ңәыршәагоума бызғу? Са сыңкәынңәа згәы кыдны иааңоу уаауп, уи рыздырхартә!... Аитңы, нан, игәы уашәшыран, дхыт-кәытуан еснагь азы, Қарт атңара анитңоз (дыңңынырми, нан!), ауаңах ңыда изамхны, ихәы кәзтңоз, иңхь кәзтңоз, ихылаңшуаз ауафы дизкны хәышықәса дныкәызгеит. Ңәгәаңсышьала исааңаз роуп зегы! Аха нас? Амаңаңшықәа аағаны рыкәа иантадыршә, рхы интадырңан, ес, ран сакәзу, сакәымзу аархаштит!

– Ди Мина, бара ибхароугы ыказар? Ба бами изхәаз аихабы ңхәыс данааига ачарашьтахь аңәа игхоит хәа,

ипхэыс лахь днамышьтзакэа азалафы днаганы дсыри-  
еит хэа?

– Ыы, ишца, нас? Ҡаха имыцэахьаз (закэ чароу  
бдыруоу изызуз?), икарахан иказ схэычы кэымшэышэ  
изыхгозма, нас, ахахатэи амыцэара? Уцэа хэа иалхэап  
хэа быказу, ахага!

– Нас дзыцэеит бгэахэоу дахьбыриаз? Дыбналаны  
дымцазеи? – дылкэатцуам Жэыргыто, аеыфхэа са сахь  
длацкэуеит.

– Дыбналара дыкан! Ашэ ацацха аркны са сыхчы  
иатдан.

Шака ирччагаз, шакагы ирхэыцгаз абри хыхь-  
ыхыхла рацэак зымхэоз ахтысқэа. «Нас бтацацэа  
ргэымбылра аханатэггы ба бакэзаарын изхараз!» –  
аасгэахэт. Икалап, нас, абас еипш анацэагы, зыхшара  
рхыбаара, рыхзызаара мыцхэы аахэны зхы итацо?..

– Егы афбатэи бычкэын айбашьрахьтэ дыхэны  
Шэача дышьтан хэа анбархэа, ишцакабтцей? – Лхы  
сара иаасыкэылкит Ламара-Жэыргыто. – Бара ассир  
лыцсхакуп ари. Ара бтэаз, бара уахь ибусхэузеи, лхэан,  
илбаз-илахаз зегь аайдкыланы лара дизцазаап уахь.  
Лычкэын ґыц иааигаз, хымз рыда дыздымхалазакэа  
зхатца айбашьра дызцэагаз лтаца афны днартэаны.

– Аиеи, нас, ґымз накыак убра сидтэалан. Иказамыз  
азинқэа сыпшааит, иказамыз ахэшэ, афатэ пшааны,  
ишыапы дыкэсыргылеит. Апсра дамтцаа дылзаазгеит, уаха  
илтахыз! – дыкыуан Павловна.

Ҡаи, Павловна Павловна, ухэеит! Хымш рхы-  
ртыхэала сара игэастаз: даара зычхара уадаф,у,  
згэакэшэашьагь хьантоу, даара ипхэыс хьынцыцу азэ  
лакэын уи.

Дызхылтцыз ракəым, ара дахыѳказ ахаѳымцəеи ачымазцəеи даара илыргəамтцуан, илымазам хьа-ак азы дѳыжмыжуан, аиарта цѳаза илзырыпсахыр, дафыѳуа, дылапшуа далагон. – Азəы итѳхны исааргеит, хымпада, стацацəа рыбз атѳоуп! – лхəон.

Уахык зны даара хлыршəеит. Хѳахəахаа хшыцəаз, лыгзбжы харəыхеит.

– Аа, сылшыеит, аа, сылхəеит, ахчкəа сыѳəыл-гəеит! Шəсыпхраа! Шəсыпхраа! Уаѳ шəыѳами! – дѳатцəыгѳатцəуа дыѳəтəон, дышьталон.

Харпзатцəы хатцеибарѳан, хналхагылт, быстыхə, ибыхы хəа. Аха лара илхəац лхəон.

– Лтацак пхыз дылбеит, уаха иарбан! – дагьуан лыбжы нытцакны Жəыргьыто.

Амедиахəшыцəа, ахаѳым цапшьаѳы ухəа еибарѳны иааин, цəгьала лыѳажара иалагеит.

– Иабакоу, иабакоу? Исцəылгеит! Шəлышьтал, шəлышьтал! Схəаены, сышыны илгеит! – дырзеикə-куамызт.

– Анцəа хрыпхашьа, бара ани лыхьтəы медалион саатѳуп дызѳу! Ахпəтəи лтаца илылымтазаап, ббо! – иааѳьалшьеит Жəыргьыто.

Аччара салыркит, арахь амитə ханиеит.

Ѳба-хпə саатгьы аилагьежьра хəѳын.

– Ажəратə шизофрения, уаха акгьы! – дындəылтцит ахаѳым, Павловна дзыртынчша гəырк налылатцаны данаикəырк.

– Шьоукы-шьоукы иргəу-иргəатцəоу ухəеит хəа. Изака уааузеи абри дызтəу? – хымпада, абас игəы иа-анакон цѳа дыззымдыруаз, саргьы рапхьанатə ус сы-хьит, аха хəычы-хəычла еилыскааит иѳатцəѳаз.

– Лпацәа рыхык рыхәсақәа рыманы иҕан иа-  
хәа абра, длыдылкылом сыпсыр шәтахуп хәа. Уама  
иақәшәаз, са сызбар зтаху ипхәыс дсымбааит, мамзар аха-  
ангы абра сдәылтцуам! – абас лхәеит Мина Павловна аха  
зегы хандәылцаны, ахақым хада уи дыргәыбзыгуа  
данлацәажәоз.

Дтынчхахьан Мина Павловна.

Дыцәан егы хөызагы.

Ицәан зехынцәара ахәышәтәырта, хәаамтәак змаз  
азә иакәымзар.

Рацәакгы истахыз, нас, азымцәаразы! Ани-ари, ана-  
ара – иабыкәу сахьнанамгаз, исымхәыцыз!

Абас еипш ахтысқәа раан еихагы иаапкуеит,  
иҕыхоит шықәса рацәала угәы итыхо, узхьымзо... Атцла  
махә еипш, урхынхаланы уҕыноухоит...

Сыбла даахгылоит, агәыр злаптәаз азахтә еипш, ска-  
лам злаптәаз, шықәсала исзымыҕуа «С-убых тыпқа».

Ишца, сышцалагеи сара уи илызку!..

Иажәабжьоухараны – иажәабжьоумхац, ироман-  
хан – ироманымхац, ессе ҕымтан – иесемхац,  
аха изыҕхьоуи изыҕран иҕоуи зегы ирыцкны  
исгәыбылны, исгәадуран, исхылшаран – исхылым-  
шаз, ес аашар – «исчкәахауа», ес аахәлар – сзеипхызуа,  
исзыгәжәажәароу сҕымта гәлымтәах (имиц, аха  
иҕымтамхой, ахьз хазынагь асымтахьеи!)...

Ишца, сышцалагаз, нас, сара зны уи илызку?..

## АУБЫХТЫЦҘА!.. С-УБЫХТЫЦҘА!..

Ицъашъатэзам абарт аѡажэак ауаѡ игэаанагара ахьысцэиларцсо, – уимоу, лхылтэыми, дызланагалаз закэузеи хэа имхэакэа калашам цъара азэггы. Дабаанагеи, дабакоу иахъатэи хѡажэатэи ашэышықэсазггы акэымкэа, азежэтэи ашэышықэса аеиѡшамтаз, зышьта амшын иѡагэылхэаны инхызлаз, уахаггы хъагъежъра зкэымыз агбеицш, атоурых аилашыра иалазыз жэларах рхылтцшьтра иатэу уаѡцсыжэлак хэа.

Сарггы убастцкэа сыхьыр здыруадаз, цъара азэы абас акы далацэажэо, ма исзеитеихэо далагар.

Аха апстазаара – цстазаароуп, атоурыхггы – тоурыхуп. Иагъа гъангъашра арѡиарггы, иагъа ихарамхарггы, зеггы акоуп, шьтак ннажъуеит цъара, збахэык ннажъуеит.

Мшэан, уамажэ аамта ихагыламзаауеи ицсыз, иржыз ауаѡы ихатгэын, анкэа азэы адэы дшықэыз, абри ахауала ицсыцшылеигаѡеигоз, апстазаара агэыргъареи ашареи дшырѡыхэауаз, амци атцабырги дышрыбжъаз, настггы ѡнак дышиз еицш, ѡнакггы дшыцсыз, иказамыз азэ иеицшггы адунеи дшаѡнахыз атэы зхэо!..

Иубап, зынзак шықэсқэак рыла агэы лтаҳаны, иааимаѡызны иаакало анышэынтрақэакггы, арха абга икэырфааз апстэы баѡқэа реицш, икэаш-кэашза хахэқэак краамта изқэубаауа, ишнеиуа, уртггы, апша иагазшэа, инықэба ицоз, анкэазны абра цъара азэы ибаѡ амардахъасггы иказымтцо.

Аха иками ахатгэынқэа, анышэынтрақэа, абаа зкэыршаны, ақъашанақэа зхаргыланы, уахэаматцас ана-ара ақэатцарақэа ирытцубаауа? Дара шака игэгэаны

иќатцоу еипш, ашыќэсќаағы рацэаны ирафырхуеит урт...

Зегь зхысхэаауа атоурых ауп.

Уи ашьха дагэаќэа ирныфыз абжьеипш, краамта-краамтаза ианнарфеуеит ацстазаара аамта хараќэа иргэылырќыа иаанаго бжыы хара-харазак.

Изгэаламшэода абри агэыргыафэхэаша: ирцшааит, идырцэажэеит хара хера ќалаанза 13-12-тэи ашэышыќэсќэа рзы хбызшэала – ацсуа бызшэала! – ицэажэаз, афыра зныртцаз ахахэ – Майќэацтэи ахахэ!

Хэарада, дарбан ацсуазаалак иакэым, дзакэ милатзаалак, дарбан агэра змам ацсуаа адунеи аниша нахыс иишаќэаз ишреиуаз, аха агэра ду акэым, агэра хэычыкғыы злаиоурыз, аиашаз, хбызшэала афреи ацхъареи ыќан хэа анќыабынќыаза зны, уи еиханғыы – гэытшыас иќаз, мамзарғыы, абри лоунытэи ашэышыќэсаќэа рхаантэи афыра знылаз ахахэ тынха – ахахэпчыха ха хќынза, иахъанза иаазап хэа!

Ех, атоурых, атоурых! Зегь зхароу, зегь зыбзоуроу-ғыы уара!

Уара убасќак ухалалуп цъара-цъара, аха убасќакғыы ухарамуп, убасќакғыы укацьбеиуп, уафытэыфса уизхымго, аха ус шакэугғыы, унеизакны – убзиоуп, убзиоуп даараза, абри еипш ахтыс ссирќэа ауафытэыфса ицугалозар!..

Аубыхтыпца!

Аублааќэа ртыпца!

Бабатэиу, бабадғылыу?..

Бабаќоу, бабану?..

Избан, избан, нас, уамажэ аамта сгэы бызцоу, таха сымто?..

Иахзеилоузеи, ма иахзеимакыроузеи барей сарей?..  
Иахзеипшу ихамоузеи, саб бихылтма, баб сихылт-  
ма?..

Бсахэшьоума, бсахэшьапхаума?..

Кыкахшк хайцарбаазама?..

Анык хайцылхылтма, хлаазама?..

Зыпшьак ма хайцзаархыма?..

Аха бара 19-тәи ашәышықәса батәymi, быцсылман  
тыпхамы, сара 20-тәи ашәышықәса сатыпхамы, динк  
сыманы, самтаыхырхәо сыказам.

Са сзын икоу акызатцәыкоуп: – са совет тыпхауп!

Нас, ус анакәха, иахзеилахари баргы саргы!..

Сычкәынзар, бзиа бызбеит, схәарын, аха сычкәы-  
намеи!

Ма истаху азәы изын быстахуп, схәарын, аха  
быкамеи!

Ма быказма, быказма зныкыр бара?..

Банызма зныкыр абри адунеи?..

Аубыхтыпха. Сыкан. Санын абри адгыл зны, абри  
адунеи! Сагышпаныз!!! Ба беицәа санызма, ба беицәа  
цшрей, сахъей, хъзи сымазма!..

– Баанҕас, баанҕас! Бысгәалашәеит, апхыз еипш иа-  
аит бсахъа-быплан...

Ари ба боума, с-Убыхтыпха, ба боума изызку абарт  
ацәахәақәа?

Шәышықәса цытк нархны анкызы, абахча зырлашаз  
алашара шәахәеипш, ба бсахъоума изырлашаз уи ауаф  
игәы, абас гәтыгыҕаала ибыхцәажәаз, наунагзагы  
икәиц цахәцахәны згәатца бтәшәаз?..



Апхәызбапша!

Абасоуп ишбыхзитаз уи бара ахаан бзымбацыз,  
ахаангы бызбахә змахацыз.

Хәылбыехан.

Ибгәалашәо, еафратагаланын.

Акыр ифыхьтан.

Атра итамгыло шәаанда апаф иадсылон амшын,  
ашьтахь шәгәәкра, шәгәырфа гарастгы цсцәахастгы  
иануз.

Издыруадаз убаскан уи агәрымбжы цкба базы-  
зырфыр, ибанахәазтгы уи ауха шәыфны имфахытцыз,  
абзиабара бызтаз, аха убриакарагы мышьтацәгъара  
бзыуз шиакәыз!..

Ибанахәазтгы шықәса ынфажәижәаба рышьтахь  
иҫәахәырада мфаха иара амшын ахата шыбыкалоз.

Аха иабабдыруз, иабабхәыцрыз ускан бара  
абырскак иқәыпшыз, абырскакгы ззинқәа кьафыз, ба  
беиха зхытцуаз, ба беиха збахъаз бабгы изымдыдыр-  
зар, амалахазгы ихахгы изаамгазар!..

Дымфахытцит, нас, убри ауаф шәара шәахь.

Агәгәахәа ақьдқәа еиҫажьны амца ахьейкәыз  
шәхацашь дныфнажәгалейт.

Цшәымагы матцуфгы зегь шәнеигәныфын, асасцәа  
ртәарта-ргыларта шәырхейт.

Ауархалқәа, асадаацъақәа еитцыхны ишьташәтцейт.

Ахчы уантак дукәа ааганы иқәышәтцейт. Амца  
шәфахан, ҫыц еиқәышәтцейт, ишәырпхарц икараханы,  
ихьтакны иказ шәысасцәа.

Уи акәымжәи акабеи ишәын, ихтырҗа ырҗақяны  
ихатяны, дкалаза, зынзак иббац-ибахац убых чкәынак,  
аха чкәына кялантарк, чкәына бзиахәзак иеипш!

Бара егьбзымдырит, гәфарасгы ма ибкыма  
уи иматәа здыз ацәеижь ағы ибыцәтәымыз ашыа  
шныкәоз, ибыцәтәымыз агәы шеисуаз!

Бара бакәым, бабгы, ашыхауаа жәларак Нхытци-  
Аахытци рус зызбуаз, пааимбар хшыфс ирымазгы  
идырма, идырзазаргы!..

Ихәздырхиаз атыпқәа рғы ханынатәоз, даафналеит,  
ихәеит, зҗаб қәыпшк ампахышы лыхәда икәыршәны,  
алагыани аирызи кны.

Убаскан, баныфналатцәкяз, азәы амца фәитциха-  
заарын, афны зегь зырлашаз алашара бааликазаап ба-  
ра, бханятә, бшыапанынза еразнак илапш набыхганы.

Ахаан исымбацыт сара абри еипшыз апшзара, аха-  
ан исымбацыт убарт иреипшыз аблақәа, ихәеит иара,  
убри еипш хаҗсахыа, убри еипш еиҗкаашыа, ихәеит...

Лара даақапшьхеит, ихәеит, даасыхәаччан, җымт-  
закәа длакәын, азы алагыан инантәаланы, сшыапқәа  
нзааргыланы рызәзәара далагеит, ихәеит...

Уа Анцәа! Зшыапы бызәзәоз дызустада, изызәзәозгы  
бзустада!

Иара– апшыхәфы, нак-нактәи бапхыакатәи ақәы-  
лафы!

Бара – анцәахша шыхатыпҗа, икәылара иахәхаран  
иказ!..

Даара краамтагы ихаштуамыт урт бнацәкяара  
кәымшәышәкәа рыхаара, рыгәыбзыгра...

Ианылызәзәа, мпахышыла хаа-хаа, тынч-тынч иаа-  
лырбан, днеитатцын, егы асас иахь дниасит, сара уаха  
«табуп» хәагы шхәатәыз сзазымхәыпзакәа, ихәеит...

Ус-ус, алашара амца иахылтцыз таауа-иҫаауа, еса-аира иаамаҫһеит, барғыы буал нағзаны, ашышыһәә, бшьапы ықәбмырсзошәә, бындәылазсан, бцазаап бласкәантраза, аңша идәылнагаз амахә қанқашеипш.

Ашә дынхытцын, алаңштәашәареипш днытҫаба дце-ит, ихәеит иара...

Бцеит, аха бымцаңшьха игәы бҫалазар акәхап, ас ар-гамаду ишихьыз ихәазар, наҫ-наҫғыы, игәы иҫашәаз, аха изыкылымблааз ахы цаҳәцаҳә еипш, игәғы ба-зынхазар...

Бцеит, аха дымцаңшьха бгәы дынҫалазар акәхап иара барғыы, дшыббоз еипш, аҫаңшьра мца ҫабҫысзар ицаҳәцаҳәуа, быпхашьаңхатҫо ччаңшьк хаак неиҫабыр-пхазар, наҫ-наҫғыы, уинахысғыы дыбхамышҫызар...

Шәыһны иааины арымзааһык ицахьаз азәы дбызиеипшымтәызар...

Краамҫа-краамҫағыы бимахазар уи гәыла быт-кәаны...

Ааи, бзиа дыббеит, дыббагәышьеит, субыхтыңҫа! Да-ара бхыбақәпазарғыы, даара рацәак ибҫахымхазарғыы...

Абраҫа иңҫәеит аамҫала зны скалам ақьышә, дара краамҫағыы иазбзиахоз сзыңшаауамызт.

Атҫыхәтәан, сгәы ихьаауа ианытҫалаза, иҫит скалам, еихағыы игәыпшқаһеит!

Дамыр, Дамыр! Сәҫоумҫан, уара сузызырһыр, уара сузымхәыңырҫ шыстахыз, сгәы иахьҫазамыз хара ңҫара сагазаап!

Исыздыруам ишыҫкала, исыздыруам, амала, сыгәнымҫханы, уажәа сгәы ианымҫһон акәу ңҫумшьан ус зсыхьыз!

Исыздыруам ишыкала!..

Аха иудыруама ура схэыцра згаз уи апдхэызба  
дзакэу, урт ауаа закэу?..

Иуахахёу абас апсуаа ражэа иаланы: сас бзиах  
дшыртааз рхэарц аныртаху: «Аублаа дитаазшэоуп уи  
асас дышидикылаз, дышииеигэыргъаз» – хэа?

«Аублаа дитаазшэа»...

Еилумкаауеи ура, ари иатцанакуа?..

Дызустада, нас, уи Аублаа, иабаказ идгьыл, иабакоу  
итэыла?

Уааи, усыцныкэа, хныкэлап абас ашыкэсқэа  
рыштыкэа рыцха хакэланы, амра инцэытцны ақатцара  
ианнйтцало еипш. Ура умшэан, уака амра убом рацэак,  
аха иумбахёеи ашэапыцьяц инаргэылцханы лашарак-  
ггы кылкыашааза иахьанылахёу, цэгъашэаггы ишыла-  
шарахо!..

Убыхтэыла! С-Убыхиа! Сублаакэа ртэыла!

Азеижэтэи ашэышықэса аикэшамтазы, 1864  
шықэсазы кёуызхэара азэы даанмыжкэа, зэааизакны,  
зыцсадгьыл-знышэнап ааныжьны Амшын Еикэа  
инхызла ицаз шэара, аубыхкэа!..

Ма даеакала ишырхэало – аублаакэа ртэыла, ртэы-  
ла хькэыршэа хэычы, атэылафэцэ хэычы, амшын  
саса арахара итакыз фатцак икамыз адгьыл хэычы,  
уапццэык икамыз ажэлар зныз! Миллиардфыла ауаа  
зкэынхоз адгьыл. Адунеи кэымпыл дуззафы, азиасқэа  
Шахьеи Хамышыи рыбжьара бжыртэааны 40 нызкы  
инарзынапшуаз ауаа ахыкэынхоз!

(Еихазарггы – иззыцхьазахьадаз!..)

Зчеицъекеи зфырхатцареи зэырфы аныкэафцэеи  
атоурыхтцаафцэеи ахцэажэахьаз!



– Иаха бышпацәаз?

– Сыцәан?..

– Быцәа тынчзу?

– Оо! Зныкгыы смаахәзакәа, акарахәа илкылсыршеит.

Ари – с-Пиндарелеи сареи ашыжьтәи  
хаицәажәароуп.

– Бхы быхьуазма?

– Сху? Мап.

– Бгәы?

– ?!

Ех, схақьым цхәызба, с-Пиндарела, сгәыгырта ду!

Гиппократ, са с-Гиппократ!

Шака ибзиаз иахьа уаарцхьар са сҕы, хымпада,  
иудыррын иахатәи атцх шсыршаз – «зныкгыы  
смаахәзакәа!»

– Уашьтаншәа ибыцхьоит, бгәы акардиограмма  
тыхтәуп, хымпада. Бпульс сгәацхом.

Итырхтцәкьандаз иарггыы сыгәгыы акардиограмма!

Ижәдыруазеи акы ранахәарггы!

Атыгә-тыгәхәа еислап иара, арахь ақьаад хәхәа иа-  
нылап ацәахәа. Зны алада ицо, зны аҕада ицо, зны  
ихәахәахо, иҕхало-инлыбаауа... Лада-ҕада, ганха-ган-  
ха – цхьака-цхьака!

Зымҕа зырҕашьар зтахны инакәаратца-аакәаратцо  
ицо иеицш!..

Аха избан умҕа зурҕашьахуеи, сгәы ахац, сыцсы  
ахац?..

Зынзак ани ацирк аҕтәи аклоун илацшхырцагеицш!

Иаартны иику иҕы ахәхәахәа итытцуа алента  
иеицшны, амашьына кәалац хәычы асаса хәычы итытц-  
лап қьаад хәхәак, абарт сгәы атыкәбыжьқәа зныло.

Интересуп, иарбан тықәбжъу уа иахъаныло иахак  
сызлаз – уаха изымизакәа ысылацсыз с-Убыхтыцха  
лажәабжъ?

Ех, сгәы! Усыхъла, нас, иумуазар, амала, амачсацаз  
акәым, аус злоу, хырхага злоу азы!

Шака исгәапхозеи абриакара игәнугаз, атцанза сеил-  
зырхыз иахатәи ашара смырцәазакәа сахъамаз!

Уи уафроуп, сылашара сгәы, аха избан схы зысур-  
хъуа?..

Иухәарц утахызар: адунеи азна быластдарц сылшо-  
ит, аха уашәшәырак бнысымтцартә, убриакара амчқәа  
сымам хәа?..

Избан, изумами, иабакоу уи агәы, сабдуцәа сандуцәа  
ирызтаз, ршьа лазга-оазгоз, уа ушьагъы еиха изырқац-  
шьышаз?

Агәы – зегъ злазоз, зегъ рыла игәгәаз, агәырфақәеи,  
амчымхарақәеи, ачымазарақәеи зегъы-зегъы,  
ашъантцахәхә ианкькьаз ахызатцәкәа реипш, зегъы  
зынкькьа хаха изгоз, изынзырцоз?..

Ех, сгәы мыжда, узыбзызгазеи уажәы сцо-саауа? Аа,  
акардиограмма!

Ани ацирк клоун иҕы итытцуа алента хәхәеипш,  
eitцыхәхәа акәалац хәычы итытцуа!

Аха уака ианнатдарыма иахатәи атцх – итцхны мшны  
исхызгаз?

(«Атцх мшы» хәа срышьтоуп сара узмыртынчуа  
ахәыцрақәа, атемақәа, ажәеинраалақәа иуцәдыршо  
атцхқәа).

Атцх мшы, амз цхы!

Амз цхы анысхәа...

Са исгәлалашәоит итцәымг жыакцахә, еихымсыгъзо  
хьаамазәхә иахьагы-уахагы сгәы иалагылоу  
мызтцхык.

## ИТЦӘЫМГ ЖЬАКЦАХАЗ АМЗ ТЦХЫ

Кыр шықәсақәә, кыр шықәсақәә рапхьака икалаз  
хтысуп ари. Ахәыцқәеи сарей ақытафәы ҳафны, сан лфәы  
хақан, ииуль мзәзы акәын.

Даеа шықәсык ашьтахь саныдахарц сықан усгьы  
сәәтшәаз аахыс иабыдаз! Зынзаск сеибахарц сықан,  
аха макъаназы нцәа дсыманы адәы сықәын. «Ан дызмам  
– нцәа димам» – рымхәои. Ахәычы еитцбы дгарххын –  
илымуит, дгарахцан – илымуит, крылфәхтцеит, анс-арс  
ххәеит, аха дмыцәо, дмықәшәәтәха дахзыкалеит.

Абжьаапны, афны акәзар, ускак игәхьаазгозма!  
Дтәуар – даатынчхарын, аха арака исзаруамызт уи.  
Есаaira ацигар бгъыц еипш, итәағахоз, хышықәса  
накьак раахыс ачымазара баапс иаркараз, иархаз сан  
лгәы мыжда иалазомызт.

Убри ауха акара схы сымшәицзар каларын, сабаауаз,  
сшьапқәа аапытәтәәаит, сан дышпасыргәакуеи хәә!

Аха умааргы луазма лара! Лызхара илзымбацыз,  
лмоҗәәа мызкы илымбар, илзычхауамызт.

Ма лаба аалытцшыа (шьапы бафхьаалоуп дшаркәыз  
уи «ахъымхәә» – акьыба чымазара!) лфәыфалхон ҳа  
хәхь, ма адырра калтцон – ибыман бааи хәә.

Уи ауха хьаак даргәәтеигәышьон ахәычы, аха арахь  
лара илызхәомызт, ҳара иахзеилкаауамызт.

Атцыхәтәан, деитагаратцаны, дкьазаны лыртцысра



сшафыз, – лхы т̄к̄язар ак̄охап, рыц̄ха, – дыц̄еит, – сар-  
гы саф̄ыц̄оааит лгара арт̄ысра.

Аха иаразнак аз̄ы сир̄фыхазш̄оа, сытрысын̄гы  
саац̄шит.

Сан лкаруа̄т ах̄ снац̄шит, аха ды̄камыз̄т, ахыза  
нх̄ярш̄әтны дышныл̄т̄ыз ӣкан.

Ашыр̄х̄әа с̄оат̄к̄бан, сынд̄әыл̄т̄цит, ак̄ лых̄зар а̄кара  
сг̄әы назаны.

Сара саадыриж̄теи исыман уи ац̄әш̄әара, еснаг̄ сан  
ак̄ лых̄ыр х̄әа, акы даах̄ампыт̄к̄әк̄әаа дагашаз̄ш̄әа!

Ша̄кант̄ә ц̄хызла изб̄ах̄яз дыц̄сызш̄әа, ак̄  
лых̄ыызш̄әа...

Сыг̄еш̄ьуа, ст̄әуо с̄ф̄ыхон, краамта̄гы уаф̄ы  
сизыр̄ш̄әык̄ьуамыз̄т... Сааиг̄әа даны̄каз ус̄гы  
слылац̄сны дыскуан, с̄еысзмырт̄ынчуа, сааиг̄әа  
даны̄камыз – зынзак с̄хагахон...

Изд̄ыруазш̄әа, исц̄әаныруазш̄әа уи заа дышсыц̄хоз!..

– А̄әа б̄бома, Чымса – дысх̄ыччаш̄әа луан лара,  
илаф̄ылгош̄әа к̄ал̄т̄цон, аха ил̄ц̄әыт̄т̄цуан л̄г̄әы а̄к̄әышра...

Х̄г̄әы лырг̄әг̄әон, аг̄әра х̄лыргон уи зег̄ы х̄абзиара̄к̄әа  
баны, х̄хыл̄т̄-рхыл̄т̄ дрых̄заны, иаазаны, ибаны,  
л̄г̄әы рах̄ат̄за, уаха злоу иц̄сра уб̄еит х̄әа, неих̄ырк̄әа  
лымамк̄әа даж̄әны дшыц̄суаз ала.

– Адунеи з̄т̄оурахом уаха, бааш̄әт, ус̄ к̄амлак̄әа! –  
л̄х̄әон.

Иа Анц̄әа, аг̄әра х̄гар ш̄ц̄ал̄тахыз! Аха уи х̄ы-шык̄әса  
рап̄х̄язат̄әи х̄тысуап. Ш̄ь̄та уи далац̄әаж̄әазомыз̄т!

Сг̄әы зызо санынац̄ш, нах̄х̄ыи х̄ах̄ьац̄ат̄цла ду,  
х̄аш̄әш̄ьыра ат̄ца̄ка ас̄қам х̄әх̄әа к̄ыдчац̄ала дык̄әт̄әан  
уи, амза лык̄әыч̄чо, лхар̄ц̄ к̄әаш̄ дал̄ц̄хаауа.

Сыфит лара лахь, харантə усгы избон лцəа акəкəы  
дамхо, дрыцхəхəхəа дыштəаз.

– Хмаараны хəаит, хара цьара инеиуа хəума! – сгəы  
атцəуара иакуа сналыдтəалеит.

– Ибуазеи, тəымцьара баазшəа! Бан лəы бмааи,  
антцас икоу ан дыбмоуит акəымзар! – Акəкəы дамхон  
лцəа. Дахьамхоз, ана-ара икылчаа-кылчааза ибахт-  
бахтза икалон, уи есымшааирагьы илзыхарамхоз, ан-  
кьазы изеилаханы ауаа нтцəоз лцəа-лжьы мыжда!

Аа, абан лхагəтə икакəчааза акы ыкəгылеит, аа,  
лызлакытцакгьы итцагылаз!

Лцəа ишцəцəыхарамыз ицсабаратəымкəа иадырга-  
лоз!..

– Абасоуп, бара, саазкəылаз, цəахараха иаасысуеит,  
нас абахт еипш инасыкəнацсоит! – Имырхьаацəкəа  
акəын ишылхəоз, аха са сакəызма иззымдыруаз шака  
хьаа атцаз!

Икеикеиуан амыз тцхы.

Илаша-лашон хаштə еиужь ду агəашашара иакəкны.

Ипцхозтгьы, илашозтгьы, нацьнатə аахыс еипш,  
назаза азынгьы!..

Аха ирымхəои «амкəыба еснагь азы аанагом?..»

Иамбазар акəхап хзыхь азы, хлантцы дталазар акəхап  
ханцəахəы, абри агəаратə абзиарацəеи аламыси, ахьзи  
ацшеи зиаск еипш иниакəкəа идəыкəлазар...

Убри амыз тцхазы сгəатцга ахьыптцəаз иптцəазеит,  
сгəыгракəа зегьы амза, ахаан дгьылгьы уафгьы  
змырпцхац, иарпцшеит.

Ифаххыкны хамхыртахьы атəыла рбго, ашəихəаф  
иеипш иаакəтəеит аты.

Аты, аты мышьтацəгьа! Сабду данцсышаз  
ашыкəсангьы атəыла урбгон.

Ҳханытдәкья ара ақәцәәҫ унықәтәаны уахакьюуан  
хгәаратә.

Убаанагах, иутаххазеи, аҫа убома, иубо уара уага-  
аит!

Узын хыҫахәҫахәк шпәкамлеи!..

Шақантә дахаҫахьаз уи сабиашья мазала. Икам-  
шәазоз ихызатә ала хлантды ихәылырбыбны иҫеи-  
тарц, аха иамуит!

– Иамбахкәа, абни аҫсаатә цәыршәага, атарақәа  
ирылырцаз, ала ишынтапшыз ашәа ҫанҫаны еимыр-  
жәжәо атажә аума кыр збоз! – схәахуан саргы, аха  
арахь сәәа стыхьтшьяауан...

– Иакәытшәа иқан, еиталагахт, ахы итәшәааит иабо!  
– илцәымыҫхеит сан.

– Уи акәым, абни ҳла Момсажәгы Анцәа ишәиит,  
абри атх ду иуеит, иуеит, иахьынатәо.

– Иажәит, сан, иахьатәиу цьыбшьома! Аҫызцәа зе-  
гы авҫсаахьеит! – акы иатцызгон сара, аха уи абыжь-  
гы уоубжьха сгәы иқәсуеижьтеи...

Сабду иашья иаангы ус, рла рыҫны иатцаууан.

Ицкәын уаха ианизакәымх, деихсны ишьит, аха  
иқалашаз усгы иқалеит. Днаганы анышә днарҫеит ры-  
лахыс абахчаҫы, уинахыс иҫсыжра тыпха иқалаз.

Джуп уи шә-шьаҫакгы ахьыбжьам инаҫс ижу иа-  
шья – сара сабду ивара, ыршья змам азиас еиҫш, хыс-  
шья змам ахәаа еиҫш, ирыбжьоуп урт еснагь ииатцәоу,  
есышықәса сабиашья ихырцшзаауа-ихырффо имоу  
ақәыцаанда. Рыҫсы антаз еиҫыз, ҫенакгы иеицрым-  
шәаҫыз, зыҫтазаара қәра ду еиҫызфахьаз, ишақәнагаз  
еиҫш, еиҳабы-еитцбыла инеишьтагыла знарцәымҫа  
инықәлаз.

Назазаз сгәы исзадымкыло, егьсзаапырымго хьаа-  
хоуп ишысзыкалаз сара абри ахәаа ирыбжьалаз.

Данпсуаз уасиатны инижыит сабду:

– Аарцәы хшеицыз еипш, нарцәы хаицызар шөтахызар (сара даара истахуп!) икалозар, импсуа азәгы хакам, хазқәатыц еизакышәтә сашьей сарей, еидышәымган. Лахьхьи ақәыц тла ахьықәгылоу ахәа-  
фь ажәытә хтаматрафь хапсыжра кашәтца! Уа егытыц пшзароуп, иагьейцахзеипшуп!»

Усгы ифьцны адгьыл пкатәын, избанзар ажәытә рыпсыжрахәы харан, рани раби усгы зқәатыц рмо-  
уит Апсны, Тьрқәтәыла иахьахнагаз, ипсит, ибжьазт  
рыбаф.

Абри ихәеит, дагыпсит, аха ицпсыз иуасиатгы уа  
«инаицыржит».

– Ипсымтаз дтанагалан ак ихәеит хәа, лахьхьи алазара ицода, атәуаф дыкоуп, ацәымзаркра ыкоуп. Абра хазха ахықәан араду аафсан адгьыл изцышәка! – лхәан, уа «иаапылкеит» санду.

Сан рыцха, дықәгьежьааит, ауаа лзылжит, дад иара дахьахәаз азқәатыц ишәт, лхәеит. Аха уажәы усгы апсыжрақәа досу рымхыртакәа рфь икартцо иалагеит, акгы амам, рхәан, уа иаапыртәеит.

Издыруада, сан, абанс дад ихәаз хәа, дамыхәазтгы, санду уи иуасиат налыгзаргы! Уи усгы сан «хьи» лхәар, лара «оока» лхәалар акәын! Пхәыс бзиара лыгмызт, аха абри сан лфь акы аалызмырееит санду Катиа!

Бжеихан иубац-иуахац анхәеи атацей инымтәазо ртема, рыхка! Насгы арака иацлеит зегьыухазырштуаз:

анхэа-анхаѳ пхэыси атаца-шьнакэмапхэи реимаабра,  
азэы – лхы аламыркэра, егы – лхы ашьтыхра, сара  
хэа!.. сара соуп!

Аха уи азын шака бзиа еибабоз сани сабдуи, шака  
еиххэыцуаз, шака пату еикэыртцоз! Шака длыхзызаауаз  
иҭаца!

Шака акы игылмыжьюаз иҭацагы!

– Бара, сжыаны мацара апхэысра шаасылихыз хэа!..  
– лгэы иладуны дихыгехэалон сан сабду.

Ахаан зыхь знапы заазымкылазакэа, мрак зхы  
икэмыршзакэа изызхаз сан апшқарахаазара, лхатца да-  
ныналхырга, иани иаби даарыдхалейт, хэык ахэыцқэа  
хдыманы.

Амрагы лыкэпхейт, азыхыгы лнапы заалкит,  
аеагагы лкит, ацэмаҭэагы лкит, драшэейт, длатцейт.  
Афны-адэны еихалхэит, ишьтылхит...

Вера лнапы, рхэейт лчеицьыка, рхэейт, Вера  
лфырпхэысра, рхэейт!..

Издыруадаз итцегь шака рхэарыз, сан, абас икыа-  
фымхар быцстазаара, «хьзымхэа» мыжда бахэнам-  
тэыр!..

Ианба, ианбабызцэыртц, сан, нас уи?  
Иабантэыбзааргеи, егыбзаазгада?..

Бара ибхэейт:

– Сычкэын аа-мзы анихытцуаз, сгэыпхэы шэын,  
ицыркейт, аҭэа тхэаны, ирыцкыаны иҭархэейт.  
Ус-ус, игьейт, ибзиахейт, аха убринахыс игэастон,  
икэымпылза расацк иакараны убра ак штахаз. Аха ис-  
хэаамызт-исбаамызт, ус, убри ашыкэсан, азѳа иагартэ,  
ишазхаз збейт, ахэаагы шьтнахит, ҭачкэымзааирагы

ихахэыршэыгэха сгэы инкыдтэалеит... Иазхацып-  
хьазагы амцагы аеыпхэа иакуеит, икыдблаауеит...

Исгэалашэоит, исгэалашэоит, сан!..

Исгэалашэоит уи амца анацралоз, баныбылуаз: боу-  
разоуроу бцэышза баатэон, бчабра ырбаазан иакэтцо...

Сара хазы сгэы стэтэуо сыбзагыан, икабымтан,  
бацрымхан хэа, ичха, ибыхгоит хэа... Бцо-баауа  
ихтабкын, еихагы ибыраапкит, схэон...

Ех, сан хэаша! Убри абааза хьшэашэаза уи быблырта  
инакэыбтацыпхэаза, саргы ихьшэашэаза акы сгэы  
иадлон.

Ихьшэашэаза!..

Аха избан... сан, ус зыкабтцоз? Ишпабалхэаз  
ахакым, ахахаи, баламкысын, акы адбымгалан, мам-  
зар еихагы еицэабтэуеит, аракэакэа планы ибылало-  
ит хэа!..

– Дабмыркысын, бан лассы дыбцэымзырц бтахызар!  
– еснагь слымха тыршьаауеит абарт ажэакэа!

Абри акэын, нас, саргы сгэы ихьшэашэаза иадла-  
лоз!

Ианбабыхьтэкэа угы, сан, бхэыцишь? Абни  
ажымдыр хэыч итахаз акэну? Бфашьазар, сан?..

Дгэырґахэха аус шиуаз, дшымаашьоз, дшымтэоз,  
дагышымшэоз, иаалырґкыаны иматцура данамырх,  
бхатца икэшэацэгыаны, иббац иакэзамкэа даафналаны  
деизґэыґены искам даныґэха, – Унан! – хэа быфнагызны  
банаатэа акэзар, сан, уи раґхэа аракэа андэыґэнатцаз?..

Сан, саб итаарых ауп, ба бтаарых ауп ани  
с-«Матциса»-ґы сзыхцэажэаз, итема хаданы иалыз-  
газ, игэылсыртэаит, ихасыртэаит, исахьаркыратэ

шымта «матәахәны» икастцеит акәымзар. Быхьзтәкәа нарбаны, быцстазааратцәкәа атәы зыфрын, еицәаз жәабжьхомызт. Аха уигыы зхароу бара бакәхеит.

Ибгәаларшәеи, ашкол хантаз хабригада «Амхтәы бгыц» тшәыжьроуп хәа ианхәдыртца сфызцәеи сареи.

Дасу шәусура, шәықәҗиарақәа рехәаны, акгы кәзымтазгы рцәаны астатиақәа антцаны, инаган хчаикапаныртаҗ арамта инадхарцаблеит.

Убрака икан статиак, бара баапсара, бықәҗиарақәа, бышчаихыхфы бзиац, ухәа ртәы зхәоз.

Бхымцәажәашьасгы ихәмаз, нас, хабригадаҗ беипш ипхәагылаз ахәса мацзар? Иаабоз, иказ аиаша-ми хзыхцәажәрц ззин хәмаз харгы?

Ххәы хшахатәаз, баафнашылт бара, снабҗацшит, иагәаасцәымыгхеит. (Ацәшәарагы сыман, нас, саргы, бсымдыруз!)

Ишызбоз еиларкәыҗы ибкыз ақәад кәыжәкәыжә амца инақәбыжыт.

– Х-«Амхтәы бгыц!» Сан, ус зыкабтцеи! – сҗатца сгәы ифкылахеит.

– Даеазны исыбмырбан абри. Быцхамшьазои, бан дырехәаны агәзет дахьаныбтаз? Ртәы иаанагозеи сызлатәоу ауаа?!

Ех, сан гәак, «ргәы иаанагозеи» бхәо, бхы тәахуа, ибыхәтоу ахьзгы бхы инахыго, ибылымшозгы былыршо...

Шаkantә бхы бамыхәо бышьтаны, аа, хантәеит, хтатын җабааит, аа, хчаибгы хыцеит, ипхастахеит, анырхәалак, шаkantә бхәаа җахәаны бҗынабхахьаз, ара хакәми, нас, икахамтцои хәа ахәса рацхәа бнагыланы! Шаkantә бычмазафны бышьтаны, уа апшәма дыкәми хәа,

сасык агəашə данааталалак, акəыѳра баакəытцызшə, –  
Унан, бзиала уаабейт (ма шəаабейт!) – хəа, быччо шака-  
ѳы бырцылахыз, иныкəыбгахыз, сан!..

Сан, шака сгəалашəари, шака ртəы схəари!..

Икалазеи, нас, абри абгьыц хəыч ағгьы снабых-  
цəажəаны, сгəы быладуны ак зѳызар, сымала соума,  
сѳызцəагь, исыцырѳызар?..

Абри ахтыс хəыч еснагь исгəалашəоит, сан, ба  
быхызала акы анызыѳуа, ак анысхəыцуа.

Убри азоуп, сан, быхьызтəкьагьы Матциса хəа изы-  
сыпсахыз изѳыз сповест ағь. Сара издыруейт, сан, уи  
бгəапхон баргьы, егьсыдбырəхəалон – быпсы таны  
бахьзатгьы.

Бхаан салагахьан уи аповест аѳра, быпсра амшала-  
гьы ѳышыкəсагьы итынхадаха ишьтан, насоуп санала-  
газ, убригьы бара ибыцышьаны, пхыз избейт, сан, нас  
ажəеинраалагьы алсхит, бара ибызку, инымтəо, иахьа-  
гьы сцикл иахəтакуп.

Бығкьаса, хьѳны лархəы-ѳархəуа акы башьтахуп.  
Бгəамтцуан иахьыбымбоз. Сан, ибыхьы, бзышьтəузеи,  
анысхəах, – Бкалам исырзыз сашьтəуп, бхəахт!

Сан сылашара!

Сан, сылаапшыра!

Быпсы атцакада цскаларта Анцəа исумтан! Барей  
Тута қəашьдеи шəыпс атцака!

Бара бакəын сара сцеипш зегь хьтцхьртасгьы  
цансгьы иамаз. Бара шбакəызгьы рдыруан хатала иб-  
зианы быздыруаз, иаасыкəыршаны иказ ауаа, иахьагьы  
быпсижьтєи, быкамижьтєи уамажə аамта штцуагьы,  
ибзиазан бызгəалашəо. Ажурнал ағь ианыркьыпцхь,  
сан, уи аповест сразки сцеипши зегь змабдоз, знапы



ианыбтгаз хашәкәыѿѿ ду Баграт Шьынқәба амшынхықә ағы хлаѿеиуа зны ханпшахьырсуаз, ѿ-саатк усгыи дсыцныкәо, игәы сызтаны исеихәон убри ибѿхыоу зегы ирыцкуп хәа. – Амала, ихәа, лыпсатә бзиахааит, бан рыцха лакәзами изтаарыху? Лара дсыдгыланы аччахәа исалхәозшәа, зынзак лцәажәашьақәа, лыбжы ахыска-ауан санапхьоз!.. – ихәеит.

Сан, сара уи еихау хәшьарагы стахым, – разкгы стахым!

Исгәалашәоит даѿеакгы.

Икасымтцаран иказ исзыыхнхәызтгы убри асаат, убри аминут! Амца ақәбырпхон, ахәшәтәыртахь бныкәон, сан! Убаскан иахьаа-иахьца умбазо инкыд-зытла ицахьан (уи адәахьала, адәахьала!) бгәы икыд-тәалаз ахахәыршәыгә.

Ибыцлеит, быпцшахеит, зынзак бѿахеит, «бдыр-шәтит» ант ибылалаз арентген шәахәа мыждақәа – урт быршәтны беикәарыблырц икан усгыи! Ашә аасыртит, бааѿнашылеит бара бшеишеиуа, бгәырғьахәа, бшьа бѿықәпхаауа, атыпха нага леипш, бхәацыхәапшьа. Сан, еснагы быпцзан, аха убри аминутаз бшыпцзахахь хәашьа амоума! Издырит бгәы иахәашаз, бгәы зырчкәынраз ак шбызтысыз! (Багыѿамаыз, нас, сан, 43 шықәсагы бхытцуамызт уи амыжда банахәхоз!)

– Сан, Верачка! – сызхара бысзымбо, сызхара сыз-бмеигәыргьо, иѿасыхәлатцәаз сылагырз сызнымкыло снабыдгылеит.

Ашьтахь, атыпха хәыч леипш, бацәыпхашьо баацәа-жәеит:

– Абна хәхылыбаауа дгылан шәгәыла ду Шьынқәба (ускан ѿнык хеициѿнан!), исзымдыруа хатца бзи-

ак дидгылан. Санаарывала, апсшәа ааибәххәеит, нас ани ахатда иахь днахәын, – Дузымдыруеи ари? – Ари Нели лан лоуп, – ихәан, сааиирдырит, – бхәеит. «Кох, зынзак дыпхәызбазаап! Ас иҭоу, ипшзоу ан думазар – разкыми!» – ихәахт, бхәеит! (Убри ахьеитабхәозгыи бацәыпхашьон!).

Аа, нас, атыпха леипш бказтцаз ажәакәа!

Егьыхәшәу, егьражәгоу, иагьырҭагоу ажәа, ажәа!..

Шака ибзиаз уи еснагь ирхәышәтәыгазар, еснагь ирҭагазар! Шака, шака ибзиаз!

Сара апату исызрықәу, бзиа излазбо акара ҭба инаццаны рапхьа схырхәоит урт ауаа бара бзырҭашаз, бхы-бгәы ахызтцашаз ажәа пшзақәа базхәаз, аамталак акәзаргыи, иахьеиқәырхәалаз ант ипланы ибылаз арақәа мыждақәа!

Сара издыруеит, убри аминутала иныбтцаран иказ, мышкы иадамзаргыи, апсык шахыртцаз!..

Ианбыкәу, ианбабызцәыртци, сан?..

Усгыи, иахьагыи уатцәгыи хәыцыртас исымоу – ианбыкәу, ианбабызцәыртци, сан уи «хьзымхәа» мыжда?

Издыруада, абри аены акәзар: агәгәахәа алахәеиқәатцәақәа аашәхеибахәеит. Бхәыцқәеи барей шәыҭоны шәаадәылырцан, аитцбы игара даалкәкәааны! – есышьыжь иашәа быжьха ачарахәа иаашәыртлоз быҭнашә аҭҭахәа иҭадыркын, ақәақ-ақәақхәа иаа-суа асакьқәа еихданы ианылартцоз, ба ибылартцозшәа бызрейцыз, ахьаа бызтаз урт атцәымг жыакцақәа рақәзар бгәы назазазын иалакацаз, нас азҭацәгьахь зхы зырхаз?..

Сабду, убри аенынза акъалантар еипш игылаз, убри аены зыбга хээз, ауардын иманы длеин, бысабицэеи барей шэнаныртэаланы, «Ишыдыдуеипш – қәа ауам», дад, ахахаи, бгәы кабмыжын, бымшәан, зегь бзиа-хоит!.. – хәа, алымқанык дышбабжьоз ақытахь банигоз, ауардын агъежь ҫыжбжьы акәзар иракәаны быцсынтры зегьы зеалызхәаз?..

– Арт иаауго ирзууазеи, сычкәын затә дабоуфеи, ура хлаҳәада? – Ханду лааҫтымта акәзар уи иоунажыз даеа ракәакгы?..

Мачхәума, мачхәума урт, шақа утаху!..

Шақа утаху аракәа рахәыцқәа, аамтала рхы цәытқакны, хназхьынхалара лыцсапара абакоу хәа, адесантцәа реипш ибылатәаны шықәсыла ицшымыз, сан!

Башагьы ирхәома, нас, икам чымазара баапсы, иаа-лырқьан аушәақә иаацәыртцуа хәа. Уи иалшоит краамта иулатәаны ицшихәлар, уцсы апара иазцшны.

Уцсы узамыргар, быжь-цсык зухалар – даеа усуп, инуцитоуп ацсуа ифынкәра, иахьа даара-даара ишмач-хазгы.

Аа, даеа хтыск, хымцада, убасқанoуп ианыплаз урт аракәа цсцәахәкәа! Рацхьатәи бхылтц-лхылтц, бмота, дины аоны даннабгаз адырәаеноуп ари анықалаз, сан!

Дышгарабцара-дышгарыбхра бзымдыруа, ҫыц анра ацәанырра бызцәыртцны, бгәырғьатцәа быфнан, сан, хуада!

Илызыршозеи, мшәан, лхьаакәагы лхаштма, лыцхара иакәытцма ани «адажә» лгәы икьдтәалаз! – Сызхара бсызцямшьо сбыхәапшуан, сан!

Ҳгәылапхәыс, ашә даасын, канвертк ааслыркит.

Ахәычы лгартара бафын бара.

Сара ажәжәахәа иаахсыртын, апхъара салагеит, сылағырзгы сызнымкылакәа (ускан иабастахъаз, сабашыцылахъаз сылағырз анкыларә, албаадара!) аеырхәа афыланахеит.

Иееиу, уаф дзыргәырғо ак шсанамхәоз бдырын, была тырхаха баасзыпшит.

– Изакеызеи, бзиара иазхәами? – баагытцәыгытцәит.

Иагышкәакәаз, иагыекәатцәаз уи абгыыц мыжда иахәон, сан, иахәон ба быхъз ала, бхатца Тар Залтинцка Алтыкә-ипца инаскыгазоу лагерк афә ахгара шикәыз, ипсы штәз 1942 ш. август мза 19 рфынза, нас дшыпсыз... СССР апрокуратура Иреихәзоу аколлегия иус ишахәапшыз, хара шидмыз, дышиашаз ала ареабилитациягы шизыруз...

Бара ибдыруан, сан, ари атыхәтәантәи – дышиашаз, знымзар зынгы ииашара шаадырцшуаз, аха ибыздыруамызт, мап, ахаангы агәра бгомызт, сан, рапхәтәи ацәахәакәа ирхәаз, агәра бгомызт убри аенынза!

– Леи-бгеи ирфаз, уара ахәаша, сышцагыгуаз! Сыргәыгуа сышцааугеи 20 шыкәса дузза?..

Беизкәығны адиван бныкәхәит, сан!

Нас бгылеит, бтәеит, быфнагыежыт, аха бамкит, сан, бамкит хәфны!

Ипжәеит абырскәтәи аамта ихызазо иртәны иаабгоз бгәырфа мыжда!

– Уаха зылахь акы анымыз, айкәыбга, Залтинцка еитамхәа! – бхәан, ихъз аатыркәаны, амыткәмахәара бналагеит!..

– Бандбыкәхшоуп, абаа, сатабымтцан, аха убри иеипш ак зыкәзамыз дыкәзам. Уи иааста сара избазази, абри

игароу сахьлыхъаз адагъы истахузеи разкыс!.. Знык абарт рызханы, иуааханы, шәкәык иапхьо, тцарак рто, сылаиабандаз!..–шихәоз,қәашьдацәгъа!Шәтцаракәым, изхарагъы гарак шәизгархма, шәизгарагъама.Цьарантә данааилак, уажәоуп, дангарстца, икоумтцан, уара хага хәа, дышхьызыжәжәуаз, ажәжәахәа шәаагархны, изхара дшәылахәмарыр акәын, шәгәыдикилар акәын! Еикәымшәа, зылахь акгъы анымыз!..

Са исызхәарызма, сан, шака бхәаз, шака бгәалабыршәаз, шака лагырз кабтәаз!..

Банхәа сакәызшәа, – Сатабымтцан, абаа, бан дбыкәыхшоуп!– бхәон уажәи-уажәи!

Ахаангъы, сан, уи қәаадбгъыцкгъы ианзаларым, иагъкылнаблаап ауразоуроу, ашьацмақәа реипш итығәа!

Убри аены мацара ибгәырфаз, ибтәуаз быжьгәыжк ирзышьтыхуазма, сан!..

Усгъы шә-ракәак аунашьтит ускан бгәы икыдтәалаз ани «ахъымхәа» мазарахажә!

Убри аены инаркны, иага зундазгъы, ицәышыз матәак сзыбшәымтцеит, сан!

Еикәатцәамыз зегъы ашәыга илтабтцан, еикәатцәасамсалха иаакабтцеит. Ахаан ишланы азәы ибмырбацыз, еснагъ ибшәуаз бхахәы ахақәитра набтцеит: ашьагъантә итцылашаауа, ес, ицштәыдахо, илеилашлахәа ицеит, бықәрагъ акара нацнатцеит!..

Санду лоуп еитах ифырцхәысхаз, ашәы сшәырцартә иауазеи, лхәан, лымцангъы иаалымгеит, аха убас лгәы кыджәазаны даакәыпсичхәит, иахьагъы ихьантыцъза сгәы итажьуп саргъы! Убринахысоуп уи сара еиха дрыцхасшьауа саналага.

– Шәән шәара дшәыкәыхшоуп, шәыбзиаха, шәуааха. Атцарақәа шәтца, шәаб ихъз шәацсаха!.. – абри акәын талисманбыжътас ихашьтабтцоз ҳахьынтытцлак.

Хар ҳамамызт, сан, ҳарғы, уамак ҳазмырҗазарғы, азәы ҳиеицәаны ҳхы ныкәҳамгеит!

– Амала, а-ах, сышьтәын усқан, шақа схьынцыцыз бдыруоу, ани саазара бзиа иахыркьаны. Зныказы схы ааиатәасымшьарғы цәгьа исымбо сәаакәстцан, аха ис-замуит, ида цсы схамхеит! Дыхәмарфын, длафхәафын, ахәылак! Афны дыканы, тынч уиртәомызт, иахәшыцәеи сареи ҳашьтыхны ҳаршәны, ма ҳаркәымпылны, ацыгәқәа реипш адиван ҳныкәицсон, нас днеины ишьапқәа ааихыхны хыхь дыфхәкәтәон, ахәыцқәа реипш ачу-ачу ҳәа.

– Дугаз, дугаз, аа, схы сурхьит!.. – ахәхәара сналагон.

– Усоуп ашьнакәматыцха, сызхара бхы сыкәтәеит анхафәзәжә! Ус ауми шәышхашьтоу, бабғы ишбеиҳәоз!..– инапы ааинкьо, иааира дук згаз иеипш даафналон!

– Аа, зыжәла маатки бжаки ҳәа иаазхәаз! – ҳәа җазны атцәы сылеитцон.

Сара сызхылтцыз, ма сыжәла рзы акы ааухәар, аешьра сығенықәскуан.

Сгәааны счамадан аашьтыхны, сабраахь сцоит, уаҳа саауам ҳәа, сгәы стәтцәуо сдәықәлахуан!..

Санхәыпхәцәа цоу цышьа, ифны иансышьталалак, шәылкәатци, дахьынзацо аабап ҳәа, инаганы ауатах иныфнеикуан. Сарғы сабацагәышьоз, афны сааватцәины аулица саангылон.

Ус, иара даакылсуан, счамадан аашьтыхны, дыч-чо,– Бахьцо баалеит, Вера, баама? Икоузеи бахьнеиз,

бани баби шпакоу? Рыгэкэа бзиоу?.. – Сыжэа инапы натцхны иёынеихон.

Уаха акгы сзымхэо, сгэарақэа зегы насхыцсааны сицны саахынхэуан... Дарбан хатцааалак дшыкоу еипш, дсыламцэажэо, сыхыз имхэо, егыиуа, душыргы иеыкайтдомызт. Иан ишылбоз, шакантэ абас дхахэмархыз иахэшцееи сареи... Иара иоуп уи ахызгы сызтаз.

– Уу, дида, исахақэозеи, зынзак уапсуара урзит! – хэа,– уажэы убри акэу цыушыап апсуара еибаркны изкыз!– ағып-чапра далагон иан. Уимоу, шэаргы (ихэычқэагы) инапёы шэикуан иани иаби рёы, дшэахэмаруан, шэирцэон. Ақытаё ханнеилак, нақ-аак шэымахцэ кны шэиманы амхқэа, агёылацэа зегы ааи-мидалар акэын. Зегь рыла апсуа тцасқэа ирықэныкэоз, соуп зхэо тахмадакгы, хай, ииуазеи хэа иааианазым-шьоз дсымбацызт.

– Хай, айбаазара шэоуаайт, шэеигымхаайт, дад, даргы уаргы!.. – хэа, ус иахэтаны иузшэа, дныхэа-ныцхёо инаивсуан.

Иками, нас, зказшыа зёыдеи зуаёышыа гёлымтцэахи зегь хнахуа, иацымкэа икеитцо ахэычгы занарыжыуа, адугы занарыжыуа ус иахэтэзшэа здырбало? Убарт дреиуан шэаб!..

Шакантэ ибымхэац цышыа ихабхэоз, сан, хаб избахэ! Ёыц ихахэзшэа шакантэ еитабхархэаларыз харгы!

Атаацэараёы икало иарбанзаалак гёырцынтцак иакароу иадамхаргы, зегы-зегы рышыта нырмыжыыр калом апстазаараёы. Ани агёыргъароуп тэа рацэак нтыра змам, изырёашёо акы анаацыраха, иказамшэа инытцабоит.

Амала, иразкны ибзыкалаз, сан, еикэтэашо  
цшышыкэса ибхагылаз быхшара хшеибгаз,  
ишыхэычыз ишлахъаз сахэшьа хэаша лтэы бымбакаа  
бахьцсыз ауп!

Агэдыхэа цыанаттэка бцеит уи лгэакреи лыгзбжы  
бгэы итэымгха иаламгылакэа (абри сара сшахаанхаз  
еипш).

Ацстазаара аматэеипш иахынхалаз, уама зхэо,  
уама зхыжжуа иаапшуаз лыбла тырхахакаа блакта  
таршыртэ бахъахаанымхаз!.. Барак изаацэаны быш-  
цацси хэа, аа-шыкэса дузза мшеи-мышэлей ишсыз-  
хымгоз, сан, шыжыы ишэтны уаха инеикэацсаз  
акэыкэушэт еипш, мгеимцарак иалагзаны днеикэаблы  
дцеит.

Дмацэыс еимкыараны ацстазаара днагэылсит.

Дыпшатлакэ мфасны сгэы зегыы тгэыхааны дниа-  
сит...

Убас дласны дниасит, сан, саахэын – дсыман  
аехэшьа, снахэын – дсымамызт аехэшьа!

Шаkantэ иакэыскхьоузеи сылагырз неикэхэаланы  
изфырц абри лзын сгэы итыхахьоу зегыы, илуафышьаз,  
дышпсынтрыр кыафыз, Ленинград ахэшэтэыртаф  
дахышьтаз, ашьтахыгы дагъахышьтацаз, лыхъзи  
лыжэлей мхэакэа, «29 шыкэса» хэа ишлышьтаз ухэа  
зегыы-зегь нарбо.

Аха иахыагы-уатэгыы исзыфуам инеипынкыланы.

Сеикэабылзо саналагалак, акы-фбак ажэеинраала  
зфит, ажэеи-ажэеи ахъеихысхэаауа, дкэиц цахэцахэны  
дсыцэналашэалоит.

«Сара сахэшьеитцбы, сахэшьеитцбы рыцха!..» – аа,  
иахъзу изыфраны исзымфыз уи илызку!



Макъана схафы исзаамго, схы исзадымкыло рацѣоуп,  
лнышѣынтра ууаза хапсыжрафы ишынабывагылазгы.

Ипатретымзар, кьоушѣоукѣак ракѣымзар, лхѣыцкѣа  
злакым, илытцкархѣны, инхаз ак шыкамгы!

Апартеткѣа, апатреткѣа!..

Музеи ѣныкеипш, сабиѣны атзамцкѣа кыдзыртѣааз!

## АѣНЫШЫБЖЬОН...

Аѣнышыбжьон сыкѣа сѣынасхан, аа, агѣашѣ аар-  
тны хѣгарц еиужь ду сныкѣлеит.

Ашьац иатѣа снылсны, атѣакѣажѣ лхапыц затѣ еипш,  
саб игѣарата иахаанхазан иказ хаѣны затѣ амардуан  
хѣыц сыѣхалеит.

Исгѣалашѣоит, саныхѣыцыз еихык-еитцык арака  
итагылан ахыбракѣа, урт рацѣан.

Ари уажѣ егькѣаскѣоуп, егьматцуртѣоуп, хаѣны иа-  
вагылан аматцуртатѣкѣа, шыкѣсык апхѣа еимырхыз,  
ихыбгалаз.

Уакѣын ххѣыштѣаара мца агѣгѣахѣа иахѣеикѣыз.

Хѣбацѣа, рабацѣа ирхааныз, уажѣы еикѣжѣакцаха  
хѣа атѣака ѣѣыхѣчар итаршѣу хархнышына ахыкнахаз.

Аматцурта илахыкны сыбла ихгылоит быцала ишыш-  
ны, ишыхны игылаз егьи аѣны, – икказа итацѣноуп  
сара схафы ишаанхаз уигы.

Иандырбгазгы сгѣалашѣом.

Уи анаѣс ихаккала игылан хѣа ду, ѣ-ѣык змаз, ала-  
малагы итамцѣлоз.

Уи илавакных – хаѣцара ду, хуалыркѣеи, хачуанкѣеи,  
ххыырхыны зыѣнагылаз, еитцыхѣхѣа, уаа-шѣѣык зкы-  
шаз «азал ду» зѣацшыз.

Имәчзамызт уи хғаноны иныкәнагахыз: ачарақәа, агәыргъарақәа.

Амцабз ахалакътә атуан иатцалон.

Ахыб ақәцә икылсны ҳалқатцә хәхәаза иҗеиуан.

Уажәы? Рыбжьара мцоуп, хәарада, ибжьоу, аха измырцхо, избылуа амца: атаацәа зегъы иреитцбу, анкьазы дадкәыжә лоума, дадкәыжә хәа, сабду изхара измырхәмаруаз, уажә рыгәта атыц аанызкылаз сахәшьа... наӀ-ааӀ иаалывакны ара рпатретқәа кыдуп сани саби. Анкьазы наӀ-ааӀ ҳмахцәы кны рыгәта ҳаргыланы ақалақъ ишалалоз еипшоуп лара дшыргәтылакыз уажәы...

Аа, бхы бмыхьын, бгәы бмыхьын, нас! Изласмыхьуа-зеи, иахьанзагъы еибга исхагыла излааизеи, сылашара Пиндарела?

Ибзалыргома бара уи абарт ахьаақәа, абарт агәтыхақәа уаха акы анымӀо?

– Еиҗын зынзаск ибхагылазамзар, бхәарц бтахызар?..

Мап, Пиндарела!

Сара арт ахьаақәеи ахәрақәа имҗазо иснуи рмыда-ра акы иаӀсаны исыӀхьазом шыта сыхгъы-сыӀсгъы.

Ирзыбуазеи, уаха ахаан быдмыргәтеиуа наӀ ибхысхәоит хәа, мчы уамак балаӀахаргъы, зегъ акоуп, исызбытом!

Исызбытагәышьом урт, зыӀсы җаны адәы исзықәу реипш, сда-сшьа ишалац иалоу, исызгәакьазоу!

## АЦСТАЗААРА АЕПИЗОД ХЭЫЧЫ

– Сатамыз, абрааума абригь-абриггы дахьышьтоу?  
– хәа – иаагеит азэы ибжыы хашә ахьтә.

Схы нархәны, зны ианытцло, зных иѐаѐаза атзамц  
ианылало ани сѓьарсахьа сшахәацшуаз ауп ари  
шаасахәз.

Саахьахәит.

Хашә дылагылан арпыск, амра дабылны дцеи-цеи-  
уа, ипсуа еикәа иакәыз икьаѐ амагракәа хьарены, игәы  
апхьа цыртланы. Игәыдымзало иикыз акарпыжә акәын  
рапхьанатә убла зыдхалоз.

– Ара бышьтатцәкьазаап, ор-раа! Сара уи...

– Ак иаго азә лакәым, шухәоз, ус ами? – иажәа  
анагзаха имтакәа иааимыздеит, сааччеит.

Зѐааирхаз инапы ааимсхит.

Иабаказ анкьатәи издыруаз инацәкьаракәа  
тхәаакәа, инапы кәымшәышәкәа! Урт уажәы «ахгы  
зрылымкьо» убас цәак хәа рыкәын, иѓьаѓьаза, икацаза,  
иазрыжәхьан изаазаз анышә. Схаан амыдагыцәатцәкьа  
сымкыц, аха абас изыфоу, еикәышышьа-еикәышышьа,  
зцәа жәпаза икоу анапкәа анысклак, мыдагыцәак  
скызшәа збоит...

– Каи, цьушьт, ус сымхәеит! – Иааицәымгхеит исхәаз,  
аѐыпцхәа акапшьрагы леиѐысит (Анцәа хрыцхашьа,  
уажәгы!). «Уаха иузкамыршәи укапшьхара?» – гәаныла  
саацәажәеит.

Духәапшыргыы – дкапшьхон, уара уихәапшыргыы –  
дкапшьхон, ус кәзшьас иман иара!

Шьоуку рѐы сыздыруам, аха сара сѐы ус акәын.

Иаасгәалашәеит ххәычра, хашколтә шықәскәа...

Сөйзә Шамониеи иарей сасыртанык амаца еицас-уазаарын.

– Баша ҳахәмаруама, бааи, акрықәтцаны ҳаицасып, – анихәа, – иқәахтцой хәа дтцааит лара.

– Са саиааир, Чымса дсыбтоит! – иааираргамазаап иара ихәмарра ақәкы...

Дмақаруа даакылсит ашьтахь Шамониа са сыкны, лара лтәала даара ихьымзгылшьеит, даара игәнылгеит амаца сахьықәитцаз.

– Ух, уи уара ацәыршәага дустанза, уахьтәоу умгылааит! – схәан, сгәан, амацақәа иґацсаны сцеит. Хы, иидахқәоу ббоит, антәажә!... – леылзеикәкуамызт уи.

Лара дзырмақаруаз – сара скьатеиах цнатцәон, сыччон, уамашәа сарччоит иахьагы, ианаасгәалашәалак!

– Ахьх, беитаччахуеит! Уаха ишцабхамыштүеи, асду еипш! – дааччеит Такәа, уажәгы иаргы иғәалашәазар акәхап ари ахтыс!– Сзықәшәазеи, уара!.. – ихәеит, деитәақацшьхеит, анкьатәи ихәычра цәаныррак хааза дшааимнадаз иныцшуан.

– Мамоу, цьушьт, иарбан узґу! – схәахт саргы, сцәазна смыждаха, анкьатәи сқәыцшра аказшьақәа аа-сылыжжны.

Ицәгьазам, нас, икаиматми иумаазар абас ихәаза знызынла инулсны зхы угәалазыршәо цәаныррак, инамзаз, ихамтәааз, аха ноунагза зцәаара цхатцәыцхатцәуа иуцу.

Уи ахәыштаара иґәаршәу акәиц хәыц иафызоуп, цқьаахәаумыртытыкәаиумбо, ахауазааигәахацицхьаза еиха-еиха зыцхара уныруа.

Абасоуп аусқәа шыкоу, санхәа лыцкәын! Баша умцашашалан, нас, сара сыббаанза, бгәы тыкка, ауалыр еипш итацәны адәы бықәын хәа. Мап!

– Иудысныхэалоит, пхэыс дааугеит хэа саҳаит. Хэагеиуацэахеит, уи удыруоу? – снаихэацшит сыччо, убас сгэалакара бзиахеит!..

– Аиеи... зынзак ба бкынза дназгои, аха лактала шэеипшуп хэычык, шэшейжроу мфашьо, – ихылца лархэы-фархэуа дсыхэамцшзо ауп ишихэоз. – Хэафны апату илықэу абжеихарак убри иабзоуроуп, ибдыруа-зааит! – дааччеит, дагыаакапшьхеит еита!

– Уихэацши уажэы иихэақэо! Ускан игэағны сыхьзгы ишсахауа иузхэомызт, – снацэа аасырмақарит сыхэмаруа.

– Ани икамлаша усоуми! Акыр сықэындаз, сығғы еихымтцаз, афрагы балагозу! – Исыцихэон алаф!

– Афра иауеи?

– Иауеи, бымбои, бмыфазар, бабеипшаауаз ани, зан лмагра итшааз! – дыччон, дкапшьхон Такэа, длафуан, ахаан изымхэацыз зегы ихэарц итахызшэа.

Сара салацэажэарц сгэы итазма илафынгы анкьатэи «хэцкэынра»! Икоуп шьоукы-шьоукы, иара ус илафынгы уи алацэажэара хьмызгны изыпхэазо, ианбыкэыз, уи еипш анбахабжэаз хэа, аргамату мап ацэкуа. Издыруада, дара рзыхэан лытцшэа ахэамоз акэзар изыхымзгыршьо? Мамзаргы убас ипшьоу акеипш ипхэазо, дахзызауа игэы итеитцэахуазар, ахцэажэареи алафхэареи иацэыхьчаны, мамзаргы дызмышэазо хьаа мыждаха итцысны ғыц идэықэлэр хэа дшэозар?.. Иудыруазеи, егы рыцхара ыкоуп! Убас акала дызбон иахьанза Такэагы, хэахьааибобо, ихэы ицэысфазшэа, илақэа цэытырцшны, дапсышэадаха дсыхэацшуа.

Уажэ хэизуаахашьа цьасшьон сара, сагыегэыргьон, аттаттахэагы сгэалашэара ахацхэ цнартлон.

– Ихабымтдои, иан лмагра дыштоу? Шакаф ргэатцэа бфаз бдыруоу?

– Хаи, ахарақаагы сыдуп акәу?!

– Ахарақаа ракәым, аха агәнахақаа! – дыччеит иб-жыы ныхтцаны, нас ишьтаз днарылацшын, – Саҗамыз! – ихәан дфагылеит. – Анахь сдәылтцыр еиха еиҗуп, азәы акакеихәа дсытцакьяанза! Ба бызгылома?

– Аа, сгылоит. Схы сахәом хәа уархәама? – сыччон.

– Анцәа иумхәан, цыушьт, бҗы иташәакәозишь! Хаи, сыззарышьтызгыы схамышти! Быздәылтцуазар, абна быртахуп, ус зыбтәык рымоуп буаажәлар ххантәаф иҗы, – ихәеит. – Абригы иара иоуп ибзаазышьт, хахас ибоуааит! – акарпыжә ахь снейрцшит.

– Сара уара иумтаноуп ишызбо, табуп – схәеит!

– Ауп аха, иара изкымыз, ара бшышьтаз пхыз избар-гы, ихастомызт. Пхызгыы ббара азин сызтагәышьода, уажәшьтак зынза салымззааи, санхәа лахәшьа лыпцха-лыпцха-лыпцха... барбан, мшәан? – дыччон, дыччон.

– Ускак иумырхаразани!

– Исырхара-исмырхара, ех, башоуп шытатәи! – Хәмаршақә даакәыпсычхәит, нас еита ани акарпыжә ахь иниаигеит ицәажәара: – Быцшла, уашьтан ибзаазго зеипшроу ббап!

– Аиеи, кабақ, дук, акамбашь дузза зтатәаны ижахәо, – иааимыздеит илаф.

– Аиеи, кабақ дук, камбашь дук зтазо иакараны! Быч-чоит, аха хколнхараҗы иаахрыхуеит хара уажәы акабақ, ани ацсуа кабақтәкья! Уи еипшу тырқәтәылангыы икам!

– Уа ахаангыы икамызт! – саакәыпсычхәит, ипшат-лакәха сгәы инажәлеит хажәлар ирыхтыргахьоу ажәытәзатәи атрагедиа апшаҗык...

– Шака дычкэына бзиоузеи, дбашьоума? – Мина Павл-ипҕа дтҕауан.

– Аиеи, дсашьоуп, хҕытҕантәуп! – сҕәеит, саҕбаа-хэыцит.

Иахьатәиала, ииашацкыаны, дыҕамзар ҕалап сҕытатәык, сара ешыак, гәакыак, абык, анык, ехәшыак реипш исымпхьазо!

– Зегь бара ибашьцәоуп, ибахәшыцәоуп, ссиршәа-кәоуп бшыкоу! – ицәлшьон Жәырҕыто-Ламарагы.

– Афырпхәыс, уафра бзиоуп уи! – саалырехәахт ди Минагы.

Зынзак ампыл згазаап!

– Иара усгы алыпшаахкәа еизганы индырха-ма уа, рызегь азә дубар, азә духаштуа, ауаа пшзакәа, акылантаркәа!.. – дцәажәон Ламарагы.

– Ее, сикоч Жәырҕыто! Ибзырбахыда суаажәлар! Хабзырбахыда!.. – сҕәеит сгәырҕьатцәа. Ахаан хыхык иамыргәәтеиц леипш, сласкәантраза сышцакалеи, ухәара-уеи!

Иацы уаины уаахаланханы, жәларык хтызшәа, хҕазшыа дыршыас иамоузеи!..

Сахьаркыратәомытҕакафырхацәаирыхтысуаакеипш урыпхьозтгы абарт сцәахәакәа, хымпада, иухәыцрын абас: ари айылара, анкьатәи ацәанырракәа ҕыц изырҕыхаз, наҕ-наҕгы еихахауа, игәылыртәауа, ҕыц игәылтцны ишәтуа акы зхылтуагы ауп хәа! Мап, дад, мап! Акыс – асахьаркыратә омытҕа афырхатца иакәым ара аус змоу, џбагы – апстазаараҕ иҕалало эпизод хәычык ауп – ажәытә цәанырра, анкьатәи аҕара хааза иаазызҕыханы, ахаара угәы икәхәхәа иааузныжыны иноухытцны инаскьо!..



Дарбан уафызаалак ицстазаара тәуп, еибар-куп ари еипшу, ма даеакала ихюу, угәалакара шытызхуа, ухы-угәы азтазтцо аепизод хәычқәа – ахтыс хәычқәа рыла. Нагзара ақәзаант, нас убри еипш ацәаныррагы, агәалашәарагы – ахәа иехәоу, иумбо, ахы ицәытхуыцыпхьаза зыпхара уныруа акәиц хәыч еипшу!

Аха ианцәытхулак, җа рыпхарақ калар, харазақ изымнеикәа хәычы-хәычла икьато, ихышәашәахар!..

## СҚЫТАУАА

Абри амш тоурых мышхеит са сзын нақ-нақтәи сыпстазаарағы!

Сындәылтит исыпхьоз рахь.

Урт ани хатцла затә амтцан итәан. Рыгәта дтәан Ххантәафы, иатлаз пижама кахәхәа «дамбар амуа», ишәхыпхаауа. Амала, аеа номерк еитцахар – дагьызталомызт, убасқак дтатцты дтәан! Уи диватәан, – аа, зынзак издыруа! – аскульптор Рухазе.

Инафс дтәан чкәына қәыпшк, ашытахь дызлаздырыз ала, абафхатәра змоу, агәыгра рхәамц хазхазгалахьоу апсуа скульптор Стасик Иванба. Уи сара иахьада ас дааигәаны дсымбацызт, избахә еиха издыруан, акыбаф змоу азә иоуп хәа.

Арака итәан убас хқытантәикәа, сара сира ыынтә издыруаз, исықәлаз, убас хатала издыруазгы исзым-дыруазгы.

Даара сиеигәырғеит абри ауаф кьаф пылтықса. Уи сабиашьцәа-сыжәлантәқәа дреиуоуп.

Ианакэызаалак убри снаихэацшы, сгэы аамыцшаар аузом, убас абык иакара исызгэакыоу азэ иоуп. Акыс – саби иареи еикэлацэан, аус еицыруан, цсык еицырхан (Гэдоутэ ханынхоз), абас ышыкэсака, дтаацэарахаанза пхьартас, аангылартас хара хафны акэын имаз... (Хафны ухэаргы, ы-уадак, хафатэ катцартагы, хашыталартагы, хааилатэартагы зегь цыарак акэны! Аха сан излалхэоз ала, ионазоз рацэан уи! Уахык хэфык-жэафык халампхыакэа ахаан икамлацыт, лхэон, икан мызлагы шыкэсылагы ачымазцэа анылзышытазгы!)

Ари зегь сара иабасгэалашэагэышы, ышыкэса затцэык ракэын исхытцуаз уи ауада ханыфнырцоз! Аха исахауеит лыбжы:

– Шэаб дандырз, хафны уаанза иахьей уахей иагмыз хэыццэа,хтынхацэабжеихарафыкхацэхьатцит.Азыршы рэаскыазшэагы апсшэатцэкагы сахэара иацэшэон, абри Гарасма ида... Сыздыруам дагызлеикэхазгы... Акино ахь баалароуп хэа симаны ддэыкэлон, ацыцыхэа бзиа ханыказ. Ахэычы дабазго, анысхэалак, са дыскызаауеит, хьаас дкабымтцан хэа, ихэда бныкэыртэаны биманы ифэынеихон... Шаkantэ акино нагзаны имырбакэа ддэылыбгахьаз, шаkantэгы ишыамхы бырбаазахьаз!.. Аией, аией, ихабцом!..

Усгы шэаб дифызан, шэаб бзиа иибоз ракэын хэа ааззылхэалакгы харгы харфынцэаауа рыбзиабара аашытахуан, хаб ицэа рхацкаауан!..

Сан хэаша, апсрахы данеихагы, абая, унапы Сануп, схэыцкэа, урхылацшла хэа инапы ханылцеит... Бхэында назарак иакэым, иааигэоугы, ешыакгы изкатэарымыт Гарасма ускан алагырз икеитэаз!

Ионы, итаацэа хархыцхьазаланы хаимаазеит умхэозар, егыс еснагъ илацш ххын, иаххуп иахьаггы, игэы хзыбылуеит дахьыкказаалак. Иахьаггы цъара хнышьацэхныслеит хэа иахар, абык иеипш хагэхьаазго азэ иоуп. Сарггы сгэы изыбылуеит, саб ицэа ихыскаауеит, аназара цъара дызбарггы, снейны ихэда сёынахасыжьюеит дгэйдкыло. Уаха саб хэа азэы дгэыдыскылап хэа укоу, дгэыцшаауа сааигэы-цеихэхэоит иарггы!

Ахаан исхаштуам хтыс хьантак: сахэшьа мцацэа аду-неи цэеижьлаггы цсылаггы данацырцуаз аены акэын. Уафытэыфсак игэра ганы дсызимто ацсыжрахь – лнышэынтрахь ханынеиха. Кырггы азэггы дсызимто, лхахьы сцо, лшьапахьы сцо, лкэыршэ цшқарах «еёила» дтасыхэхэо (ахьта дакыр – сызшьауадаз!), леимаа хэыцқэа лшьапы кэрышэкэа ирышьхыршэшэо (лшьапы дашьыр, ишцазуаз!..) сылхан.

Апшқеи ани шеимыркэкэаауеипш, хаимыркэкэаарц иалагеит ахацэа.

– Лыцсы бмыргэакын, лымфа дыкэтца, дад, ус азэы икаимтцац! – аецныхэахь ииасит ргэы анцтэа.

– Са схала уахь дтасыргылоит! – схэан, сеихеит, аха срышьтуазма!

– Уи апхэыс илусым, дад, ахаан цсуа итаарых иамхэац! – дсыкэцэкьарц инацшыгеит хауеишьара еихабыкгы.

– Шэылкэатц, шэанацъалбеит, лгэы шэымхэын, амалаггы згэы такэакэоу! – Иаасахэит убаскан Гарасма ибжы.

Саакэтцаиааит зылагырз ҕыц атра пжэаз сара:

– Уара, уара унапала дтаргыла, Гарасма, сукәыхшоуп!  
Уара улхылапш! – Усгы иара ида уаха азәгы игәра  
сзымгеит!

Атдыхәтәанзаз снапы налыхышыны, лыбла ташә-  
шәәкәә снарыгәзны (шака быхышәашәаз, шака бгәакыз,  
шакагы бтәымхахыз, бахәшья!) лқәыршә дырғагых  
лоуразоуроу даатахәхәаны, дааипхыашышьяаны дна-  
ганы днаистеит... Настәи уаха акгы сгәалашөм,  
сцацхәфьтқьа акы сеифнатцәеит, сөйсзеитцымхуа...

Шака уафы игәалашәозеи леи-пси рыбжьара, шака  
сахья убла ихгылозеи...

## АРЕКВИЕМ РАЦХАТӘИ АККОРДҚӘА

– Ара икабтои? Бабаказ? Уара ари лакәызма  
шәызфыз! – Сгәыдыкылон сашьяду Гарасма.

«Анцәа ихәар, иахятәи амш бзиарамзар акгы сзаа-  
нагом!» – схәыцуан гәаныла, сгәалакара шытыцны.

– Ишпа, ари шәкытантәиума? – иааңьейшьеит  
Рухазегы, суаажәлар шракәыз анидыр, – Оо, зыхыз  
СССР иахытәахьоу ақыта хзырхәага балтцит, уи насып  
дууп! – ихәеит.

– Ха хзынгы инасып дууп лара хара дахьяхтәу! –  
даәехәеит (зны-зынла уи азын ирутозеи суаажәлар!)  
Ххантәафгы.

– Баатәеи, дад, баргы бхы аахалабтар хтахуп.  
Абри хазипхыз убриоуп, ишыбдыруеипш, уажәы тра-  
дициа бзиақ шытырхит: Аңынцәтылатә еибашьяра-  
ан дасу рқыта иалтыз, аибашьярахтә изыхнымхәыз

рыхызала абакақаа дыргылоит зехынцъара зегъы  
иахьырзеипшу... Уи, ыкамзи, рыбафцац уа иша-  
мадамгъы, зеипш нышэынтрак еипш ирзыкалеит  
хтцейцаа шыахэқаа, иахъа ихалагылагэышъам, хызла-  
цшала хтэылеи хажэлари зхы рықэызтцаз. Абри хара  
хапхъагъы азэы ихы итамшэацызт, аха, ишыббо,  
ыкамзи, иахъанзагъы иахзыкамтцац.

– Излакахтцо, ацара-ашъара зхэаз иеипш, хамамкэан  
хақан акэым, ус-ус, иахзеифымкааит! – даацэажэеит  
Гарасмагъы.

– Зны-зынла уи аифекаара мцацэоуми хэартэ змам! –  
днаскъашэа дахьтэаз гэыбганс азэы изы ихэозшэа  
даацэажэеит еазэы.

– Шэара ишэхэа ишышэтаху, планс иашэто, шэагас,  
тбаарас иашэто, настэи сара исусуп, – ихэеит аскуль-  
птор.

– Икашэтозар, арскаамтэ ианаажэгах, шэымчқэа  
еизхозар, уафцас икатцатэуп, – схэеит сара.

Шакацъара избахъаз игъамадаха, ихафсала, апслымз  
зэыппуаз абакақаа, казак иакэым, печкажэкатцафык  
иааилиршьыз акы акэушэа.

– Ицшаатэуп даара ифыцу, иоригиналтэу формак,  
атэымуаф иблаз акэым, иара изтэу, иказтцо хазгъы  
кра-цанакуа, кыр ханахэо икалартэ, цшьатыцк  
иафыхахароуп уи...

– Шакаф тахада дара, рыцха? – схы наикэыскит  
хқытсовет кыр шықэса раахыс хантэафыс иамоу, зыб-  
жа аибашъра иафахъоу, аибашъра аветеран Виктор  
Тэанба.

Снаргэыдыцшылеит игэышпы зегъы кыдыртэааны  
икыдыз иорденқэеи имедалқэеи.

Уи ианакэызаалак ашэитышэи днеизом абасала урт игэы икыдыртэаамкэа.

Забцъар ззышьтамтцо асолдат иеипш, ахаан изышьтатом шыала-цсыла иааигаз, дышрыцсоу еипш, иагынаалоит дара.

– Икоу хэа, арк ыками, бара Анцэа ииныхэаша! 130-фык ыкоуп, итдэгь рыцшаара-реилкарагь хэфуп, – ихэеит Виктор.

– Шэиоажэижэафыктэкью?..

«Дым-дым-дым!» – иааипмыркыазакэа схы иасуан, иасуан...

Агэгэа-гэгэахэа скытагэы икэибахэа, рабцъар разкэынтца илеиуаз арк сыбла иаахгылт.

Сгэы неидыгэгэалеит, атцэыртхэаггы схы мацэыс блыгак налкэа-налкэеит.

– Шакаф цадаз еибашьра? – сылагырз сгэытцачуан.

– Цшыышэфык инреиханы!

Агэгэахэа иацлон ршыапышытыбжь, иацлон, азхытцреипш ианын урт скыта агэымфа зеггы рымпытцакны.

«Гэаф-гэаф-ф!..» – ицон, ицон!..

Аккорд хьантак иацлон аккордк, даеа аккордк...

Ахахэ еипш сгэы итахауан урт, итахауан...

– Барабзаазгаз, дад, абраабартхааста урткэа, ыкамзи, еиха бхы рызцоит азоуп (ажэфан еита сналеитцазахт!). Бхацхраа, абри ауафи барей шэеынеимажэдар, ишшэылшо аадыруеит, дад!..

Агэгэахэа уи ацамфабжы аарла иалыфны исахауан Ххантэафы иажэакэа.

– Ара ишэымоума дара? – сышхэыцуаз саацэажэеит, аха сеилыркааит усгы.

– Рсиа?... Ибдыркэоггы калоит уа, аха бжеихарафык...  
– Иабалдыргэышьо, уара, усқан лара дхэычзамзи! –  
ихэеит Гарасма.

– Аиеи тэа! Лара моу, харггы иаххаштуама ххэо  
иахзыкалаз, ацхыз еипш зхэынгаак аабо рацэоуп, –  
даакэыцсычхаит ҕазэы.

Уи сара харантэилоуп дшыздыруа.

– Зэыр ара ишэымазар рсиа? Иаашьтышэхыр иауаз!  
– дынрылапшит Ххантэафы.

– Сара схатэык сымоуп, ус иныкэызгоит, – икостии  
ум аахьаиршэтит Виктор, иорденкэеи имедалкэеи  
ахьаркыз рытқака итцакатэи ицъыбахьтэ қбаадққак  
аацэыриган, цшынтэ иреыз бгъыцқак аарылигеит.

– Аа, абра иануп зегъ рыхъзи, рыжэлеи, рабхъзи.

– Хара ихамоуп хкультуратэ хан аҕы астенд ду, зе-  
ггы азэы даанмыжкэа рпатретқэа-рҕаарыхқэа ахь-  
кыду. Рыцха, зпатретқэаггы нымхаз ыкоуп, – ихэеит  
Гарасма.

«Убри астендцэкаггы сымбац, нас, суафума?...» –  
схы гэыбган настэит.

– Илбахьазар акэхар, дад, – ихэеит азэы.

– Ибымбацт? Аиеи, мшэан, усоуп ишыкоу, инулцыз  
нак ицагьахоит! – аара зеггы сара инасыдитцеит Ххан-  
тэафы.

– Хара иаххароуггы рацэоуп, уи зухэозеи! Хара  
тэымк дөеир, ее, ихамоуггы-ихамамггы зеггы  
еипгало, еиҕырцаауа хаипылоит. Ха хтэык иакэзар?  
Хаахэынггы хихэапшуам. Ус хаказагэышьамызт анкьа,  
аха... – игэы еибакны даацэажэеит ани исзымдыруаз,  
аламала ҕызымтуаз.

– Хара иаххаразар, ихариашап, ыкамзи, хацхьака...

Сара урт ирхәоз шыта сгәы акгы ықәсуамызт,  
«станагалахъан».

Сапхъа иқәын пшь-дакъак иқаз асия.

Ашкәакәа иланыршәланы еикәатцәала ианын уа  
арк ирзынацшуаз, рыцстазаара зынзалаз ацәахәақәа:  
рыхъз, рабхъз, рыжәла...

Схәы-сжыы гылон.

Азхытцреипш агәгәагәгәахәа хқыта аулица  
бжыыртәаа илеиуан арк атцеицәа.

Атцеицәа, атцеицәа – зуазәк шәфык иреифсуаз!

Рымфәбжь иалыфны игәытшьяаган сгәы иқәсуан,  
сгәы иқәсуан, сгәы иқәсуан ареквием!

### Ареквием

Дықан Ауафы.

Дыкам Ауафы.

Дыкам, аха дықан!!!

Дықан абри адунеиаф азәы хәа дыпхъазаны.

Хъзык иманы.

Жәлак иманы.

Миләтк датәны.

Тәылак дахшаны.

.....

Ус-ус-ус...



## ИАХЪАТӘИ АГӘЫЛАРГЫЛА

Ари рацхъазантә – с-«Жәамш»... аҕы ииз рацхъазатәи аккордкәа роуп, нас Дәрыцшыаа ртеицәа рышәкәахь ииасыз.

Ари инацлеит усқан «Ахацәа рхацәа рашәа!»

Импцзо, имкьатазо ашәеикәашәа – ареквием – амыткәмеи афырхатцарашәеи еидызкылаз!

Игоит, игоит уи мшаҕенеицш ишгац игаларц!..

Уиоуп музыкатә фонны иатцалаз аладахьтәи ахы – «Сацхьоит асиа..»

Уи иахылтцит «Амемориалтә гәы!»

Игылон, игылон, иазхауан абака!

Сгәы итиаауан уи абака!

Ианылон, ианылон ахьызкәа, ажәлакәа тыкка!

Ахтыцкәа реицш ианпыкка!

Уи инацлеит «Ихатәаам анкетақәа!»

Ихыблаау, згәатцга кылблаау анкетақәа!

Иаахсыртуеит, акакала, еихсырцхьоит адакьяқәа!..

Сацхьаф ухатцкы! Абарт ахқәа арака атдыхәтәан еикәысыцхъазаз шыоукы нагзаны, шыоукы ааркьяҕны ралагамта акәны иахьиз, иахьанылаз абри с-«Жәамш» аҕоуп. Аха уи еилкаау мзызқәак ирыхкьаны (еихаразак усқантәи аамтаз игәагьуацәаз атыцкәа ирхараны) иахьауажәраанза исзымкьыпхькәа иаазгеит, аха сахьхәым, Анцәа ибоит! Избанзар иароуп – «Жәамш...» ауп шыатас, хацкыртас иаиуз ашытахь изфуаз (уигьы жәашықәсала!), атдыхәтәан хацсырацәгьа баны сзыл-газ, егьтсыжьыз сышәкәы-хроника «Уара утеицәа, Дәрыцшы». (1984 шықәсазы).

Ауафы ажәфанахтә дшымааз, дызхылтцыз шыкоу  
еипш, ахроникагь зхылтцыз абри с-«Жәамш...» ауп!  
Аиаша схәап, сычмазафхеит, аха мышрақә стәлон уи  
ахәшәтәыртә! Сгәабзиара ахәшәтәра атцкыс еиха сыцсы  
иахәаз – иит, рыхәацдыркит уи ашытахь апхьафгы ии-  
баз, сқытауаа Дәрыцшыаагы гәык-цсык адкыланы,  
иазгәдууны, иныхәа дуны изпылаз! Ихашәтцә, убри  
егьарааны исымфыргы – сычмазафхон, салымгаргы  
– сахыпсаауан!

Убаскак                      исхын-исыцсын,                      исыгәтыхан,  
исыпстазааран уи!

«Жәамш...» афгы, ашытахь изфыз сызлацәажәо  
ахроникагы икоуп ирзеипшу – усқан акыпцхьраз  
зыгәагырагь ззингы сымамыз тыцкәак. Урт атыцкәа  
рмыдара – са сфымта акыпцхь атара алымшон  
исыпхьазеит.

Иахьа уфы зкуа, узыкәдырзуа режим баапс аныкам,  
атагылазаашьа схы иархәаны, ара ибжьазфхеит  
тыцкәак. Акы – уи исызгәакьоу, саб иашта иатцеи иа-  
шаз, аибашьра збахыда иалазыз сабду иашьа ица  
(схата сзын исгәакьа сабиашьоу!) Симон Махмед-ица  
Атарба изку ажәабжь ахартәаароуп\* – Ари афымта  
анапылафыраф мацара инхаз ахроникахь усгы исзи-  
амгаз Симон, ускәнтәи иааитцагылаз рапхьазатәи асо-  
вет фәруаа зегь реипш, даара дсоветуафны, даара апсы  
иханы, агәра дугьы игоны дықан 30-тәи азалымдара-  
макәмабара шықәсқәа калаанза. Ихы еипш зыгәра игоз,  
итцоураз ауаа хазынақәа-еихабацәа, иуацәа, иқәлацәа  
– зны азәазәала, нас хәыпцхәыпла еидыхәхәаланы  
иганы «ажәлар раґацәа» роуп хәа ртакра, рахгара,

иааргәйдтаны рышьра ианалага, уафы ишимбац иееитеимкит, ихы-игәы ахшәаны дҕалеит рхәоит Симон аламала дмыччо, дымгәыргәауа, дгәамтҕаа...

– Уара, изаамтахеи зыгәра аагаз, уара, ари закәи, уара!.. – агыгшәыг ионарцалаз еипш, дзакуамызт, рхәоит, афны. Арахь ибжы изтымго. Итумган, ак умхәан, уаргы ухацәдырзуеит, еилымкаарак калазар, иахья идмырееиргы – уатцәы идырееип хәа, деикәыргәон зегы, сан рацхья днаргыланы. Уи усгы убаскак ихы акара пату лықәитцон, хатцак иеипшгы длыкәгыгуан, илхәоз дзахымпо дыкамызт.

– Абри шәаб итакра зынзак ибга ааднатәеит! – лыбжы сахауеит сан!

Аибашьра аныкала, хацсадгыл хьчатәуп, анырхәа, – Иарбан, уара, иахдырхьчо – ауаа ртаныртәара бахта дуу?!! – дыхәхәон, ицсы еикәыччон. Аибашьрахь ацарагы итазамызт, аха зегь андәықәла, дцеит.

– Стахар – стахеит, сынхаргы – арахь схынхәуам, Вера, Залтинцка дхынхәанза! – аа, абри акәын, нас, иихәаз Симон, инхареи – инымхареи, ихынхәреи – ихнымхәреи саб ихьз иадкыланы.

Дтахеит, хәарада, уаха избахә камлазар... Саб иеипш, икамыз-ианымз азә иеипш днияззаа дцеит. Уи дызфазгы – фашистцәоуп, аригы – дызфазгы – фашистцәоуп, еифырго хәа икахузеи!... Еифыргоз – шьюuky зыхьз аахтны адунеи иахаз, егырт – мазала, гәатала, шыатала!

Пхьан ишысхәаз еипш, иахья уҕы зкуа, узыкәдырзуа цензура баапс аныкам, аҕагылазаашья схы иархәаны, абрака иагәыласмыргылар, уаанза иахьгылаз атыцаҕе

исмыргылар, сыламыс исзатцакуам ускан, «Уара утцейца, Дэрыцш» антсыжбуаз, иалсымхыр ада цсыхэа сырымтаз Дэрыцшбаа ртцейца рахытэ даеазэ итэы). Уи ашэкэы аайдкыланы саналага, акыпцхьрахь саниас, итахаз рсиа иарбоу рыхызкэа ус ибышьтыр калом, КеГеБеаа рылацш ахымгакэа, рзин бымамкэа хэа анырхэа, икастцагэышьоз, «амшэ иакыз – «Дадах» – ихэеит», – хэа, иганы ирыстар акэхеит. Егьыкартцейт рус – ускан уи асиае иарбаз 135-оык рэынтэ жэаоык анырымхыр рымуит, аикэатцаа ларыхышыны исыртейт... Сара стэала акыргыы снашэаашэеит, ани ифы снеит, – ари ифы, аха ирымуит, хаала исархэеит, урт ауаа зыхыз узымхэо шыоук шракэыз...

– Азэи оыцьеи рымшала егырт рыхызггы бмырцэгъан, бышэкэы амоагъ фэбымкэан, – рхэеит.

Икалеи, ирыхзеи анысхэа, иахзымхэоггы ыкоуп, аха ибдыруаз, урт Хацсадггыл ду иагацеоуп, ичархэаоцеоуп, рхэеит... Цэгъашэа игэнызгеит урт ацкэынцэа рыцхакэа рыхыз абжыажьра, аха снапы иакыз! Еихаразак азэы лымкаала сизыгъатцэыгъатцейт – уи схэыц хшыоае игэакыза, ихалалза инхаз, аибашьрахытэ зыхнымхэраггы оынтэны игэнызгаз сқытауаоы, сыуа-стахы, егьсгэыла хазыназ Гэынба Хаит, Тамшыгыгэ-ица иакэын.

Абри еипш иказ ауаоы хазына, аныхае сноугаргы, сыхыкэаарын ус акы дшалакамыз хэа (ус акэхап егырт ажэаоыкгы чархэаоыны рылахь адамыгацэгъа шаныртцазгы), Хаит дахыргаз хашьхакэа зыхычоз ар рахыоуп. Уахь ихаргалаз зыцсы таны изыхнымхэыз Дэрыцшбаа рыцкэынцэа иахыаггы зыхыз риашам

ыкоуп хара шрыдымз ала, алемсақәа ирпыланы ирыцхраауазшәа, арахь илыбааганы ихақәыртцарц. Нак-нак усгыи еилкаахеит уи еипш ачархәара атыц шамамыз, аха ацкәынцәа рыхьз ырхәашыны илыбжархәаша иргеит.

Ишысхәаз еипш, хагъеиуацәан, хагъеигәылацәан Хаити хареи. Сабду иахәшьазатцә Шьамсиа лцеитцбы иакәын. Уи ақыта Арџта иаду Дәрыцшь ақыта хабла Чатигәаџа хәа иахьашьтоу (Гәдоуархагъ анырхәо ыкоуп, азиас Гәдоу иахьацну азын) жәйтәаахыс инхон, инхоит иахьагъы рхылтц-ихылтцра). Ахабла мацарагъ акәым, дара итанхоз Гәынбаагъы – Гәдоуаа хәа ирышьтан – Гәдоу Тамшьыгә, Гәдоу Никәа (уи ица) хәа...

Ари зегъ зысхәо, са сәы мацара инхар стахым арт ахьызқәеи ахтысқәеи, иааиуа аҟар иразхәаша мацхо иалагеит!

Аишьцәа анеиҟытц, сабду иоуп, рхәоит, Хаит дааганы хнаџ абшьтрала иахтәу, сабду анкьа иааихәахьаз, адгьылаҟ дынзырхаз. Уа инхон Хаит итынхаз – ипшәма Хьыкәа, краамта лымацара дызхьыз, нас лыцкәын илаааз ихылтцыз ухәа аҟаацәа...

Зегъ зыхьсхәааз, убри Хаит избахә анкьа изџхьаз, акы ацстџом, акы агсырхом, абра иагәыласырғылоит Дәрыцшьаа ртцеицәа рышәкәы иагәылырхьыз Дәрыцшьаа рархив еизганы иахьагъы исымоу ирылаз, мшашарак иазцшыз ахы.

## АТЦЫХЭТЭАНТЭИ АХАМТА

Сёынаснап еитах алада, асиа сацхьо. Ари? – Дсыздыруам! Ари! Уигьы дсыздыруам, дысгэалашёом... Аригьы... Аригьы... Ус, хылкья-фылкьяк здыруеит, ани дызтёу, ари дызтёу хёа, ани дзашёоу, ари дзабу хёа. Збахёыла...

Аа, ари, Анцёа ицъшьоуп, дыздыруеит, дыздыруеит! Схёычра ацхызк еипш дысгэалашёоит – Гёынба Хайт Тамшьыгё-ипа!

Хайт иакара тынхакгьы гёылакгьы бзиа даабомызт хан иаалхылтцыз хакфык, еихаразак хакхёшьеитгьы. Уи зынзак лыцсы игран, ёнак длымбар лзычхазомызт. Иара иакёзар – уигьы длыёхагахаауан, илеигьишьоз хёычъжёлa дуней данылахёеит хёагьы сыкам. Ицс иахылтцыз дахьимамыз, дахьизгакуаз иабзоураны.

Абыржё дызбошёа збоит аукы, еикёагёык (ианшьцёа еиха дреипшын!), уафы лахёыхк, шёахёафыхк, кёашафыхк... «Гёынба Хайты Барцыц Гришей (уигьы итахаз!) ашёа ахёааицырхёаз – урт ракёын изтёыз, ацсгьы дзымгыларыз!» – аа, урт рызбахё ишалацёажёо ирхану!

Абас фажёижёабака шықёса дыртагылан.

Ипхёыси иарей кыр тцун еимеижътей, ахшара дрымамызт. Убри ахшарадара, ахшара изгёакра «агёаг» акёхарын харгьы иаххигоз, дзакхёынтцёаауаз, еихаразак хакхёшьа...

– Ахых, шыта уазар, урт унрыдынтцёала уца! – дыхёмаршёа лулон ипхёыс, аха хёаак атцазаргьы акёхарын!

Хатала сара иабасгәалашәо, аха дкассирын, рхәоит, аколнхара аусхәартаҕ. Аха ибзианы сыбла ихгылоу – шыыжы инытцны ицоз уаха инеихашәы ихәлаанза даазомызт. Хмыщәац, хмышьталац анигәахәуаз, даа-кылсуан, изхара дхәхәмарны, хгәыдкыланы, икәакәа хәқәыртәаны – хлагаҕаганы (хшыхшыкыз!) дцар акәын.

Уи аҕены...

Ашьыжь хәапшит.

Хәаҕ-саҕхәа иҕахыкын ашьхарахь атәыла бгон: алахәеипш икыруа, ижышо хашьхақәа ирықәлаз аҕа иабашьуан хәуаажәлар хәцәынмырха.

Иаалыркьаны хәирпланк анааххалалак (хәарада, хара иахтәыз, аҕа итәы зныкгы икьаланы ихаламлеит, хә хәы иаазаанза, зыбга ылапыртәаз, зтыхәа амца адыркыз алацәгьеипш, акубжы уамыхәо хлантцы илталон), ахәыцқәа хашхәыпкыз хәибарыҕны, еес, хкәаскьа атқа хнытцеибахәон, ашьакақәа хәерыважыны, хшәаны адәахы хзымпшуа. Уи акәын «хытдакыртас», хеиқәырхартас ихамаз агазақәа, акы ағыланахар, иара уа хшеиқәхоз агәра хамазшәа! Нас харантә ипкыш-пкышза цхныгатцас ирыцхны ажәҕан акалт ак шынаныцсалоз аабон. Ашьтахь, саныҕеидас ауп ианыздыр урт азениткақәа итдыркьаз, ахәуа иалаткәацуаз ахқәа шракәыз.

Зныкгы ихаман хара аиааира амш: хараза ажәҕан ахтә ихәашьза, еилаханто хәгәтцәы италан ағыланахеит хәирпланк.

– Гитлер илгеит, илгеит! Гитлер капут! Гитлер капут! – ххәон, хәибаркәауа, хәибарцо ашта ду хәкәшо хәаҕалт.

– Ҳаирпланк атахарала Гитлер апсцәаҳажә дызка-  
путхахуазар, уаҳа крыхтахызма! – дааххыччеит сан.

Аарла ҳааҕкәылхит ҳаҳәхәара ҳазҕыз.

Абасоуп сара аибашья шысгәалашәо.

Зны адырра ҳауит сабду иашьеипа Иасон дызлоу  
ар решелон Гәдоутала ииасны афронтахь ицараны  
иҕоуп ҳәа. Сан уи мызкада иимбацыз ипхәыс хәычы  
даашьтылхын, ддәықәлеит, напшхықә акәзаргы, еи-  
балырбарц. Саргыы сьжәгароуп, саргыы дызбар стахуп,  
схәан, сырхынхәлеит стәуо. Ианамуза, санду шәкәәкәа  
дықәыртәаны дыжәгома, шәанацәалбеит, дыжәга ҳәа  
ианаарыдлырххала, сдәықәыргалеит саргыы.

Усгыы шыапыла хцон усқан, Лыхнашта хлықәсны ау-  
лицаханангыла, агаҕахьибгеит, идыдит, акааметқалеит.  
«Икьалан» игәарлаз ага иҳаирпланқәа ирышьтахх ҳа  
хтәқәа цәыртцит, еилартцеит, ипсыда-инхада ҳәа. Исыз-  
дыруам, ус амш шыақә-шьашәытқәкьаны иказу, аха  
исгәалашәеит агаҕа зеггы еимаҳаны, илөакрҳараха  
ишеихатәаз.

– Аибашьяра арахьгыы икалеит, нтәара усхеит! – амәа  
лада-әада еилауатыруа, хгартә рмоуа иқәхеит ауаа.

Гәдоута улазаанза Лыхнаа рхәааҕы, амәа аҕықәан  
шьоукы нхоит, исгәалашәоит, рыфны хәычы хәхәза,  
иахьагы уа саннавалало, усқантәи амш сыбла их-  
гылоит, рыфны хәхәашья ахәхәашьян раштагы, ау-  
лица инаркны абас 50 метр рақара уцон. Нас акәын  
афны уаннадгылоз. Ишызымуаз, абра саанрыжьын,  
ицеит. Скутәуо агәарц сшықәыз, афныка срызнамго  
агәашә сшылацшуаз, илеихашәы ихәлеит. Ус, даргыы  
ааит имида-гәидаха, излархәаз ала, ажәак иархәартә  
изеиқәымшәеит сабиашьеи дарей, убриақара еилыха-  
ра-еилагьежьран...



Зегъы зыххэау, абри ашыжь ауп. Абартца ханаа-  
тагыла, каткэыр хэычык пшзакэакэараза, икэынт-  
рышэза икатцаны, амаафы бант шкэакэак епыпца иар-  
кны, абагыр афы ишықэгылаз аабейт. Ари закэызей,  
изтэыда хэа, хакыысыр хзымгэагыуа (хан улмазтаакэа  
акы уакыысыр калозма!), хакымсыргы, хапсы иа-  
муа хшадгьежылоз, хан аматцурта даадэылтцын,  
даахадгылейт.

Лыблакэа тыкапшыааза, алагырз даганы дыкан уи.

– Нан, нан, ари зтэыда? Иахзаазгада? –  
хналыдхэатцалейт.

– Ари Хаит ишэзааигейт абыржэ ашыжь. Дадкэыжэ  
Тута исызлыт, саанза салалгэалашэалап, иаха  
илзыспеит хэа, – лылагырз ыщ еитаналчыкысеит хан.

Уа сан, сан фырпхэыс! Иабанзатбаз, егынтазоз  
уи бгэы, абырскафык рзы ибылуа, абырскакгы ибы-  
луа! Дыкоума хтынха наскыагакгы, хгэыла назаракгы  
лагырзыла инаскыабымгаз, лагырзылагы уинахыс  
ибгэалабмыршэоз!..

– Ыы, иара дабацей? Дабаргей? – хахфык хнеилагзит.

– Еибашыра, нан! Абра хашыхақэа рфы атэыла бгейт,  
хаға дхытцны дхақэларт дафуп!

«Саанза»...

Уаха дышзымаауаз идыруазма, ахэаша, ипсы зыграз  
Тута хэычы лзы хамтак икамтакэа дзымцазар!

Хмырфыхазакэа, хгэыдымкылазакэа дахыцаз иахыа-  
гы-уахагы игэнаагон. Мшеи – мыхэлеиггы данбаауей  
хэа хапшын. Ха халымкаа – хахэшыа. Икаткэыр хэычы  
лгэыдыркэакэла, азэ хакыысыр лымуа илыман дықэын  
еснагъ. Кыр шықэсагы иналгейт лыкыанцакэа,  
зны лыхэмаргақэа татцаны, зны ацыгэқэа тартэаны

иныкәго. Даныцәоуггы, лханы икәгылан, ма лкаруат  
итцагылан. Данаалак акгы шазызымуз, ишеикәсырхаз  
исырбоит хәа деигзаны дынтәон...

Аха баша гәыгран зеггы.

Ухнымхәит, Хәит!..

Дшәымбахъеи гәырфә хәантак, цәабара дук зхыга-  
ны, згәы рданы анышәынтрагә иаакәтцуа апхәыс? Уи  
сылфызан сара уи ауха!

Еиҥтах апстазаара!..

Азакәанкәа, апкаракәа иамоуурафсны, уеырдагәаны  
ушпазымцои уггы хара? Укалт иахьынпашаланы уз-  
кыз амг еипш, ухьанаргьежьюеит уи иара атәахьы. Мам-  
зар имариазма сара сзын абырскатәи жәларак иҥахаз  
рҥоурых азхәыцра, сцангы-саангы арахь сыказамкәа  
сызлаз, сзацәажәоз, изгәырфоз. Ицъасшьоз, сгәы зла-  
дууз, дара срызхәыцуан, дара ракәын сыбла ихгылоз,  
схы нархәы-аархәуа, иныкәтца-аакәтцо арентген аҥы  
асахьа антырхуаз, аха зәыр изанбаалама сыхшыфәҥ  
урт шәи-қашьи реипш иахьейлыхоз?.. Зәыр иахама урт  
рхьаа?.. Абринахыс сагьейгхарызма гәыбзиарала?

Изеицәамхарыз схыхь, изысмоурыз агәыхь?

Мап, ицъашьатәуп зынза, еиҥа исхызгеит, еиҥа ихы-  
дахеит!

Хәарада, арака хәартара зуз рацәоуп: ахәшәкәа,  
агәырқәа, авитаминқәа, абжягара-гәыргәгәарақәа,  
зеггы ирыцкны исзыкалаз – ахаан азәы ихы иареи  
еизныжьны икалахьазар, схи сареи хәизныжьын.  
Салкәкәаан, исхыган сыцстазаара абжеиҳарак зфаз,  
итцзыркәкәааз, аха зда цсихәа ыкам иахьа-уахатәи  
аикәагьежьра, аикәахынхәра: атаацәа рныкәгара,

рбара-рхара, рымгәа аматц аура; иааиуа-инеиуа  
рпылара, рынаскыагара, аусурахь афра. Уи хәцәахьы  
аусутә алатәара, азеипш ус аеалархәра, пси-бзеи рус-  
рмартхә... Жәашықәса акарахәа иаантәеит абри сша-  
лаз, азиас иаанахәаз адагь еипш («усгыы Очамчырака  
сцон!» – амхәеи!), саанахәаны сшамаз, зны-зынла  
псааитакра хәа «саазхытцны» санаатәало ада, уаха  
каламк аха сымазамкәа, шыбжыаанзак хамадарак  
салахәзамкәа.

Ахы, иахыа бхы бақәитуп, бхи барей шәеимадоуп,  
ишыбтаху быказ хәа, аауахәаны кәынтхәк ағы зным-  
зар зны удмыртәар, цсгарак умоузар, унархагы  
зеипшрахозеи? Адунеи ағы уаха акы сахәом, абри  
мацара бамадаз хәа каламк насыркны, схы ахынахо  
сындәықәыртцо аамтак, мчыбжыы затцәык ма ишсоуа  
здыруазар!..

Ех, усгыы ихәатәуп, сгәашахт азы исхәоит  
хәа, убриакара сатәнәтәхьейт, убриакара  
сагәыланахалахьейт абри ахынтафынтарә, саала-  
ган цъара снадыртәатцәкьаргыы, икалап, схымхәаха  
саакәхаргыы, назаза акәхарым, аха шыардаамта, цартә  
змоуз акәтеипш, сықәгыжь-ықәхынхәуа. Икалап,  
зынза иснымааларгыы, саматәамхаргыы, ах ица ии-  
газ ациган тыцха илыхьыз еипш (абымбыл иартә  
дыларианы атцәца бааш хытцәцараха даныфнартца,  
дзышыцыламыз лызхымгакәа арахә рбоурағы дцаны  
дышьтәлейт уи!).

Ейха-ейха уцстазаара нак-нак унықәлацыцхьаза еи-  
лукаауа уалагозар акәхап зегы-зегь закәу: аҭаацәара  
аныкәгара, ақә-атцас амфәцгара, анра-апцхәысра... Анра  
– инымтәазо, ихәаадоу ихы-ипсхарштгоу, аразкәа

ирейхау! Зыхгьы-зыпсгьы ахшара ирызымтаз дабатәи  
пхәысу, нас! Аха дабатәи иахьатәи уафәу – иахьатәи  
пхәысу! – анраз мацара ишаны, егьырт адунеи усқәа  
зегьы зхы рылызгазгьы– згәы итаз згәы итазшыыз,  
аеҳәа иеҳәазшыыз, иаххәап, ашәа бзиақ, ажәа бзиақ,  
цсра зкәым аартра дук?..

Мап, сара схы исзадкылом уи еипш, сагьаматәам  
иаахтәаны! Сцалароуп, нас, абас схи стцыхәеи зыпсы  
тоу, исыкәыршан икоу ауааи сус гәлымтәахкәеи «Ач-  
беи Чачбеи реипш сыкькьа-сытцәтцә» сеынарытаны!  
Хьыз сзалгар, «ампыл сызгар», еихау разкьгы абастаху!  
Иансзалымгахгьы, рацәа сыбзахәит ауп...

Нас абри аухазоуп мых дуззак зрашәаз иеипш,  
сынтахәахаа саныцәаз – стагсаза... Аха изыхкьаны?  
Иарбан «мху» исрашәаз, ма итазгалаз? Иабакоу уи  
«сымхы?!»

Сқбаад – сыхьызхәараф!

Сыламыс тынчын, итынчын акала. Сыла ихгылан,  
сыцәа ачапшьон уи абака, зшыапы сқытауаа иркуаз,  
зсахьа-зыплан, зычапашьа зегь сгәатцәфы есаaira ии-  
уаз.

Ашарампаз, дгьыли жәфани рыбз аарла  
ианынеивтдырхуаз, сыцәапсымта хаа анфьыцәауаз,  
избеит сара уи – ипхызынгьы – ипхызмыз, ишанан-  
гьы – ишанамыз!

## ИАХЪАТӘИ АГӘЫЛАРГЫЛА

«Ицхызынггы – ицхызмыз, ишананггы – ишанамыз...»

Абас ахызыны, абри афымтафәоуп рацхъа иахъанылаз, насоуп иахәтанггы ибаны абрантә ахроника «Уара утцеицәа, «Дәрыпшь» ахь изиазгаз, егьырт ахқәа шыоук реипш, абри ахггы. Уи ахрониказггы, уи рацхъаза изнызфылаз афымтазггы, иара изфыз схата сызггы, зеггы ирыцку хынггы исыпхъазоит.

Ќбаггы – аус злоуггы! – исыхтызгатцәкьеит, избатцәкьеит уи ацхызггы, уи ашанаггы – уи ахәшәтәыртафы!

Избеит кыхь зызбахә сымоу амш ашьтахь, Дәрыпшыаа ртцеицәа итахаз рсиа сыхчы инатцатцаны сахьнышьталаз, атцх албаашамтаз!

Ахы аладахьтәи ахәта (цхызла избатцәкьаз сахъалацәажәо!) ацхъафггы сүеигзаны, хазггы – хәатәык усымтарц азын! – абрака еитаныстцом – иутахызар, иугәаласыршәап иахъану – «Уара утцеицәа, Дәрыпшь», ад. 334, амала, гәыбган сымамыз, – ара исзыбжъажьуам уа зызбахә сымхәаз шсыхтыстцәкьаз.

Ахагара ззааз иеипш, снапшы-аапшуа, сахьыкоу сзымдыруа сиарта сагәылатәан. Анцәа хрыцхашьа, акы ухәаены уашьуазарггы, узбо хәа зәыр дыкоума?.. Зеггы ашарпазтәи ацәа хаа реатазан ицәоуп.

Аценцъыр ахьтә сыла иаахыпхалт акы илацәкәышыацәкәуа. Уи нахьхьи афны ақә иавпшны аназарантә зшәахәа сықәзырцхаз амра шеишеи акәын. Ус адыруеит иара, ажәфан абла аныхту. Есышьыжь абас ахәыц иеипш исахәмаруа, исалацәкәуа, сгәалакара шытыхуа

алашарахь сеинархоит. Аха иахьатәиала иахзеилаз мацхеит, атакс хәа лацшы хаакгы сызмырхеит амрахь.

Сзыџнамзеит апалата, ажәжәахәа сдәылтцны хатцла затә амцан ақәардәоу снықәтәеит.

Сыбла ихытцамызт избаз ашана, слымха иштаџ итаџуан адыдра иаџызаз урт ршьапышьтыбжь.

Шақа истахыз атынчра, аидхәыцлара, цсызхоу уаџытәыџса иакәым, атцыстәқьагы спырхагамхар.

– Қох, шыжыбзиа, ас шыжынатц бзыргылазеи?..

Адыххәа саатрыст, сапхәа дгылан, – дарбан зышәгәахәуа! – Ххантәаџы. – Быжә бхәыс ацәама? – даалафит, нас даасыдтәалеит.

– Банацъалбеит, бызбар шыстахызоуп. Ацхыз хәа ассир збеит, ыкамзи, абыржәы, уиоуп сагәаазырґыхаз! – ихәеит.

Сгәеисра ццакит: мап, мап, цушьт! Астәқьа, мап!..

– Ибзиарахааит! Шәара ацхызқәа жәбалома? – аарла сґы насырхәит.

– Хы, ацхыз хәа ашана збеит, анцәиныс. Ариабжъа-рак, ыкамзи, ани ихаргылараны икоу абақа атызшәа хамами, уи акәхап, ыкамзи, мамзар астәқьа ббахьоу?.. Хасны абни абақа аргылара хәґыхуп, ыками. Абақа, аха зынзак, ани бара ишыбхәаз еипш, аха еиха идуны, абахә ацақьеипш, дасу рсахьақәа хәамцзааира иа-ласахын. Аха иаухуам! Азәы ипатрет алахсацыпхьаза, ыкамзи, – уара, хзықәшәаз ххәан, хнеиґапшыхуеит, даара хшанханы хәахуп, ыкамзи! Ус, иааџыхт абақа иалыџны бжык, бжык, аха бжыы уамак! – Башаза шәеадшәымшылан! Ари абақа хара хазыразым! – Ааи, ааи, абастәқьа! – Хазыразым! Хазыразымгы абри-абриоуп – рхәахт, ыкамзи...

– Иарбан ззырхәа? – убасқан сыңсы сыхәлачны санымқс ахаанғы ак сыхуам!

– Седрума, бышьатарамхт! Абни, ыкамзи, агәгәахәа арахь ралтра абжы ада, уаха акгы нымхейт, ыкамзи, схағы!..

## ИНАМЗАЗ АҢАТАХҢА

Издыруейт, издыруейт заманала, рыңхарила, залымдарыла зыцзәа звыршыааз шыкоу, урт рыгагаҕе зыңсы зтәахыз, иахыағы итәахугы шыкоу.

Ишпыкәу, нас, урт адунеи дара реиха иуааз, итәураз рыгага, рыңша реавакуа, арахығы иаңәшәо, рыңсы таланы иоагылан, ахахәмҕыхә еипш изхажу ртыңқәа аарымхны иргар хәа ишәо! Убри азын акәхап урт рыриашарагы раңәак цытәык захамтцылоз, ирымчны изыкалар, ишалдмыршоз. Аха ирзалмыршакәа, ианыриашахагь урт атәурақәа, рыхыз ахәара ныхәак еипш ианыкала ауми рхы ахыержуа рымамкәа, ааттрақәа изрывахаз. Ахаан, зыбзиа акәым, зыңәгыагы ззымдыруаз ақыта атоурых ағы ағыц аамта шыақәзыргылаз иреиуатцәкызшәа ишанылаз, зыңсы ақәызтатцәкыз шыоуқы-шыоуқы, тәымқәак реипш, хара-хара инаргыланы.

Хара сызцозеи, иагырымаскузеи – иртииз, иаархәаз, зымшала итахаз, изыз хәа азә хыызхәала дысзымдыруазар? Аган дзавасыжыуазеи ани издыруагь, рыхыз схәом, дара срыңәшәаны акәым, мап, рхылтц-рпылтц – абацәа бзиақәа змазар зтаху рахатыраз! – иахыагы акыкы ишәахәо инартәа-ааргыло, ионадо иры-

моу?! Апсны ахақәитра азаазгаз хәа, аветеранцәа ирхыбаѳу хәа пату зқәыртцә иаарго? Инеихьишь-ааихьишьыз абгъыц еикәатцәақәа ирыбзоураны акәзами храйон аҕы ирейгъыз атцейцәа, ақәпаѳцәа, аиҕамсқәа иашатцәкыақәа руа-рдыхә ыказамкәа атымтыша изтаҳаз! Ханкәыҕахоуми хан ианлаххәаз хаб зышәкәеикәатцәала дтаҳаз ижәла, ихьз, уаанза изыжәуазеи, дабашәтаху хәа ишынахылга-аахылгоз.

– Абригь-абригь иоуп, нан, шәабыдазтәыз, аха изыжәуазеи? Шәаб имала иакәым, егъаѳ итиит, иашәа хазынагъ дитиит!.. – Исахауеит иахьагъы сан лыбжы. – Шьта шәызхәит, дзустоу жәдыруаз, аха шәхы илашәымгалан! Иаргъы бзиа дыкоу цышәшьо, имаз зегъы азәазәала интәахьеит, анцәа дахьирхәхьеит, ссөызцәеи сареи ххы дшынықәпшлак, дшәо-дырхауа, хаха ачықъ дасуеит!..

Иабакоу, сан, арахь банцшылеи ари ашәкәы «Апсны Асовет мчра азаазгаз ақәпацәа» хәа итытцхьоу? Ипатцақәа цадраза, игәышцы кылхәаны, соуп хәа, цас ула дтаччо дшану? Агазетқәагъы избахә шцархәалои – «большевик-ветеран!» Хаб избахә зырымхәои – ишыцкәынзас апсра иаҕагылаз, хаамта ҕыц зхы-зыцсы ақәызтцаз?.. – Ихыжжуан хгәы ахьаа!

– Уи, баашәт, усума! Шәа шәыкәами! Шәа шәыбзиахар, шәаб ихьз шәацсахар, зегъ ирыцку убриоуп!.. Уртқәа-уртқәа иара дрышьтазамызт, хәашабгацәгъа!.. Иара дзышьтаз, дыззыкәпоз – шәара ишәымоуп, шәыкоуп! Убриоуп иаргъы иитахыз!..

Шака бгәы тбааз, шака бкәышыз, сан!

Шака ибыршшоз бара бзыршлаз, быбжазтәыз, ачымазара баапс бызлымгара зхыбкааз! Иахьа абра бсымазтгъы, хымпада рқьиагак еита ибыцшаауан...



Саргы зегы ртэы схэоит уажэы, аха рацэак  
сызхатчама, сан? Ба ибмырдырзакэа, угыы сзымхаи,  
сан, мышкызны цъара сиѣахар, дыспыхъашэар уи,  
саб ишыа шызуа, ма дшысшыа, ма грак шыныстцо хэа  
«ахатцара» сгэы итакны!

Ааигэазоуп, сан, уажэ сахъалацэажэогыы иашахатан  
сацэыпхашэоит, аха сиѣамхаи, дыспыхъамшэеи, сан!  
Анцэа исимтэз уи еипш амш хиа!..

Саб иразкы снанагеит хэагъ исмыпхъазеи, сан, убри  
дахъызбашаз сахънанагаз!

30-тэи ашыкэсқэа раан шэкэыѣоык иахасабала  
даара аказара иланы хэцсуа литература иаала-  
нагалаз, нас шыоук хэбацэа реипш, идырзыз, ир-  
шыыз ишыкэсхыркэшак азгэартон. Уи иабиашыа ица  
хтынхак, хаталагъ хэыза бзиаи иакэын, хнеипхэеит  
аресторан «Амра» абанкетқэа рзалахъ, иабиашыа ду  
иубилеи ашытахъ ихъзала аишэачарахъ. Сахъдыртэаз  
сапхъатцэкыа хэиѣахарстэзаны хэиѣатэан зуаѣрахъ  
инеихъаз уаѣы шлак. Тейспыхэк икын лада-ѣада  
акакачқэа еихырцсо. Зегы лакта цкъала, разрыла  
хэиѣапшуан, аха абни ашла, егы лазундазгы, ибла  
схимырцшылеит...

Ус, ныхэаѣакэк рышытахъ, анцэа уиныхэааит,  
ххыбаѣ, хбольшевик ду, х-Апсны ахақэитра азаазгаз,  
хатцала ирылагылаз... – ихэан, астал атамада ихъз ал-  
кааны (ишэымбои, ихъзтэкыагъ схэар шыстахым!) ихы  
наикэикит.

Абни ихъзи, нас хэзхатэаз ачеицыка кэзтэази  
рыжэлақэа анаидыскыла, схахэхарц акгы сыгым-  
хэит! Ихастцар стэхымхэит, исыватэаз снейзтэаит  
иакэтцэкыану хэа.

– Ыы, дыбызмдырзои, ихата иоуми, Гәдоута рболь-шевикцәа-ветеранцәа рхагыла, – ихәеит!

Суалуашо, стәуарызу, сыччарызу, сыхәхәарызу сзымдыруа, схагахо афынза сеиташәаны астал саахахейт.

Имааи, нас, сыззыхәоз, Анцәадсимтеисапхьадҕаҕаза дааганы дыртәаны, бшьа уы, бхәахьа нагза, ахы, аферым, хәа!.. Мап, дшысзымшьуаз акара гәынхәтцыстала издыруан. Аха икамлои грак исыргар, зеггы ишырбо ма тәыцак ихәфымат (иматны избон, са сыдагы ус ирбон хәа агәра сымоуп!) инадпысххаалар! Уиҕас, акы иҕажь, уиҕажьцәа! – Имачызма авариантқәа! Ма ихәда тқааны ипсы дақәырцш!

Схәатцәыхәатцәуан. Аа, уажәы, аа, уажәы икастцара хәа, аха, – уа шәанацәалбеит! – исызмырҕеиит, исызмгәагыт!

Ахәыщрақәа сеимхтаркт: уажәы, иаххәап, акы изы-зуп, аха ипцшзамхар? Зчеицдыка сахатәоу, зхакара пату сыкәызтцо иахатырггы батәыми! Егырт уркәатц, иара зыхьзала хәидтәалоу ихьзала иахьа затцәык аргамәхәарак, ныхәак, еишәачарак аныкала (мшәан, саб илахьынтца злахьынтцаз иами!..), сара саалаганы уажәы еилазгону?.. Нарцәы хәа мышкызны сызнеир, сангы лыгәыбган шпоубеи! Амала, саб рыцха, ауафы лахәых, ауафы хазына, егьа дсахәмаруа сирехәарын, – Аферым, Чымсика! – хәа... ма игәампхакәа аепныхәа ситар?..

Ажәакала, ак кәзтцарц злымшо убаскак хырқьиагыхыхәага ипшаауейт, убаскак...

Акызатцәык гәырдагас исзыкалаз, сныхәаҕа аныржәуаз, – Ари думдыруеи, хпоегесса лоуп, Тар

Залтинца ипха лоуп, – лаб думдыруаз, рыцха!.. – хәа, игәы иаахәап хәа, ианиархәа, даамадагьмадашәеит, иихәара дақәымшәо.

– Ааи, Тар Залтинца ипха соуп! – схәеит, сгәышпы ҫтганы, хызатқәык еипш инеигәыдтцаны!

Устқәкьоу, анстқәкьоу хәагь ажәак изымхәеит, итеиспыхә акакацқәа ахәхәахәа инеилеитцеит.

Хә-минуткгы мтцит, сгәы ҫеим, ихәан, астал дҫахытцны дцеит!

Уаха акгы сзыкамтцеит, аха астал дахысцеит усгы!.. Сгәы итқәуоз гәадура-гәырғара хацхәқәак налсит.

Усгы хқада изнымхеит абри, мчыбжьык сырчмазафны саман.

– Нас ишәгәалашәомоуп хзазыразым хәа ирхәаз? – срылтцит исхахаз ахәыцрақәа.

– Исгәалашәом, ыкамзи, анцәа иныс, ыкамзи!..

– Иахгәампхеит, рхәарызу, ма уажәраанза иахьыка-шәымтцаз азы хгәаауп, рхәарызу?.. – Итыстцаауан тцака-тцакала.

Аргам избон анкба исылымшаз азы схазгәаара хкыдқбатәыс ишышьтысхыз.

– Каи, ыкамзи, седрума... Убасшәақәа, егысшәақәа... Иргәамцхаргы калоит тәа! Рыхьз иакәнаго хә иахьыкатцома?.. Угәаацәап, ыкамзи...

– Изалшом! – Пиа снейәапшит. – Урт ус еипш иказ уаам, зхәы кәнызшьаз ахәычы иеипш, рбака кәныршьо, ма игәаауа!..

– Хәарада, хәарада, биашоуп, ыкамзи, урт ус икоу уаам. Урт, ыкамзи, дад, аеа уаан! Харт ихәипшу цыбшьома!..

Ацстазаара абзиареи ашареи, аиашареи ахәахәареи, амазеи амаанеи зегь атцыздыраахьаз, заманалагьы зхы иазырхәаша здыруаз иакәызма сара акада акгьы ззым-дыруаз, ахәыжәхәа иҕаз сажәа зҕазыжьуаз?..

– Аа, арыцхақәа! Ариабжьарак рызбахә ахьамаз акәхап, ыҕамзи... Ацсы зегь адыруеит, рымхәои, иахауеит... – дҕагылеит.

– Сара избеит! – ацаха имтә, инаишьтасхәеит.

Даасҕапшит хаха, дшәазшәа иблақәагь аашаҕь-шаҕьеит!

– Избеит ижәбаз ахататцәҕья! – схәеит.

– Ишпа, цьушьт! Ус иауама, ыҕамзи...

– Иауеит!..

– Аиеи тәа, пхызла иумбо иҕоузеи, ыҕамзи, аха бар-гьы, са сеипш...

– Аиеи, пхызлагь, аргамагь! Исархәеит, егьсхамыштзеит урт рбаҕа изазыразымыз. Исархәеит абри шәара ишшәархәазтцәҕья!

– Цабыргну, аха изла... Ассир бхәоит, ыҕамзи!.. – даакәгьежь-аакәгьежьяаит. Дыспыртцыр шаҕа иҕахыз, дызхымсзо ахәаа дахызгаанза, аха иабаҕоу, ацашья дақәшәом! Аха импсыша ацьма – аматцә азымлаҕәуеи!

– Харитон Цьгәанатович, ара шәыҕоума! – иаб ихъз апсышәала ихәаны абни урысшәала иаңылшьыз ауп ассир! – Ак шәыхьыз цьысшьеит, сышпашәеи, шәанысымба! – ашә дылагылан амедиахәшья.

– Аа, бхатқы, дад, ыҕамзи, ара сыҕами, исбырхьуаз!.. – ашырхәа днатцьсит ла лахь.

Ишәгәалашәома, бхыхь «бызгагоума» хәа шаҕа дақәшәаны ихәахьаз рацхья ара хәaneiбаба! Убастцә-ҕьоуп ари ажәагьы «исбырхьуаз» иатыңаны ишихәаз!

Саргы уаха ццатә сымамызт, аха скәызгаза, сыла тыгга снацшы-аацшуа стәан акраамта сымацара.

Жәәангәашәеимкьареипш еитаимкьеит сгәала-шәара, хтыск ашәхымск сынхаҳалеит еитах.

## АРИГЫ ЛАКӘЗАМ

– Буаажәлар рпатреткәа ббар бтахызар, баала, иб-сырбап! Сказартае икоуп, – днасыцхьеит зны еицыр-дыруа хсахьатыхыщәа руазәы, скыта иалцыз иреиуоу Хәлуашь Мирод. (Уи ашьтахь хара цьара автономтә республикак ахь нхара дцан, уа аус иуан).

Сгәыргьатцәа скәлеит, сицны сцеит иказартахь. Апатрет анихәа, иаабац акы акәны сгәы иабеит, аха иззихәоз тыз дук ахышәара-тышәара иназо, ауаа рацәа зныз тызсахьан. Зынзак хца ыкан дара. Егьырт фба ирныз иахьа цкьа игәалашәом, сыцсымзар, Дәрыпшыаа хчаирта цшзақәеи хашьха цшза-цагьақәеи ракәын ианыз. Амала, сахьноугалак скәуеит, уаф иим-бац апсабара тыцкәа сурбаргы, абарт Дәрыпшыаа хашьхақәа реипш ицшзоу шыкам хәа. Дәрыпшыынтә уанрықәпшуа урт, убас ҳаракырак, убас цшзара лым-каахрак убоит, уаргы уацхалошәа убо уи аҳаракыра, уацпшзахошәа убо! Нақ-аақ абахә шәапыцьяц иатцәа еилачыра ахьаимкьо харазантә, аха иузааигәазан иубоит зынгы-цхынгы сыбымбыл згым ашьха ҳарак абахә кьоукьоура! Угәы иабоит убра интәоит адунеи аҳәаа, уи иаанагогь уа узхылцыз адгьыл аҳәаагь убранза иназоит! Урт рцагьара еихау цагьара ыкам, рыҳаракырагы еихау шыкам еипш! Егьа

угэи еимачыоны, ухы угэахшэаны указаргы, убарт ргэишпы цагыцагыкэа уанынаргэидыпшылалак – дара ркынза угэеихгара фазоит, адунеи еснагь ақэзаарагы абри атыц ахааназ апырымттрагь рыда цсы ухамкэа укалоит! Сызтаху, суасиат назыгзаша азэи дкалар, хымпада, абра Дэрыцшь агэашашараф сижует, абарт ашьхақэа бзиа избо, сзығхэароу, сахыкказаалак исыцу, сгэи иқәпшуа, рылапш пагыа хаала сөичаны, цванат гылартагь сытаны! Сахы-шэымбаан, сқытауаа, сызкөихшоу!

Сахнагацэеит аханатэтэи стема! Аха уи уасмыршыцылахьей, сапхьаф хазына!

Абни ахпатэи апатрет – ханонык атыз кьакьа ду иахызашаз, назазаз сылапш иххалаз панорамоуп. Уака ф-риадкны еихагыла-еитцагыла рсахьақэа тыхны иеаеаза, рыцсы тоушэа ианын сқыта ахьызхэарақэа – ахандеиоцэа, ачаиғыхцэа казацэа, еицырдыруа ачаиғыхы каза Мариа Арзын-пха иналыркны афарацэа рғынза, иара убас аеафара аарыхоцэа... Абарт зегь (арк ыкан, ухэап, убаскак ирацэан!) икэартгтаа, наныкьара изыкаланы, дгэыргьатцэа дыччо рыгэта дгылан уафадшк, хпашк, аха уафаазак-цааимбарк – уи сқыта исасдахь дуны иатаахьаз, сқытауаа рчеицыка згэапхаз,– еихаразак рцыка цьазшьаз! – дыззымдыррыдаз! – Хрушьов иакэын! – Ускантэи Асовет хэинтқарра ахагыла! Хара апсуаа чыдала бзиа даабон уи зыхьз рфашьаз хтэыла атцеицэа рыхьз ахьириащаз, хара иртынхаз, ирхылтцызгы «ажелар рага» дамыцацэгы ахьаххыхыз азы! Уи инацлеит уахь дара рахь иара инеира, атцых ду реишэачара дахатэаны иабац азэ иеипш ихы ахымфадигаз, ихы ратэашьаны, дымшэа-дмырха акрахьифаз, иахьижэыз ахь.

Снаскъаны сахэацшуа, сааскъаны сахэацшуа садгье-  
жылон атзы панорама.

– Ишцаббо, ибгэацхо? – сгэаанагара дахыццакит  
Мирод.

Аиашаз,иааилшази,ухэап,арскафыкрсахьаэатцэка  
тыхны,азэазэала иудыруа,рыгэта угылоушэа ухы убо...

– Уаха зтахымоуп, – сааччеит гэыкала, аха... – Аха  
акалашэақэа избоит.Арт зегы сыбжа зааз шракэугы,  
хэычык итэымуаушэа избоит,измаануу сыздыруам, –  
схэеит, инагзаны ахэашьагы сақэшэомызт, арахьгы  
иашамызт арскатэи цэабаа аграгылара!

– Аа, уи бахьашьыцылам ауп. Бара урт бызлагы-  
лоу, ибзиагзаны ибдыруа роуп, зыцсы тоу роуп. Ари  
итыху рсахьақэа роуп. Хэарада, ус егыбыхьракэын,  
– аасатеикит. Гэамадак бакэзаап хэа ахэара  
изымгэагьышэа илактагы збеит.

– Акэхап, акэхап... – Уаха исхэоз?!

Уиакароуп, сындэылтцны сцеит.

Уахагы уинахыс цыаргы исымбеит уи апанорама  
ду.

Аа, абас хышықэсака аатцханы, еитазбахит уи  
хқыта Акультуратэ хан уахыныфнало афоие афы,  
игъазгъазуа, атзы зегы ампытцакны икыдын.

Афынтэ раан иахьызбаз, сыбла ахьашьыцылаз акэу  
сыздыруам, аха еиха гэакыа цэак нахыскааит.

Снеины снадгылеит, ианыз зегы-зегы блала снар-  
хысит. Зегь избац ракэын, избац асахьақэагы ракэын,  
хэарада, аха изласымбац акалагы икан.

– Ари ыццхару, ма ани анкьатэи акэу? – сшанхашэа  
саакэхеит.

– Аиеи, анкьатэи ахатоуп! – дааччеит исыдгылаз.

– Ахата акөзар, дабакоу, нас... – сааҕахейт.

– Аа, Хрушьчову? Ишгэабтаз еразнак! Уи иахья ара дызланылахуеи, дахькыдқаз иахьябалак дырнытцхьазар? – дыччеит еита, акыркырхэа лыбжы ныхта-аахтаны.

– Убри ами, нас, саргы иҕыцхап зысхэаз! – еитах ицъасшьон.

– Ихарҕыцыз абни иоуп, аферым, асахьатыхфы! Шака казарыла икаитцазеи, бхэарауазеи, баргы ибызгэамтазар...

Исызгэамтандаз, ас стцауазма, аасгэыхэт...

Сыла ааитыхны, «итцөылхны» снахэапшызар, аа, иҕаҕаза избоз: «асасдахь ду» Хрушьчов ихы ахихагылаз атыцан уажэтэи хколнхара ахантэафы – ххантэафы ихы ҕаҕаза иахаргылан, утаххар, убас иакөшэт, ианнаалт, нацънатэ иатэызшэа, илахь ҕашаза! Егъырахь ихэда, игэышпы, иматэа, ихыжэаабжэ, ишэпажэпара ухэа зегъы цсахрада икац заманаала ианрааланы!

Ишэымбахьей ацъармыкыакэа рҕы цъара-цъара патрет-тыхцаакэак, цэа кыакыа уархал еикэатцэак ҕадахьала ашьхақэа цагъцагъуа иантцаны, агэта ашьтахьтэи ашьапқэа ирынгыланы, аеыркыакыаны ҕык асахья антцаны, хы зхагылазам уафы назаазак иацсуа матэа ишэхашьшы, ихазырттрақэа игэы икыдырцхааны, ихылцарч ақэ харакза ихаргыланы, изара ткэыцэаа убри аеы дақэтэаны изызкыду? Иахэтоу ахэ-ацса узшэар, егъа мгэалыҕек, кыахэк уакөзаргы, уабихаан ҕык ақэтэара акэым, унадгыланы азэы иеышькыл ушэаны иузымкыцзаргы, зегъакоуп, ухы нкылурхэхэар ахахэда аханьтэи акылаара, ее, уцацъцацъуа ҕык уакэыртэаны, Абатаа Беслан иеипш, уцшзаза, уекылхэаны, уҕаҕаза апатрет уа-



анылоит! Соуп зхәо цхәызбакгы, хәи, шыри хәа дзааумеилахари, нас?!

Зынзак абри ахата акәын ара иказ, абни аеы тоуган агын умхәозар!

Скәызгаза саанхеит! Исывагылаз апцхәызба дцәытцаччо, деиқәыгызмалха дсывагьежьюан.

– Амала, ибтаху мыст, аиаша шыбхәара, цәгъа иа-нимраалеи?

– Аиеи, аиеи, цәгъа ианираалт! Цәгъагы данаалт! – сааччеит.

Иабакоушь уи апатрет иахъа? Икыдхәаны фнык аатраф икажьума, леи кәти нақәпало, ашәыга афыкәкәа, еимгәацәашьы, ауаа рсахъакәа хыбжа-фьбжаза, еицак-ны?

Ма уажәгы икыдума? Ианыц анума? Ианыларан-гы икада, руа дарбан настгы зхатыцан ианыло?..

Сқытауаа ирцәакәзыз рцабаацса ауп игәнызго (патретцыпхъаза шәнызкъ! – ажәйтәала акәын), ис-зеидароу хәа, дара еибгазааит, дара адәы икәзааит, инхалааит, инцлааит, ацстазаара еихархалааит, иаламышхәбзазахалааит! Настгы еицәоу рымбааит!!!

Абас иуныхәалап, ахлымзаах – аибашьра, азра-цсра абырскатәи зхызгахьоу, абырскатәи хәрацәгъа имгъазо уи амшала изну.

Шәара шәеибгаз, шәара шәсымаз, скытауаа, егырт зегъы усума!..

## АУАФЫ ИГЭЫ ИТОУ ДАХЪЗАРЦ АЗЫ...

Еиҥах хара дсыцэгылеит с-Убыхтыпҥа.

Сызхымзас бахэык дысцэаҕалеит.

Лара лахъ снаргарц ишьтысхуа амѡақәа зегъы, лааигәа снейрц уамак шсыгым, саахьаргьежны, архәара сѡавагаланы, срыма рҕыѡархоит даеацъара.

Слымхагъы иааицмырҕыазакәа азэы иҥеихәоит абас: «Мышкы иахыпаз – шәымш иахыцойт!..» «Мышкы иахыпаз – шәымш иахыцойт!»

Саргы инацыстойт саақәыпсичханы: «Шәымш иахыпаз зқъымш иахыцойт!..»

Зқъымш реипш иагъа зқъымш...

Саазқәылаз абри с-Убыхтыпҥа дхъаауа сгәы да-наатцалалак, аа, егъараан акәзаргъы, иахьарнахыс лара сылтәуп хәа, лызхъаара сыенамаздацыпхъаза иаасгәаламшәар аузом акы – ипритчахаз:

Хѡызак ихы ныхтәо, дылҕыпсаауа, әжәеинраалақәа цикла илхиѡаауа, маза-аргама длышьтан цхәызбак.

Акраамтагъы длышьтан, зны амцеипш игәы налцәкьатә, зны ейбакуа, зны длызгәааны дбаны днымхо, зны – лыда цсы ихамкәа...

Лара ма лгәы дышьтнамхит, ма «хазшаз дирмач-кәикит» – издырхуада иҕалаз, аха знымзар зны лакта хаакгъы лызимырбеит. Ажәа хаак усгъы иалхәартә, лара моу, иара ма илеихәартә, уаха леылмырманшәалеит.

Иҕаитцахуаз, иаргъы даалызхъаацыпхъаза жәеинраа-лак ааиѡуан, убриалагъы хамтакы дааихирпсауан.

Шьта ани иҕамлаша акәхап...

Ус, ишааиуаз, уамакгъы бжымскәа, енак иаахалафит уи цхәыс дигеит хәа, амала ддаеазэны.

Ицбахшьейт зэырфы, ххафы аагара хцәуадафхейт, ихы нхтцәо азәы длышьтан, бзиа дибо, мшей мыхәлеи жәейнраалала ипоетра лара лыхызала игәлиртәауа, дихымпсаауа дшыказ, ишца иаалыркьаны азә дшигаз!

Мчыбжьык ашьтахь дызбейт сара уи, хәарада, идысныхәалейт иразкы. Саамхаччан, исзицәымзейт сгәыфбарагы.

– Усоуп, нас ишца, – ихәейт иара чча гәыбзыгла. – Азәгы уфны дыфназароуп дунасыцны, уфны апшәма лакәны, ухәыцкәа ранлакәны! Азәгы ухыз зху, уцсы зцу азә лакәны адәы дыкәтцаны думазароуп. Ибмахахьей – «апшәма бзиа ирахә ирейгу абна илейтцойт», – хәа! Убригы сыхыз зыхны адәы исзыкәу азә лакәзаайт!..

Исхаштуама сара абарт иажәакәа.

Даарагы илашаза, аччапшь хааза изфыкәу ахәыцракәагы сзааргалоит.

Нас сыхыз зыхны исзыкәу боума бара, с-Убыхтыпца?

Быкәыз, бызыкәыз, нас, с-Убыхтыпца, адәы, быказ сыхыз зху, сыцсы зцу азә бакәны! Адәы исзыкәу, сызмырааигәац, цкәа имшәтыц ашәтыц ейцш, ипкә-пкәза ана-ара споезиа тцла ифәу ашәт гәылымтцкәа брылаз брыдпхаауа, абас иахьа бшысзыкәу ашәа.

Аамта-аамтала снабышьталалап.

Аныхейцш снабымтагыланы, бабакоу, ара быкоума, схәалап!

Баргы, хара сыкам, бара сбыцуп, баразәк сыбзыцшуп, бхәалап...

Агәра згойт ибхәо штцәуруу!

Аа, абар уажәгы. Ба бахь сназгарц сызнылаз амфә аахьагъежын, даеацъара схы сырхейт, сыгәгы иабә-

ит убри амѡахъ сзырхаз еита бара бхата боуп! Сқыта ртеицѡа, Апсадгьыл зхы ақәызтаз ранкетақәа, ртаарыхқәа сыпхьоит, с-Убыхтыпцха! Ирызку ашәкәы сыпхьоит! Сгәы былует, с-Убыхтыпцха, сартѡом-сарцѡом!

Егъараангъы исзымфьыргъы, ибдырузааит, сычмаза-ѡуп! Исзымфьыргъы – сацъал акѡап, ҳағеита!..

## ЕИТАХ, САН...

Еитах, сан!..

Еитах, сан бацѡажѡара!

Ус лассы-лассы хмеицѡажѡалои баргъы саргъы!

Ҳанеицѡажѡалогъ аныкѡу бымдыруеи?..

Убри аамта саатагылахт еита!

Баргъы баакылсхт еита, бгѡыррахатгаха, быпсыртѡагаха!

– Сан, сан, еидарак сапыртцын, еидарак сатцалеит, исзышьтыхру, сан?..

– Ишьтыбхует... Ишьтыбхроуп, бан!..

– Аха исзынамыгзар, сымч ақәымхар, сан?.. Ихьмызгымхои, сан! Арт сқытауаа, айбашьра иалазыз рыпсы баша исыргѡакыр, сан!.. Рыгѡнаха хьантами, сан!..

– Рыпсы ангѡакуа, рыгѡнаха аныхьантоу – урт згѡалашѡо даныкам ауп, бан! Изхылтцыз, изхаану, зыпсы тоу ирхаштшам, бан!.. Аха урт анцслак, иани-аслак, иаанхо-иааиуа урт рызбахѡ рзеитазхѡода, бан!.. Уа ес еитцеиуа урт рыхьызқәа рыцыбтцароуп, бан! Рфырхатцара рзынхароуп, бан!..

– Аиеи, аиеи, аха сшәоитеи, сшәоитеи, сан, сымч ақәымхар, сымхәеи, сан!..

– Бымч ақәхоит, издыруеит, сымхәеи, бан! Исымды-руеи, бан дбыкәыхшоуп, хатцампхәысрак былан бимшеи!..

– Бара сбымшеи, сан!..

– Сара бысшеит, бан!.. Хадгьыл бахшеит!.. Иақәнагоу ала бныкәала, бан!..

– Сгәы уашәшәыроуп, сан! Сабыдан сызхареи, бмыдара сынхареи, урт инарыцлаз сахәшья мцацәа, быцхә хәаша, лыцсреи лыкамзаареи цәгья сдыргәакуеит, сан! Цәгья сшәыркареит, сан!.. Цәгья сшәырхеит!..

– Еихагьы бымгәакуеи, бан, ус бынхазар! Бгәы итоу бзынамыгзар, гәаҕ-еиҕагәаҕрахойт, бан! Еиҕах уи бхыкәкоуп, бан, ибыхәаран, бан!.. Харгьы цстынчра хазто, бан!..

– Сан, сан!.. Еиҕа бсыхәарц бағума? Бзан еипш, цсынгы бсыцума, сан!.. Скалам гәаша сыпхьойт, сан!..

Беиха, беиха, бан дбыкәыхшоуп! Беиха-а!!!

С-Убыхтыпхә, сыпсытыпхә! Хайцыртцхуама еиҕах баргьы саргьы?.. Баргьы саргьы хапсы тоуп, ибзоу уаауп, аиеи, с-Убыхтыпхә, сара – адунеи сықәынхойт, бара – са сгәәҕы бтанхойт.

Ибзоу ихәта – иара ицуп. Иахья дызхьымзогьы – уатцәы дахьзоит! Ипсыз... иҕам... Ипсыз, иҕам, иҕам – итәы хазуп!

Уи итәы шәымш ақәым, мышкы хырцашья амам, ахырцарагьы уафы хәоу ҕеи дықәзымтцо гәнаха баацсуп!..

Бзиала, с-Убыхтыпхә, бзиала! Аамтала!.. Ус схәойт, аха...

## ЕИТАХ ПИНДАРЕЛЕИ САРЕИ

– Боужышья сымазам! – лыхггы ышытылымхит  
Пиндарела Гиппократ-ипџа, аффаџа, «џтаарыхџа»  
халыртџаауан.

– Мап, мышкггы сааткггы аангылашья сымазам, –  
сажџеи суси хтџан сарггы.

– Аконсилиум кастџоит аџаашазы.

– О, уи даџа мчыбжык аџахуп!..

– Нас бџаа цџа еилымкаазакџа, цшахырсра баазма?

– Иабаргузеи усггы акџар! – Сыччон, убри аџены  
аџара сггы бзианы схы збаџазушь зныкыр?!

Даасџаџшит Пиндарела.

Лыбласаркџа дџаханы лылахь ианнадылџа,  
цшыыблак лымазшџа дааџалеит.

– Бысзеилкаауам, аџыза!

– Сеилкаара уадаџым. Сымцар калаџышьџом.

– Икалазеи?

– Хырџашья змам.

– Иарбан «хырџашья змам?»

– «...Аџстазаара кџаџуп, аџазара мџа нџџара аџџым,  
еснагь ауаџы аманшџалара имам, аџышџа еиџџаџуп,  
аџџыџра уадаџуп. Ауаа ррыџџараџџа ак хмызбар, ак  
џаџамџџар амуа аџынза хнарџоит, аџа ихалшаран иџџу  
зегь халшартџ ханныџџауа, кџџиарџуп иаџзыџшу...»

– «...Аџа зегь џаџџымџиакџа, гџаџ џаџџазарггы, иара  
убригь хдырра иаџыџџыртџаны иџџалоит...»

Ассир, ари с-Пиндарелла лоуп исзаџызџџа!

– Афырџџџыс, с-Гиппократ-ипџа! – ихџеит адуней  
амедицина аб Гиппократ, џ-нызџџи цшыышџа шыџџџа  
раџџџа инџџ-инџџџа!

– Ибзиоуп уртқәа бахьрызфелымхау. Издыруада ак бѡырц баѣызар? – Стылтѡауеит сыпсеикѡырхага, избоит кыр дысзыкѡымшѡышѡеит!..

– Гиппократизкнѡ? Мап, уи рыѡхѡеит, еитѡрыѡхѡеит.

– Даѡа темахап бгѡы иѡалаз?

«Сгѡы иѡалаз? Хы! – Исхѡоз, нас? Сааччеит.

– Цѡахахак сыбѡар, ибасхѡап! – гѡаныла исхѡеит хѡоуп ишыздыруаз, аха...

– Иарбан цѡахахау? – Пиндарела лыбласаркѡа дѡахеит.

– Аа, ус, сыхѡмаруеит! – сааѡахеит.

– Ауаѡы игѡы иѡоу дахьзарц азы игѡабзиарагѡы дацклапшуазароуп.

– Сацклапшып уигѡы. Уи ххѡеит хѡа, Анцѡа ибоит, сызго акгѡы сывам.

Жѡамш инареиханы знапаѡы сыказ, зхѡатѡы сахымѡоз, сывмазѡаакѡа зыхьшѡашѡагѡы зымжѡуаз уажѡы снапаѡы дааган, дааган Пиндарела!

Пиндарела, Пиндарела!

Иахьагѡы уатцѡгѡы абас зыхьзны сгѡалашѡараѡ инхоу!

Бывцар буам, избоит, даара ус злоу акы бшышьтнамѡаз, аѡѡиара боуааит! – рапхьаза акѡны даасыхѡаччеит лара.

«Бан лхылымсааит, шаѡа ибнаалозеи бѡѡиара мѡа шѡахѡатѡас ианбылѡхо!» – саагѡыргѡеит гѡаныла.

– Амала, быхѡшѡтѡра наывзѡит меижьарада, насгѡы... насгѡы иазхоуп... – сытѡаауа даасѡапшит.

– Иарбан иазхоу?

Еиташьѡѡаѡеит зныктѡи хдиалог!

– Иарбан, бымбои, апа ишьтазаара!

– О, уи псыхэа змам усуп! Анцэақэа сыртыпқазар...

Иаасгэалашэеит сажэабжэ аналагамтазтэи апригча.

– Ишпеилкаатэу уи? Бара бзышьтоу абрақагык  
бтазмыргылаз аус ду, атакцыхқэра ду бымоуп. Уи  
ахамеигзара атахуп...

Дабанзасеитцоу, арахь дасны дсылабжьоит, зылпха  
хаура!

Саахэыцит: урт афбагы исзеидымго шьоук роупеи  
– аки-аки еибакпануа!

Q-блaк Анцэа итаны дзишарыз нас ауафы, акы  
аткыс акы еиғуп, здазхэазтцамоп хэа, акы затцэык  
дахаанимтэызар?!

Рыфбагы зда псыхэа имам, еипшны ихэтоу акы  
акэны иитазар?..

Аус злоу – урт афбагы злаапшуа агэи, ахи, анархеи  
имазааит Ауафы!

– Изаманоуп, нас, дасу итэы иара идыруеит. Боусы-  
жьюеит, амала, иарбан ани атцэахаха хэа бызғыз?

Аа, ишылхамыштыз!..

## АТЦЭАХАХА

(Санду ллакэқэеи лажэабжықэеи ркынтэ)

Дықан ахақ. Пқа затцэык диман.

Быжбаны еихагылаз ахан ақэцэан атцэабааш  
дтакны диаазон.

Дииз аахыс мра лықэымпқацызт ақ ипқа, дгьыл  
лшьапы ықэымсзацызт.

Дашэыртатаха, дынцэахшараха!



Бафлашалеи хчат мацаралеи ддырчон...

Илызхаит атыцха.

Иахъеи уахеи лхэацэа-лгацэа ашта-агэара иазкуа-мызт, аха махэы хасабла гэацхара иоуамызт ах, лара угъы илазтаауадаз!

Ргэыларахъчакдыкан, ахазынзакрыцхак, ишэымызт, ихамызт, деихъыжэ-еикэыжэ, уахынаихэацшуаз, ижыы абжак аацшуан.

Хшыфлагъ, теитыцшлагъ уамак дыкамызт, «мшыб-зиа» ухэар, – бзиа убааит» хэа шуеихэарыз издыруа-мызт.

Хъчаран дызфыз, гэартак ацсаса дрыцын.

‘Енак ахъча абри атцэца бааш даваланы ирахэ има дышнейуаз, лашарак каччо иааифацхеит.

Хай, изакэызеи хэа даныфацш, атцэца бааш саркъацсараха ахышэ даалибааит мрашэахэашэа ипхоз, апшзара зхылтуаз ах ипха.

Еразнак игэы дықэшэеит уи ахъча!

– Сымшала бцэабтэымкэа бќалааит! – ихэан, дналытцсны дцеит.

Ахъча лыг ифахэатэы ќалон.

Ах ипха, дшааиуаз, акалэшэа лхы лбо далагеит, аха иахылхэаарыз лыздыруамызт.

Ус, зегъы ирбартэ-ирахартэ иаалныцшит.

Дфахэатэхеит ах, еилагеит, ихагахт ах итаацэа.

Ишпабыхы, хашпабшыи хэа дықфарцалт атыцха.

Аха лара еиматэаны дтцэуон-дтцэуон.

– Сышэшъы акэымзар, исыхъ сыздыруам, сызфаз-гы дсыздыруам! – лхэон.

Ишынеимтцарк-ааимтцаркуаз, хшара длоуит ах ипха.

Длоуит, аха – ахазына, анцэахшара, атцеи лаша!

Ауаа шииуаз ашәа дшыимиз еипш, ауаа рызхашьягы  
изхашьямхеит, мшызха-тхызха изхауа-изхауа мацара,  
мызкы анааихыт, шықәсык зхытцуаз иеипш даақалан,  
дкәыруа аоны даақналт.

Дныкәеит, дцәажәеит, дхьзыхәарахеит!

Уаха иқайтцоз ах, даалаган, ачара иуит.

Агәыла-азла, итынха-идыр, икәша-мыкәша инхоз  
азә даанмыжкәа зегьы дрыцхьан, ирхәоуны аишәақәа  
леиргылан, зегь лаиртәеит.

Фатәы еидарак наган рацхьа инықәйтцеит.

Ичахьазаргьы ичахьеит анигәахә, цылгьид дук  
аақәихын, ахәычы дааипцхьан, инеииркын, абри ганы  
уаб ит, ихәан, итәаз дларылеитцеит.

Шақа лакә ркынтә шақа лакә рахь ииасхьоузеи ари  
«атцас!»

Ахәычы дхақәхақәуа, ицылгьидхы дакапануа, ауаа  
дрылапшуа дцо-даауа, знык-фынтә дрылсит, аха  
азәгы иҕы даанымҕаскәа даахынхәит.

Иабду иапцхьа иаақәйтцеит апылгьидхы, саб дыкам  
хәа аанарго.

Адырғаены еитәх ауаа рылеитцеит ах, дахы, дтауад-  
даамыстаха, дынхафы, дматцуфы, лак инасуа азә  
шәаанымхан, ачара сымоуп хәа.

Еитәх еизеит ажәлар.

Ишихәаз еипш, лак инасуазгьы днымхеит.

Дааит ани ахьча кәыртлахажәгы.

Зегь ртцыхәан днатәан, ажәжәахәа, анцәа ианиита, –  
изхара ифахьаз цыушьо! – акрыфара даҕын иеақәшьха.

Ах ишықайтцац, асаби дааипцхьан, цылгьидха дук еитә  
инеииркын, уаб иганы ит хәа дноуижьит.

Шақа лакә ркынтә шақа лакә рахь ииасхьоузеи ари  
«атцасгы!».

Ахэычы дкэыруа, ипылгыдха дакапануа, ауаа  
дрылапшуа, дрывсуа ифынеихеит.

Ахицацэа, акьалантарқэа дрывсит.

Аамстеи-тауади рыцкэынцэа шыахэқэа драфсит.

Соуп зхэоз нхаф хатцак ифгы даанымфасит.

Дышлеиуаз, абни ахьча сахэтыражэ ифы данлеи,  
апылгыдхы наганы иацхьа инықэтцаны, дыфны иабду  
иахь даагьежыт.

Ажелар ари зегь зызкыз акрырдыруазма, ишанханы  
ипшуан, аха ах деилагарц акгы игымхатцэкеит.

Иеыкажаны афны дныфналан, икфеацалан имаз ицха  
дылзытцкеит: «Абни аччархэ ифы бхы шпанабгеи!»  
хэа.

Аешьра лэыкэылкит ицха, дгылгы жэфанггы ак  
нылмыжыт, зегьы дырнықэт дшысзымдыруа, дшы-  
зымбац хэа!

Ах дхэыцт, гэыграк еица днахьынхалеит.

Акыс, ибоит ицха хара шлыдым, ацыхазыхь еипш  
дшыцкьоу, арахь лца дкэыруа афны дыфноуп!

Еицах ахэычы дааипхьан, икалалак, фазнык дцыс-  
шэап, ихэан, даеа цылгыдхык неиркны дноуижыт.

Аха баша дгэыгуан ах! Еицах уи апылгыдхаггы на-  
ганы абни ахьчажэ инаимтцеитцеит ахэычы.

Ах дгэааит, ихьымзг духеит!

Икоумтцан, иумун хэа зегьы дышхьыржэжэауаз, –  
Сыгэнаха уатцамлан, саб, рыцхарак сақэшэеит! – хэа  
ипча дшығьатцэығьатцэуаз, уалыр дуззак атц аамхны  
ипхаггы, ахэычгы, ахьчажэгы лтеиртэеит.

Иазкуаз еидарак афатэ-ажэтэ, ашэыр меигзарахда  
илтеитцеит.

Ахфа цэымгла илахаирчабын:

– Ёаахэыра Анцэа ишэумтан! – хэа иркэымпылны илага амшын илеи-теит.

Ауалыр ацэқэырцақэа имтарсны агэахы ирыма ицеит.

Ах ицха дтэуон-дтэуон, лыцсы лызтымхит ауп, уах гэырфа лыгым. Ахычажэ иакэын – ассир!

Днахэны днатэан, уаха ажэакгы аалықэимтцеит.

Ицеит мызкы, ыымз, хымз...

Амшын ишхыц ихуп. Рыфатэ-рыжэтэ антэара иала-геит, иара дтэоуп дыштэац, исыт ихэом, исымх ихэом!

Атцыхэтэан илзымчхаит ах ицха, лхы неиқэылкит ахыча:

– Уара интэаз, сабоуқашы, сыгэнаха уабатцалеи, хабеиқэшэахыз уаргы саргы?.. Зёумтуазеи?..

– Ёнакбытэцабааш сатцысны сышцоз, бкацхо ахышэ банаалагыла, сбеилахаит. Сымшала бцэабтэымкэа бкалааит хэа адоуха кастцеит. Ишыббошэа, сдоухагы назеит! – ихэеит иара тынч, ауалыр аайкэжэаны амшын иалахаргы, уаха гэеитасрак имазамкэа!

– Унан, ахлахэада, нас ухэахы калозар, амшын хазхушыылозеи! Хуалыр кэырны амшын акэара инықэхааит, умхэо! – Дфықэтэеит ах ицха, дгэашаха.

– Цэахахак сыбтар, исхэоит! – ихэеит ахыча.

Ах ицха ажэжэахэа тэахахак неилыркит.

– Хуалыр кэымпылны амшын акэара инықэхааит! – ихэан, апырфэха атэахаха длацхаит.

Ауалыр амшын иаатыфрны, икэыруа акэара инықэлеит.

– Узцшугеи зкэыкэылах нтэаша, хуалыр аайкэфырны хаибга-хаизфыда адэы хнықэлааит, умхэо! – дгыатцыгыатцеит ах ицха.

– Цәахахақ сыбтар, исхәоит! – ихәеит еиҥах ахьчажә.  
Тынч-тынч, усьгы атәыла бгозаргы, дааццакны  
ажәак ихәап хәа указу!

– Абар, уанаңьалбеит, уст! – дыццакуеит ах ипха.

– Хуалыр ааикәырфны, хаибга-хаизфыда адәы  
хнықәлааит! – Ихәан, итәахаха длацхаит ахьча.

Ауалыр кказа иааимыфрит.

Рыхфык еибгала адәы инықәгылеит.

Дгәырғеит ах ипха рыцха!

– Абриакара улшон аума, агәы хшықәурхаз! Саб ах  
иахтынра авараф ханк цагыцагыуа ихазгыланы, ахтас  
ханхо-хантцуа хқалааит хәа зумхәозеи?

– Цәахахақ сыбтар, исымхәои! – ихәеит иара еиҥах!

Цәахахақ наилтеит, дгәакуа днеизыпшит.

– Ах иахтынра авараф ханк цагыцагыуа ихазгыланы,  
ахтас ханхо-хантцуа хқалааит! – иагьихәеит, атәахаха  
дагынацхаит, иагьықалт идоуха!

Ах адырфаены дшыцәаз,

– Уа хах, хах, ассир убо хавараф! – рхәеит иматцуәа.

Даадырфыхазар, абар ассир: ханк гъазгъазуа,  
исаркьацсараха инеифс ақәатцара итагылоуп.

Иаакәыршаны баашла икәыршоуп.

Ахьхьа-цыцбахәа ацшәымеи хтынуааи рыбжьы  
уахауеит.

Уи агәы имазма ах, зыцха затә амшын дхызтцаз, аха  
ицъеишьеит, илакәишьеит иибаз.

– Изустқәоу еилышәкаа! – Ауаа ырфны ишьтит.

– Ахак дынхоит, ирахә-имал, иахтныуаа еихафазфәо.  
Ассир ыкоуп! – Иишьтыз еибарыфны иааит.

«Уахыкала сывараф иааины инхаз дабатәи аху?...» –  
Аухантәарак ахәыцра дафын ах.

Ах ипха лхатца ауаҭах дахьыѳнатѳаз дынкылсын,  
дихѳахт еиҭа:

– Доуха катца, уара, уатцёы ианаашо ақыта зеггы еи-  
заны хайшөачара иахартёаны, сабггы рыгөта дтёаны  
иҕкалартө!

– Азамана, амала, цэахахак сыт! – ихэеит ахьча.

Ах ипха дааласын, тѣахахак неилыркит.

– Уатцөы ианаашо, хқыта зегы еизаны хайшөачара  
иахатөааит, баб ахгы рыгөта дкалааит! – ихөеит ахьча,  
атцөахахагы днацхаит.

**Ийхэоз үсгьы асаат иауақәымшәахуаз!**

Илкылшазар, гәйргъаран, чаран рахтынрағы,  
амзырхағы аишәа еиужьны ауаа ахатәан.

Атцыс кэтагь инаркны иҕамыз иарбаныз фатэы  
хкыс!

Зегь рыгәта дтәан ахгы.

Аматцуца ладеи џадеи ахы рыто, ачара дахагъежью-  
ан апшѐмапхѐыс – ахкѐажѐ лаша.

Лыцшра-лсахьа ауаа рылацш хнакуан, дцъеишъон  
ах ихатагы.

Амшын еиҥахъаз ипҥа лоуп хәа амалахазгъы игәы  
ианагозма!...

Уи ипсыз, изыз рахь дишьяхьан, дигэйтцихьан.

Ах ицха дыццакы-ццакуа днеин, ах пшра  
ааихэазаргы, ишыџаз инхаз, мшеи мыхэлеи захтэарта  
имтысџо икэтэаз лхатта дихэеит еита:

– Уажы ачхыпқәа рылыргоит, саб аҳ ичхыпқәа  
иара изымдырзо ицыба италааит хәа, ҧара мыжда!

– Цәахаҥак сыбтар, исхәоит! – итәы дахыцомыз ахьча.

Атцәахаҭагы ырмазеины илкын аҭ ипҭа.

– Зегъ рычхыпцкәа анрымтцырго, ах иара изымдырзо ичхыпцкәа ицъыбаѣ иҕалааит! – ихәеит ахьча.

Уи акәхеит.

– Ачхыпцкәа рылжәга, ачхыпцкәа! – лхәан, аматцуцәа рахь адтца ҕалтцеит ахкәажә – ах ипҕа.

Лара дрывагыланы, аматцуцәа ачхыпцкәа ыкәырго ицон.

Ишлеиуаз, лаб ах ианылаидгыла, ипшызар, зегъ рычхыпцкәа ыҕоуп, ах ичкыпцкәа ыҕазам!

– Ухаткы ах, учкыпцкәа хат, ацкыа уахтоит! – лыбжы неикәлыргеит ахкәажә лаша.

– Аа, абра икәын, иабацей, мшәан? – ихәан, дныкәпшит-даакәпшит. Уафы ишимбац ицәымыҕхеит ах.

Ари зегъы еицгәартеит!

– Цсроуп исыкәу, акәымзар исыздыруам изгаз! – ихәеит ах, пштәы ихамкәа.

– Зегъ рычкыпцкәа рылымкаа уа учхыпцкәа згодаз, ах ухаткы, рыцхарак умышъзааит! Уцъыбақәа уртапши! – лхәеит ипҕа.

– Иахьпабхәо, ахкәажә бхаткы, сцъыбақәа рахь сычхыпцкәа назгози сара! – днеицрашәеит ах.

Ихьымзгишьеит уик зынза!

– Сатамыз, ах, аха аус – усуп! Ицъыбақәа шәыртапшы! – Инарыдылтцеит лматцуцәа.

Адых-сыххәа инеидпалан, наҕ-ааҕ ицъыбақәа илартапшызар, аа, ичкыпцкәа рхы ианкны иаатыргеит!

– Ёшьроуп исыкәу, исыхь закәызеи! Сара – ах ачхыпц зза захьзузеи? Ара рыцхарак ҕалеит, абаапсы, сышәшы! – дгъатцәыҕатцәуа ауаа даарылапшит ах.

Икәшәацәгъеит ах!

– Аха-а, ах, абри акэын истахыз саргы! Рыцхарак калеит, саб, сумшыын, сзыхкыаз сыздыруам хэа, уцха хазына дшытэаатэаауаз, амшын днаган дазтаз уара уакэзами? Еилукаама шыта арыцхаракэа шыкалоз? – лыбжыы рымчны инеикэлыргеит ах ицха лаб.

Ах дшанхеит, иацхыа игылаз ахкэажэ цкыа даныналыхэапш, идырит ицха шлакэыз.

– Аа, сыцха! Сыцха лоуп, абаа! Ааи, сара хлахэацэгыа! – ицха лахь днеихеит ах.

Ларгы уаха илзымчхаит, лаб лэынеигэйдлыжылеит.

Уи акэхеит, ажэлар еилағызит, еинкыеинырит. Шыкэсык ирызхашаз, ха хэынзагы илакэны иааргашаз ахэатэгы роуит!

Ахьча иакэзар, иахтэарта дыкэтэаны, апырфепырфэа атэахаха афара дафын!..

Абри алакэ стэалашэацыпхыаза схэфы иааиуеит аччапшь зфыкэхэхэы икоу хэыцрак:

Тэахахак иоур, идоуха назон, уаф иимбац илшон ахьча! Атэахаха иацын Агэыгра, Аразкы!

Уаа шэанацалымбеит, уаф кыиа шэыкыами! Сшэыхэоит, исышэта саргы уи Атэахаха!

Мап, алакэ афтэи Атэахаха акэым! Исышэта аамта – илапшхырцагоу, игэыхэтэыхьзагоу!

Аамта – са стэахаха!

Икастдалак жэбап!!!

1970–2000



## ЕИТАХ ДӘРЫЦШЬАА РТЕМЕИ С-КЭАНТРЕИ

### *Айыхәтәажәа ацымхәрас*

Абри с-«Жәамш»... ҕны саналга ашытахь, шәықәсала инеиужьны еизызгон архивтә материалқәеи урт итаһаз Дәрыцшьаа ртеицәа здыруаз ауаа ргәалашәарақәеи. Заа сзыхьзас – заа изыҕуа, сызхьымзас сашьтаны, аамта-аамтала акәымзар, инеипшьны сызрыдымтәало, – ажәашықәсақәа цеит ахроника нагзаны изҕаанза. Акәеи Гәдоутеи ахәынтқарратә архивқәеи арратә комиссариатқәа рархивқәеи рҕы исыпшааит аматериалқәа рацәаны. Аха еихаразак исыхәаз – сқытауаа роуп, дара ачкәынцәа ргәыцхәцәеи, рҕызцәеи, рыцеибашьцәеи роуп – дара ибзианы издыруаз, ирыцызхауаз, аус рыцызуаз, ирыцеибашьуаз, зывараҕ ани-ари дтаһаз. Адгьыл аҕынза схырхәаны табуп хәа расхәоит урт ацхыраара ду исыртаз азы! Убас еитах табуп хәа расхәоит (иахьянза зыпсы там рыпсапхьа схырхәаны!) айбашьра адәаҕы урт хтеицәа ирыцеибашьуаз, Ацсны антытц, егырт СССР ареспубликақәа рҕы инхоз згәалашәарақәа, хачкәынцәа иаадырпшыз ахатарақәа имашьазақәа, дақьа рацәала иҕны аматериалқәа сзаазышьтыз, зыбзоурала инеитцыхыз адокументтә сахьаркыратә очеркқәеи ахьзынҕылақәеи зҕыз, иагыскьыпхьуаз апериодикатә кьыпхьаҕ. Урт реихараҕык генералцәан, полковникцәан, командирцәан, иуаа дукәан! Икан насгьы арратә матцуратә тып дукәа змаз, убас тәанчарагьы иказ. Урт раашьтымта ашәкәкәа иахьагьы Дәрыцшьаа ртоурых ахьтә схы иасырхәази исзамырхәази ухәа

аматериалкѣа зегъ еизганы изтоу, усқан еипш иахьа-  
ггы тоурыхтѣ ѣны матѣарк еипш, гѣлымтѣахк еипш,  
сзыхзызаау сархивкѣа рчамадан аѣы хѣы змам тѣахык  
иаѣызоуп. Ѧажѣа шыкѣса инреиханы, урт ачкѣынцѣа  
ирызку аматериалкѣеи рпатреткѣеи рыцстынха еизга-  
ны, ухчы иататцаны, апстазаара цѣгъаң, сдырчмазаѣуа  
аѣынза исзыхъантан, игѣырѣа дуун!

Егъараан сыргѣылалахъан урт сыгѣжѣажѣо, стѣуо,  
сылагырз наргѣылатѣо – сматериалкѣа, ахъеизымхози  
иахъсзымпцаауази, саамта ахъеизымхози ирыхъканы!  
Анцѣа ибоит, исылшоз ала акы агсмыжъыр стахын!  
Иахъаггы ихъааны исзынхеит сызхъымзаз – Мо-  
сква амтан ақалакъ Подольск – СССР Атѣылахъчара  
Ахъынтқарратѣ Архив Хада ахъыказ. Адѣахътѣеи  
сыѣнатѣ цстазаараѣ сеилахареи-сеилымхареи –  
ѣнык, таацѣа дук рныкѣаѣык – лахъасабала!– исмоуз  
атагылазаашъаѣеи ирыхъканы. Еихарак уахъ сцара  
иацырхагахаз ирзызѣыз сыхъараѣеи сысаламкѣеи  
ртак сзымааит, знык затѣык ада. Урт реипш иѣоу  
архивтѣ материалкѣа рахъ анеира зегъы ирзыным хѣа!  
Убарт ажѣақѣа атсеипш ихъшѣашѣаза иахъаггы стѣы  
тдырхътшъаауеит!..

Усгъы иѣамыз ауаа ауаатѣѣкѣақѣа! – зхатцкы сца-  
ша?– шыкѣсалатѣеи сеидара исыцатцагылаз, атдыхѣтѣан  
сыгѣтакы анагзара Анцѣа иеипш иахѣаз!

1984 шыкѣсазы (сара 50 шыкѣса анысхытцуаз  
иақѣшѣаны!– итѣтит, – итсыжыит изулак! – хацсыра  
баны уи сыхроника.– «Уара утѣеицѣа, Дѣрыпшь». Ѧада  
ишысхѣахъоу еипш, уи рацхъатѣеи баѣахеит иѣахаз  
Дѣрыпшьаа ртѣеицѣа рзы! Убри тцакыс иаманоп  
сышѣкѣы ацѣа асахъа антцаны ишышьтартцаз сқытауаа

абака ахахэшьяпы. Уи абака хахэшьяп ашътатцарагъ бака нагза аартрак еипш, ныхэа дуны иазгэартеит скытауаа, Апсны ахи-атдыхеи ажэлар алархэны, аихабырагъ напхьаны! Убри аеноуп ианаадыртыз ускан Кэаста Габниа ибзоураны (ашьтахъ хаибашьраан дтахеит рыцха, ипсата бзиахааит!) еификааз ацэыргақэтца – уи бжеихарак сара сматериалқэа рыла еиқэыршэан.

Зегъы ирыцкыз – убри аеноуп ианаадыртыз итахаз хтцейца рыхъз зыхтэз Дэрыпшь агэашашарае икартаз аеырфырта – жэлар реизарта ду ашта ду, – астадион.

Уи аенътэи амш ахгарагы хьантан сара сзы, сагьгэыргьон, сагьтэуон, атакпыхьқэрагъ еиха исықэытгэон!..

Суаажэлар убри аены саргы чыдала сыхъз хараркит, ажэа бзиақэа схырхэааит, ахатцаус ныкэыбгеит хэа, хатцатцас цсуа матэала сеилархэеит – ауапа шкэакэа сышэтцаны, изфычоз ахтырца шкэакэеи аразын камей ацны! – сейкэычаца снадыргылт! Абарт зегъы азмырхакэа, ажэа аххэааны хамтас исыртеит ацара ду ахшэааны нхытынтэ иаахэан иааргаз аеыз цейцей! Агылашья, ацагьашья, аназаазашья – зынзак Нартаа ррашь еипш изумбарыз уи акабарда ы! Дэрыпшь аколнхареи ақытей реихабцаа снарган, аеыф садыргылан ауаа иддырбарц ртаххеит, аха иамуит срашь, ааигэа снанамышьтит, изкэыршэшэо, икэарқэашьеиуа иалагеит! Сгэы сыхьит цэгъала! Аха ауаа хатэрақэа – сгэы дыртынчырц акэу, – ирхэеит: – Дад, уи хьаас икабымтцан, ае бзиа апхэыс ааигэара днанашьтзом! – хэа. Инанамышьтлак – са снанашьтыр акэын хэа, иахьагы убри агэала сзынхеит! Иаххэап, иара адунеиае цстэыс икоу аеы ахьрейгьысшьо,

сахъазышәахәогъ азымацаразгъы – сеилнакаар акәын!  
Схыздыруазар аахыс сгәазыхәара ду исыцу иахъагъы  
исзынамзацкәа исымоу азыхәан мацаразгъы:

Анцәа сумшьын, – Анцәа сумшьын! –  
‘Еык сақәтәаны дәдук сахымскәа!..

Сырҕиараҕ шақаңара иупшаауеи, нас, аеы иаз-  
ку! Иара сышәкәкәа руакгъы иахъызсымтцеи «Аеыхәа  
иатцәа».

Аеырфрахъ ианеиха, сыхъз ахтцаны идырфит уи аеы!  
Ажәлареикәара еилақызқызуа игылаз рыгәта  
иалхәаны ашта иахыкәыршаз аеырфортә мѡа иануаа  
инеиуан уи, зынзак лакә рашьк иафызаны!

Абрақа сзавсуам (‘еазны афыха смоур?!..) уи аҕенытәи  
аныхәа злахшәыркәшахаз алаламбатәи арыцхареи.

Сеыѡ, с-Кәантра (иара тәым бызшәала ‘еак ахъзын,  
аха сара убратцәкәа ус иахъзыстцеит!) извагылан  
иѡеиуаз аеи иареи инеипас-ааипасуа, бжеихан еи-  
вагыланы ишътхысаа ишнеиуаз, (егьырт аеқәа  
ирышьтаз зегъ аѡбатәи ахыкәшараан иқәтхъан!),  
апхъанеира шеимаркуаз, егьи аеыѡ иақәтәаз ақкәын  
иеы дѡахыууаан, ес, дцаны дкахаит (акгъы имыхът,  
Анцәа иңышьахартә!), аха иеыѡ аанымгылеит, аидара  
ианатцытц, еихагъы икәарт! «Уи саңысны, ишпа!..» –  
ахәозшәа, зынзак ишътхысит с-Кәантрагъ! Ахәапшцәа  
рзы алаламбатә кәлеит, хәхәарахеит, напеинкәарахеит,  
трышәасрахеит!

Шьоукы – Иқәыжәга, уара, ихәжәоит! – рхәеит!  
Шьоукы – Ицалааит! – рхәеит. Ирбоз алакәңыашәахә

ихнапааит! Урт абыжъкәа, атрышәбыжъкәа ухәа зегь  
захауаз, зшәамхы еихагы иартцарыз аеыџкәа еихагы  
итхыст, еиваст...

Аџбагы еивагылан мацара амба италт!

Апхәахәкәа аныршоз, хымпада акәны рыџеык  
актәи апхәахәкәа рзырзбеит, аха шьюуы гәрымуан, зе-  
идара иаттытхәаз аеыџи аидара змаз аеыџи (40 кы-  
ла дыкан аеыџкәын иакәтәаз!) шәамхыла еикараны  
ишцарыпхәззеи хәа!

Ада хәатәы ыкамкәа, абас еимга-еимлысит уи  
аныхәа.

Сгәаздуун с-Кәантра! Сгәы аздуун аныхәа, – убри  
иапсан нас, хәчкәынцәа рыцхәкәа, хәчкәынцәа  
хацәакәа!

Аеы сыртеит, са истәуп хәа «скәакәа икәтцаны»  
Акәака-сыџныкаиаазгозма, нас! Азәгыи сытцеимхәеит,  
анцәа-ауаа, аха сыззыпшзамыз ахамта ду ансырта,  
убракагы «хатцарак» кастцеит!

– Табуп!» – схәеит, – суаажәлар, сқытауаа, ахамта  
исышәтаз азы! Аха уи сатцалан аџныка исызгом! Мап  
сцәышәымкын, аеакалагы сеиышәымкаан! Сыхьзала  
абри аеы шәа шәкны иказар стахуп, аеырџрақәа,  
аицлабрақәа раан са исымтаны хәчкәынцәа хацәакәа  
рыхьзала ишәырџларц хәа...

– Хаи, дад, Анцәа биныхәааит, убригы хтцеицәа рзы  
ибылшахьюу ирыцкуп!... – рхәеит абыргцәа.

Уи еипш иказ ажәатынхагы хамта дуун сара сзы!

Ганкахьала сгәы тпрауан аџныка саныхынхәуаз,  
аха ганкахьалагы агәтыха сыман, иараби, акы амы-  
хьында еы мыжда хәа!

Адырѡаены...

Иагыѡкалеит, нас, сыгѣтыха зызхѣаз! Дѣрыпшынтѣ  
исызѡеит ажѣабжь хъантѣ, аеырыѡра ашытахъ, атцх  
асаат хѣа рзеипш итѣхейт хѣа с-Кѣантра!

– Ихѣжѣеит, рыцхѣа! – рхѣеит!!!

Ишаасахѣаз еипш, хѣеит уахъ сыпшѣмеи сареи,  
хѣгеитѣ, гѣакъак дсыцѣтахахѣшѣа исзыѡкалеит уи  
арыцхѣара.

– Исымхѣаз, илахѣар, дмаар лузом хѣа! – даагѣыргѣеит  
ускан Дѣрыпшыаа рхатѣрауаѡ, руаѡ бзиа, хыызнага  
Виктор Тѣанба (иахъа дыѡам, идунеи ипсаххъеит,  
дахъымзагѣышыѣеит зегъ реихѣа иѣабаа здыз уи ашытахъ  
кыр шыѡѣса рышытахъ, ааигѣаза идыргылаз абаѡа ду!  
Сыгѣгы иалоуп уи аартраан избахѣа азѣгы иахъимхѣаз!  
Ус рмыхъыр акѣын иахъятѣи Дѣрыпшыаа!!!

Виктор имаѣара иакѣым, сышѣеиз захѣаз зегъы даа-  
ра иѣышыѣаран исырѣеит!

– Бхатцкы иѣеит, уи еигъу хѣпхъаѡа ибзааххѣоит! –  
рхѣеит.

– Уигъы акы иазкуп, дад, цсатахѣыс Анѣѣа иритааит  
хѣцкѣынѣѣа рыцхѣаѣѣа!– рхѣеит.

– Амин акѣитѣааит! – наѣѣсхѣеит саргы.

Исѣѣызхъоу, исѣѣиасхъоу сгѣакъаѣѣа исызрыцны  
иахъагы лассы-ласс исгѣалашѣалоит уи с-Кѣантра,  
сѣы пшза, срашь пѣипѣи! Сагъниасуазар акѣап, нас,  
убас, сѣѣахѣѣа ишахѣаз еипш, – ѣык снаѣѣтѣаны дѣ  
дук снахъымскѣа!

Анѣѣа зегъ уитом тѣѣа!..

Абраѡа иацсымтѣар ауам ѣакгы.

Дэрыпшыааусканисыртазахамтақаапатурықәтданы,  
срылаеырбо, саадырижътеи хамтас исыртахью  
исызреиғны исымаз суапа шкәакәеи сыхтырцеи  
неиқәтданы икнахан сыфны зегъы иахыырбо хсасааирта  
уада ду ағы. Сқама еиқәыцырцыруа ссервант итан,  
иааиуаз илацш ахьнақәшәоз! Хазы хашәкәықәтдарта  
еихагылағ итагылоу ҳоызцәеи ҳареи ҳпатретқәа иры-  
вагылан сөи ааигәара сырғыланы ҳкорреспондентцәа  
итырхыз. Уа дсывагылоуп (избахә мхәакәа сзавсуам!)  
ипсәта бзиахааит, ааигәа ихапхаз, Дэрыпшыаа ртеицәа  
рбақа ақатцареи рыхъз акамыршәреи зңабаа ду адыз,  
ағыракғы зкәәкәа иқәызхуаз, еицырдыруа ауафнага,  
аколнхара «Дэрыпшь» жәашықәсала иахагылаз Иван  
Таркыыл. Убригъы уи абақа иадибалаз аңабаа азыма-  
царазғы, ихъз ееила ихәатәын абақа ду аартраан!

Шақа ибзиами, ауаа ирхамыштша анырхаштуа!..  
Шақа иламысми!.. Абри зегъ зысхәо, убри апатрет  
затәык иахыықатәкәаз инхеит! Егьырт сгәадура  
хамтақаа – Дэрыпшыаа исыртахъази ус зәырфы  
исыртахъази зегъы срылхәдоуп иахъазы! Ҳаибашъраан  
ақыртуа қәылафцәа Акәа ианахапа, Гәдоутәка  
хахтәаны хамцар анаму, знык-фынтә идырхәит  
хафны. Уигъы азмырхакәа, хәфык ақыртуа гвардееццәа  
ионашьқыруа, раб ионакәушәа, ионан Акәа  
ҳачкәынцәа ахы иакәитыртәаанза. Акәа анаага, ахымш  
рзы, санфөи, ашә аартны сахыныфнашылаз, рапхъа  
сылапшь ахынасырхаз суапөи сыхтырцеи ахькнаҳаз  
ахь ауп! Таацәала ҳаадырижътеи ҳапхзашала,  
ҳәкәрышьқәа еиқәыршәшәо еидаагалаз – уафы инапы  
иазышьтхуаз фныматәеи, чысмафәеи зегъ неидкыла-  
ны, абарт схамтақаагъы нарылатцаны исцәыргеит.

## АТЦӘАХАҖА ИААНЗА...

Абри ахәшәтәыртаҭ санышьтаз хәа ҭада зызбахә сымоу ахтыс аахыс жәашықәсала саамтақәа цахьеит. Исцәызыз, исхәауу рацәоуп, исыхтысызгы рацәоуп. Исцәымзкәан сызмыхәаз, исзымпшааз, инагзаны сызхьымзаз, ихәаацәгәаха сгәы итыхо сусқәагь рацәоуп.

Убарт исцәыпсхьоугы, иахә разкышақә сызхаану сыпсы зыцроу сусқәагы, сыззынамзас сырҭиаратә ҭымтақәеи схадаратә ҭымтатә фырхацәақәеи, зыпсытоу, аха сыззынамзас рахьтә лакәны дысзынхейт усгы, ҭадагь зызбахә сымоу, дуней лаапшыра зысмырбац – с-Убых-тыпха!

Иахьанзагы схаҭы мацараҭ инхоуп уи илызку, сгәы мацараҭгы дынхоуп Л а р а!

Лассы-лассгы дыгәхәазгалоит, дызгәырҭалоит, сыхгы сацәшәалоит – абри дышсыгәтыхоу, уаха дәык дсызнықәымтцакәа, сниягәгәа сцарыма хәа – уаҭ дахьымаауа!

Санқәыпшыз аахыстә аамта-аамтала изыҭуа, сыгәтыхақәа, схәақәа, сыгәтакқәа зеггы «ирчықьмацью» – сымшынтә атетрадқәа рҭгы анаара иуцылоит уи лызхәара ацәахәақәа.

Иараби, исзыҭгәышьар уи илызку ашәкәы – ажәытә хтоурыхи иахьатәи амши еимаздо цха ҭымтахон, изҭхьоу-итсыжхьоу зеггы ирыцкны изыкалагәышон! Сҭымтахадаакәхон!!!

Аха, аха... иҭоуп изсырххогы, сгәыҭеит, анкьазны шака сгәырҭалоз, Дәрыцшьаа рҭеицәа ирызку ашәкәы санаҭыз, ари ахаангы сзалгаран иҭам хәа! Аха, нас,



салымгеи! Иқәғиаранғы исзыкамлеи суаажәлар  
рәаҗхә!!!

Убас иудыруеи, саҗхәф-сгәыҗырта, сазыназар  
уи илызку, уи илтәуаамтагы! Сылзыназар, дусырды-  
рыр, дгәакъан, дсазнан са сзы дшыкоу еицш, уаргы  
дугәакъан, дуазнан дҗалар!..

Аха уи аамта... Уи аамта – җатәахаҗак аҗахуп!..

Иип, нас, уи Атәахаҗа, дихп уи алакәуафгы –  
зәахала аус бзиақәа кало!

Уаанза, уи аамта аанза, уи Атәахаҗагы иаанза,  
хнарғәылацшып урт сымшынҗа тетрадқәа –  
сыцстазаара амазеи аргамеи, ахааи ашеи, алаҗырзи  
аччеи зны-зынла иахъеизало, саныкоугы – исыцкоу,  
саныкамгы, уасиат нымтәак еицш, тынхажәак еицш  
инхауа!

Саҗхәф сымшашара!

Икамз, имизаз азә леицш думҗхәзарц уи  
с-Убыхтыцха, лызкажәақәак узрылсыкәшәаар стахуп  
(хыхъ уназқәсырцшыз рыхәтак адагы!) уи сымшынҗа  
дакбақәа! Зеицш камло егыкам, исмазар, сахымзар  
уи илзыскша афра аамта – истахым збагәа иаграцсыз  
ақанч хәацы мыждеицш, азәы димбазакәа дсыграцсыр!

Уацхъ, нас, угәра ганы, сгәы-сыцсы иатцхны иумыз-  
доит – зегы, мап, моу, – рыхәтак! – исзымгәаҗуа  
мазақәакгы сымами!

## С-УБЫХТЫЦХА ЛЫЗХЪААРА

### *Сымшынџақәа ркынтә ацыџџаахәа*

«...Субых рыцхәқәа, субых лахьыцәгьақәа!

Шәабакоу, шәабану?... Шәыкоума зыцсы таны иахьанза инхаз! Ауарбажә иағшәаз ашәтыц еипш, иабыкәу шәахькаршәу?..

Шәызғиама, шәзынхама, ма, – дышман! – шәиасма-шәынтәама!..

Избан, избан, аха шәа шәлахьынтцәкәны избоит сара зны-зынла сыжәлар рлахьынтцәгьы!..

...Сара хымпада инасыгзароуп, изыроуп абри ашәкәы! Уи сара суасиат акәхароуп!.. Смыткәма, с-Уоу акәхароуп! Ихәфсхьоу аамта хьантәкәеи хәзтагылоуи, уатцәтәи амшкәеи ирызку ажәа тынхахароуп!!!

Аха иабакоу аамта?... Хымпада, сцароуп, избароуп шәтәыла ссир, шәтәыла гәықәха! Аха ианба?... Еспхны сәазысклоит анкьатәи шәыдгьыл ахь аныкәара, уи ладеи ҟадеи аныкәпшра, атцәара. Аха еснагь иау-ам, пьрхагак сзыкалоит... Мамзаргьы, улас-ҟаст хәа, гәыхьымзар, псыхәагас иуртәи?..

Ех, сара рыцхә, икәғархәаз аҟыҟ еипш, сышпәкәғәхәоу, сышпәдғәхәалоу сыҟн ашәака цәеижылагьы псхашьалагьы! Сахьзарцу са сыгәтакы аб-жагьы?... Агәра сызгом. Абри акәхоит сара сагьымпсуа-сагьымбзахо адәы сықәзырхаран икоу!..

...Сан, сан, закә темакәоузеи, ртцыхәакыхагь сахьымзакәан схы илтыбгьыжәаа ицо!.. Сан, сан, арыцхә, агәакцәгьа бара, исзыбузеи, исымабкузеи

сымѡабжаѣ снаган снырханы?.. Быѡахтгы, бсымахгы  
быпсы таны, бгѡы бзианы, зегъ змыѡхъазаарыз шыта!..

...Сара рыцѡа, схѡыцраѡа шысхѡыцроу инхап, сар-  
гы сшыѡоу скалап сыграждантѡи сышѡѡѡыратѡ  
ламыси рѣацхъа аара ду сыманы...

20.10.1965 ш.

«...С-Убыхтыпѡа, стыпѡа лаша! Бабаѡоу, бабану?  
Сгѡы быштыхѡ бынхарцу?.. Мап!.. Мап!..

Сара срышытан, с-Убыхтыпѡа, бызхылтыз,  
зшыа балтыз, срышытан урт рабаѡѡа-рабаѡѡа, аха  
исзыпшаауам макъана, урт иреиуѡу азѡгы!

Бызхылтызтѡѡа, бан, баб ухѡа рхаѣсахъаѡ-  
нѡылаѡа сыпшаахъеит, иахыѡоу, изеипшу здыруеит,  
аха исымбац, сзымназац дара рѣынза. Срызцароуп. Бан  
лхаѣсахъаз прототипс исоуз Н. Г. – 3-пѡа (Л. Аргѡынпѡа  
лан лоуп зызбахѡ сымоу! – Н. Т.) лахъ сцароуп. Лыпѡа  
убриаѡара лыхтысѡа салхѡеит... Уаанза еитах сан  
лакѡын лхаѣсахъа знызбаалоз, аха уажѡы арт аѡыѡъа  
рхаѣраѡа еилалан исызрылтѡит бан – Адила! –  
лхаѣсахъа! (Иббѡма, с-Убыхтыпѡа, бан лыхъзгы зды-  
руеит!) Аха баб?.. Дабаазгари, ихъызхари. Шаѡа хъзы  
еилсырхи... Атдыхѡтѡан, исыпшааит – Облагѡ!.. Сца-  
роуп, сцароуп ди Надиа лахъ! Мамзар сусѡа баша-  
хоит. Сѣынасхар анахъ ес сахъцалац (ахшараиуртоуп  
зызбахѡ хѡоу), къаау-саау хѡа еита сынгарлозар  
акѡхап, сгѡы иѡоугы – уа илтацсып! Еита аилы-  
хара, ахынѡѡынѡара, агархра-агаратѡара, аазара  
– инымтѡаза-нымтѡазо!.. Исзирыда сара аѡа, аѡа  
шысхѡ хы, еитах хаас хѡычык дихыр?..

Акызатцәык гәынкылагас исымоу – апқа лакәха-  
гәышьяр еита, сан лыхъз лыхъзыстцап – Вера, Верачка!  
– Убас исыхташәеит! Иацсуа хъзым, аха сан лыхъзоуп!  
Сызгәакуа иакәхар, (с-Маць ду иакәхар!) оо, иан  
дикәыхшоуп!

...Цхызла иаха дызбон, мшәан, иззы, аха изшья-  
пык цтәаны, ихьшәаны дихызшәа. Еигъу хәа азә  
дсыртарц иалагахын, сара исымухт, агра имоуп хәа  
дышпансыжьюеи хәа, аешьяра сафын. Дшыгразгьы  
сифьгәхәахуан, егьи ишамшамуа исыдыргалоз ама-  
лахазгьы сгәы сызидымкылахит! Иатцанакуеи? Из-  
дыруада уи мгәартагьы еснагь ак ихьыр хәа сахьшәо  
акәзаргьы?.. Сантәа-сангыло, еихаразак аматәа мыж-  
да – сьзәзәатә анкнасхауа – ашахақәа наскьягоуп азы,  
атзы садмыгәғәалои... Амала, амала, срыцхами еитах  
сгәыгра башахар! Аха усгьы исзырфеи ажәеинраалақәа  
рцикл «Апа» ахьызтцаны, иира хәымз шагыз!  
Ишызфызгьы бдыруоу, с-Убыхтыпқа, уахынла, амыз-  
тцхы схы иархәаны! Алашара лампа сапцхәа иқәгыламыз,  
иасыркыр камлоз, аха дымфыхоз, нас, сыцстазаара зегь  
«цааимбарс» иастаз.

– Икалеи, икалеи! – хәа ихәарын, дфыхарын,  
дфықәтәарын! Нас убри аминутазгьы ипсрын  
сцәахәақәа, ипсы хатарын! Шә-лашарак сзауркыр-  
гьы, инеимбгьыжәаа убас ицарын, ртцыхәакыртагь  
смоуа. Схы сақәғәамтцуа, иаргьы сизағьуа сыцәагь  
саацәкьалозар акәхарын!..

Ибымбои, с-Убыхтыпқа, арфеиара ауси аказшьеи  
шыкоу! Иаргьы саргьы хазәу акоуп, харфеиарауаауп,  
сеиликаар иауеи? Уи знык акәу цьыбшьома, ус  
шакантә шака жәеинраалеи цәахәеи сцәишхьеи! Еи-

либакааша анеилибамкаа, нас ирыцсыхэоузеи ант  
ейтэышътразамкэа еиднагало?..

Убри а́кынтэ, убри амза шэахэа ахышэахьтэ ис-  
зылашаны, сыфуан, сыфуан, с-Убыхтып́ха, сыфуан  
мазала, сы́цы заны! Сцэахэеи сцэахэеи еикэ́цало...  
Шь́та бара базхэ́ыци, убригь шанак иазхэ́азами? Сара  
убарт амызт́ыхкэа исдырф́хьоу сажэеинраалакэа  
сыхь́з зхэ́о исымоу иреи́гьышьоит, урт исырт́аз  
аразкы лашан! Саргы́ слашан, с-Убыхтып́ха, ат́цахэ!  
Уи еи́гьу тагылазаашь́а ы́казам арфе́иафы изы! Ша́кантэ  
(уажэ́ы цш́ыынтэны!) ахшараизы́цшра ст́ашэахь́аз,  
аха мызт́ыхыла акэ́ым аенымыш каххааггы́ цэахэ́ак  
ансзымфу́аз ы́кан шыкэ́сала!..

...Ех, с-Убыхтып́ха, с-Убыхтып́ха! Хускэ́а е́еим,  
и́еим! Бироуп, бысхылт́роуп бара, хым́пада, аха ст́еи  
шьахэ́гы ди́роуп! Шэ́фы́цагы́ сы́цы иахылт́уа,  
сыззы́цшу шэ́оуп! Ус и́калароуп! Уара – мгэ́арт́а  
дны́кэызгоит, бара – схэ́фы! Ба бызхэ́ыцра сана́кэыт́лак,  
иара изхэ́ыцра салагоит, убас – иаархэ́ынггы! Убас  
уахи-ени, есы́мша! Егьы́рт зеггы́ сы́цста́заараф –  
аф́батэ́и аплан ахь́оуп иахьы́коу!..

...Мап, мап, уара уироуп, сы́чкэ́ын, уара сы́принц  
хэ́ыцы! Иагьагмырхакэ́а, иагьахмырцакэ́а иааиуа  
егы́ амза́з агэ́ы анаафнашо, хым́пада, ахэ́ылбь́ехаз,  
асабша, ма амэ́ыша! Избанза́р, уара уеи́кхэ́алафуп,  
ат́ыхэтэ́антэ́и уоуп! Абни Толсто́и ифырц́хэ́ызба На-  
таша Ростова л́кны ишы́калаз еип́ш, хф́ык ап́цацэ́а  
рышь́тахь́оуп дыззы́гэышь́уаз а́ца данлоуз! Мамза́р-  
ггы, агэ́агь́ра цэ́гь́азарггы, – азэ́ дысхы́ччарггы́ зды-

руада! – аха зынза Пушкин икынгы ишыказ еипш –  
уигы Адшбатәи иааноп аңа данихшаз!.. Иббама,  
с-Убыхтыпқа!..

Абас икоуп сусқаа!  
Ахкаара итоуп ахәысқаа!  
Ғаанбзиала исцылаша!

22.05.1966

«...С-Убыхтыпқа, с-Убыхтыпқа! Абра уажә сапхьеит  
сҗеи бареи ишәызкыз сгәәкрақаа! Аңа дсоуит, дсо-  
уит, с-Убыхтыпқа! Биқәныхәа! Зынзак истахыз,  
дшыстахыз! Дзакә цоузеи мамзаргы! Диит ианысхәаз  
амзасы, амзагәтаз, диит хәылбыханы, убриггы  
ишысхәаз еипш, аха шәахьаны – амчыбжә ахы анакуаз,  
сыпстазаара ғыцла ианышыақәгылоз!..

Аха бара, с-Убыхтыпқа? Бабакоу, бабану?.. Быкам,  
быкам! Бымиц иахьаггы! Шака аамта бмааиузеи!  
Шака инымтәозеи саргы сымға – бара бахь игоу!  
Иахатәиашарак сышбеипхызуаз иаасыршеит! Бара  
бцәажәон, сара сцәажәон! Хаизгәырғара хәаа ама-  
мызт! Ех, сааигәа иказтгы сөыга калами скьаади,  
убри еипш цәахәақәак бзызфрын! Аха ишцазури, саба-  
цари, с-Убыхтыпқа, зымшгы шоу, сытхгы шоу! Уаха  
сырҗиаратә шыара сзықәымлеит, акәыт царта змауз  
еипш, сықәгьежьюеит, иаасмоузеит уаха тыпк налка-  
ан, сахьбызтәашаз, сахьбызхәыцшаз, сахьбызфышаз!  
Икамлеит уаха сзыхәан тышәынтәаларк, цсеивгарак,  
хи-гәи еизныжьрак...

«... С-Убыхтыпқа, ибдыруама сара еиҗах исыхьыз?  
Амышмышәла шысыкалаз? Ибдыруама бара сара

фымз раахыс закә гәырфәу сызтагылоу – сахәшьазатә, сахәшьазатә, сеитцбызатә! – дшәартахейт! Илыхыт, с-Убыхтыцха, сан рыцха илыхыыз, сан рыцха дызгаз! Сара издыруейт, – уа издыруейт! – уи сынтәа дамгаргы – ҳацхәа дшаго, лыцстазаара ахац ишарку, лызшьа-пык ала нарцәы дышгылоу...

...Еиқәымшәа, разкыцәгәа, сахәшьа! Уама ззытәахыз! Сыбшыт, хәызба цагәыла сыхәда хыбтәейт, бсылгейт, бахәшьа!.. Сара убас иказ уафы лахәыхын, убас гәамчхарак сыман, акы иаркәуаз, иареицбуаз сакәмызт, аха ибымуит, схәыбжәейт!.. Схы аус ауам, сшьара сықәкәуоп, сызхара исзымаазоз, шықәсала сыззыцшыз сычкәын хәычгыы снапы дакуам! Иан лыцсы штаз – дицәыпсит, дицәыбшыт бара! Иа Анцәа, гәнахас ибимтааит!..

...Иара усгы, цәгъарас икахтахъаз, хзыхкәазеи, сахәшьа, абыскатәи еиқәымшәара, рыцхара хакәны ҳаишартә! Хшыхәычкәаз – ҳаб дхацәдырзуа, абыда хетымха ихазхауа (бара усгы ҳаб дантаркуаз бихъазма, ашьтахъоуми, бахәшьа!), хан хацсыра баны ҳлаазо. Убригы дахмазо, дызлымгаша лыхуа, дахцәыпсуа... Хзыхъаз зегъы мчыла хрыхъзаны, ацстазаараз ҳақәца хататәкәаны!.. Уи зегъ азхар, иазхар, аха иаума, ибу-ма бара! Ибыцсыхәеи, бахәшьа! Сара сыцсыр еиғын, хараза еиғын, егъахәтан, сахәшьа, избанзар са сшәеихабыми! Аихабы дшыкоу – айтцбы дцар калома, итцоуроума ауафытәыфса идунеиаф!

...Ацстазаара стахымкәан акәу цыбышьо, бахәшьа, ас зысхәо, мап, цәгәа истахуп, кыр ныстцыр стахуп, аха иазызуеи, сахәшьа, шәара зегъы шәылымкаа, сыцсы ахъынзатәу скоукоуа, сгәы статцәуо... Ах, сахәшьа,

сахәшьа, ишысхәо-шысхәозоуп ахырзаман ахь ишкы-  
лыбгаз. Ианаамтаз, сара сгьатцәыгьатцәуа ианбасхәоз,  
бхы бахәазтгьы, хәышәтәрак бахысызтгьы! Цоуп,  
ауаф иацьал дзахыцом, рхәоит, аха иҕами иахыцо?  
Убригь лахьынтцазар аума?.. Аха, издыруада, хы-  
шықәса бнеиуеит, акгы быхьуам, рымхәеи! Уаанза  
бызнеиуаз быҕазар, здыруазар, хабгы ицсхәын,  
хангы илыпсхәын! Аха уанза бнанагома?.. Лцәа  
цшқацәоуп, дуафы цшқацәоуп, дҕацәоуп, шаҕа лшьа  
шуа – убриаҕара иаргы аапкуеит...» – лымхәеи  
бхақым. Иаапкытцәҕахьазар, сахәшьа?.. Аха акыба  
чымазарақәа зегь еижәлам, рымхәеи, зегьы иреицәаз,  
зегь реиҕа иаапкыз бара ибызкылсну?.. Иаххылтцыз  
злакым, аразкыцәҕақәа хара!..

...Уаа с-Убыхтыпҕа! Сышбацәажәоз, иббома са-  
хьагаз! Аха Анцәа ихәар, сахәшьагьы ак лыхәап, ма  
шықәсқәак днеип, баргы бынсыжьрым! Амала, сгәы  
бтам цьыбымшьан! Сгәы итақәоу, исыгьыхақәо, тынч  
цстазаара сызымто рацәоуп, урт рытаҕа цьара бын-  
хеит макьаназы, аха сыбзыхынхәуеит, с-Убыхтыпҕа!  
Абри сахәшьа мыжда иааиталхәан дзыҕалар, дзыҕалар,  
дзыҕала!..

Бзиала, бзиала, аамтала, с-Убыхтыпҕа!..

Уи аамтала иаауеит, с-Убыхтыпҕа, иахьанзагьы!

Уатцәынзагь ицозар акәхап!

Саҕамыз, саҕамыз, с-Убыхтыпҕа!

Бысцәымзын! Бысцәымзын! Бысцәымзын!!!

Усыхәа, усыхәа, абаа, санду лтцәахаха!

*сентябрь-октябрь*

*2000*



## АЛИРИКАТӨ ЕТИУДҚӘА

### АСЫ

Аќәа иауит асы.

Аќәа икаҳаит асы.

Иќәаш-ќәашза афн хыбқәа хнаќьеит.

Агәарц хәыцқәа, аштақәа зегь ќәашза иќалеит.

Ашәапыцяп иатцәара хцәышаақәа, зеипш матәак ршәырцеит.

Еимгәашлахәаз ауаф иаргәтцыстақәа реипш, аулица аганқәа тышлааит.

Амашынақәагы иқартцеит дара ртәы.

Ахәста ацәагәарстақәа реипш, рышьтақәа аулицақәа иалхәа-алхәаны инагоуп.

Ипаќья-паќяза, аҳаргь шкәакәа хәычинзарақәа реипш, илеиуеит, илеиуеит асырхәқәа.

Сырхәык зышьтамгылеит.

Шә-сырхәык зышьтамгылеит.

Аха ашәиактәи асырхәы шытагылеит.

Уи иашьтахх илеиз – асырхәгы.

Ишәмаҳахъеи, амза атыф иакны «ианамырхуа?»

Аќәқәахәа ана-ара ахысра тарцоит.

Ашықәс ґыц иапыло цбушьап уажәы!

Шә-бцъарк азхоуп амза иакәшаз атыф.

Шә-хымтак рахьтә хымтак ақәшәоит...

Уи ахымтак амза иамцќбаа иагоит атыф.

Абрақагы убри еипшу ак қалеит:

Ашәиактәи асы шыталоит.

Ашәи хҗа.

Ус, ус...

Икәашза иаархыбуеит адгьыл.

Иахәлатҗәазар акәхап арскатәи цәаакыра  
икәнацәцәааз.

Акәа иауит асы.

Икаҳаит асы.

Икаҳахататҗкәеит.

Адгьыл аҗы – асы.

Ажәфәан аҗы – асы.

Амшын ахь – асы.

Ашьхахь – асы...

Асы – афнхыб аҗы, ашҗаҗ, амфәан...

Иахьабалак.

Ааигәа-сигәа аламала иамуц, иҳамбац.

Аламалагьы изышьтамгылац.

Илеиуеит, илеиуеит асырхә җакьа-тыҗхәцәа  
шкәакәкәә.

Шәара шәхала акгьы шәзырәеиуам, сык зымбац  
адгьылаҗ рхәошәа, ирышьтагылоит урт ирапа-рапаза,  
арҗар реиҗш, иҗагьа-җагьаза иауа асрыҗхәкәа.

Есааира икәашхоит адунеи!

Ахәыҗкәа рдәылыкькьоит афналарҗакәа.

Рыбжыы мбатәха, митә рымышха асы дунеи илоуп.

Рнапкәа рхаханы асбыбышкәа ирышьтоуп.

Амашынакәа ирықхәәны асрагәакәа шытырхуеит.

Ибз бгьыц хәычы ашыфхәа иналхәо инапсыргәыҗа  
дануп, аа, Даур хәычы!

Ихьшәашшәаза асәыҗкәа ифоит!

– Аршәы! Зынзак аршәы еиҗшуп! Агьама беи! –  
арахьгьы ифызак иабжыгоит.



Аҳаскыын ыкәшышы еимиаан, адггыли дарей  
еикарахан, еикәшызаа икоуп.

Иахьа жәйтә змахк атыцағгы азәы ағьарахәа  
дахьыкәынхогы убап!)

Хайхә ичаразуа хәа, шыжәжәхәа атцаа ханпраа  
хашнеиуа, шаһантә хпынтцакәа ашыа рташәхьаз, хәе-  
хазнымкылазакәа апкьяцахәа атцаа хәыгәра ханаа-  
халак!

Хаууаа хацаны ханыкәпалалак, шаһантә кылпхәа  
шыамхахьы халтахахьаз згәы тапахәыз атцаа змах!

Усытцашьыцп, аиашазы!

Усытцашьыцыртә сыкоуп, сгәыла хәычы!

Сеытк уғы итоутдан! – уангы дархәхәеит, саргы  
укәғыстырц акы аасыгымхеит.

Амала, дабакоу са схаан сөызцәеи сареи ихаргылоз  
астакәажә?

Уи лцымхәрас ушызеи уареи «аракетодром» аргыла-  
ра шәәфуп.

Аракета ахагалара шәәфуп.

Узхацәеит, сөыза хәычы, узхацәеит!

Ухалацәеит, ухалацәеит!

Аа, уажә арахь улбаазгоит:

Иудыруоу уара ачалт захьзу?

Азбахә уахахьазар калоит.

Икалоит ус ртцага шәкәык ағы цъара асахьа анны иу-  
бахьазар.

Быцак шышны икатцаны лабак апхьала иатцаргәаны  
игылоуп уи, асы тыбгьатааны, матцуртак аварағ.

Ма цак аварағ.

Ахәаша-маша атцадсоуп.

Акәша-мыкәша – асыбыбыш, уаха акгы.

Аханы атла махә хаха икәтәоуп ахәынтәырқапшъ.  
Уи уареи сареи хааста зынзак гәырпынтдакгыи  
иакарам.

Амахә икәгъежъуеит-икәхынхәуеит.

Иныкәпыр-аакәпыруеит.

Убас имлашьуеит, зынза ахәыц аафнатцәартә.

Аха иазыгәагъуама афатә ахьыкоу атцалара!

Уака, афатә ахьабо, апсцәахагъ дабоит!

Иахьынзазычхауа иачхауеит, аха нас?

Икалалак калааит хәа иныкәпрауеит.

– Прышәт! – инытдакәыруеит ачалт!

Ахьшәтхәа ахәашагыи инамтцасуеит.

Аха уи албаадаха абамоу тынч?

Инапшы-аапшуеит, имтцасуеит, инапшы-аапшуеит.

Ишцашәо, рыцха!

Ишцадыруеи, рыцха, ацеипш цәгъахә!

– Хьыжәжә! – инаткьоит алаба, иатцагылазамшәа...

Сцәа саатзызауеит сара абра.

Рыгәнаха, рыгәнаха исзымгаша, шака тцыс рацъал  
калахьоузеи снапафы?

Настгыи, зынзак исызхымго, шака хаицлабуаз уи аус  
афы ахәычкәа зеггы!

Ишцанхартцәоз рыцхашьарада, гәеилымгарала?!

Аха иагышцанымтцәоз дара!

Убаскак иахьырацәаз акәзар хара хгәы абни ачалт  
итцафаны, акгыи еилнамырго изыказ?

Мтцык ушьыр, атыцан шә-мтцык аауеит, рхәоит.

Нас, изымаазеи тцыск атыцан шә-тцыск?

Еиха измачхазеи урт – уафы еиха ихәашаз?

Схәычра адунеи азна иказшәа избоз?

Аа, абыржәы избошәа сыкоуп:

Ҳца авараф игылоуп атама.

Уи амахә хаха иқәтәоуп цынтца чакәа-афыбгкәа,  
ахътеи амлеи ихәапза идырчыз.

Ана-ара атцысгракәа, ахәынтцәырқапшькәа, ачынча-  
хәычинчакәа.

Ладеи җадеи абнара, аандакәа ирылпраауеит  
ардәына чаккәа.

Архына цылакәа.

Иабакоу, измачхазеи иахъа урт?

Мтык ушьыр, атыцан шәы-мтык аауеит, нас цыск  
ушьыр, шә-цыск загхозеи ацсабара?..

Скапшьхоит абра, сгәыла хәычы!

Сара издыруеит, уара ус коутцом.

Ачалт умазаргы, иухауам!

Амала, шака илымха тцхаагоузеи уфызцәеи уареи  
иахъа хәлаанза ишәыхәмаруа «шәеибашъра» абжы!..

– Тах-тах-тах! – шака игәырзызагоузеи!

Иугәаланамыршәо икоузеи?

Сара шака истәхыз шәара шәыхәмаруазар.

Даеа хәмаррак ала ихартәаазар шәхәычра зфыда.

Шхәычра – знык шәантыс нахыс, уаха хынхәра  
зқәым.

Зышьтақәагы акыр иҗаҗаза нак-нактәи шәыцста-  
заара ианхало...

Икам уи атама.

Икам уи ацагы.

Икам уи ачалт ихазгы.

Икам цасатәи асеипш асгы.

Инхеит урт зеггы цъара затцәык:

Уаргы иахьубартам.

Даеазэггы иахьибартам.

Инхеит урт шта иатцәак аҕы.

Ахаскын қашәо уархалха изқәыршәу, адәыкакачқәа  
рыцхны излацсоу, илацшхырпагоу штак аҕы.

Сара схәычра аштаҕ.

Схәычра!

Убаскак иссирыз, убаскак ибеиаз, убаскак иныхәаз  
зегь рыла!

Иара абри иахьа иҕыцбарахха Акәа икаҳаз асы ала-  
ггы.

Җажәа шықәса иреихауп усггы агәарахәа меигза-  
рахда ськ ауны сныламгылеижьтеи.

Сызхара ськ сыламышәмарижьтеи.

Амала, ишцарацәоу иахьатәи асы згәы арчкәыназ!

Амшынҕықә апарк ахь ицаны атакәажәцәаггы асы  
илахәмаруеит, рхәеит.

Асы илабылгьо, еибарбылгьо илоуп, рхәеит!

Аха зегь акоуп, икам сара ссытцәкьа.

Уи нхеит схәычра аштаҕы ихьбны ишышьтаз.

Уаҳа иагьацымлеит.

Уаҳа иагьагымхеит.

Схәычра шака исцәыхарахо, исцәыхарахоит уи сьс-  
ггы.

Зны, зынзак иангәхьаазгаза, исхәеит убас,  
иагьақәстцеит:

– Мап, исымбозар акәхап уаҳа асы.

Исзамуазар акәхап лассаамтаггы.

Сылахь ианымзар акәхап!

Акәа салтцны уаҳа цьарггы санзымца.

Сцеит хәаггы, иахьызбац исымбозар.

Аха ацара сгәамхәозар.

Исгәәхәзозаргы – сгәы ззыхәо сымазар уи.

Аха сышықәсқәа еихалацыпхьаза, уи исымбо иана-  
лага, енак исхәеит еиҭа, иагьақәстеит еиҭа убас:

Мышкымзар мышкы, сажәымҭаехаз, усгы избозар  
акәхап асы.

Асытцәкьа.

Сажәымҭыҭеҭа шҭагы ахыбуазар акәхап схәычра  
ашҭа зхыбыз асы.

Иахьа избеит усгы уи ахәынгаак.

Сажәымҭыҭеҭахь макьана сшыҭам ала схы сгәазтаны.

Адгьыл аҭы – асы.

Ажәџан аҭы – асы...

Зехьынцъара...

Еимааҭышәҭа.

Шьамхышәара.

Зарашәара.

Хыб џазара (асду анауз еипш).

Асы, асы бымбыл.

Асы цқьа.

Асытцәкьа!

Ани схәычра ашҭа зхыбыз.

Схәычреипш ибымбылыз, ибыбышыз, икәымшәы-  
шәыз.

Абри амшын уажә шаҭа исзырацәоу аҭара  
исзырацәаз асы.

Нас – Сара.

Сара – ахцәышла.

Абри адгьыл уажә шаҭа сыла ибеиоу жәаба – шәкы  
рыла ибеиоу.

Абри акәхарушь «жәымҭа шкәакәарагы» захьзу?



Асы шкәәкәә – жәымта шкәәкәә!  
 Шака ихеибартәауазеи!  
 Шака еибарцшзозеи арт ажәәкәә!  
 Шака ихъзибаркуазеи!  
 Шака рифмарагы рзеибауазеи!  
 Азәы ихәар ауеит:  
 Ашкәәкәә – шкәәкәә хәа рифмара злазууазеи?  
 Иаххәап, шкәәкәеи Шькәәкәеи реицш?  
 Икоуп ус адәахътәи аицшрақәа, аәрацшрақәа еиха  
 пату рықәызтцо.  
 Ажәа атцакы азхәыцра иацәыгәнымѳу.  
 Асышкәәкәә – шкәәкәә нбан цакыла иахәо ауп.  
 Жәымташкәәкәәґы – шкәәкәә, метафороуп, ажәеи-  
 тарсуп.  
 Цакы хырка, цакы хьзырка икатцоуп.  
 Убри акынтә сара сзын иабанзеиґу еибарцшзар  
 дара!  
 Иара абри шкәәкәә – шькәәкәәгы ааста.  
 Абри ажәа иамамзар убас еицш илацшхырцагоу  
 мчык, иаххәап, ажәымта иадыркылартә, сгәы иаанаго-  
 ит шкәәкәә усқан астцәкәа изышкәәкәәахомызт хәа.  
 Ашкәәкәә!  
 Шака хьзы амоузеи, шака пату ақәузеи угьы ауаѳ  
 ихдырраґ!  
 Убаскак ицқьаз, убаскак ицшьаз акы акәхап, Ауаѳы  
 даниуагы ашкәәкәә дылархәозар.  
 Даныпсуагы ашкәәкәә дылархәозар, ма ишәыр-  
 цозар.  
 («...Ақьафын шкәәкәә дылаҳәаны атоубыт дынтар-  
 цеит...»)  
 Аразкы шәхымс зшьапы ахызгозгь, шкәәкәәла  
 деилархәозар.

Атцкы шкэакэа.  
Аймаа шкэакэа.  
Акасы шкэакэа.  
Атцыхэтэан шкэакэа матэазар иршэу ауаа ргэабзиара  
зыхьчо, изхэышэтэуа.  
Ахэышэтэыртаҕ акаруатқэеи адулап хэыцқэатқэьеи  
шкэакэа шэыгала ишэны икартцозар...

Асы шкэакэа.  
Адгьыл шкэакэа.  
Ажэџан шкэакэа.  
– Уажэымта шкэакэахааит! – дырныхэоит Ауаџы.  
– Касышла бымџасааит! – дырныхэоит Лара.  
Ари еихау ныхэара аздырзом хэа сыкоуп ацсуа  
иныхэара!

Иззымдыруада ма уи ацсуа ныхэара закэу?!  
Ашэеиҕартэгы шыкам.  
Ажэеиҕартэгы шыкам.  
Атцыхэтэан, жэеинраалагы шыкам!  
Иреиҕу ныхэароуп.  
Абри аныхэара иахылтцар нас ажэеинраала?  
Шака ныхэапхьз ыкоузеи ацсуаа рҕапыц хэамтаҕы!  
Ажэеинраалеипш тцыхэаптэарада еихышэшэа ицо.  
Ацсуаа жэытэнатэ аахыс ирымоу, иртэытқэьоу ауп.  
Атцыхэтэан, аа, сахьыргэыларгалаз хтоурых адакья-  
қэа.

Урт убриакара ижэижэыхқэоуп, сара уи ақьаад  
агэра шснархьоугы, лымхала зкьынтэ ишсахахьоугы,  
рыгэрагара сцэуадаџуп.

«...Ажэытэан ацсуаа ауаџы данцслак, шэыс ишьтыр-  
хуаз аиқэатқэа акэзамызт.

Рхы инаркны ршьапакынза адима шкәәкәа  
ршәыртцон...»

«Жәытәза бызцозеи! Ааигәазагы абра Абғархықә  
таацәарак зегь ашкәәкәа ршәын шәыматәас.

Ашаецәеипш игылаз рцеи шыахә дантаха...»

Исызлыртабыргит абас санду цсәта бзиагы зны.

Мап, сара иахьагы схаҕы исзаагом абри.

Ишпыкәу ауафы данцслак ашкәәкәа шыршәыртцо  
шәыс?

Иарбан диныз уи зыдхәалаз?

Иарбан доухаз уи цсыс иахаз?

Уи адырра, аилкаара сашьтамлац, саҕашьтам.

Амала, еснаҕ ицъасшьоз абри адоуха цсыс иахаз  
акәын:

Абри асы шкәәкәеипш (иахьа иауз асы цәиқәара  
акәым, алџақ зғашәу, ачышә иаргоу, иахзымдыруа,  
ихамбо ахәтац-ссақәа зларыцху, абензинффы зху,  
аихаффы зху акәым, мап!) ишкәәкәаз, ицшьаз, ицқъаз...

Асы шкәәкәоуп, ицшзоуп.

Иаҕьцоуп: уабылуеит!

Еиҕах слымха итасуеит сабдуцәа рлакәқәа  
рцыпцәахақәак:

«...данцшы, цсык дышкәәкәаза дгылан...»

«...Ибеит уи лыпсыншьан: лоуразоуроу дкәашза  
дгылан дизыпшуан...»

«...лааигәа даннеи, ес, днытцаба дцеит. Дкәашза  
ақьашана дазааигәахон...»

Шака цыпцәаха угәалашәари!

Ицъоушьаша, Анцәагы дышкәәкәоуп!

Амаалықьцәагы, ашацәагы...

«...ауха дахьнышьталаз ашацәа кәаш-кәашза иааин  
алағәра иаақәтәеит...».



Абри еиха схаҕы иааиуеит сара.

Мамзаргы җсҗааҕа бзиа дҕалахыума?

Җсра шкәакәагы убахыума?

Аҗсра – гәырҗоуп.

Агәырҗа – еиқәатҗоуп.

Аиқәатҗа – шәуп.

Адуinei аҕы дыҕамзар калап шамаха шәыс аиқәатҗа  
ныкәзымго.

(Ани иныкәзымгазо ракәым сара сызҗу уажәы.)

Аха зегы еипшны иныкәыргом уи.

Икоуп аҗрапшраз иныкәызго.

Икоуп гәыла-җсыла иныкәызго.

Икоуп иалашыҗыланы зыҗсахынзатоугы ины-  
кәызго.

Икоуп убас азәы иуасиат ала иныкәызго.

«Санҗслак хышықәса ашәеиқәатҗа ныкәга», –  
ихәеит Пушкин дуззагы данҗсуаз.

Дышуаҗ дуззас убри алагы иааирҗшит.

Быҗсы ахынзатоу иныкәгала хәа леимхәеит, лыҗсы  
ахынзатоу аныкәгара лара ишлықәнагозгы.

Идырзар акәхап уи ззышьтыхуаз баҗ шлыламыз На-  
талиа Гончарова!

Уи азын икалеит Пушкин изы ноунагза ашәы ныкәызгаз  
– Урыстәыла ду!

Аха уи ашәеиқәатҗа арамка дтытхәеит Игениреи  
Имҗсреи рыла.

...Адгыл аҕы – асы.

Ажәҗан аҕы – асы...

Мап, изымлеиуазаап уаха илеикәаҳаны сук!

Иҗақьа-җақьаза, ибымбылха, знымзар-зны аиарта  
шкәакәа инылатәартә абри адуinei!

Асапын шəах шкəакəа иладыртəаз ахəыч иеипш,  
зныкгы иламхəмаррыз уи Адунеигы!

Иаазқəылаз ахəмаррақəа зцəуадафхаз!

Ишцаиеипшхой, нас, уи ахəштəара иехəатəаны,  
инаивс-ааивсуа, ихагьежьюа ихоу злакытца тархəлакны  
ирыхəапшуа апшəма баапсы.

Ауаатəыфса рыхныкəгарақəа ыцбарых иабошəа.

Урт рлахьынтцей иара алахьынтцей хəыки шьхаки  
рыбжьоушəа.

Ицəгыами, ицəгыами, нас, адунеи апан!

Алеишəа!

Аха избан?

...Есааира ицəылаша-цəылашо икказа еихго афəа-  
нахеит амш.

Иумбазо мчык икəзəзəааны, мап, икəцəцəааны иа-  
гоит асы икажью.

Иагахеит асырхəқəа.

Урт шыта исырхəқəам, ис гəырцынтцақəоуп.

Реааныркылар ртахуп урт ахауаф.

Ихəмарыр ртахуп ахауаф.

Ирдыруашəа цəаа адгылаф илеир, рацəак шнырым-  
цуа, акгы шрызмырееиуа.

Адгыл ахь алеира ишахымыццуагы – ртыхəтəа  
ццуакеит:

Зызқəа хара амра икыднаршааз ажəфан рзыхарам-  
хан, рцацбаракəа зегь аргəзəзан, ажəфан лыхəта  
итцнаркəкəоит.

Иауам, илеиуам уаха сы.

Ус ихəмаруеит ахауаф, апсыткəи хəычы еизго.

Иалагазар иауаз, хаи, иаха атцхагəтаз!

Издыруада еиха анарха аиур.

Ейха ишьтазар иахъа шыжь иалагаз.

«Шыжь шәәпшь – шыбжьонынза, хәйлц шәәпшь –  
жәаха-жәымш!»

Сгәы иалоуп, сгәы сыхъеит.

Ейтах инеиужьны иамуит сых.

Сееик.

Сцарыма ақытахъ?

Схәычра агара сыла ихыбны игылоума?

Схәычра аштә сыла ихкьоума?

Схәычра ачалт ду ацатцака ихаума?

Ацарақәа рыбжьы гомә?

Урт счалт иатцаломә?

Цыхъеипш, сшашәа саахан, ачалт цсцәаха рықә-  
сыжьюама?..

Шака ибзияз ауаф ихдырра еснагъ акы ианцаны акы  
ианымкьозар!

Сара сахъхәуп.

Срыхъхәуп схәычра агазарақәа, агәеилымгарақәа.

Аха иҕами шыоукы, урт цәафаны назаза иззынхаз,  
иагъныкәызго?..

Урт иреипшу ракәхарыма, нас иахъа ацарақәа-  
тәкьагъы абас инзыртцәаз?

Итамцәоз, еилып-еилысуаз хзиасқәагъы цсыз  
еицакьакъы аламала изыртам?..

Сгәы сыхъеит ейхагъы, итцегъы:

Иамузаап уаха сых – сееик.

«Импсыша ацма аматцәа азылакәуеит!»

Снахьынхәлеит гәычрак ахацхә:

Сажәымта шкәакәахоит усгъы сара!

Ишкәакәахоит абриакара сархәацәазар иахъа  
иаалыркьан иауз асы!

Стагылазаашъа иашаны еилызкаауа, сыгәтыхақәа  
сыцейкәызшо зәыр дыкәзар, убла иаахсыргылар стахуп  
сахъак:

Адгъыл ағы – асы.

Ажәџан ағы – асы.

Амшын ахъ – асы.

Ашьхахъ – асы...

Аулицағ, аштағ ахыбқәа рғы.

Иахъабалак.

Зехъынцъара.

Имарымажаха!

Ғәырт-ғәырт-ғәырт!

Шъамхышәара ишытоу асы пуа, аграпара алдо днеи-  
уеит Атцеи.

Днеиуеит Атцеи, азә лыхъзала џацхъатәи ашықәсқәа  
саламс ирытоу.

Цәала-жыла, гәыла-цсыла, усла-тцасла џацхъатәи  
ауаатәыџса рера лычезламалдаз, дызлапылаз.

Днеиуеит Атцеи асы пуа, амџа алдо.

Амрагылара лышьтахъ аиарханы (лыпстазаарағ  
рацхъа акәны!) днаргон Лара, уи амџа илзалидаз дых-  
галаны.

Уи Атцеи Иан.

Иан хцәышла, матәашла еилахәоу.

Зшьапы атцаа иашыыз шәтеикәатцәа затцәык зқәыршә  
шкәакәа иақәыршәу.

Шәтеикәатцәак, уаха акгъы.

Илызхамыртәаакәа инхаз ақбаад ианхалаз ацъшьара  
дырга затцә иеипшү!

Даеа хамтак ацсы тамзаауаз абри ашәтгъы, атцаа  
ахъымзар?!



Днаргоит Атцеи Иан.

Дхаракны дыкны.

Амѡа – атдыхэтэантѡи лара лымѡа – апѡстазаара уаа-  
ра шкѡакѡара илзалган иназго Лтѡеи илзалидаз – дых-  
галаны.

Ажѡлареикѡара – атынхара, аиуара, аѡѡлара-  
еиѡызара – лышьтагылоуп мрагылара раѡхъаза акѡны  
зышьтахъ аиазырхаз.

– Гѡырт-гѡырт! – Иѡѡажѡоит, иѡѡажѡоит асы.

Уи абжъы акѡзоуп инеиужъны иуахауа.

Шаѡа ибзиаз уи абжъада уаха бжъык мгауазар!

Амала, иацзар уи абжъы даѡа бжъык.

Бжъы затѡык.

Аѡсуашѡа!

Уи лхѡон Лара еснагъ.

Гѡаныла акѡыз.

Аргама акѡыз.

Илхѡон даныгѡырѡоз, лгѡы аналаѡамыз.

Илхѡон дангѡыргѡоз, ачара анлымаз.

Иагълыртѡуон, иагълырччон уи ашѡа.

Дшартѡуоз, дшарччоз еипш иаргъы.

Иѡазам, нас, адунеиаѡ уи еипш ашѡа!

Иагъгѡырѡашѡаны.

Иагъчарашѡаны!

Убас иѡоуп уи анарха, ианатахха, цѡара ауеит Аѡсреи  
Апѡстазаареи рыбжъара ираамтан иѡсуа рзы.

Ианатаххагъы ихѡаахауеит – хытѡшьа змам хѡааны  
иѡалоит – ианраамтам иѡсуа, апсра зыѡѡнамго ауаа  
рзы.

Адгъыл аѡы – асы.

Ажѡѡан аѡы – асы.

Асы... асы...  
Жәымта шкәәкәара!  
Цсра шкәәкәара!  
Аха уаанзагы истахуп сара асы.  
Асытцәкәа  
Сажәабжьхәарагы абрака интцәоит.  
Избанзар, уаха иауам асы.  
Ихкәеит.  
Асы – сразкышкәәкәа.

## ЦСРА ЦШЗА

Q-шьхак рышьхәа еивтцоуп...  
Q-хра цагбак рызқәа еизхоуп...

Ақыта амқа иааньтцит автобус.  
Азеипш мқаду агәы ашшара инанылеит.  
Уажәраанза хашьтахь зеихаз, хашьтахька инхоз  
ашьхақәа уажәы хара-хара, варала хәргәыдыцшылон.  
Усоуп ишыкоу урт ашьхақәа, инсыжыит шухәо, иаа-  
увалоит.  
Сырдыртт шухәо, уаарпылоит.  
Хәаа нтцәара змазам амшынгә ухыцшыларгы, дара  
рхықәцәқәа гъазгъазуа иаазааубалоит.  
Усоуп ишыкоу урт рцан, ртасгы.  
Хә хәхыкоу – даргы ыкоуп.  
Хә хәхыкам – даргы...  
Мап, хәкоуп даргы хәргы.  
Ршыкыбжь дуун хазлатәаз, автобус тыртәаа  
иақәтәаз.

Уажә ачарахьтә иаауа цыушыап, алаф рхәоит, амц рхәоит.

Азә дқычақыеит, азәы азәы ихәашьа кәитцоит.

‘Еазәы – дзыкәшәаз ихәоит.

Дзыкәшәаз, аха иарбан дзыкәшәаз?

Ухшыф ззушьтша, угәы иаатымтәаша акакәну?

Харазак уи акәым.

Ус, рччагак, гәхарштгак.

Атцаул усқәа иахьа арака иртыцым.

Шыкәсык аахыс, ма инеиханы, инеидтәалан зызхара имеицәажәац, зызхара еибызымхәац ауаа, ацәгьа акәыз, абзиа акәыз, еидызгалалак, акы ианеиднагала, аамта рхыргоит лафла.

Иахьатәи аамтазы дыкоума, зыпстазаара зегь акәым, ма абжагь афны изхызгахьоу?

Зегь акака ирҕуп, акака ирызкуп.

Дасу усуртак-хырхартак рымоуп.

Есымша еидтәалоу, зыпстазаара абжеихарак еицызфо, иац аусураҕ иааидытцызгьы абар уажә иахьеибарччо.

Анцәа хрыцхашьа, ишеидтәалаз рхапыцқәа еибаҕеит, арахь, еибырымхәац еитах ак рымоума?!

Жәашықәса иеицтакыз ыцьа ахәсақәа антрыжьгьы, абахта апхьа игыланы даеа х-саатк еицәажәон, рхәеит!

– Арт ахәсақәа шыкоу ухәеит хәа! – икьатеиах птцәоит хәызак, стцыхәан итәоу.

Ахәса ртема иаргәатеиуазар акәхарын дызлатәази иареи!

Хы, ахәса!

Мамзар ахацәа ус икамшәа!

Са сгәанала, иахъя сахынапшаапшуа излазбо ала, ахацәа раҕара зхәатәы нымтцәо, зуҳәан-схәан рацәоу дыҕазам!

Хәатәык анроу, лымха ганла акы анаараха, ес, еиманы хақалақь амшын пшахәа шыҕоу, ихәо, инейтахәо, инейдызбалло-аидызбалло ирыма рҕынархоит.

Сыгәра зымго дыҕазар, хәылбыгехак пшахырсра хәа улавалеи уи апшахәа?

Пхәыскдықәны дубом шамаха (апсшьяцәа ираамчы-дарахаз), аха уи азын агәы ҕыгъуам, итынхадам апшахәа.

«Хәатәы рацәа» ахацәа рыла итәуп.

Абра ишықәу атхгъы даара инаргоит.

Убра иахак иқәыз роуп абра еилатәоу бжеихара-фыкгъы.

Зцәажәара нымтцәо.

Злаф нымтцәо.

– Ирылзыршозеи, иараби?! – шаҕантә срыз-хәыцхьоузеи?

Шаҕантә сагърытцашыцхьоузеи!

Схарахапшуа апенцъыр салцшны сықәпшуан амџа, ха хазныз.

Абар сыззыпшзамыз!

Аулица аган иаваршәны днџеуеит тыцха хыш хәычык.

Лара латцкыс џба иҕоу гарак датцаланы.

Ааи, бхатцкы сцааит!

Ааи, иныбтцран иҕоу аҕара џба ныбтцааит!

Саагәырҕеит.

Саалеигәырҕеит зны харантә игәастаз, нас – еиха-еиха сыззааигәахоз ахазына!

Срылтцит сызлатәаз ауаа.

Исхаштит сахьыказ атыц.

Сазхәыцуамызт снейраны сахьыказ.

Сацхәа днәиуан ахыш хәычы, агара датцаланы.

Изгарада, иззыбгода, схыш хәычы?

Ибызида, адунеи иацлада, схышәт хәычы?

Нагзара ақәзааит Аира!

Нагзара ақәзааит Ацстазаара!

Абри сбырхәарц, абас сбырхәарц азоума абрака  
бзысцылаз, бгара батцаланы?

Абжәацны зны акәымкәа, мап абри амштәкәа,  
абри аминутктәкәа!

Ханцозгы акәымкәа, мап абри хәнаауаз асааттәкәа  
иақәыршәаны!

Бахпызгалазеи, схыш хәычы?

Уи ала ихабхәарц ибтахузеи, схышәт хәычы?

Ә-шьхак рышьхәа еивцоуп?..

Ә-хра цагъак рызқәа еизхоуп?..

Снаргәйдцшылеит сгәы дара иракараны, хара-хара  
хамәа иацныкәоз ашьхақәа.

Зынзак рееимаданы икоушәоуп урт уажәы харантә  
уахьрыхәацшуа ишубо.

Аха цкәа упшытәкәар, иубоит рыгәта аайкәшаны  
азыцшақәа шаагоу.

Убри азыцшақәа, калт хырчагак еипш, ишавоу ма-  
шьына мәак.

Уи амәа ахы ахьытнахызоуп иахьыказ арака испьб-  
галаз:

Зышьхәа еивтаз ашьхақәа руақы.

Зызқәа еизхаз ахрақәа руақы.



Ацсны-дгьыл, абыржә иахьынзакоу акәым, ажәытәза зегьы иашьтаркыз адгьыл зегь ампытцакны иҕазаргьы, зегьакакәын, ахи атдыхеи ркынтә еизар акәын абра.

Иабац телеграммак ала, амилацкәа шьоуuky рҕеицш, адашшылар ахаангьы иҕамызт.

Иагынамысымхозар акәхап цхьаҕагьы.

– Анцәа ицъшьоуп, хадгьыл уамак иахьдуум, мамзар, есымша аашар, цсрак амҕа хшықәу, ханцәытцацсуан!

Игәынқлоит шьоукгьы, амҕа хареи инымтцәо ацсра мҕақәеи идыркарахьоу.

Еилыскаауеит урт ргәамтцра.

Аха исахаргьы стахым хадгьыл азы ирхәо.

Уи иақәнаго, иатахьтцәкьоу хнавагыланы, бжеиҳан аерацшра мацаразы хәа хныкәозар, иахароузеи иара?

...Амра качча иҕан.

Аха аҕаршьтрақәеи атаҕраҕарақәеи асаркьеицш ихызҕаз, аха ауааршьапышьта иадыргаз, атцаацҕыхақәа ргәышцқәа хаххала ишьтан.

Урт амра ашәахәа рылахәмаруан, зынзак шәлакта еицаркаанза хәычык шәгәы аасыркәандап ахәошәа.

Аха атцаацҕыхақәа ирдыруазма абырскак ргәы зыркәандаз еиха ишшәартаз, ахәынтцәеи иареи еилазкәакәаз ашьапышьтақәа рааста?

Уеизгьы, иалнацшааргьы акгьы амам иахьатәиала.

Амра ҕаскьацыцхьаза еикәазытуан даргьы.

– Цсата цшза, цсра цшза! – иаагеит тахмадак ибжьи.

– Иумбои, закә мшы хазыноу иҕалаз, иаци иахьеи, еимаҕны сык аурашәа, ачкәаҳара ишаҕыз!..

Цсата цшза, цсра цшза!

Рацәа ицсра цшзахап, хәарада, шәышықәса унартысхьаны, еихык-еитцык инхо хә-таацәарак уран-

ны, урхыбафны, ахкәажә леипш, рнапы укәыргыланы, укә-утцас зеггы абас инагзаны амфа икәыртцо уакәны указар!

Ари афн җыц, ицеицеиуа, арашь шкәакәеипш, интыпраашашәа, ашта итагылоу, иагәалашәом, ии-ашаны, ари апцхәыс, ишыапы мышха ари агәара дантанагалаз анкязны.

Уи, тәамбашакә зкышә инага итадыргылаз, уаха зылшо ицсра убеит хәа, илфакрхараха игылоу ацацха акәымзар.

Жәынгы-еангы аххха ицәажәо лбаа ирывсны ицо азиас акәымзар.

Сара избоит уи ацацха ариабжьарак еиха ишхына-аз.

Ари азиасгы ишагхаз цәыкәбарк.

Издыруада, абри еипшкәа, иахха агәарата зтагылоу ирыхкәаны акәзар иахха измачхаз апсуа цацхакәа?

Еиха изтабаз паса ихышхытцәаны, меигзарахда ииас ицоз азиаскәа?..

Сара зныкада дсымбацыт ари апцхәыс.

Ускангы апсра ыкан абра.

Ускангы кәапеишәа итәын ари ашта.

Аха ускан игыламыт ари ахан, арашь шкәакәеипш, ашта итпраарц уажә иаҗу.

Ускан ихынаамыт ани ацацха, уажә иааганы зпышә ари тадыргылаз.

Уажәеипшгы алахь еикәымыт ускан.

Избанзар, иадыруазар акәхарын иара, азшыакак қахазаргы, ишынхаз даҗа шыакак.

Иахха иамамыт азшыакакгы, афшыакакгы.



Иахъанза, уаха зылшо ицсра убеит хәа, игылан.

Хыхъ ишысхәаз еипш, ацсра ыкан ускангы ари агәаратаҕы.

Иахъы еишәа еинтаны, ладахъы деипшьхәаа дықәын алыгажә.

Дцаимбар шкәакәаха.

Ипәтә шла дарцшзо.

Уигъы шәкы дыртысхъан, аха дабанзачкәыназ иахъатәи лааста!

Жәытә пхәыск ишлатәаз ашәа, деикәәа-еикәпсы дгылан лара ускан абри лхатә ишьапаны.

Зшәагаа рацәак икамыз, адунеи азна гәырфала итәыз, аха изакаразаалак акала изынзмырпшырц иаҕыз.

Саакәымтцакәа слыхәапшуа саналага, избе-ит сара зны-зынла арыцхацәа лхыхәхәа апсы иахъ дшынапшуаз.

Лхы даназымиааиуаз аминуткәа лымазар акәхарын.

Тәымыртанык днаганы даанижъызшәа лхы бо, гәыбған ито дихәапшуан ускан уи.

«Икоутцаз иашам, сахъынужъыз иашам, уа уакәын ари аоны хыс иахагылаз, сара хыс исхагылаз, ххы ххыхны иумгандаз!» – ахәон уи ллакта.

– Сгәы иалсит, сыцсра ббандаз!

Абра иааиуаз рыбжеихарафык лыдгылон лара.

Згәы иалырстәкәаны лагырзыла изхәозгъы дубарын.

Аха дубарын ус, ихәатәуп хәа, зхы аалыдызкылозгъы.

– Анцәа шәумшьын, нан! Шәхахәыцгъы Анцәа икау-мыршәын! Шәхахәыс сыкоуп, нан!

Адаш еикәатдәәкәа зылпыкка иказ лнапы канзала  
рызкәа лшышыуан.

Сара агәра ганы сыкан, иара ицымхәрас абра  
бықәзароуп рхәаргы, жәахәарада ишыналыгзоз.

Аха, икаларын, имур уи иара.

Ианамузах, ҳыыңагы ҳазқәатың еизакызааит хәа,  
иәааиттых днықәиарын.

Итцегь данғаз акәзар, изыгәағырымызт ус, иагына-  
мысхарымызт.

Ға мфакгы ихы иакәнаиргомызт уи нас!

Ипстазаара зеггы абри ианлыцифа.

Игәы дшаласаз абас илеидашла ианца.

Изхымгаша агәырға ла лыгәшәымшәала ианихига.

Убри азы акәхап уи ахаблағы зны-зынла дзыкыж-  
кыжлоз гәыла пхәыск, зхатца ила згәы намзауаз:

– Иахьатәи сашьтам, мышкызны абри дад иеипш  
ушысыкало здыруазар! Аха уаха умцсит!

– Хаи, афырпхәыс, быхгы бныхәеит, саргы сыб-  
ныхәеит! Нас, абант реипш ҳаидажәло акынза ҳнеиуеит  
акәу?!

Дхәытчаччо алаф лылихуан уи, гәыбған зыртозгы.

– Ех, нан леипш бкалаанза!– даакәындкәындуан  
атыхәтәаны.

Изнанымзгы издадымзгы зеггы рзыхәан инанын,  
идадын урт.

Убри иеипш иказ ауафы дицәнымхараны лара  
дицәынзырхаз – лыцсы иеигышыаны акәмызт.

Илдыруазтгы анра-ахшара агәама лзыркыз  
лцеихабы ипсыбаф ахыкоу хәа, дназдыпшыло  
хатгәынк цыара ишгылоу.

Ипсы ахыхытцыз, иахьынхаз хәа дгьыл ғатцак  
шыкоу.

Цсы лыхъызма уи ускан!

Аибашъра аналагамтазы дахъынбжъахэашаз –  
назазагы дынбжъахэашеит уи.

Агэкэа рыбжъара ибжъашэаны изыз агэразеипш...

Илызхымгар каларын ллыгажэ игэырѳа, абжъаапны  
акэзар.

Аха абри лпа итэы данамга, зтэы дагоз дарбанхыз!..

Уи акэым, лыцсыбаѳ гартак аман иказар адунеи аѳы  
уаха, спа илымкаа зкэатыц сышэымтан хэа ауасиат  
нлыжърын.

Зны затцэык, убри аены затцэык, дызбеит сара уи  
атакэажэ.

Уахагы лыцсы таны дсымбеит.

Акэыршэ шкэакэа лоуразоуроу илыкэыршэын.

Шака истахыз избар уи лхы-лѳы!

Иахэоз еилыскаар.

Ацсы ианакэызалак иѳыкэу атдыхэтэантэи  
игэтыхакэа, ихъаакэа роуп, рхэоит.

Аха урт ахъаакэеи агэтыхакэеи зэыр интырхэцааны  
итцахъоума?

Шака нижъуазеи Ауаѳы адунеи ахь!

Шакагы иманы дцозеи!

Амала, уахъала (иѳоу аха!..) зэырѳы иеидара мариа-  
хахъазар, леидара мариоуп усгы ари апхэыс.

Ишырхэо еипш, «дкэацтэкъо» цъанат дцеит!

Ари ас шакэу рхэоит еихык-еитцык еиѳаку  
ахэыштаарақэа.

Уи лгэы-лыцсы зеипш хэыштаараны измаз,  
изхылтцыз.

Ари ас шакэу ахэоит еитанеитасуа илхагъежъуа,  
дызтэоу лпацэа цшьѳык рхымѳацгашъа.

Ран лныкѣгашъа.

Лразкы злабзиаз даеакгы ыкоуп ара:

Хэыѳ-пацѣа айбашъра амца ашыра илзалан  
цшышыкѣса.

Азѣы затѣык ида, егырт зегы еибгала ихынхѣит,  
уиакара ихыдамыз гракѣак, хѣракѣак рыманы.

Дышцанхарыз, шѣазхѣыци, ауаѳы, айбашъра хѣѳык  
амца иалазтѣаз, ишыхѣѳыкызгы илазцѣалаз ицаз,  
азѣы затѣык уаха даалкѣашъымхазакѣа?!

Ус икоу азѣ иоума иахъа?

Ѵыцъа роума?..

Дзугѣаламшѣари аурыс тѣкѣажѣ рыцъа, жѣыѳпацѣа  
айбашъра иззалаз, азѣызатѣыкгы, дкѣалан акѣзаргы,  
дыззыхнымхѣыз?..

Шакаѳы ртѣы ухѣарыда?

Шакаѳы угѣалашѣарыда?!

Разк лыман, аиашазы.

Уи лдыруан ларгы.

Илдыруазар акѣхарын, ахаан лѣацѣа ааидыргыла-  
ны, рацъа днагыланы бзартанык дзымнеиуаз.

Лразкы дацгѣыргъауа, уи ацгѣыргъарала ауаа, зыб-  
ла алагырз иахѣхъаз, рыба ѳыц илхѣыр лѣахымзар  
акѣхарын...

Рханытѣ ршыапанынза ашѣы рхыыссы игылан  
лыпѣацѣа, лѣацацѣа, лыхшара рыхшара.

– Нануаа, шыта уаха нану хѣа засхѣода-а!..

Мыткѣмак схѣоит хѣа даѳын, аха ѳыц аѣтра иалагаз  
арбагъчышь еипшоуп уи лыбжы хырвырза ишыкоу.

Илтѣагѣышьѣоит...

Атѣара далагагѣышьѣеит ацѣстазаара арыцъаракѣа  
рныкѣгашъа!

– Ихәала, нан, шәыззымаазазоз шәанду хазына  
лами!

Ахәычы лызқәа лышышыыхуан цхәыск.

Лқышә еимархәа-еимархәо, лағырзык аалгар  
лтахуп.

Аха ма ибахъан, ма иаауамызт уи.

Даараза гәакъак иакәымзар, имаазаргъы ауан, аха  
абни мчыла изаалгоз – убри аилкаара удафын...

«Цсра цшза» шлакәыз фашьомызт уажәи-уажәи рму-  
зыкабжы гәытшыаагаха ирышътаргыланы, жәафыла,  
фажәафыла, инеиханы (ауа иуах, ақәла иқәлах!..), зхы  
кыдкьо, зычешъуа апхъа игылаз азәы, фыцъа антаргалоз  
уанахәапшуаз.

Сыла рывызгоит ант ақъаад шәтқәа зтаркыакъаны  
иаарго айрызқәа.

Иахъагъы уатцәгъы схахы исзаагом, исзеилкаауам,  
ашәт, нас иқъаад лых, ишәтытцәкъа, – ишәтуп, апсы  
ихәуп, ирцшзагоуп, уи азпыртцәахъеит.

Аха абарт айрызқәа ирытцаркуазеи?

Исабапуп, нарцәхәык алеижәлап хәа?

Икоума нарцәхәы, ма нарцәы хәа дунеик?

Ма иаххәап, иказаргъы, иабаихәагәышьо ари айрыз?

Иабеицшаагәышьо?!

Уатцәы аашар, даеа қъаадк шәтқәак нтаргыланы  
даеа цсрак ахь ирыманы индәықәлоит, цсататәк еицш,  
ахы ианкны.

Анцәа ицъышьоуп, шахак ахаршәны ирныкәо ашта  
иахътарымгалаз!

Нарцәы хәа ус цъара ак ыканы иказаргъы, ани  
сара сеирыз ауп, егыи – мап хәа, апсцәахәа рыцхәқәа  
анибартцәара иаламгашеи!..

Акааметгы абри акэымхой, аарцэтэи реимакқәа  
мачызшәа!

Са исхарам сажәабжьхәара хәычык иласцәахазар.

Амцхә, иатахым, иацым, иатцасым икоутцо уаналага-  
лак – уахагы иамуазар акәхап.

...Сгәы шдарцшааи ашәацхәара музыка!

Сахьнанамга иудырузеи!

Шақантә сгәы тнашьаахьозеи!

Шақантә сымала сеысзымшьуа агәырфәа мыжда  
снатахьозеи ари абжьы!

Сыбла иаахгылеит рацхьаза иахьсаҳаз атыц.

Ускан ҳлафсан иказ ҳчаиртаф ачаибгы җыхуа ҳхын  
сахәшьеи сареи.

Җхәыцқәан.

Ус, иаалырқьаны ҳтыхәахьтәи, Гәатасаа зланхоз ала,  
икәхәхәа аҗаанахеит амузыкабжьы.

Убасқак игәытшьааганы, игәырцшааганы...

Сахәшьеи сареи ҳнеиҗапшын, илеимахтәеит.

Атәуара ҳалагеит.

Убас иахгәацхеит, убасгы ҳгәы арцшааит...

Җаб гәақ, ауаа шыцсуаз ашәа дыцсыр, абри иаргы  
изадмырхәоз хәа...

Амузыка акәым, ех, издырхуаны сықазар, дгьылҗацә  
хәычзак аҗы акәзаргы, нышәнапык цъара ишимоу  
ақара!

Ахәыцы хшыф уабандатлари нас иахьа...

Схәыцра саалырқьеит исывагылаз.

– Бара, абри илбаз ақара бзиа баны ацсра цсроума?

– Бза мыцхә дыббахьоума, ибыхьи?

– Бахәшьягы дыцсит, дыртәуеит, абригы...

Дцәажәон еита уи ацхәыс.

Сылагырз ҫеин, исыхәлачуа иалагеит.

Сгәы дтатәазма абри?

Сахәшья, сахәшья рыцха!

Быцсра шцасызҫыцхои ес цсрацыцхьаза?

Бгәырҫа, бгәынгара шцасызцәыртцуеи есымшааира,  
иҫыцххараза!

Зегы ирдыруама, мамзаргы зәыр идыруама са  
смыдара, бара шаҕа аамта кьаҫла баҫнахыз ари аду-  
неи?

Иҕоузеи 29 шықәса?

Абри ацсра цшза лыцстазаара ду хынтә инеиханы  
ишаны хәтак.

Лхылтц ихылтц, уи ихылтц бакәзар ауеит.

Зәыр идыруама шаҕа ирацәаз, шаҕа ирхагагаз уи  
бхьяа мыжда – цсцәаҕа мыжда?

Бара быхыкын ацсцәаҕа лахышшәышә сара  
исцәигоз.

– Шәсыхәа, абаа, шәуаами, абаа, сахьцсуа шәымбои!

Ахаан сгәы иттәарааны иҕоума быбжы!

Нас, бнацәкыс хәычы ихшәо бнапхыц ҳарбо  
ҫаабтыхуан:

– Шәызегы абриаҕара-абриаҕара гәабзиара  
хәычык-хәычык сышәтар, сыбзиамхои, шәаргы  
уиаҕара иабашәыгхоз!

Быччошәа, блафуашәа буан, аха шаҕа хьяа мыжда  
сгәатцәы иартцысуаз уи «блаф!»

– Сан цшышықәса днанагеит ари «хьзымхәа» мыж-  
да (ус башьталт бара нас, ахьз еснагь изыбхәозеи хәа  
баныск). Саргы, анцәа ихәар, хцәҕа шықәса снаагап!

Ускан жәамш рышьтахъ бахәшьа илықәшәараны  
дыкан!

Шака быргазаны бамаз зны-зынла!

Шака бжъажьо багоз!

Оымыз дузза уаха хмыцәа, иахъа хмыцәа, хөыцъа  
быцстазараз ҳақәпон (сыда напык бакуазма усгы!)...

Хшеикәтцәашоз, атыхәтәан иаатбырккышәит быцс  
хәычы.

Быцсы цшза.

Быцсы хаа.

Быцсы ҳалал.

Са сыцсы ааста жәантә еитцаз.

Аха уи ааста жәантә ицшзас.

Жәантә иссирыз.

Иабабтахыз уигъы бара?

Ибхазар иауаз са сыцсы еипш икоу цсык?

Ба беипш икоу ауаа зхызгаз, ирылхәдоу.

Ба бкынзагъы изхызгар зылшо.

Издыруеит: ба бансхызга, ба санбцәынха, кырза-  
кырза сцоит!

Дбымдыруеи ани ханду – хан қәашьда лан?

Зцәеи зыбаџи еикәыршаны, зоура-зытбаара  
еитцаланы, агәырџа иарџаны, ацъабаа нымтцәа иафаны  
иахъагъы адәы иқәу?

Уи лнапқәа кәаркәаруа иалагахъеит.

Лхы тцыстцысуа иалагахъеит.

Дкәындшәындуашәоуп лқъышә еихацсқәа еснагъ  
ишыкоу – итцыстцысуеит азы.

Лзамџақәа зынза итәшәашәан, лыцламхәа кьџза  
илхаанхан, лхыцхныга хәычы кәынтрышәза илхагыло-  
уп.



Избан абри сара изызбарыз уи бнышэынтра дахагы-  
ланы, абыржэы-ушытан дааикэжэоит ухэо дантэуыуо!

Сара изсахарыз агэырфа алагырз зыхэлачуа уи  
лмыткэмабжы?

Адунеи афы уаха иашарак ыказамкэоу, нас?..

– Унан, сан рыцха, уа, сара хэаша!

«Сыпсцэа» саарылнагеит уажэы иаагаз атэуабжы.

Аа, лпеихаб иоуп, ани итахаз аихабы  
иаамышытахьтэи.

Аеырэырхэа илеимастэеит, сгэы уаанза итчауаз,  
сызхэаеуаз сылагырз.

Анцэа уиныхэааит, дааиаанза умнеиааит уан рыцха!

Апсгаха сүтеит, цэгьапсышыала сөыкажо сышгылаз!

Анцэа уиныхэааит, лакара ақэрагы нутцааит!

Лфынқэра схэар, иапсышэа мацарахап.

Атэца скызар, еита иамоу рацэоуп.

Ускан аныхэарақэа шака еихадыргыло акэзар, акру-  
ра-акрыфарагы зутахузеи?

Укьатазан адэы укэымзаауеи!

Иан жэымта шкэакэа лапхэа днышьамхнышлан,  
дитэуон уи.

Деитцакызыкызуа, игэы даакыдсыло.

Ацбар еилагылаз зегы ааилакызыкызит.

Убаскак ргэы ирцшааит!

Убаскак ргэы атцарақэа кылипшааит!

Адунеи афы, шыоукы-шыоукы ахацэа убас итэуоит,  
апсы мыжда, мчы имам акэымзар, дзымгылахри!

Сара уаха акы сахэом, сымпсыр анаму, исыгымхаа-  
ит сашэа затэ илагырз.

Саб ихэыштаара амцахэ затэ итэуара!

Саншыцәа хәйдраазкәа ртәуара!  
Уи закәу сара издыруеит.  
Издырхьеит хан данцсыз амш еиқәатцәаан.  
Иахьагы сгәы иқәыфәуеит уа убжы.  
Игәкылжәаган – уан дыцсит азы.  
Игәазырхаган – сан рыцха зхәоз атҕеи дахьылтынхаз  
ала.

Иаххәап, рыцха, абри аңсы Акәа лычкәын  
иквартираҕы дыкәазар, абрака ишеиҕекаахаз еипш  
еиҕекаахарызу?

Абра икарто абжа-еитабжагы рзыкаттарызу?

Ара умышәхәар, умтәууар, ламысдароуп, гәатцәа-  
дароуп.

Ақалақь ағы ухәхәар, (изакара гәырфәу узырхәхәаз  
гәхьаас имкзакәа) аулица агәта иангыланы ихәааз  
амшә еипшоуп ушырбо.

Иабатаху, аиашазы, ахәхәарагы, акаарагы инамы-  
цхәны?

Аха шәышықәсала иааиуа уара унеины захәа-  
бжыиндоушәа излааихутцәарызеи?

Шәышықәсала итымхааз акыркқәагы – иахьа из-  
латхаарызеи?!

Ихәхәоит...

Иқызқызуеит...

Ргәы иранахәоит ус.

Амала, абри атакәажә ицсыз лакә-сакәны сыказар,  
шәзустзаалак азәы лағырзык сызкашәмыршәын,  
хахәыцкгы сызкашәмыршәын хәа уасиатс икастон.

Абыркатәи мшгы сагықәашәымтқан хәа расхәон  
срыдкәыланы.

– Схəахьа инавагыло азəыр шəыкəзар, шəын-  
сышьтаргалааит! – схəарын.

Ма убри иацəшəаны исхəо нармыгзар иабацарыз?!

– Нана, снана рыцхə! – ашəы лхьыхəхəа, акəшацəа  
ргəараан ахы кны лəаалхеит цхəыс еикəа гəык.

Уи, рыцхə, ани аибашьрəф итахəз ицхəыс лакəын.

Даеацəара фнра хəа дышцəхьоугьы, ари  
агəаратафгьы лыкə-лтцəс налгзоит.

Иаарылшазозеи хəса мыжда!

Иахьа аа-мшуп ирыцкəаны ацсы дыкфееижьтеи.

Иахьа аа-мшуп шыжьы инаркны уаха илеихашəа  
ихəлаанза фəаихак рымамкəа ихəхəоижьтеи.

Итцəыуоижьтеи.

Рыекыдыркьоижьтеи!

Азəдантцəуо иаалцеипшны, ажəйтəан еипш, еикəтца-  
еихаргыла жəлар ргəы итымтцəо иааилазырзырфыша  
мыткəма гəытшьаагак азəы илхəап хəа укəу!

Егьыртгьы уи иаалцеипшып хəа укəу!

Уаха цсеивгарак хəа рхы инамтəзо, зегьы  
еицыхəхəоит, еибаркəауеит.

Мамзар икəмлои инацшуа, азə дтцəуон, егьи  
дзымтцəуозеи хəа, неимтцəктəык-ааимтцəктəык роур?

Ацсы имыхəо, абзагьы дызмырцшзо!

О-ох, арт гьамада атцəуаракəа!

Аерацшра мацараз ахымфəацгаракəа!

Хəарада, икəоуп иахьагьы рылацшра, рзызырфəра ма-  
царазы уызтəаша ахəса:

Ацсра мацаразы уызтəаша ахəса:

Ацсра жəйтə гəыла, жəйтə тцəсла, иахмыркьакəа,  
имырбыжкыкəа, алацшхырцаразы, аерацшра мацара-  
зы акəымкəа иныкəызго.

Ауафы ицсы антоу изуузоуп хәа, данцслак на-  
хыс абзацәа иаххәо-иаауа еиҗах хара иҗахәаша, хара  
хтызгашоуп.

Еиҗах араҗа ицәыртхуеит, ақә-атцас хәа хыызшыарас  
ишнеиуа ишьтызхыз, аеогоизмра аҗәырчахак.

Абар лара хдиректор ипхәысгы, ари аҗакәажә цсәҗа  
шкәакәа лҗаҗа еиҗабы (иҗахыоу даламҗакәа).

Ганкахьала, даара слыҗашыыцуеит уи сара.

Мчыбжыкоуп угыы дангәаҗыз аҗс рыҗҗа.

Лора (лыхызоуп, амала, исхаштыз, уигыы хара  
хҗны аус луеит) уахыкгы ачымазаф лыдтәалатәыс  
илықәымшәеит.

Зымхатцәкгы илымҗаны илымжәит.

Иагылымжәыцт хәышықәса раахыс, уи цҗаны из-  
дыруеит, избанзар, аҗакәажә лымчқәа еизхомызт, дара  
рахытә даартә.

Егыигыы аламала даауамызт арахы.

Дааргы, саатк-фсаатк дсасуан ауп.

Шьюкы ишрықәу ухәеит хәа!

Ани анкыаза лабхәа данцсызгыы убасоуп, уажәгыы  
убас.

Дыҗсит хәа ашәацхәаф длыртан, дааит, уаҗа ак-  
гы...

Оыҗа-оыҗала, хыы-хыыла ауаа хрылҗуан.

Хмашыына угыы иханы игылан.

Минутқәак рышьтахы хәибарфыҗуа автобус  
хҗеибахәон.

Даҗа хамҗак ашьтахы иаанхажыуан уи атыҗ.

Еихаҗаҗаз еихатә гәашәк зҗаз шҗак дынҗалеит уи  
схыш хәыҗы.

Схыш хэычы, схышәт хэычы!  
 Лара леиха җба иҗаз агара датчаланы.  
 Итүазеи хавсижьтеи уи ашта-агәара.  
 Хавсижьтеи уи аоны, шыакак еиқәқаца изтагылаз.  
 Зыхәштаара мца җыц еибакыз.  
 ...Итчып шықәсык, җышықәса, инеиханы...  
 Иагъараан сықәнагалап сара абри аганахь.  
 Абзиараз.  
 Ацәгъараз.  
 Иагъараан сылапш абри ашта иазхап.  
 Иагъараан дықәзбаап уи Атцеи, иахьа ари амшазы  
 иины адәы инықәлаз.  
 Згара рыманы амҗаду ианылаз.  
 Иагъараан издырп ацәгъеи абзиеи рышьхәа  
 шеивтҗоу.  
 Иагъараан сыбла ихгылап җ-хра цагъак зызқәа еиз-  
 хоу.  
 Хымҗада, уи җсра җшза лыҗсра җшзара зегъы  
 иахархаз акоуп иахьатәи асахьа:  
 Ахәычы.  
 Уидызтҗазагара.  
 Иззыргоз Атцеи.

## **ТҖХЫБЖЬОНТӘИ АШӘАХӘАҖЫ**

ТҖхагәы инахысхьан.  
 Цәамтҗаак усгъы иҗастахьан сара, убжыы санарҗыха.  
 Саақәтәеит.  
 Сапхьа адашьмагъы абықхәа ак нықәхәит.  
 Уи, цәымҗада измыцәо ахәыҗ иеипш, зыда  
 сызмыцәо сышәкә акәын.

Усгыы ухаа иагыарааны сышьтазаргы, шәкәык шы-  
ску сафымцәар, ухаа лацәааихышь сзыкатцазом.

Убас змыцәарак сысны сыкоуп саазкәылаз.

Уцтазаара           наскьяцыпхьаза,           ушыкәскәа  
еикәылацыпхьаза узмырцәо, угәы итыхо рацәахозар  
акәхап.

Еихарак еикәшәшәа-еикәзач, зегь рыла Анцәа  
ииныхәаз шыоук реипш икоу ануакәымха.

...Сарцәеит, ажәакала, ухаагы уи ашәкәы.

Сагыарцәарын уи шарпазынза, аха...

Акихәа ашәа хәо, атц зхапшәмахаз аквартал зегь  
ухагаланы, уауан ура убжяланы.

Азныказы саагәамтцит: дызустада ухаа атцхыбжьон  
Анцәа имырцәаз, ихәаа-заауа ихалахаз?

Аха иаха-иаха убжы ааскьяцыпхьаза (ааскьярагы  
даара иуцәуадафны), сгәамтира еикәтәон.

Ачча сфькәххы атц салапшуан.

Убаскак ирччаган, игәалакара шытыхган ура уашәа!

– Уашәа – адунеи афы шәа хкыс иааудыруаз зегьы  
шәи-қашы реипш еилазызәаз.

Ашәак алагамта даеа ашәак антцәамта иапшыын.

Даеакы агәта егы иахыкәыргылан.

Зтыхәа ианкны икәдыргьежяауа ацгәы еипш,  
икәуржьежяауан уашәа – ура мацара авторс узмаз.

Асаат снахәапшит, апенцъыр ахьтә алашара иааиуаз  
салпшны.

Хца рахь аус аует.

Ицәгьам, арпыс!

Ицәгьамкәа аамта ухугоит!

Уинтерес шпашьтысхи, умхәои!

Уарбан абри уара?

Убжьала усыздыруам.

Издырраны икоугы уакэхару?

Ашэларшә снахан, ашә аатцрааны ашышьыхәа  
сындәылтцын (уашәа иазмырфыхазгы таацәак сима-  
ми!), хсоф снықәгылеит.

Атротуаргы акәым, аулица агангы уавагылан  
акәым, мап, амџа агәы ашеишеира иарханы уаауан  
уара.

«Уаауан» схәар ауазар!

Амшынфыхәхтә умџа ааган.

Издырит, аресторан фыц «Амза» аҕны ахы ытцнахит  
«умаршрут».

Иахынзацо дыршы сзатом, азхәыцхагы сымам.

Амза ахататцәкы улбаазшәоуп акькы ушәахәо уша-  
ауа!

Унапқәа бғыаа-бғыаауа аулица иануп.

Узжәахырк ахац аарла иарку уплашыц азганк, асаа-  
ра ишьтахәазо, ала атцыхәеипш иушьтоуп.

Ушьапқәа?

Анцәагы ауаагы, урт уара ишутәымыз!

Мамзар астцәкы уафы ибахьоума?

Аахьхы ушыкоу – нахьхы ургоит.

Лахьхы ушыкоу – фахьхы ургоит.

Зны удыркәашоит.

Зны удыркәаруеит.

Зных, зынзак убас иааутцантцәоит, еикәашәазшәа,  
ацслыш махә еипш итары-маруа, абар-абар ак угзам  
пышәха ушьтарыкшарц!

Аха уи ацсыкоуп, нас уаадыриашахуеит...

Уазтада абриакара иказ афы мшын?

Мамзарггы ушпоурыжы?

Мамзарггы уара уеипш адунеи «ртэны» иҕазма иу-  
цыз зеггы?

Харантэ абла жжаза иаацэыртцит Анцэа ицэымгү  
машынак.

Есааира иааигэоит.

Алашара еиха иартбаауеит.

Ахызатцэ еипш иаауеит.

Сгэы атхаратҳара инеисит.

Унахылымсеит, ари аазгоггы уа уеипш  
шыапеилацсак иакэзар?

Утеирхоит, имѡа узацырымтцыр!

Сыхэхэаны сзымышэхэеит.

Сыгехырбганггы – сзумыхэеит акгы.

Сшыапы ықэыргэгэа икны асоф адаан  
сыенадсырпсылеит.

Убгэаауа анахь уцо, угьаланы арахь уаауа,  
уацырахеит уи ауаѡ имашына.

Иркыжит, иркыжхататцэкеит, аха уаха умцсит!

Улымҳа ухытны ицахьан.

Ихыхэхэала мшынк ихын.

Избан уаха уаацырымтцзо аларта узтахаз?

Уаха зынза угэатцэа акы еилнамкаазону?

Ус дқалома, нас, ауаѡ абас аан?

Аа, иаасгэалашэеит.

Сарггы убас еипш ак схызгахьеит.

Иашыа затцэык иоуп исымоу сара саб игэаратахьала.

Ахьхьа-цъцъахэа еилаз атаацэа ду, атаацэа гэыргьахэ  
ззырхэоз акынтэи иахьа иаразэк иоуп инханы исымоу.

Ус қамлалои ацстазаараҕы, алу злагара иахьаабаца-  
ла имгьежыкэа, иаахэны даеакала игьежыуа ианалаго.



Акѡашара зхаштхъаз, гѡыкала аччашъа зхаштхъаз,  
ашѡахѡашъа зхаштхъаз (ѡы-шыкѡса рыцкъаны итѡуан  
иареи сареи хѡхѡшьейтѡбы хазына аѡсра мыжда  
дахѡѡагеижътей!), сыкѡны сыкѡан сашъа пхѡыс да-  
нааиго, ачараан сшыкѡашоз, ашѡа шысхѡоз, аѡы  
сыгешасыршьуаз хѡа.

Абарт рыхѡа рѡынтѡ акызатѡѡыкоуп инасыгзаз –  
атѡыхѡтѡантѡи.

Егъырт рахъ:

Иамуит – исзеихымгеит сшьапы, исыкѡашѡеит.

Иамуит – исзеихымхит сѡы, сылагырыз сахѡаеит.

Акызатѡѡык – изжѡит аѡы!

Ахаан х-тѡыѡак еикѡкны ишысымжѡыѡыз здыруаз,  
сашъа дгъатѡыгъатѡеит.

Исылымшарашѡа иѡхъазеит уи!

Аха сара иссырхѡауа сыкѡазма!

Уара иудыруеит сыкѡны сшыкѡу, схѡеит!

Саѡоумтѡан, амала, ѡба сзынагзом, схѡеит!

Ихыжѡжѡа-хыжѡжѡа сѡѡажѡон.

Сгѡыѡшаара сыѡѡхыжжыр хѡа сшѡон.

Издыруада иара абри ахѡатѡи амч снатар, егъырт  
аѡба насыгзартѡ?

...Изжѡуан.

Сыччон.

Амѡхѡгъы сыччон.

Сыччарѡ саѡын ахаан сшымыгъѡаѡ.

Сгѡыргъарѡ саѡын, ахаан сшымгѡыргъѡаѡ...

Аныхѡаѡѡѡа аки-аки еишьѡастѡон.

Иржѡуаз ак бжъасыжъуамызт.

Аа-тѡыѡак зыжѡхъан.

Иахъеипш исгәалашәоит: амыцхә сыччон!  
 Аха исзеихымхит уаха сәы.  
 Исзеихымгеит устгы сшыапы.  
 Амала, ех, исымазтгы убаскан қәатқак.  
 Уаф дызтқамыз, сыда цшәыма дызмамыз қәатқак.  
 Убрақа инаганы исызгылазтгы сахәшыа мыжда  
 лқъашана!  
 Иагъа, иагъа стәуарын.  
 Иагъы мыткәма схәарын...  
 Са сакәызма еиха изатәаз, нас, абри агәырғъара?  
 Таацәа дула зегъы иахъеи уахеи хаззыцшыз,  
 хзеипхызуаз хчара затә – сашъа ичара – алахәра,  
 аныкәгара?  
 Убыскак схы ахызбаауазар акәхарын...  
 Убаскак схы сымхарацәазар акәхарын...  
 Сыччон.  
 Изжәуан афы.  
 Атәцеи атәцеи еишьтаргыланы.  
 Ахаан исзымхәацыз аныхәаҗақәа еихаргыланы.  
 Убри аены ақара сара ауаа рыгәта снагыланы, қбаад  
 чышәрак шыздыруаз азәгы исмырбацызт.  
 Атдыхәтәан (сзаахәхәала сзаалахъан уи уара узху  
 еипшу мшынк!), иааныскылеит цшьатәцәк.  
 Сашъа дысныхәеит.  
 Ипхәыс хәычы дысныхәеит.  
 Сашъа дызлагылаз ауаа сныхәеит.  
 Апшьбатәи хсыркәшеит сахәшыа рыцқа лыцсы  
 таны дықазар, илкышаз атәца ала.  
 Лцымхәрас еитә дысныхәеит сашъа.  
 Еитә дысныхәеит стәца. Сашъа дызлагылаз.  
 Лцымхәрас...

Ла лхата лакэзар, шака еиҕылкаарыз, илхэарыз!..  
 Шака рыла имѡапылгарыз ари ачара!  
 Сара издыруеит, уи схатыцан дыказар,  
 дагышыкэашоз.  
 Ашэагы шылхэоз.  
 Сакара ѡба-хца ирцшзаны аныхэаҕа шылхэоз.  
 Сакара ѡба-хцагы аѡы шылжэуаз.  
 Ишылжэуаз, аха дшамшыуаз.  
 Мап, уи зынза даеакала иҕаз уаѡын.  
 Адунеиажэ, адунеи!  
 Са сакэмызт ура иахьанза иноугашаз!  
 Нак-наҕгы иноугашаз!  
 Лара лакэын.  
 Лара сеиха дацсан.  
 Сеиха дупсан.  
 Иуцэызыз абанзарацэоу иахьа уи дахьыҕам!  
 ...Сеыҕажаны, хатцатцас исхэеит ацхьатэи  
 аныхэаҕаҕа.  
 Аха ани лцымхэрас исхэоз аныхэаҕаан исзымхэеит  
 исхэарц истахыз абжагы.  
 Сэы акит.  
 Сылагырз сахэаеит.  
 – Бышнеиц, бышнеиц, сахэшьа! Еилабымган  
 бфырцхэысра!  
 Ғааитуан сашьа, сыбжы сыхэлашэацыцхьаза.  
 – Мамоу, умшэан! Ах иеипш сыҕоуп!  
 Ақәа цыкәбарқәа зхьыхәхәы ицо аценцьыр  
 саркьеипш сыблагә ихызәзон алагырз цақәа.  
 Схатцахеит, ииашан!  
 Анапеинҕарақәа игаз знык акара дыдрабжык  
 еипш сгәы иқәыѡуан, нас?..

Насоуп акаамет!  
 Еес, сынтахэаша тымитышак ахь сагеит.  
 Зпынтца стагылаз ашыкьбжыы хара злагарабжык  
 еипш исахауан.  
 Ифынтуан зеггы...  
 Амала, акгыы рылымшагэышьеит урт  
 апшьатэцакгыы.  
 Уаха исзеихымхит сёы.  
 Уаха исзеихымгеит сшыапы.  
 Сыхэхэала схын инымтэазоз, ирахатзас мшынк.  
 Аа, абри уара уажэы узху ахататёкьа, атцхагэтантэи  
 сашэахэаф!  
 Амашыына анахь еихан, уахь угъалеит.  
 Ухы уагоума?  
 Уацьал ушэ ихуцалама?  
 Шэнеивыс-ааивысуеит...  
 Сыбла иаахгылахт сахьак еиҥа:  
 Дықәпраа дкэашо дықәуп арпыс.  
 Дпыруа дивагьежьюеит апхэызба.  
 Аарла зтэыҫа ылызгаз аҫа кәашеипш, дкахэхәа-  
 кахэхәоит.  
 Аха, абар, даакэтцэиааит арпыс.  
 Иҥаххеит изара ткэыцэаа далаеырбарц!  
 Ахышыцбеипш дышьтасит лымҫа ааихтцэаны.  
 Аха даакэтцэиаахуеит ларгыы, егырахьала дивагье-  
 жьырц.  
 Еиҥах лымҫа ааихитцэахуеит иара дфатццаны!  
 Лымаза лытцихит лара леазылкаанзагыы.  
 Ибла цымцымкәа лҫарцхо, бзымцеит ихәошәа!  
 Адунеиаҫ ухшыҫ сахаткала иахьымнеиуа ыҫоума  
 усгыы!

Мамзар сыбла иабаахгылеи ари асахъа?

Арахъ амашыinei уареи, апсцәахаи уареи шәеипш  
шәеишьтоуп.

Атцыхәтәан, амашынарныкәцаф ихы ахышә  
иаатирхәхәан, дуқәкаит уара, уан, уаб нимыжьюа...

Слымха снасны искит: убаскак исцәымыгхеит.

Ушхазза уаанхеит имашыына апхъа уахыгылаз.

Ицәхабжә афымцеипш еипш иусны.

Ибжы акәушь, иихәаз акәушь угәы ианкәыз?

Уаангылара ихы иархәан шытахыла имашыына  
неитеиган, «хәыс икәз» зегь лаутаны, ес, длықәхәаша  
дцеит.

Пытрак узазо, апшацәгъа икәнакыз  
афырпынтцлеипш, уеихытаруа тыцк афы угылан уара.

Уашәагы ухаштны.

Ухы ухшыцаф иааугарц уафызар акәхарын, аха уи  
зтәызтәхәаз хыхәхәа ицон...

Еиҭах иаацәыругеит уашәа.

Ани уашәа бзиахә, уара умацара затцәык авторс уз-  
моу.

Исыздыруам, амала, са сымацара савторуп хәа  
уаакәгыларгы, шакаф цәыртцша, ртәы-рымаа ацә  
ахеипш ианкны иалырго!..

Ушьапы мыждакәа анахь урго, арахь урго, еиҭа ине-  
ихугеит.

Ухавган кыр уфаргеит.

Абар аулицеи атротуари ирыбжьюу ажра еикәхәашь.

Зынгы-пхынгы иҭамбазо азы цымхәхәар зтысны  
ицо.

Ақалақь ацентр иацәыхараз анкәатәи хҳабла  
центрхеижьҭеи итцозеи!

Аха убри ажра уаха хазаапырнамгеит ақалақь аҕацә!  
Аа, унхықәххылеит!

Умахцәы снамтцасны уаахьасыргьежьрашәа саана-  
пырхаеит.

Цхьа снейхеит.

Иабакоу, арахь, афбатәи аетаж аҕы сықәгылоуп!

Мап, удырблакьахт ушьапқәа.

Дгылк ушықәгылоу рдыруазар акәхап...

Уцоит убжьаланы.

Анцәа меигзарахда иуиҕаз амҕа ахи атцыхәеи, ухы  
агәра умгошәа, шыаҕала ҕыц ишәо.

Уцоит, уашәа затцә, уажәтәиала ухьызхәара затцә  
ухагалан.

Бзиашәа, итацәын аулица, амашьынақәа  
иреицлабыртамызт еынлеицш.

Аха усгыи иҕами уарла-шәарла зыбла жжаза атцх  
агәы еиҕызшо, иҕиас-лиасуа?

Урт макьаназ иувсуеит.

Уцоит.

Сгәы уцны ицоит.

Сыбла уцны ицоит.

Ахьта шыта ишсылсуагыи, сгылоуп ус.

Жракы утамханда, иараби!

Машьынак уаттамханда!

Уеибга-уеизҕыда узнеиуанда уҕны!

Дуцылозар акәхап уан.

Ацҳа шәартәицш икаткато узынхалаз ари амҕа ахы  
анукуаз, дҕыхахьазар акәхарын.

Ма дмыцәазацзаргыи акәхап умҕа дшазыцшыз...

Дурҕыхозар акәхап уцхәыс!



Укамхакәа, угъы жәа-шьафак анахь-арахь икам-  
такәа шыафак пхьа узеитамтца, аха угъы уназго иара  
акәзар?

Амала, ииашаны, ара цъара уаннышьтас, узыргыло  
мчы умам.

Шьап уттам.

Гәы узтам.

Урт хыхәхәала уаф иимбо мшынк изаауп уажәы...

Изустхарыдашь уара абас уаха уи амшын узаазтцаз?

Қафшақә акәу?

Цагъашақә акәу?

Гәагшақә акәу?

Иарбан гәыргъараз иумаз, абыскак адгъыл  
укәмырсзакәа ахауа уалакны уаазго?

Иарбан гәыроу ма ихуеыз – абри амшын  
лацшхырцага узаахәхәала уанзаалоз?

Сыцшуан.

Сушьтацшуан.

Уцон уара, ушцац, аулица агәы иарханы.

Ех, еснагь бзиа иубозар иарбан усзаалак афы абас  
хаха амфагә иашара анылара!

Бзиа иубозаргъы калап...

Уажәы, абас уара ушыкоу еипш даныкоу ауп ауафы  
еиха дантцоурахо, рымхәои!

Ае кәыгеипш иутцагылоу угәы, избоит, уагоит  
уахьгатәу, дара ахы адыруа ишыкамгъы.

...Сылацш унытцтит.

Уналазит атц еикәа.

Зны-зынла фахьхьы цъара иаацәыркъо машынак  
алашара иснарбалоит аарла ухәынгаа.



Усыздыруам.

Уздырыцгы сөзискуам.

Аха иудыруаз, акгы умыхкәа уеикәханы аоны  
унеира – уара мацара иуцшым.

Икәзаарын абри атх ағы нцәахәык еипш  
иухылацшуа уназгоз гәык...

Иаашеит.

Ифыхеит ақалақь.

Иыхәхәо жыла итәны еитцәхәаны игылоу, еила-  
шыз ачанеипш, агәарахәа ишуа иааилацәеит ақалақь  
цстазаара, иахак еитцәцханы икәз.

Итынчын ақалақь алымҳа.

Ишәымдыруеи ма ишыкоу иара?

Ацыхәан цъара ушьапы нкыдкьаргы, фахьхы  
ахафазара игылоу иахауеит.

Уағеимшхара хтыс баацсык акәым.

Амшгы мыцхәы иссирын уи аены, амра цәыркәа-  
цәырасуа, ифыхьтаза ишыкәзгы.

## АМРАПЦҲА

Адрама-феериа  
х-актки, апрологи, аепилоги аманы  
(К. Ломиа ипоема амотивқәа рыла)

### ИАЛОУ

*Быжьѡык ахацәа* – шыхақәа ашьхақәа рхатарнакцәа,  
ахтыскәеи зегы ирхаану, адрама бѡеибаркырас иамоу.

*Ахра*

*АмрапцҲа*

*Амра*

*Ааңын-ссир*

*Анцәа*

*Саҭанеи-Гәашьа*

*Сасрыкәа инаур*

*Абрыскьыл ибжьы*

*Бзоу – Сасрыкәа ирашь*

*АдоутыңҲа*

*Ацьныш-ҭакәажә*

*Агәылшьап*

*Агәылшьап ахқәа*

*Агәылшьап Аҕыхәа*

*Аңхәыс*

*Ахаїа*

*Ахәса*

*Ахацәа дара роуп ахтңыуаа, атәцәа*

*Амыткәмаҳәаѡ*

*Быжьѡык аҭыңҲацәа – дара роуп:*

*АдоутыңҲа лмайуцәа*

*Еїәацәаа.*

## АПРОЛОГ

Зееиларсу бжы-шыхак, дасу рахьтә бжы-мфак  
лыбааны иахьеипыло. Ашьхақәа ршыапамтәҕе, иаласоу-  
шәа игылоуп.

Абжьоык ахацәа, еиуеипшым цсуа матәала еила-  
хәаны.

### ***Актәи***

Бжы-мфак ахьеихагалоу,  
Иахьреиҕасыртәу бжы-цшак,  
Харт ашьхақәа хчнызас хазмоу,  
Амшын кәара шьалтас изышьтәу,  
Икоуп тәыла ссирк, тәыла хәычык,  
Уи иагьахьзуп Адсныдгьыл, Адсынра!

Ашьхақәа ирнытәуашәа, иаарыдтңы амфакәа  
реихагылараҕе иаагылоит ***Абжьоык***.

### ***Афбатәи***

Адсны!

### ***Ахҕатәи***

Адсуа итәыла!

### ***Аңишьбатәи***

Адснатәыла!

### ***Ахәбатәи***

Адсынтәыла!

### ***Актæи***

Изырхæозеи Ацсынтæyla – ацса тæyla?  
Изырхæозеи ацсуа ицс иахылтцыз?  
Изыпстæартадаз абри адгъыл?  
Измадаз зыцсы иатцатцæах иара?

### ***Абыжьфык (агъуҳаа)***

Анцæа!  
Хазшаз шыардаза зымчу!

### ***Афбатæи***

Ирхæоит, абри адгъыл абасоуп хæа  
Ацсуа ишиднагалаз.  
Ноунагза идгъылны, ицсадгъылны  
Атоурых ишанхалаз.

### ***Ахцатæи***

Анкъаза-анкъаза, ажæйтæзаза зны,  
Абри адунеи ду ианытцнахуаз ахы,  
Анцæа даалаган, дрыпцхæит хæа  
Милатс иказ зегъы.

### ***Аңшьбатæи***

Дрыпцхæит хæа, дагъалагеит хæа  
Урт адгъыл рызшара.

### ***Ахæбатæи***

Арака икамыз дарбаныз мамзаргъы!  
Арымзаа икæгылаз ирхæоуны,  
Азæазæала дасу рыхæтаа адгъылкæа роуан.

### ***Афбатәи***

Цсаҭа цқьала – Анцәа ихәуто  
Зегь хазыноуп! – зхәаз уа дҕалеит.

### ***Абыжьбатәи***

Мап, абри сара исыҭа хәа,  
Зыҕекажь Анцәа ихәазгьы дҕалеит.

### ***Ахҭатәи***

Шьоукы ирҭахызгьы маанала  
Ицәызгазгьы дҕалеит.

### ***Аңишьбатәи***

Ауаа еилытцуа-еилытцуа,  
Дасу ртәы-рымаа рго-ирго – иргазеит.  
Анцәа абас ишо-ишо – адгьыл ишазеит.

### ***Ахәбатәи***

Атцыхәтәан даалгеит зегь шаны,  
Ох гәышьа хәа дқьыҭаха днатәоны,  
Илапш даатцашәеит зегьы ртцыхәтәа инхаз.  
Ипхашьаҭхатцо анастха игылаз.

### ***Афбатәи***

«Уара узустада уаҕа инхаз?» –  
Ҷааитит Анцәа,  
Ипхзы иҶатцәа.

### ***Актәи***

«Сара сацсуоуп!» –  
Ихәеит ацсуа дахьгылаз.

## Асбартәи

«Нас уажәраанза уабаказ?  
Арскатәи ауаа еимыртәоз –  
Узамыхәеи акгы?  
Ма иутaxзамзар акагы?»

## Актәу

«Истахгэышъан, аха...  
Сжэылан пхъақа сзымцеит,  
Арахъ, ишубо, акгы схымзеит!»

## Аобатәи

«Ипџашъаз ихэы рџеит!» –  
 Баша ирхџом аџаа!  
 Зхы иззамыхџаз – анџџагы  
 дихџом рымхџеи!  
 Ахымхџа! Уџыџџахъ игылазгы – игеит ихџџа!»

*Axhaməu*

Җимтит Апсуа, ахэаркырагы даламгеит.

## Аңшыбатәи

Гызмалрылагы ахыхәара  
Даламгеит. Дымтцысит.

## Асбастаи

«Абар ассир!  
Изысыпшааүзеи үажәшьта сара?»

*Axhamtu*

Длаџеиуан, длаџеиуан, дхэыцуан Анцэа.

*Aχηατῶν*

Дрыцхайшыейт Ацсуа Анцэа,  
Уи адагыы, ицъеишыейт Анцэа,  
Изтада абри ауаф абриакара аламыс?

## Аобатәи

«Икоу удыруама, Ацсуа уара?  
Рацәа сукаҥәеит ламысла сара!  
Исыцсшъартан, исынхартан,  
Сыцсы иатәартан,  
Дгьыл ҕатҕак сымоуп цъара.  
Дауык исаса ҕеихихыр,  
Иҥазашоуп иара.  
Аха уи еиҕу дгьыл ҕацә  
Ыҕам ҕацъара.  
Схы-сыцсы азын исыман уи цәахны.  
Аха ауадаҕра сантоутца абас,  
Уламыс ала уансиааи абас,  
Иумаз убри – нхартасгьы нцырҕасгьы.  
Иудгьылны, иупсадгьылны!»

*Αχνατθου*

Ирхэоит, убринахысоуп Анцэа  
Ажэѳан ахь нхарта данца,  
Идгьыл цыанат, ипс атэарта  
Апсуа изныжь!

**Актәу**

Иагъбзиан, иагъссирын уи адгъыл ахак!

## Аѡбатѡи

Дықәынхеит, дықәынцит уи адгыла ацсуа!

### ***Ахҗатәи***

Деитцеиуеит уи адгылаҕ!  
Деицнеиуеит уи адгылаҕ!

### ***Аңшьбатәи***

Ашәышықәсақәа!  
Азқышықәсақәа  
Рыхарамрақәа иргәылга иааигоит!

### ***Ахәбатәи***

Рыхалалрақәа иргәтылак иааигоит!

### ***Афбатәи***

Имачзам иахтысхьоу,  
Агәаҕрақәа изтысхьоу!

### ***Абыжьбатәи***

Алада ииасуагы – игарц иҕаххон!  
Аҗада ииасуагы – игарц иҕаххон!

### ***Актәи***

Ашьхақәа ирхыган –  
Игарц ҕазә дықәңон!  
Мшынла дажәлан ҕазәы ицәирхәлон!

### ***Аҗбатәи***

Идырхәашон, акырынтә  
Иаҕызартәуан ақьақта.  
Аха ақьақта ужәра ҕыцны  
Иҕалахуан еиҕа!



### ***Ахҗатәи***

Иазгылон ахандеиџцәә!

Иазгылон афырхацәә!

### ***Аҗиьбатәи***

Ажәлар рҗеицәә!

### ***Ахәбатәи***

Ахацәә фырхацәә!

### ***Афбатәи***

Шарҗыетҗәеицш игылон,

Хәылҗыетҗәеицш иҗашәон!

### ***Абыжьбатәи***

Аха рыҗхареи рфырхатҗареи

Назаза Аҗсны иазынхон!

### ***Абыжьџык***

Рыҗхареи рфырхатҗареи

Аҗсны иазынхон!

### ***Актәи***

Ах лыг ахагылахьан, –

Зқьынтә шыҗахьҕа иҗахьан.

### ***Аџбатәи***

Ах ҕәыш ахагылахьан, –

Зқьынтә иҗеиахьан.

### ***Ахҗатәи***

Аха иҗеиауан!

Еиҗа ахәра арҕауан!

### ***Аңшыбатәи***

Жәфанахытә илеиуан ахаазага-аңсата.

### ***Ахәбатәи***

Анышәахытә ифеиуан аңсәзаара аҕата!

### ***Афбатәи***

Иңсатәылан!

Имратәылан!

### ***Абыжьбатәи***

Аха еснагыгы имратәылан

иҕазу иара?

Еснагыгы иңхозу Амра абра?

### ***Актәи***

Жәытәтәи легендоуп уажә

Ишәаххәарц ҳазғу.

Ҳара ҳазхаану, кыр зхытцуа

Ажәабжьуп иара.

Згәы былуа, игәеилгоу изы иматәахәуп!

Алакәраз илакәуп, алакәра иузацәгом!

### ***Абыжьфык***

Лакәк еиңш ирхәеит,

Лакәк еиңш ицоит!

### ***Актәи***

Аамта, уамажә аамта

Аракетеиңш ҳагәылсып.

Алакә ссир, алакә хьанта

Аштағ ханкылсп!

Дасу неины ашьхамтца ртыцкэа рфы иаагылоит,  
асцена агэы алакэ хтыс иазныжь.

Актэи акт  
**Аҳақ баацс**

**Асахьа:** икац адекорация. Аҳ иахтынра. Илашьцоуп,  
есааира ишарккоит. Алашьцара иалубаауеит ауаа –  
ахтныуаа, ашара иазыцшу. Рыгэҭа ииартақэтэартан  
икайтцаз атэцэа рызкэа иееимыртаҭа дықәиоуп  
**Ах**. Итэцэа роуп хыбрарагы шыакарагы изызуа.  
Дыцэоуп уи, ихэдабжы уамыргыло. Зны ишьтытцуеит,  
зны ихэламшэа цтэазшэа, апсык иааивахоит, аха  
еитеирфыцуеит, дыкрымфэрымугеит, дцэафалоит зны-  
зынла.

Арбагыкэа рыбжы, иаатцысуеит ахтныуаа, дасу  
рускэа рахь инаццакуеит, ркыт-шэыт ыкамкэа ршьапы  
икэгыланы, **Ах** дфыхар хэа ишэоит.

**Амра агылара**

Есааира илашоит. Ашьха бжьара есааира дхало  
даацэыртцуеит **Амра**, дычча-ччо, афыхареи, алашареи,  
ахалалреи ицны. Ахтныуаа дасу рускэа иааркэатцны  
иааицеицшуеит уи.

**Амра** (*Ахэицэҭа ацыцхь икьоит, ирлашоит*).

Уа шьжыбзиа, Ажэҭан!

Уа шьжыбзиа, Адгьыл!

Шьжыбзиақэа, ашьхақэа!

Абахэқэа, ахэқэа!

Абахчақәа, адәқәа!

Аҳаа, шәлаша!

Аҳаа, шәкапҳа!

(*Аҳәицәхәа ицыцхь икьоит, иаашоит зынза.*)

Уа шыжьыбзиақәа,

Ауаа қыақәа!

Сымра цыцхьқәа шәыгымхааит!

Сылашара шәзылыпҳааит!

### ***Аҳтныуаа***

Есыуаха уҳазташәо,

Есышыжь уҳазгылалааит!

Ухаазаган уҳазкапхо,

Улашара ҳагымзааит!

### ***Амра***

Сылашара шәыгымзааит!

Шәаргы сара шәсыгымзааит!

### ***Аҳтныуаа***

Уҳагымзааит! Ҳаигымзааит!

Ацыцхь рылейкьоит. Зегь гәырғьоит, илахёыххоит,  
Аҳ ида. Уи дыцәоуп ихәдабжьы уамыргыло.

## **Иҳақ баапсхаз ахымта**

### ***Амра***

Зегьы-зегьы сыцыцхьқәа шәыхъзама?

### ***Аҳтныуаа***

Зегьы-зегьы уцыцхьқәа ҳахъзеит!

### **Амра**

Зегъы-зегъы амш ссир шәсырбама?

### **Ахтныуаа**

Зегъы-зегъы амш ссир хұрбеит! (*Ах ихәдабжь.*)

### **Амра**

Аха дызустада ани – цәыблакә илырчыз?  
Зыхәдабжьала адунеи алымхақәа тызхыз?

### **Ахтныуаа**

Шышы! Ссы! Уи ҳах иоуп, ухатқы!

### **Амра** (*дыччоит ибжьы ныхцаны*)

Ха-ха-ха! Шәыбжьы ишәырха!  
Дшәырҕыха абыржәйтцәкья!  
Ихышәкья ибжьыцәгья!

### **Ахтныуаа**

Хаицәшәоит, Амра ухатқы!  
Хаишыуеит. Амра ухатқы!

### **Амра**

Уажәйтцәкья дысмырҕыхои!  
Дысмырчыхәчыхәуеи!  
Ижәбап, ашырхәа дышҕыхо!  
Ижәбап ашыжь дшазгәырҕо!  
Хаҕоу ашыжь далхәдахааит!

### **Ахтныуаа**

Хаҕоу ашыжь далхәдахааит!

**Амра** ахәйтәхәа кәытәак ацыпхь изикьоит **Ах**  
иахь, ибла итаирпхоит. Даамадагьмадашәоит **Ах**, ибла  
тәахуа.

**Амра** (дыччоит)

Ха-ха-ха!

(**Ахтныуаагьы** ицыччоит.)

**Ах** (дхықәтәалоит, дхәауеит)

Сзырҕыхада?

(**Ахтныуаа** рыччара ааиқәтәоит.)

Сырҕыхара згәагьыда?

Длыбаакьоит итәцәа рхы, ркәакәа амардуан еипш  
днықәцало.

Алақәа! Ақәыцьмақәа!

Сара ишәсырбап!

Иарамшкала шәынсыртәап!

Сзырҕыхада, сымхәеи? Изгәагьыда?

Шәа шәоума, алацынтца икылкьақәаз?!

**Ахаїа**

Мап, мап, Ах ухаткы!

Уахмырҕыхазеит азәгьы!

Шьалтара узуа,

Хыбрара узуа,

Уцәа хчапшьон,

Утынчра хәхьчон!

### ***Ахтныуаа***

Мап. мап, Ах ухаткы!  
Уахмырҕыхазеит азэггы!

### ***Ах***

Нас сзырҕыхада?  
Ишэхэа, изгэаҕыда?  
Мамзар иарамшкала  
Зеггы-зеггы шэынсыртэоит!

### ***Амра (дыччоит)***

Ха-ха-ха!

### ***Ах***

Иччо дызустада?  
Схыччара згэаҕыда?

### ***Амра***

Сара соуп, Ах! Шьжыбзиа!  
Астэҕкьа ацэалацсра –  
Уафытэыҕса ибахьоу?  
Са соуп узырҕыхаз,  
Са соуп иаггыччаз!

### ***Ах***

Ахаа, абар уахьсҕашэаз!  
Са сырҕыхара ианасыжьюам Анцэаҕы!  
Иуанасыжьюам иара уаргы!

***Ахтныуаа*** шэаны еилаҕызуеит.

### **Амра**

Агәнаҫа ҡоумтан, Ах!

Уи атҡыс уалатҫаң

Ашыҫыҫ уҙылаз!

Амш иуҙылаз!

### **Ах**

Игәнаҫароу – сара сырғыхароуп!

Убри азыҫәнғы – уахсырхәыроуп!

***Амра** дыччоит еиҫағы. Ах иабҫар харшаланы **Амра** иникәикуеит.*

Ахаа, иумаз ҫамтас абри!

Сылахәмарра улшарым ҫазны!

Дхысуеит **Ах**. Ахысбжы дыдрак еипш ицәҫахоит, иҫатара днамтасуеит **Амра**. Даазазоит. **Ах** ҫас дыччо дненины деитанышыталоит.

### **Амра**

Агәнаҫа уҙталаз узыцәҫахашт уара,

Аха избан, избан уи зыҫоутҫаз

Ужәлар зегы рзыҫән, утәылазы

Игәаҫ баапсха, иҫаҫ хьантәха!

Иаалашыцоит, днытҫабоит Амра.

### **Зегы**

Амра! Амра! Амра ҫахеит!



### ***Аңхәыс***

Мап, уи тамхеит, аха ҳа ҳауп  
Иҗаһаз! Ҳа ҳауп интәаз!

### ***Аҳәса***

Амра лашара уаҳа иҳамбарцу?

### ***Ахацәа***

Атымитыша лашәы-лашыца ҳташәарцу?

### ***Аңхәыс***

Азә ицәгъара, игъангъашра  
Хазфарцу? Хантәарцу ҳара?

### ***Ахаїа***

Издыруада абахә иавтцалазар?  
Издыруада ма атыф иакызар?

### ***Зегъы***

Аиашатцәкә! Атыф иакит!

### ***Аңхәыс***

Атыф иакызар – иамхтәуп нас!  
Еи, абцъар змоу шәыҕами!

### ***Ахацәа***

Ҳакамкәа, ҳакоуп!

### ***Аңхәыс***

Шәеихс! Амра атыф иамшәх!

### ***Ахәса***

Шәеихс! Шәеихс! Атыф иамшәх!

*Агәгәахәа еихсуеит, аха иҕам Амра.*

### ***Ахайҕа***

Мап, ахәса, аргама ишәымбеи!

Амра хаҕылаша леикәаблы имцеи!

### ***Аңхәыс***

Шәыңши! Шәыңши! Есаaira илашьцоит!

### ***Зегъы***

Илашьцоит! Илашьцоит!

### ***Аңхәыс***

Нас иҳаңсыхәоузеи?

Нхашьас иҳамоузеи?

О, Анцәа, зхышььаргәытца ҳакәыхшоу!

Иаҳкәыгумблаан Амра лашара!

### ***Зегъы***

Иаҳкәыгумблаан Амра лашара!

### ***Ахайҕа***

Уа анцәа! Азә имдырра, игәатцәадара

Җаҕоумтдан ҳара!

Иаҳцәумган Амра лашара!

### ***Зегъы***

Җаҕоумтдан! Иаҳцәумган Амра лашара!

Иаха-иаха илашыцонт, ауоубжыы ытцыфны игоит.  
Абжышьхак рымтца иаагылоит **Абыжьфык**. Урт уажэы  
инеибанеипшы ацсуа матэа еикэатцэала еилахэоуп.

### **Абыжьфык рдиалог**

#### ***Актэи***

Мап, икамызт Амра ахабар!

#### ***Афбатэи***

Ажэлар башаза иазцшын уи есшар!

#### ***Ахцатэи***

Аамта лахышшэышэха, икэха ицауан.

#### ***Аңшьбатэи***

Нартаа рымца атцазшэа, гэагк еилашуан.

#### ***Ахэбатэи***

Икамызт Амра.

#### ***Афбатэи***

Дыкамызт Анцэаггы.

#### ***Абыжьбатэи***

Аха зеггы гьатцэыгьатцэуа

Ианиашьапк, ианихэа Анцэа,

Знызатцэык дцэыртцит. Ажэлар дырзааит.

## **Анцәа иашьапкра**

### **Анцәа**

(алашьцара далхәхәа, даацәырїуеит **Зегьы** рханы)

Ишәыхьзеи, шәзынхьаауазеи, ауаа?

### **Зегьы**

Анцәа! Анцәа! Аннәа дахзылбаацшит!

### **Анцәа**

Ишәзыкастцаран икоузеи еиҭа?

### **Аңхәыс**

Анцәа дузза, шьардаза зымчу!

Ихалашароу! Ихалашьцароу!

### **Ахәса**

Уахзылцха! Уахзылбаацшы!

### **Ахайҭа**

Уара ҳаушеит, уара ҳнырха!

### **Ахацәа**

Уара ҳаушеит, уара ҳнырха!

### **Анцәа**

Сара харас исывыжәбозеи уеизгьы?

### **Ахайҭа**

Ахааназы хара змам,

Харас иувахбозеи!

Ахааназы зымчқәа мшәо,

Амчкәа иреихау, хазшаз уоуп уара!  
Алашара хцәызит!  
Алашара ххытцит!

### ***Аңхәыс***

Ахьта, атцаа хазтысит,  
Хгәыгра лағырзышха ихаззысеит!

### ***Зегъы***

Уҳахәа, Анцәа! Хайкәырха!  
Алашара хдумырхан!

### ***Анцәа***

Мап, Ауаа! Шәиашам, Ауаа!  
Астәкьа хымдырра, хыдара  
Жәбахьоу? Ишәахәхьоу?  
Сара шәа шәзы изгәагьит  
Ахаан азыхәа исзымгәагьоз.  
Дгьылаф тәартак сывамкәа,  
Сықәхеит сара сшымгәыгьоз!  
Сыдгьыл шьам, сыцсы адгьыл  
Шәыстеит нхартас, фьартас, зхартас!  
Исхароузеи нас сара  
Шәхы ишәзамырхәазар уи шәара?  
Ишәызнкәымгазар? Ишәзымышьхчазар?

### ***Аңхәыс***

Анцәа ду, зхьышьаргәытца хакәыхшоу.  
Хара иаххароузеи, хзыхтнуькозеи.  
Ахас ихәутаз деилымгазар?  
Дыцсәәахаха дхазгылазар?

### ***Анцәа***

Сара ишәыстаз адгьыл ауп!  
Шәах аҳас д̣казт̣аз шәа шәоуп!  
Ишәзны̣кәымгазар, шәхы иахажәга,  
Дадраа, шәхы агәаг!  
Ишәзыг̣ашкып уи Адгьыл аҳак!  
Ицәгьоуп, ихьантоуп  
Уи Адгьыл аҳақ!  
(Дцоит.)

### ***Апауза***

#### ***Ах ит̣ахара***

### ***Аҳәса***

Дцеит, дцеит Анцәа!

### ***Ахацәа***

Җаанижыт Анцәа!

### ***Зегьы***

Амра ҳазгәааит! Дҳазгәааит Анцәагьы!

### ***Аңхәыс***

Шәызгылоузен, ахацәа.  
Шәхы шәыкәәе, шәеикәышьшы?  
Ишәаҳама иихәаз шыарда зымчу?  
Шәышцеихәацшуеи ауаѿ –  
Зымшала ҳантәо?  
Уи итахарала ма ак ҳахәар к̣амло?

### ***Зегъы***

Аиашатцѣкъа! Аиашатцѣкъа лхѣеит!

### ***Аңхъыс***

Иаахтны имхѣеит, аха, издыруада,  
Убри акѣзар ихабжыгаз Анцѣа?

### ***Зегъы***

Убриоуп, ииашаны ихабжыгаз Анцѣа!

### ***Аңхъыс***

Дышьтѣуп Ах, дышьтѣуп!  
Итатѣуп цсышьацѣгъа!

### ***Зегъы***

Дышьтѣуп! Дышьтѣуп!

Ижѣлоит Ах, итцырхуеит итѣагылоу атѣцѣа. Зегъ  
ихалоит лаба-ламсыла. Рыбжы цѣгъоуп. Игоит Ах  
ихѣаабжъ. Цсатѣхѣ арѣошѣа, ицсыбаѣ шыѣыхны Амра  
иамѣаркуеит.

Амра! Амра!

***Аңхъыс* проп. со стр. 426 до 428**

### ***Ахѣса***

Шѣхѣхѣа! Шѣхѣхѣа!

### ***Ахацѣа***

Ишыжѣбо, иахѣатѣиала дѣхамам фырхѣтѣак,  
Етѣѣак кыдѣааны хѣштѣа итѣазырѣхѣаша! !

Цхара кэытцэак нхалатцан,  
Хамтак хааикэзырхаша!  
Едырфегъ быда цсыхха збом, о, Апхэыс!  
Бара инабыгзароуп зегъы ихамоу гэтакыс!  
Уа Сатанеи-Гэашьа! Хажэа бырха!  
Икатца уа бдоуха!  
Икатца, нас, бымпшыкэа!  
Баалаганы, бхазипцхьа Сасрыкэа!

### ***Зегъы***

Бхазипцхьа, бхазипцхьа Сасрыкэа! Бхазипцхьа  
бымпшыкэа!

### ***Сатанеи-Гэашьа***

*(дцэырцны абахэ даакэгылоит)*

Нан, нан, с-Сасрыкэа, нан!  
Сыцкэын сыгэлымтцэах!  
Уан уара дукэыхшоуп!  
Уан уара духатцкуп!  
Адунеиаф цхэыс хақ ыказар,  
Сдоуха ажэытэ мчы амазар.  
Уан гэаша сыбжы урха!  
Ужэлар ргэакра угэафы инагза!

### ***Абыжьфык рдиалог***

#### ***Актэи***

Деизыхаа дкажын, ихэеит, игэы фарханы...  
Уажэы-уашьтан хэа апсра дазыпшыны...

#### ***Афбатэи***

Ашьа рацэа илтцыз адэы зегъы хнакьон, ихэеит...



### ***Ахҥатәи***

Ишьапы аталз иалтдыз рѡашха ицон, ихәеит...

### ***Ахәбатәи***

Ицсы айқәырхара азәы илшо дықамызт, ихәеит...

***Асахьа:*** ахәамта ишахәо еипш, деизыхаа абахә даҕажьуп ацсра иазыпшу Сасрыкәа. Дтысуам, дгызуам, ихәхәыршәырахахьоу, ажәлар иртаз ихәҕсахьоуп уи.

### ***Саҥанеи-Гәашьа***

Зиишьа ишьа еипшымыз,  
Нартаа дукәа ирашьа ссирыз,  
Цырла идырзрыжәыз, зкыркы дырхәыхәыз,  
Уаф иимбжьац арашь зыбжьаз,  
Зашьцәа аетцә рызкыдызпааз!  
Адау уафцсжьыфацәа нзыртцәоз!  
Адунеи азна абзиара ныказтаз.  
Адунеи азна ахатцара ныкәызгаз,  
Сычкәын ду, сгәыгра ду!  
Иубома арыцхара хшақәшәахыз,  
Алахьынтца цәгъара шхатәахаз!  
Ухацхраа, ухахәа, уан дукәыхшоуп!  
Ахатцара еита иузыпшуп!

### ***Абыжьѡык рдиалог***

### ***Ахәбатәи***

Адгьыл еиужь ду цәартас иман, ихәеит...  
Ажәѡан цеицеи хыбрасгь иман, имхәеи...

### ***Афбатәи***

Ҳәйхәи тҭыси ишәацхәацәан, ихәеит...

### ***Абыжьбатәи***

Ашәацыцәап, ихәеит, ицәабафын...

### ***Саҭанеи-Гәашьа***

Нан, нан, сыхәшәыц затцә,

Сычкән сынашанара!

Уа исхәо уахауама?

Уа ҭазнык исхәауама?

### ***Сасрыкәа инаур***

Сан, сан, зхышьаргәытца сакәыхшоу!

Арейқәарак еитцаааз!

Ибхәо сахауеит,

Шәгәақрагы збауеит!

Аха иабакоу, сан стахагәышьахьеит,

Урт бычкәынцәа, Нартаа дукәа

Гьангашрыла исылгагәышьахьеит!

### ***Саҭанеи-Гәашьа***

Уан, уан, урт уара уреигьми, уан!

### ***Сасрыкәа инаур***

Сахьреигьыз – санармыжьит, сан!

### ***Саҭанеи-Гәашьа***

Ахатцара зыциз,

ахатцарагь зцыцсыз,

Сычкәын, ду, сгәыгра ду,

С-Сасрыкѳа затѳ, уан!  
Ууаажѳлар ирыцсыхѳоузеи, уан?

### ***Сасрыкѳа инаур***

Сан, исымчым, ббоит, исымчым!  
Нарцѳынтѳ бкаууа бысмыцхѳазан!  
Имгылац аетѳ самейцхѳызуаз!  
Имиц, имшѳыц сырмеигѳыцуаз!  
Урт бара ибымами, хышыаргѳытѳа, сан!  
Брыцхѳ, ахатѳ мѳа икѳтѳа, сан!  
Бипцхѳ, бипцхѳ, сан, Абырскѳыл!  
Нцѳеи цааимбари ирацлабуаз.  
Нцѳеи цааимбари ирабашѳуаз,  
Зыжѳлар рзы, зтѳылазы.  
Зхы зтиуаз, зыцсы зтиуаз  
Абырскѳыл бипцхѳа, сан!

Иниасуеит асахѳа.

### ***Зегѳы***

Абырскѳыл! Абырскѳыл!

### **Абыжьѳык рдиалог**

#### ***Актѳи***

Ирхѳоит, ажѳытѳза зны  
Дыкан хѳа цшреи сахѳеи змаз,  
Пхѳызба ссирк, цхѳызба цшззак.

#### ***Аѳбатѳи***

ѳѳахѳастѳы илыман хѳа  
Хатѳа сшымцара хѳа.

### ***Ахҗатәи***

Аха лтәымтә дынтагылон еипш,  
Икалеит икамлац, шамаха.  
Апхәызба лцәа далашәеит ахшара!

### ***Аңишбатәи***

Дагьылхылтцит апхәызба тҗеи нашанак!

### ***Ахәбатәи***

Иишәа иишәа ишеипшымз еипш,  
Изхашьагь зхашьа еипшымхеит.

### ***Афбатәи***

Гәылеи шьамхылеи  
Дарцыс гьефны,  
Дхатца гәгәаны, даакәгылеит иара.

### ***Абыжьбатәи***

Дызтахыз рзы дыгәзырхаганы!  
Аҗацәа рзы дыбҗапцәаганы!

### ***Актәи***

Иаарласынгы ихьз налцын Ацсны,  
Зехьынцъара деицырдыруа дҗалеит.

### ***Аәбатәи***

Ирхәоит, ибарақьатран хәа  
Ацсны Абрыскьыл ихаан.

### ***Ахҗатәи***

Ирхәоит, ажәқәеи акамбашьқәеи  
Ҷенак хынтә-хынтә ирхьон хәа.

### ***Аңшыбатәи***

Ауаа ирпырхагоуп хәа амҕ, ақәыц ирхуан,  
Зехыынцъара аҳаскын иатцә қашәон хәа.

### ***Ахәбатәи***

Ирхәоит ибарақьатран,  
Икашырран хәа убасҕак,  
Акәтаҕ былгьон хәа.

### ***Аңшыбатәи***

Анцәа диацлабуан уи.

### ***Абыжьбатәи***

Анцәа диандатлон уи!

### ***Актәи***

Азахәа бжьындатцәкья цикон уи иахьабалак,  
Санатсуа, анцәа симтцахырхәошәа  
икалоит хәа.

### ***Аѡбатәи***

Ирдыдларын, ирмацәысларын,  
Анцәа илшо сара исылымшо иарбан  
икоу хәа!

### ***Ахҕатәи***

Ижәлар рзы абас дымшхәбзаны,  
Ацсны аҕацәа рзы дмықәшәатәны  
дыкан уи.

### ***Аңшыбатәи***

Иагьихьын Абырыскьыл!

### ***Ажәлар рдоуха***

#### ***Ахайҗа***

Бицхьа, бицхьа, Саҗанеи!

Бицхьа Абырскьыл!

#### ***Аңхәыс***

Бицхьа, бицхьа бдоухала!

#### ***Зегъы***

Бицхьа, бҳазипхьа Абырскьыл!

### ***Саҗанеи-Гәашьа***

Мап, ажәлар! Сасрыкәа дҗахеижьтеи,

Мчы амам са сдоуха!

Еихау иҗоузеи ажәлар шәдоуха!

Икашәтҗа, ажәлар, шәара шәдоуха!

Шәипхьа Абырскьыл!

*(Дцоит.)*

#### ***Ахайҗа***

Абырскьыл ду, хҗеи ду!

Җаикәырхаф, ҳахьызхәара ду!

Җадгьыл, ҳнышәнап еиқәырха!

Җадгьыл, хшьам дгьылаҗ хнырха!

#### ***Зегъы***

Җаикәырха, Абырскьыл!

#### ***Ахайҗа***

Иагъараан инамзахьазаргъы ҳагәҗакы,

Иахьа хназоит, Абырскьыл, уара уҗы!

Ацәашьқәа! Иаажәг ацәашьқәа!  
Ҳдәықәшәтца Абырскьыл иахь!

### **Зегьы**

Ацәашьқәа! Ацәашьқәа!  
Ҳдәықәшәтца! Абырскьыл иахь!  
Ҳдәықәшәтца!

### **Абыжьџык рдиалог**

(Ацәашьқәа кны ана-ара иаақәғалоит, амџа  
ддырбоит.)

### **Актәи**

Абырскьыл!  
Уакәзар зыжәлар амца рзаазгаз Прометеи!

### **Аџбатәи**

Зыхьз ахытцәахьоу зехьынцъара адунеи!

### **Ахҥатәи**

Ипытцәтцәа урт ухәагәыжьқәа!

### **Аҥшьбатәи**

Ипытцәтцәа урт адацқәа!

### **Ахәбатәи**

Хыла уасны икылжәа ахаңы!

### **Афбатәи**

Шьамхыла уасны иҥареыл агәахы!

### ***Абыжъбатэи***

Уҳацхраа, уҳахәа, Абырскьыл!

***Абыжъфык*** абри рхәонатцы, ажәлар еибартцысуеит  
Абырскьыл иахь. Амфә хьантоуп, уаҕеимшхара атәыла  
бгоит: аурт, апша, идыдуеит, имацәысуеит, аха еихоит  
ажәлар, иаггыназоит Абырскьыл дахьтактыу аҳацафы.

***Асахьа:*** Алегендафы ишахәо еипш. Абырскьыл  
дызтаҕахәоу аҳапы. Иара дубом, ус харантә ихәынгаа  
унахьыпшуеит, ибжыгы аарла итыфны ауп ишуаҳауа.  
Уажәи-уажәи ахьхьахәа иаафуеит дызлаҕахәоу  
аҳагәыжықәеи ишьямтлахәқәеи рыбжы.

### ***Зегьы***

Уҳахәа, Абырскьыл!

Уҳацхраа, Абырскьыл!

### ***Абырскьыл ибжы***

Уа шәарбанқәоу, шәызустқәада,

Хьаас сышьтызхыз, сыпшаара згәағьыз?

### ***Ахәйа***

Хә ҳауп, Абырскьыл!

Ууаажәлар, у-Апсны жәлар!

Аҳапы утаагар хтахыуп!

### ***Абырскьыл ибжы***

Ааи, шәанацәалбеит, шәабаказ?

Шәышпақоу, шәышпану?

Са сықәтциижьтеи иқоузеи Апсны?



**Ахаѝа**

Уа уқәтѝиѝжътеи ѝеи ы́кам Ацсны.  
Атымѝтыша азы́калт Ацсны.

**Абрыскъыл ибжъы**

Ишѝа? Ауаѝаѝшыи, алагәыѝреи,  
Ауаа цәгъақәеи анылахма Ацсны?

**Ахаѝа**

Ааи, ианылахт!  
Абрыскъыл, иѝахт!

**Абрыскъыл ибжъы**

Араси, азахәа бжъындеи,  
Амѝ бааѝси ѝаихма еѝта?

**Ахаѝа**

Аиеи, дад, иѝахт! Еѝтаѝахт!

**Абрыскъыл ибжъы**

Ааи, стәыла рыцѝа!  
Ааи, сыжәлар рыцѝа!  
Уеизгъы шәаазѝазеи, сыжәлар.  
Шәзықәшәазеи еѝта рыцѝхарас?

**Ахаѝа**

Ҳамра тахеѝт!  
Алашара ҳаѝхеѝт!

**Абрыскъыл ибжъы**

Ааи, шәанаѝалбеѝт!

Ааи, абри смаҳакәә!  
Рацәә атцыхәтәә пцәәзаап Ацсны!  
Ех, шәарт агәәкқәә!  
Излатоузеи шәыңсы!  
Саргы цәгьала стәхеит, аха  
Шәаргы цәгьаңсышьала шәтахо́заап!  
Шьта уаҳа сашәымхәан! Исзыхгом  
Сыңсадгыли сыжәлари шәгәәкра!  
Арахь стәшәеит сара ахымхәара!

### ***Ахайца***

Уда цсыхәә хамам, абаа, Абрыскьыл!  
Утыт аҳаңы! Еикәырха хаңсы!

### ***Зегьы***

Утыт аҳаңы!  
Еикәырха хаңсы!

### ***Абрыскьыл ибжы***

Мап, сыжәлар! Уи калашья змам усуп!  
Са сеикәырхара шәылшом шәара,  
Шәә шәеикәырхарагь сылшом шьта сара.  
Шәареи сареи уаҳа хзеибабом ахаан!  
Шәара арахь сара сышқа шақа шәааскьо,  
Шақа шәааигәахо, убриакара сара нақ  
сагоит!  
Ишәаҳауама, сыжәлар, нақ сагоит!  
Шәхынхәы шәышьтахька ишәымоу  
шәцәымзала.  
Сзыниаз агәәкра жәлары инарашәхәала!  
Исхәогьы шәшәырха!

Аецәа шәызкыдпааны, шәыңсы  
еикәзырхаша,  
Агәамчи афырхатцареи шәа ишәхылтцроуп,  
Сыжәлар, шәхатқы!  
Иироуп шәара шәгәәҫы!  
Шәара шәгәәҫы!  
(Иниасуеит асахъа.)

Ажәлархъагәәихынхәуеит, иҫызуеитигәытшъаагоу  
амыткәма.

### **Амыткәмаҳәаф**

(абахә даақәгылоит)

Шәан, шәан, стҫеицәа хазынақәа, шәан!  
Шәан, сызатцәқәа, стҫәыцрақәа, шәан!  
Уаф иишъа зишъамхаз!  
Уаф иңсышъагъ зыңсышъамхаз!  
Мышьтацәгъа зқәылаз ирхылтцыз, шәан!  
Итҫеи мышътацәгъахақәаз, шәан!  
Шәа шәыла интҫәама ахацәа, шәан!  
Хтҫыхәтәа цтҫәеит, рхәама, шәан!

Ахәса тҫәыуоит, еилаҫызуеит. Ахацәа рхы рыкәәе  
игылоуп.

### **Аңхәыс**

Иа анцәа ду, зхъышъаргәытца сакәыхшоу!  
Аңхәыс лхәқи адгъыл ахақи  
Акы акәны иҫазар,  
Хдоуха ажәытә мчы аман иҫазар,  
Исхәо урха!

Хажәлар ртцыхәтәа цумтәазан!  
Иабаказ рхәо ианумыхзан!  
Җаңсы еиқәырха!

***Ахәса***

Җаңсы еиқәырха!

**Абыжьык рдиалог**

***Актәи***

Мыткәма-матанеирыла  
Дарбан уск зырҗахьаз?!

***Афбатәи***

Дарбан хирк иахьзахьаз?!

***Ахҗатәи***

Шәызышьтоузеи шәжәытә фырхацәа,  
Изтахыда ажәлар,  
Изтахыда атәыла,  
Сасрыкәеи Абрыскыли  
Рыда зхылымтцыз?

***Аңшьбатәи***

Урт ргәыжәла змаз дзышьтамгылаз?

***Ахәбатәи***

Зкәиц цахәцахә азәы ицрамлаз?

***Афбатәи***

Дымгыларцу уаха тәеик?

### ***Абыжьбатэи***

Дымгыларцу уаха тейк?!

### ***Абыжьфык***

Дымгыларцу уаха тейк?!!

### ***Ахра шира***

### ***Ахайа***

Хахай, Саҕанен-Гэашья!  
Баша бҕалам бгэашьян!  
Еиҕах шәара ахәсақәа  
Ихәхәара ак ҕашәца!  
Адунеи ашана ашәырба!

### ***Саҕанеи-Гэашья***

*(даацэыргыны даарылагылоит)*

Уа ара хаҕоуп ахәсақәа!  
Уа ишәахахааит исхәахуа!  
Уа апхәыс хақ ыҕазар,  
Уа уаха мч сыман сыҕазар,  
Уа хан гәы хәаамтахааит!  
Уа хуал ду хгәатцгазааит!  
Уа ахацәақәа, шәнаскья-ааскья!  
Уа ахәсақәа шәаасывагыл!  
Уа сгәашьямхы аасымыжәда!  
Уа исхәоггы аасыцышәхәа!  
Ишьташәтц ашәеикәара ишәхарцоу!  
Цқя кәашароуп ха ихәхәтоу!

Ахәса илхәаз иацныкәаны даарыгәтыларкуеит.  
Илывагьежьюа икәашоит, ркасқәа рыхпааны.  
Илыцырхәоит ашәа.

### Ахәса рашәа

Уа апстазаара хәгәашьазар,  
Уа апхәыс хәа хәхьзны хәказар,  
Апхәыс луал ду хгәатцгахааит!  
Ахацәа гьеокәа хәгымхааит!  
Уа хашәфык дазәыкитәааит!  
Уа хазәык дышәфыкитәааит!  
Хҗеицәа иреигьу хатцахааит!  
Уа хан гәы хәаамтахааит!  
Уа хзыргәакуа дхәитахааит!

Рашәеи рыкәашареи есааира аекстаз ахь ииасуеит.  
Еилахәхәоит: «Уа хзыргәакуа дхәитахааит! – хәа. Уаха  
рыламкәа рхы ааиларкуеит, ркасқәа леилацсаны.  
Иааихсыгьуеит хамтакы. Рхы аилакра – ркасы  
мышәкәан дөылиаауеит ашәт еипш арцыс ссир,  
дшеишеиуа. Уи **Ахра** иоуп!

### **Ахра**

Шәымшәан, сыжәлар!  
Сара шәеикәсырхоит!

Зегь шанханы рхы цшьяала ифышьтыхуа инеилытц-  
ааилытцуеит ирылиааз **Ахра** иҗацшуа, рхы агәра  
рзымго.

### **Абыжьқәа**

Ари дызустада? Дызтәыда?

### **Ахаїа**

Уара узустада, дад?

Узтәыда, узцада?

Уара уеипш икоу ҳара ҳкны

Макъана дымиц!

Дихъазаргы, дымшәыц!

### **Ахра**

Сихъеит, сагышәхъеит!

Ишыжәбогы шәа шәкынза саазеит!

Икасы-гарақәкәақәа нкажьуа днарылсуеит, дрылац-шуа.

Сара сиит абыржәы.

Сагъгартцит абыржәы!

Са сахылцит шәа шәгәақра,

Шәара шәгәырџа!

Иагъсыхъзуп Ахра!

### **Зегъы**

Ахра! Ахра!

### **Ахаїа**

Ахра уакәзаргы, ибзиами, дад,

Анцәа инеигзаша уакәхааит атцеи!

### ***Ахра***

Шәыжәһахырқәа хыдышышь,  
Шәеиңыңны, шәләхәны,  
Шәызгылоузеи ара,  
Шәәи шәнапи еикәтцаны?  
Мрада, лашарада, цхарада! –  
Дзынхома, дзеикәхома ауафы?

### ***Ахайца***

Дад, арцыс!  
Җгәы иану ахәра  
Умырмжыжькын! Иуанамхар аует!  
Уи акәым иухәаша,  
Иарбан узлахәаша?

### ***Зегъы***

Ихәа, ихәа, арцыс!  
Узлахәааран икоузеи?

### ***Ахра***

Шәгәәкра сахылтцит,  
Шәгәәкрагъ нсыртәоит!  
Сара сцоит, сыжәлар,  
Амра шәзаазгоит!

### ***Ахайца***

Дад, Ахра! Умч ақәхарым уи!

### ***Зегъы***

Узгода? Уаазгода?  
Иахыыкоу узырбода?



### ***Ахра***

Ахаҳай, акы шәацәымшәан,  
Сыжәлар шәхатцкы!  
Шәа шәшәа сылазар,  
Шәа шәгәы сызтазар,  
Исылымшо икоузеи?  
Ажәәан аархәтәызар – иаасырхәып!  
Амра ацыпхь азазеипш,  
Абрака икасырхәхәып!  
Акы затцәык исыцыз  
Шәа шәгәыгра, шәа шәымч!  
Амра ыырба-ыырбо  
Абрака ишәсырбап!  
Ацыпхь лаша-лашо  
Хтәыла иахацхап!  
Бзиала, сыжәлар!  
Гәыграла шәтәыз!  
Сымфа шәацшыз!

### **Ажәлар ртцей ишьтаныхәара**

#### ***Аңхәыс***

Амра лаша, хадсеивгара!

#### ***Ахаїа***

Хлахьынтца, хадгьыл ахаҗра!

#### ***Аңхәыс***

Убла атацшра хцәыхәшәымхааит!

#### ***Ахаїа***

Удлацсара хцыхәтәамхааит!

***Аңхәыс***

Имфамшхааит дызқәылаз ҳа ҳтҗеи!

***Зегъы***

Имфамшхааит дызқәылаз ҳа ҳтҗеи!

***Ахайҗа***

Еиниааит, еиқәшәааит Амреи иареи!

***Зегъы***

Еиниааит, еиқәшәааит Амреи иареи!

***Аңхәыс***

Амра ашәахәа ифытцрак иаҳзааигааит!

***Зегъы***

Амра ашәахәа ифытцрак иаҳзааигааит!

## Афбатәи акт

### Амфохъантә

Адекорация иҥац, амала уажәы урт ашьхақәа  
храқәоуп, бахәқәоуп, цынгылақәоуп – мфә хъантоуп.  
Иҥам ажәлар. Ртыцқәа рфы иаалиаауеит **Абыжьфык**,  
гәырҕафхәашак еипш акоментарикәа азыруеит **Ахра**  
имфә, ишырхәо еипш, зны ихало, зны илбаауа, зны  
убла иацәызуа.

### Абыжьфык рдиалог

#### **Актәи**

Ицеит бжы-мшы. Ицеит бжы-тхы.

#### **Афбатәи**

Ахра дафызаха иткьаз ахы,  
Дафысит ахра! Дафысит ахәы!

#### **Ахҥатәи**

Арфаш баацс дырит!  
Ашьха баацс дхашылт!

#### **Аҥшьбатәи**

Дафысит афаҥьа, цыгшәа дафыст!

#### **Ахәбатәи**

Абахәқәа рыбжьара ацхатҥеры дықәст!

### ***Афбатәи***

Цъара дцәыралейт, дцәыртцит цъара!

### ***Абыжьбатәи***

Иқәым тәара! Иқәым шәара!

### ***Абыжьфык***

Иқәым тәара! Иқәым шәара!

### ***Ахра***

*(даацәыркъоит абахә аханы)*

Ма сыцсыроуп, ма сынхароуп,

Амраф, Амраф са сназароуп!

Дцарц инатқьамтаз ифны имфа иаацгылоит  
***Абыжьфык.***

### ***Актәи***

Угәтак анагзара ус мариам, арцыс!

### ***Афбатәи***

Амраф аназара гәагыгуацәоуп даара!

### ***Ахңатәи***

Ухы ақәутцоит, арцыс!

Утахар ауеит!

### ***Ахра***

Издыруеит, стахарггы ауеит,

Издыруеит, сымфа мариам!

### ***Аңшыбатәи***

Агәағра ду улазаап!  
Агәығра дугь умазаап!

### ***Ахра***

Ажәлар ргәығра иахылтдыз  
Агәра шқасымам!  
Урт рыгәағра иахылтдыз  
Агәағрағь шқасылам!

### ***Ахәбатәи***

Иудыруама, арқыс угәтак анагзараә  
Уамажә цынгыла шузыпшу?

### ***Абыжьѡык***

Амитә, амитә цынгыла узыпшуп!

### ***Ахра***

Са сзыцәшәо, снызкыло,  
Ижәдыр, цынгыла ыказам!  
Ацсык аанғасхағь сымазам.  
Ишәхәа, иарбан цынгылақәоу  
Сара сымѡағь испылақәо?

### ***Актәи***

Актәи ацынгыла –  
Ацынгылақәа рацгыла:  
Уара иубома ѡы-мѡакы?  
Акы мѡа кьағуп, егы аууп.  
Иауу амѡа ускак ицәғьазам,  
Аха иаґахуп бжы-шықәса цкьаны.

## Аобатәи

Егъи бжъымш роуп иаѳахыу,  
Бжъымш ныѳа иаууп.  
Аха иазууеи, даараза ицѳъоуп.  
Ауаа рыѳсыбаѳ ала иѳѳашзоуп ишгоу.

## Αχρα

Сара аамта рацёа сымазам,  
Сахьзароуп сыжёлар рыцсы!  
Сара иалсхуеит афбатэи.

*Axhamtu*

Уеибга-уеизыда уи амѡа уананыс,  
Иахѡантѡ рѡашк ахықѡан убра  
Гѡылшьап дуззак кажьуп еиѡырѡахѡ!  
Аха иубахьѡу гѡылшьапым уи!  
Ххык ахагылоуп, иамоуп хымгѡак.  
Хык хыутѡаргы, хык нхап!  
Рыхѡа хыутѡаргы – ртыхѡа нхап!  
Иааукѡтѡашан убра уеиѡнатѡап!  
Атыхѡа хыутѡаргы – ах ду еибгахап!  
Алеи-пси рбжьара апсыцѡгья уахѡахап!

## Аңшыбатәи

Еигъуп. Ахра, уеигза ухы!  
Уаф дызмышәоз үкәлеит мѡакы!

## Ахәбатәи

Агэылшыап уацэцаргыы, ушнеиуа ахэафы  
Амра иеатаны диоуп доумыжыхак.  
Быжь-хык ихагылоуп.  
Ихоуп нас бжыы-псык!

### ***Афбатәи***

Иаххәап, анцәа имчала,  
Уивсит, душыт Адауы,  
Ускан иуцәыртцхуеит цынгыла баапсык.  
Ушнеиуа, унадгылоит Адоутыпха лҳачашь.  
Убри ифнысноуп умџа хара шцо.  
Аха уака ифналаны,  
Еибга-еизџыда ифнысны ицахьоу  
Уафытәыџса хшара адунеиае дмизац!

### ***Абыжьбатәи***

Хаха дужәланы иухылкьар лкамчы,  
Ноунагза ухашхатәаран унхоит уара убра.

### ***Актәи***

Икалоит, лымч мырха, илцәугар лкамчы,  
Зегьакоуп, уацьалцәгьа калоит лара лҕы.

### ***Аџбатәи***

Дулахәмарны, дулатхацьны,  
Убылны, уцычны, дулгоит шарпазза!

### ***Ахҕатәи***

Уи лцәа-лжыы ссируп убас,  
Уахьылбыл умбазакәа, улыблып, тынхаз!

### ***Аңишьбатәи***

Издыруада улцәынхар уи Адоутыпха,  
Иуалхәап уара наҕ-наҕ иуцеипшу.

### **Актәи**

Уца, уаха акгы ххәом!

### **Абыжьѡык**

Уца, уаха унхархом! (Амѡа иртѡит.)

### **Ахра**

Шәымш аабзиахт! (Дцѡит.)

## **Агәылшьапи Ахрей**

**Асахъа:** арѡаш лбааѡрны иахълеиуа аееимыртаға иаңыражьуп Агәылшьап, х-хык ахагыланы, Атдыхәа ду ыршаны. Ахқәа наӕ-ааӕ пшыхәра иқәкуп. Ишьтызза-шьтыззоит, абжы мамыршәагаха ашәа ахәоит Агәылшьап, иаңдыргызуеит **Ахқәеи Аӕыхәеи.**

### **Агәылшьап ашәа**

Са суамажәуп, е-хе-хеи!

Са сгәылшьапуп, о-хо-хои!

Адунеи ду сыграбгоит!

Ауаатәыѡса зегы сѡит!

Сыда ах дамамкәа икастѡит!

Сыда хы дамамкәа иӕалоит!

Са суамажәуп, с-хе-хеи!

Са сгәылшьапуп, о-хо-хои!

### **Агәылшьап**

(ашәа иааӕыӕны, ажәаны )

Насоуп Амраѣ санназо,

Иӕазамшәа иантасыршәо!



Хыпхәа ссаса итасырпқап,  
Сымгәа еимгәамза итасыртәап!  
Хәи, рацәа-рацәа сарпхап!  
Рацәа игәыршшаганы иқалап!  
(Ашәаны.)

Са суамажәуп, е-хә-хәи!  
Са сгәылшьауп, о-хә-хәи!  
Гәылшьап тыпхоит адунеи!  
Сакәхоит, сакәхоит ах домбеи!  
(Ажәаны.)

Ус, Амра апқа лҕы сназоит,  
Хатәы пхәысыс са дызгоит!  
Сгәы лшәахәала илашалап!  
Агәылшьапқәа лыхшалап!  
Гәылшьап тыпхап адунеи!  
Сакәхап, сакәхап ах домбеи!  
(Ахқәеи Аҕыхәеи рахь.)  
Уа сарма хы – Схыбылдыз!  
Уа саргъа хы – Схеицақъа!  
Уа стыхәа ду – Сыматацшь!  
Шып-сып, шып-сып! Шәус жәула!  
Шып-сып, шып-сып! Шәыцқәа шәхла!

### ***Ахқәеи Аҕыхәеи***

Шып-сып, шып-сып! Хус аауеит!  
Шып-сып, шып-сып! Хәцқәа ххуеит!  
Хә хгәылшьап ду ахәы қахтдоит!  
Хә хгәылшьап ду агәы қахтдоит!

### ***Агәылшьап***

Еи, уара Схыбылдыз!

Еи, уара Схеицаҥа!  
Уа стдыхаа ду – Сыматацшь!  
Шәусқәа шқаоу? Ишәылшахьоузеи?

***Афбатәи ахы***

Гхәысгъы днымхеит,  
Хатцагъ днымхеит.  
Адгъыл ду кказа итацәит,  
Умгәа уаала са исыртәит!

***Ахҭатәи ахы***

Азқәа зегъы тасырбеит,  
Зегъ ҳарџаш ду иацыстәалт.  
Ашәапыҭап зегъ сырцәхәит,  
Уахтынра цшза иакәсыршеит!

**Ибжъажьуп стр. 448-449**

***Афбатәи ахы***

Дааиуеит, дааиуеит, уа ҳгәылшьап,  
Амарҭа, ҳусқәа абра ицәгъахап!

***Ахҭатәи ахы***

Амрахь, Амрахь уи дымцозааит!  
Амра апҭа ссир цхәысс димгозааит!

***Агәылышәп***

Шәыбжъы сшәмырхан!  
Ари арыцҭа иеипшума  
Сыҭреикәатцәа итабгахьоу?!  
Анн апшка иакәхьума,

Амра аңа ссир дсымх дызго!  
Иабцъар ыкам, иахра ыкам,  
Апышәа имам, амчгы имам!  
Ҳаи, скьатеикәа еилапытәтәоит!  
Ғаттахә бзиа дышроуа рбоит!  
(Ахкәеи Аҗыхәеи рахь.)  
Шып-сып, шып-сып! Шәус жәула!  
Шып-сып, шып-сып! Шәыцкәа шәхла

### ***Ахкәеи Аҗыхәеи***

Шып-сып, шып-сып! Хус аауеит!  
Шып-сып, шып-сып! Ҳацкәа ххуеит!  
Ғаттахә бзиа дахзаауеит!  
Дықәкәа-дықәкәа дахзаауеит!

### ***Агәылишәп***

Стыхәа, стыхәа Сыматапшь!  
Сыхкәеи уареи шәеимадаз!

### ***Атцыхәа***

Ухкәеи сареи ҳаимадоуп! Ухкәеи сареи ҳамч акоуп!

### ***Ахра***

Шәнаскәа-ааскәа! Амәа сышәта!

### ***Агәылишәп***

Сишь, закә чытбжьи исахауа?  
Иарбан, иарбан уи зхәауа?!  
(**Ахра** иахь цас ицәажәо.)  
Иазууеи амәа, арцыс хәыч?  
Уабаццакуеи, ассир хәыч?

### **Ахра**

Амрахъ, Амрахъ сыццакуеит!  
Сыжәлар, стәыла еикәырхатәуп!

### **Агәылшьап**

Уеҳ адунеи зегъ хамфазаз?  
Уаџпсыжәла днымхеит хәа шәымхәаз?  
Иабаказ арт ауаа, ари дызтәу?  
Изустада, изакә жәлару?

### **Аџбатәи ахы**

Мрада икәзаауа, ишыбзаз инышәхаз.  
Фатәыс ихазумтеит, ихазуатәамшьеит!

### **Ахра**

Даныкамла адгъылаџ ауаџы,  
Ианыкамла цсы зхоу акы.  
Гъшзарас иамоузеи адунеи?  
Агәылшьап, исхәаз умаҳазеи?

### **Ахра**

Санишоз исыцишеит убас,  
Сыда дамоуртә уи аҳас!

### **Ахра**

Аҳас узауада, зегъы нтцәар?  
Адгъыл хәаз тыпны икалар?

### **Агәылшьап**

Сара, уара, Амраџгы сназоит!  
Амра апҳа ссир цхәысс дызгоит!  
Убас лшәахәала сгәы лырцхап.

Убас гәылшьапқәак хәа лыхшап,  
Амрашәахәоушәа ауаа ирбалап,  
Арахь иньиртәаган икалап!  
Гәылшьап тыңхап адунеи,  
Саргыи сакәхап ах домбеи!

### **Ахра**

Улымха саркьада иубараха,  
Сара иусырбом уи ахра!

### **Агәылышьяп**

*(есааира ихьайуеит)*

Уа, уара, Сыматаңшь!  
Имазам убо ари хәартаңшь?!  
Уара, автциаа, иухәахуазеи?  
Усиааиртә мчыкгыи узтахуазеи?

### **Ахра**

Уара ахәахәа ныкәгафуп,  
Ауааңсыра урныртәафуп!  
Сара аиашаз сыкәңафуп,  
Алашараз сыңсы стахуп!  
Абри ауп излеихау са сымч!  
Аамта сымам, сызгылом тынч.  
Ажәа уныстдоит, Агәылшьап,  
Исхәо урха, мгәа тасхап!  
Ауаа рныртәара уакәытцазар,  
Назаза адгьыл нужьуазар,  
Ихәа: «Уашхәа макьаңсыс!»  
Саргыи сукьысрым, нак супыртңп!  
Мап анакәха, утдыхәтәа птәап!

### ***Агəылшьап***

Уа уара, ари авџиаа амџхə ихəоит!  
Арахь скьатеикəа еилаџытџəтəоит!  
Ха-хаи, уара Схыбылдыз!  
Ха-хаи, уара Схеиџаџьа!  
Стџыхəа мыжда – Сымаџаџшь!  
Ѣаџахə шəймоуп, шəеибага!  
Арџыс Амра мəа ишəырба!

Изытрысуеит *Ахқəеи Аџьыхəеи*, икəтџəашоит. Дра-  
башьуеит хаџəнмырха ***Ахра***. Иареи дарей реидыслара,  
рытџəаабжы уажəы-уажəы игоит. Илашьџоит, ила-  
шоит. Уи иалакны.

### **Абыжьџык рдиалог**

#### ***Актəи***

Ижəлеит, ижəлеит Агəылшьап Ахқəа!

#### ***Аџбатəи***

Дрыжəлеит, дрыжəлеит адгьыл аџа!

#### ***Ахџатəи***

Еикəтџəашеит!

#### ***Аџшьбатəи***

Еибаџьеит!

#### ***Ахəбатəи***

Хык хитџəеит, хык нхеит!

***Афбатәи***

Аѡба хитцәан, Ахцатәи нхеит!

***Абыжьбатәи***

Рыхцагъ хитцәан, Атцыхәа нхеит!

***Актәи***

Атцыхәа дасын, ах ду бзахеит!

***Аѡбатәи***

Ах ду хицкъаан. Атцыхәа шакъеит!

***Ахцатәи***

Тцеи мыжда!

***Абыжьѡык***

Тцеи мыжда!!!

***Аңшьбатәи***

Абар дахәхоит!

***Ахәбатәи***

Абар дҭахоит!

***Абжьѡык***

Дҭахоит!

***Афбатәи***

Мап, деиқәхеит!

Атцыхәа дақәцалан, ахы ахирцеит!

### ***Абыжъбатәи***

Уи акәхеит, уи акәхеит! –  
Агәылшьап ду тахеит!

### ***Абыжъфык***

Агәылшьап ду тахеит!

Иаалашоит. ***Агәылыһап Ахкәеи Аңыхәеи***, иареи  
еилараа ишьтоуп. Ахра дқыцаха дырхагылоуп.

### ***Актәи***

Ирхәоит, убринахыс адунеи ианытцит хәа агәыл-  
шьап.

### ***Афбатәи***

Убринахыс ацстазаара ҕыц игъацеит.

### ***Асахъа: Ахреи Адоутыңхәи***

Икәашза цсыбафыла ичапаны ахра иаҕаҕатцоу  
***Адоутыңхә*** лхачашь. Харантә ихәхәаза алашара ақәцәа  
иаанаго амфа, аҳацашь ифнысны иахьцо, цсыбафыла  
ичацоу лысқам ҳарак апыраргыланы дтәоуп лара,  
зыцшреи-зсахъеи мбатәу, уаф дзызо дшәартә алеишәа  
чыдагъ змоу. Фабаны ицаны илықәуп лыхцәқәа – лыцсы  
злоу. Илкыуп лқамчы доуха, ауаа злаҳашхатәаралтәуа.  
Ана-ара ахра иаҕагыланы, рхы ацшыхәра иқәкны иркуп  
***Быжъфык атыпхацәа*** – лматцуцәа. Рлымха азкыдуп  
харантә иаафуа, хара иаҳамбо ***Ахреи Адоумыжъхеи***  
реидыслара.



### ***Адоутыңха***

Еи, атыпхацәа, зәышәымтуазеи,  
Иабанзанеихьоу айбашьра,  
изышәымхәозеи?

### ***Актәи***

Уа хәхкәажә, ибаххәозеи,  
Уаф иимбац еибашьроуп,  
Уаф иимбац еидыслароуп!

### ***Афбатәи***

Даапкит, дпацашькит  
Амамыршәага доумыжьха!

### ***Адоутыңха (дгәааны)***

Хәи, ахәақышә! Хәи, акрамәажә!

### ***Ахңатәи***

Быжь-хык ихагылоуп.  
Быжь-цсык, нас, ихоуп!

### ***Аңшьбатәи***

Арцысгы хатца гәгәазак иоуп.  
Ҕсцартәк хәа интәзом Адоумыжьха!

### ***Адоутыңха***

Хәи, аферым! Хәи, афырхатца!

### ***Ахәбатәи***

Аха иабаҕоу, нтәара рықәзам  
Адоумыжьхажә ихқәа!  
Акы ихитҕбаан – акы нхеит!

### ***Афбатәи***

Ҕссык ицәтихын – цсык нхеит!

### ***Абыжбатәи***

Хык атыңан – быжь-хык ихагылт!

### ***Актәи***

Бжьынтә-быжьбантә!

Бжьынтә-быжьбантә!

### ***Аџбатәи***

Дкарахеит арпыс, дқыпахеит!

Ахкәажә, уа дыбқәашьымхеит!

### ***Адоутыңха***

Ишпа, уи дысқәашьымхеит?!

Итцысхуеит уа шәхацлымхәа!

### ***Ахңатәи***

Иаххароузеи, хшәацъхәацәоуп!

### ***Адоутыңха***

Изахьзузеи шәшәацъхәацәоуп?!

Шәықәсхуеит, шәынсыртәоит!

### ***Ахәбатәи***

Арпыс дыкам, дбыцәтахеит,

Адоумыжьха ицсы дахәхеит!

### ***Адоутыңха***

Изахьзузеи уи дтахеит?!

Ишпажәгәагъзеи абас хәаны?

Уа шәкалааит шәматханы!

Ашыжә-шыжәхәә лҕамчы рхыҕьоит, дасу дахьгылоу  
дматхоит. Ссы-ссыхәә аршәаа иасуа, итҕеи-тҕеиуа ана-  
ара иавыхәхәоит рыхқәа.

Ахаа, усоуп! Ахаа, усоуп!  
Ижәбап ашәацыхәара зеипшроу!  
Шәақәымшәеи нас ишәыхәтоу!  
Уиоуп, аха, исыпсыхәоузеи!  
Адунеи ду иқәысхуазеи,  
Абри еипшу силхәданы?  
Схала затҕык сыҕканы?  
Сымцашоура зырцәода,  
Даеазә уаха дсызтода?  
Мат еикәатцәа, митә еикәатцәа!  
Атак сашәхәә шәласзаны,  
Дыҕазар арцыс деикәханы?

*Иааилыѿѿеит рбыжықәа, иҕҕеиҕеиуа рыхқәа убоит.*

### **Аматқәа рбыжықәа**

Җахкәажә, Җахкәажә, бгәыргъала,  
Җахкәажә, Җахкәажә, агәыргъаеҕхәа!  
Ипсы тоуп, уи деикәхеит! Деикәхеи-и-ит!

### **Адоутыңҕа**

Ипсы тахароуп, нас ишца!  
Са сзы деикәхароуп, нас ишца!  
Абри еипш агәыргъаеҕхәа сызтаз,  
Ахы, шәҕкалааит шәдаҕықәаны!  
Шәлыбаа, шәлыбаа, са сахь шәласны!

*(Лҕамчы ашыѿѿ-шыѿѿхәа ирхылҕьоит, идагықәал-  
тәеит.)*

Ашәә шәхәә! Шәыхәмар-шәычча!  
Сгәы ҕашәтҕа! Схы ҕашәтҕа!  
(Атыңхаңа-дағықәә кәәңкәәңуа ылыбааны иааила-  
гъежъеит, ашәә хәә иаңкәәшоит.)

### ***Адағыкәә раиәә***

Кәәң-кәәп, кәәң-кәәп! Ха хдағыкәәоуп!  
Кәәң-кәәп, кәәң-кәәп! Ус иахәтәоуп!  
Хахкәәжә лаша ус лтахуп.  
Хахкәәжә лаша халхатцку!!!  
Хаҕаз, хаҕаз ишылгәәңхаз!  
Лхәура хәгмыз, лашта хтаз!  
Кәәң-кәәп, кәәң-кәәп! Ха хдағыкәәоуп!  
Кәәң-кәәп, кәәң-кәәп! Ус иахәтәоуп!

### ***Актәи***

Хахкәәжә, хахкәәжә, бгәыргъа, бгәыргъа!  
Башта дтәлеит ибразкхаз!

### ***Аәбатәи***

Башта дтәлеит арцыс,  
Ахатцара зылзыршаз

### ***Адоутыңха***

Сашта дтәлеит, шәхәәма?  
Абас дласны даазама?  
Уа ишца?! Уа ишца?!  
Уа наныкъара гәышьақәә!  
Агәыргъафхәә еитасызтаз,  
Шәысзыҕала шәгәил ҕаңшьха!

Лкамчы рхылкьоит, игәил қапшьхоит адагькәа.

***Адоутыңхаи Агәил қаңшькәеи рашәа***

*(Еицкәашо еицырхәоит еимданы.)*

***Адоутыңха***

Уа сшәыркәаша, сымаскәа!  
Уа сшәырмазеи, сбырлашкәа!  
Сиетцә шаша ськәашәеит,  
Сымза гьагьа ськәтцәашеит!  
Шәааилазаза, шәааилагьагьа,  
Схачашь хәычы шәырцшзахи!  
Сымфа икәу сразкы наза  
Сыхьтәы гәашәкәа изаашәырти!

***Агәил қаңшькәа***

Уа бхармазеип, бхармазеип!  
Уа бхаркәаша-харкәашап!  
Уа бхачашьгы харцшзахуеит,  
Уа бгәашәкәагы изаахартуеит!  
Уа хәхкәажә хгәыргьара.  
Уа ба бзыхәа хәками!  
Аетцә шаша быкәашәеит!  
Амза гьагьа быкәтцәашеит!  
*(Лареи дареи еицырхәоит.)*  
Уа чарира, чарира,  
Чари-чари, гәыргьароуп!  
Уа чарира, чарира,  
Чари-чари, насыпхароуп!

Ашәа хәо дааргәтыларкуеит **Адоутыңха**. **Ахра** иаа-  
цәырттымтаз, амыдагыцәеипш, хыхьтәи лымаҭәа  
аалшәхцааны, **Атыңхацәа – Гәилқаишьқәа** даарылтны  
днеипылоит зынза дыпшзаханы, деырба-еырбо. **Ахра**  
дшанхоит урт рҕацха.

### **Адоутыңха**

Үа уарбанда, уарбанда,  
Зымҕа хьанҭа ззылашаз?  
Иетдә шашан исыкәашәаз!  
Имза гьагьан исыкәтәашаз!

### **Ахра**

Үа сагыетцәам, сагьымзам!  
Адгьыл иахылтдыз ауаҕ соуп!  
Амрахь, Амрахь сымҕа хоуп!

### **Адоутыңха**

Үеибган сашта уталт, аха  
Үеибган сышә узхытцаама?  
Амра, Амра ухәеит, аха  
Игәагыны уахь усзышьтцаама?

### **Ахра**

Баштагы стәлеит, бышәгы схытцуеит,  
Амҕа хара исымоугь сықәлоит!

### **Адоутыңха**

Арцыс, арцыс сатәоумбазаап!  
Арцыс, арцыс сузымдырзаап!

Избоит, даара гəымшəак уоуп,  
Аха саргы нас акала сшоуп!

Лкамчы афывфывхəа икьаны ихəхəыршəыралтəуеит  
Атыцхацəа-Гəилкацшькəа. Иаргы ихылкьарц ианын-  
дəыкəылтцə, артəаа рганы иаалымицəыцəауеит. Адоу-  
тыцхə ларгы илхикьар хəа дшəаны шытахька дцоит.

Аа, цьым, цьым, икоутцеи,  
Скамчы доуха сымухма?  
Уа иууазеи, иууазеи,  
Сзанаат уал сатцухма?

### ***Ахра***

Зны исабымхəои, изыхбыркьозеи  
Бкамчы цсцəахə иахəыбтəкəахьоу?

### ***Адоутыцхə***

Исхароузеи, исхароузеи,  
Рразкыцəгьара сышка икəнагалазар?

### ***Ахра***

Излыхыузеи, излакатцоузеи  
Бзыфноу ари бхачашь мыжда?

### ***Адоутыцхə***

Уа уеипш икоу ахəцəа ссирзақəа  
Ихашхатəарастəыз рыцсыбафы!  
(Дхылхырц еитə днєихоит иа иахь.)  
Сиетцə шаша исыкəашəаз!  
Сымза гьагьа исыкəтəашаз!

Са сымшыкәа сықәра еилазгаз,  
Еибга-изфыда сышә ихытцыз!  
Сара сзишаз – уа узын акәхап!  
Уара узишаз – са сзын акәхап!

### ***Ахра***

Ҳаиизишазар, хазуп, аха  
Ҳаизимшазар – ибхәозеи?

### ***Адоутыңха***

Уи анадамха, узеибгахомызт,  
Ас разкылагь ҳзеикәшәазомызт!  
Сиетцә шаша исыкәашәаз!  
Сымза гьагьа исықәтцәашаз!  
(Дидгьежыло, дыхуа)  
Цәгьа усгәацхеит, цәгьа усгәацхеит!  
Укәиц мцабзны сгәы уташәеит.  
Уара сыблы! Уара счычы!

### ***Ахра (длыдкьаны дцоит)***

Уа шәанацъалбеит, дабатәи нцәахшароу,  
Сара сымџағ исцылахыз?  
Закә бжыы ссирузеи илхоу!  
Уа лажәақәагь закәыхузеи!

### ***Адоутыңха***

Иубахьоума, сиетцә шаша,  
Ари еицшу асахьа шана,  
Аиғартәышья, ачацашья?  
(Хыхьтәи лыцкы лиәылхуеит, есааира лцәа-лжыы  
хылтуеит.)



**Ахра** (*дшанханы*)

Мап, нсымбац!

**Адоутыңха**

Уара иутәуп! Уара иуразкыуп!

**Ахра**

Сара истәуп?! Сара исразкыуп?!

**Адоутыңха**

Сиецә шаша исыкәашәаз!

Сымза гьагьа исыкәтцәашаз!

Иукәшахьоума абри еипш азара,

Иумғалахьоу имаҕаны?

**Ахра**

Мап, ахаангьы!

**Иңсы лылахоит есааира.**

**Адоутыңха**

Сиетцә шаша исыкәашәаз!

Сымза гьагьа исыкәтцәашаз!

Иукәпхахьоума алашара,

Сыбла ихытцуеипш ихааны?

**Ахра**

Мап, зынза!

**Адоутыңха**

(*дикәџәашо*)

Сиетцә шаша исыкәашәаз!

Сымза гьагьа исыкәтәашаз!  
Уашьышьхьоума, иукәшахьоума  
Снапеипш икоу анапы? –  
Икәымшәышәны, иразны?

***Ахра***

*(есааира иңсы илқоит)*  
Мап, цьушьт! Мап, цьушьт!

***Адоутыңха***

Сиетә шаша исыкәашәаз!  
Сымза гьагьа исыкәтәашаз!  
Иудлахьоума, уабылхьоума  
Ари еипш ацәеижь хаа, ашәыртәта?

***Ахра***

Мап, мап, цьушьт! Мап!

***Адоутыңха***

Сиетә шаша исыкәашәаз!  
Сымза гьагьа исықәлашаз!  
Уагәызхьоума абри еипш ақьышә,  
Гәил қацшьушәа иуғазытуа?

***Ахра***

О, мап! О, мап!

***Адоутыңха***

Арцыс, арцыс, угарантзаап!  
Ацстазаара закәу умбацзаап!

Уааи са сахъ! Уааи са сахъ!  
Сара устәуп! Сара устәуп!  
Сымза ғыағыа исыкәтәашаз!  
Сиетә шаша исыкәашәаз!

Ицсы илшәшәаны дналгәйдхалоит, ашышьыхәа  
дхышәтны дкахауеит. **Адоутыңха** ахышь мләкымлатцә  
еипш игәы лызшыапык ныкәкны дааихагылоит  
дгәырғыо. Убасқан иахынтәаа уафы изымдырзо  
иаафуеит **Амыткәмахәаф** – иан лмыткәма.

### ***Амыткәма***

Уан, уан, сычкәын затцә,  
С-Ахра затцә, уан!  
Уан, аихагы змазас,  
Агарлахагы змазас, уан!

Фырхатца дызгымхазо  
Жәлар ирхылтцыз, уан!  
Фырхатцагы дахнымхазо  
Атәыла зтәылоу, уан!

Змышәкәан хәычы илшәаны,  
Жәлар ргәәкра абылреипш иалашәаз.  
Жәфәан мшын иалатцәрыз.  
Жәфәан мшынгы иалазыз.  
Уан, неитамхәа, уан!  
Уан, еикәымшәа, уан!  
Зыцсадгылы зыжәлари  
Ззеикәмырхазас, уан!  
Зыцсадгыл анышә гәакыа  
Знышәнапымхаз, уан!

Уан, неиҗамхәа, уан!  
Уан, қарахымза, уан!

**Ахра**

*(атҳарцәхәа даліуеит, дфайкьоит)*

Мап, мап, сан!

Сара сыкоуп!

Сара снейуеит, сан!

**(Адоутыңха лахь.)**

Бнастха, бнастха!

Ахаа, Адоутыңха!

Шьта ибылшоггы збап!

Алеи-пси рбжьара лыхцәы хитцәоит. Лара  
дгьатцәыгьатцәуа дынкахауеит.

**Адоутыңха**

Цьым, цьым, исзуузеи!

Иазуузеи, сыхцәы цьашьахә!

Сышцоушьи! Сышцоушьи, арцыс ссир!

Иузызузеи цәгьарас,

Узатцалазеи сыгәнаха?

**Ахра**

Бара шакаф рыгәнаха

Батцоу бгәаларшәеи, Адоутыңха?

**Адоутыңха**

Шьта акыр саңсоума?

Шьта акыр сымчума?

### ***Ахра***

Иахьынзабымчыз мачыбшьома?  
Зацъал батцоу кәныбшьома?

### ***Адоутыңха***

Урт зеггы-зеггы ирзууазеи,  
Амыждараз исықәшәаны,  
Амыждаразггы сгәы иқәшәаз!  
Сыхцәы хыутцәеит, усггы ихыутцәеит,  
Аха сухәоит, исцәумгазан!  
Зынза стдыхәтәа цумтәазан!  
Арцыс, арцыс, сыцсахәа ныжь!  
Сызлаухәо цъара ак калап!

### ***Ахра***

Ихәа, иарбан цынгылақәоу  
Исыцгылоу ҟацхьа?

### ***Адоутыңха***

Сара усаҟсит аха, цанггы,  
Уи улыцәцом, арцыс, уеибганы!  
Ушнеиуа, умҟаҟ дубоит цъныш-такәажәык.  
Иаалыкәршан лгәаратцәҟан  
Ауаа рхыбаҟ ала ихкьоуп.  
Уи иамкыз агәгәахәа, еиқәылцан имцаха,  
Аҟҟахәа даҟуп абылра.  
Уи апхара леалтан,  
Улбоит уара цхыз.  
Млакыраха илысын,  
еиҟылтәоит ахәыц.  
Иагъа уурггы, иагъа ухәарггы,

зегъ акоуп, арцыс, уи улыцэцом!  
Хэызба дакуам, хы дазгом!  
Цьалда диит адунеи ахы анытднахуаз.

### ***Ахра***

Схы злалцэызго акы ыкамкэа икаларым,  
Ибдыруазар, ихэа!  
Мамзар быхцэы уаха иббарым!  
(Хаерайцас инапы иакэиршоит.)

### ***Адоутыңха***

Аа, иумун! Аа, сумшыын!  
Ацша уафы ибо аха улымбо,  
Лышьтахьала унеины ууааза улхыца.  
Лацхьакала улкацан, –  
Иахьарнахыс сбычкэынуп, сыкоуп бнапафы!  
Ибтахыу сызуы! – Абас нахэаны,  
Али-цси рыбжьара уааибаганы,  
Лкыках узацхар уласзаны,  
Ма амџа уқэылтцап, ма лыцсыцэгъа уахэхап!  
Аха еигъымхоз, арцыс, са усоур разкыс?  
Абырскатэи жэларах ахацэа,  
Ахацэа гэгэақэа, ахацэа каиматқэа  
Сыпшзара акамеипш иафеаблит,  
Уи еигъу цсракгъы дамышхэт иреицэаз.  
Уара узустада исиааиз, иухъзузеи, интэаз?

### ***Ахра***

Сара сзустоу, исыхъзу хэа,  
Ахэара уажэала имыцхэхап!  
Бымпсыр, мышкызны ибахартэ икалап!

*(Илымѣиришәуеит лыхцәы.)*

Аҳаҳаи, атыпқацәә! Шәғыха!

Шәғыха шәласны! Сымға сшәырба!

Ақамчы рыхкьаны рыцсы теитцоит. Аҳацашь ифнгоу  
амға аартны идырбоит. **Ахра** дцоит. **Адоутыңға**  
дымчыдаха деизкәығны днатәоит.

### **Абыжьык рдиалог**

*(игәырғайда ана-ара иаакәңалоит)*

#### **Актәи**

Лҳацашь дыфныууаит.

Дыфныпрааит цсаатцас!

#### **Афбатәи**

Цсрак еиҫа дахыцеит,

Зегьы-зегьы рцас!

#### **Ахңатәи**

Үа иан лдоуха ицныкәеит!

#### **Аңшьбатәи**

Үа ижәлар рразкы датцанакит!

#### **Ахәбатәи**

Үа игәағыра – иааирахеит!

Үа игәымшәара – имфахеит!

### ***Афбатәи***

Үа цъара дызтәахуама!

### ***Абыжьбатәи***

Үа стахап хәа дшәахуама!

### ***Абыжьфык***

Үа анцәа дырманшәал!

Үа анцәа дырманшәал!

### ***Асахъа: Ахреи Ацъныш-такәажәи***

Агәара тәәфан зегъы кәашза хыбафла ифычоуп.  
Ахыбаф мца агәгәахәа еикәтцаны, амца леатаны диоуп  
***Ацъныш-такәажә***, дцәарпхызуа дыкрымҕырымҕеит,  
дцәажәоит уажәы-уажәы. Ана-ара ахыбафкәа  
шьтоуп. Дҕыхоит. Амца датцоит, амла деикәыцәоит.  
Дыкәгъежь-ыкәхынхәуеит, хыбафк ааштыхны  
доамцклас-аамцкласуеит. Нас инархәы-аархәуа  
дахәапшуеит.

### ***Ацъныш-такәажә***

Амла! Амла!

Үа мшәан, ари зхыбафдаз

Дарбанда, дарбанда?

Хе-хе-хе, дысгәалашәом, убо!

Дабастахыгъ умхәо!

Унан, диди, унан, диди!

Изакәызеи алахъ иану? Уи акы иазхәану?

*(Даңхыоит.)*

«Иубаз еицәоу убааит!»

Хыи-хыи-хыи! Адунеи умбааит!



Узтəыз дысгəаламшəо а́кынза снейхьейт,  
 Зынзак ухəтəырц акгы угымхейт!  
 Акəа уастан – уазəзəейт,  
 Амра уастан – уасырəейт,  
 Ахьхьа улго усыршшейт.  
 Уцша хəмарган у́кастцейт!  
 Нас иарбан иубаз еицəаны.  
 Иубаран и́кахьу, цаны? Хье-хье-хье!  
 Абри акəзар? Хьи-хьи-хьи!  
*(Иршəны амца иаакəлыжьуейт, əак шьтылхуейт.)*  
 Сишь! Ари əакзоуп зынза,  
 Уамак ахьцуам, цкьа имьцшшац!  
 Изтəыдаз, мшəан, изтəыдаз?  
 Дабантəааз, дабатəииз?  
 Аа, дысгəалашəт, аа, дысгəалашəт!  
 Ассир иакəмыз, амаалыкь!  
 Ижьы-ицəа ухəа, зынза апышəтрыкь! –  
 Сашьа ишьа! – хəа дєыжəлахит!  
 Иахəа кьларуа дсыжəлахит!  
 Рəыцья ссиркəан, аиаша ххəозар,  
 Амчгы рыман, аҗейтцшгы рыман,  
 Имцсыр, угы цьара ак рылцуан.  
 Аха исхароузеи, изхатцамхазар?  
 Рацьал са скны иаанагазар?  
*(Ахьбаф иану дахəаңшуа.)*  
 Сишь, аригы ак анны?  
 Ных хəыч, ных хəыч, иахəои, уеизггы?  
 «Сысзтəыз иеиха игəгəоу дбыниааит!»  
 Еиха дыгəгəамкəа!  
 Хай, иумхəазкəа!  
 Уеиха игəгəоугы синиахьейт,

Уеиха ицэгъоугъы синиахъеит.  
 Аа, абар, аа, ари!  
*(Уигъы амца иакѣяны еак шытылхуеит.)*  
 Ани чкѣыни еитѣазмыраазоз,  
 Махѣи хѣыхѣи еикѣзмыртѣоз,  
 Ауаа нзмышъуаз, инзыртѣоз,  
 Амшын хзыжъуаз, иѣазырбоз,  
 Змагѣшьхѣа атѣылақѣа атѣантѣоз,  
 Зшьапышьѣа ажѣларқѣа ѣантѣоз,  
 – Исеипшу дыѣам! – хѣа умхѣоз!  
 – Исиааиуа дыѣам! – хѣа умыхѣхѣоз!  
 Иубома, зыѣкны уаанагаз!  
 Уѣазамшѣа узѣатѣахѣаз!  
 Амала, даара ужъы маѣан,  
 Мызкгъы усхамхѣауа усыѣран!  
 Хѣе-хѣе-хѣе! Хѣи-хѣи-хѣи!  
 Изаѣѣузеи, уаргъы улахъ ак анума?  
 Арт ирнымыз ак ухѣарѣ уѣахыума?  
*(Даѣхъоит.)*  
 «Зегъ рхашъѣ бнызхуа ауаѣы дбыниааит!»  
 Дыснымиакѣа! Дыснымиакѣа!  
 Зегъы рхашъѣ снимыхѣа!  
 Анѣѣажѣ! Хѣаи, анѣѣажѣ!  
 Уи еипш иѣоу хѣѣа дмизаѣ!  
 Дихъазаргъы, дмышѣзаѣ!  
*(Дыфѣышѣоит.)*  
 Сишь, уаѣѣс фѣык саѣауеит!  
 Абан, абан, дыѣѣхѣхѣа-дыѣѣхѣхѣа  
 ѣѣѣѣхѣ ссирк дысзауеит!  
 Шаѣа дыссирузеи!  
 Шаѣа деинаалоузеи!

Изара т̣к̣э̣ыц̣э̣аа, д̣ка̣ла̣за!  
А̣ф̣ы̣р̣п̣ы̣н̣т̣л̣е̣и̣ц̣ш̣ д̣к̣а̣та̣за!  
Иа̣г̣ьа̣ д̣ха̣а̣ха̣п, о̣ф̣ ш̣ы̣р-ш̣ы̣р!  
Иа̣г̣ьа̣ д̣к̣ьа̣ф̣ к̣а̣т̣ца̣га̣ха̣п!

Лыч̣к̣ы̣п̣ ду, ла̣х̣э̣ы̣з̣ба̣ ф̣к̣ьа̣к̣ьа̣ ду ц̣э̣ы̣р̣га̣ны̣ е̣и̣қ̣э̣к̣ны̣  
и̣х̣уа, де̣и̣қ̣э̣ы̣ц̣э̣о. д̣г̣э̣ы̣р̣г̣ьа̣т̣ц̣э̣а̣ да̣ат̣э̣о̣ит̣ л̣э̣ы̣р̣хи̣а̣ны̣,  
и̣фа̣раз.

Иа̣г̣ьа̣ д̣к̣ьа̣ф̣ к̣а̣т̣ца̣га̣ха̣п!

Да̣а̣ц̣э̣ы̣р̣к̣ьо̣ит̣ А̣х̣ра̣ лы̣шь̣та̣х̣ьа̣ла, ды̣уа̣а̣за̣  
ды̣л̣х̣ы̣ц̣а̣ны̣ А̣ц̣ь̣ны̣ш̣, а̣г̣э̣ат̣ц̣э̣и̣л̣га̣ха̣ лы̣м̣т̣а̣за̣к̣э̣а̣  
л̣к̣ы̣ка̣х̣ да̣ц̣ха̣уе̣ит̣.

### ***Ахра***

Иа̣х̣ьа̣р̣на̣х̣ы̣с̣ с̣бы̣ч̣к̣э̣ы̣н̣уп̣,  
Сы̣к̣о̣уп̣ б̣на̣па̣ф̣ы̣! Иб̣та̣х̣у̣ сы̣зу̣ы̣!

### ***Ац̣ь̣ны̣ш̣-т̣а̣к̣э̣а̣ж̣э̣***

Ҳ̣а̣и, с̣ры̣ц̣ха̣ра̣ у̣қ̣э̣ш̣э̣а̣а̣ит̣!  
Ҳ̣а̣и, сы̣г̣э̣на̣ха̣ у̣зы̣м̣га̣а̣ит̣!  
И̣ш̣ц̣а̣сы̣ц̣э̣ур̣зи̣ с̣е̣ат̣ца̣х̣э̣ы̣!  
Ба̣ша̣ и̣ш̣ца̣а̣уг̣е̣и̣ с̣е̣ы̣т̣ца̣ а̣зы̣!  
(А̣г̣э̣ар̣А̣х̣э̣а̣ и̣ка̣лы̣ж̣ь̣уе̣ит̣ л̣мы̣ру̣га̣қ̣а̣а.)

### ***Ахра***

Са̣ра̣ с̣зы̣ ба̣н̣уп̣, б̣на̣пы̣ са̣н̣уп̣!

***Ацъныш-такдажэ***

Цъымхеит, цъымхеит, сыбла ирбои?  
Уаф дызнымсуаз, уаф дызмышэоз  
Амѡа уқэымззакэа аранза узлаазеи?  
Унан, диди, уанлхылсеит!  
Соуп зхэо хатцакгы дзыцэнымхоз  
Адоутыцха узлалцэынхазеи?  
Уамак, гэгэазак уакэымкэа укам!  
Арпыс, арпыс, қашь ду уман!

***Ахра***

Ишыббо, былцха сыман!

***Ацъныш-такдажэ***

Узынкъазеи, узынцазеи,  
Ухы зыхуркъозеи усқангы?

***Ахра***

Сара стоурых шэкэы ианзалом,  
Ғыки бзыки излархэарызеи?

Алашара акуа-ицэо иубоит ихтыс Ацъныш ишлеихэо,  
лара илеихэо цъашьаны дшизызырѡуа. Ихтыс хэаны  
даалгоит Ахра, алашара акуеит.

***Ацъныш-такдажэ***

Уа арпыс, иухэаз сахайт!  
Узықэшэазгы мбатэуп, аха  
Иугэағызгы – хатцароуп!  
Узхысхьоу ауадаѡрақэа  
Рхы-рыцсатцкыс узымцари.

Узрытцәцос удыруазар,  
Узриааиуаны уҕазар  
Нак-нак уара иупылақәо  
Нтцәашьа змам аңынгылақәа.  
Уажәшьтоуп, арцыс, ахгы атцыхәагы.  
Пцыхәас иумоугы акы затцәыкоуп!

### ***Ахра***

Сан боуп, схәеит!  
Аныс бҕастцеит!  
Анра-чкәынра аахәан сбыхәоит,  
Излауала амҕа сықәтца!

### ***Ацъныш-тақәажә***

Хатала сухәартә сыҕам рацәак,  
Аха издыруеит иухәо ак.  
Абра ушнеи-шнеиуа.  
Унхықәгылоит Кәбина ацшақәа.  
Убрака иқәуп ҕы ссирк,  
Зынзак атоуған!  
Адгьыл изықәгылом,  
Ипыруеит бжеихан!  
Азқьышықәсақәа цеит интакәкәа,  
Иахамлеижьтеи уи уаха ғеракы.

### ***Ахра***

Изтәу азә дыҕамкәа,  
Пцшәымак уаха дамамкәа,  
Усгы иҕаларым!  
Ак бдыруан исабымхәар,  
Ихақ цшзахарым!

***Ацъныш-такдажэ***

Иуасхэоит, иуасхэа!

Аха азэы иумырхан!

Сасрыкэуа ирашьоуп уи!

Азбахэ умахахъеи?

***Ахра***

Сасрыкэа ирашь!

Бзоу акэну уи?!

***Ацъныш-такдажэ***

Аиеи, аиеи, Бзоу!

Цсрақэым, ибзоуп!

Шакаф хацэа Ыламқэа

Реазыркхъеи ирыбжъарц?

Агэра нахаршэны знык абгаф иназарц.

Аха уаф хшара амцын днанашьтуам.

Ирхэоит, иамоуп агэынчыхъа иахамштуа.

***Ахра***

Иарбан гэынчыхъоу!

Ибдыруеит, ихэа!

***Ацъныш-такдажэ***

Хай, ибдыруеит, ибдыруеит тцэкъа!

Идыруа дыказар дунеиаф азэы.

***Ахра***

Сан боуп, схэеит! Банра нагза!

### ***Ацъныш-такэажэ***

Дзакэ хэычы мыждоузеи, мшэан!  
Дабасыднагалеи, ухэарауазеи!  
Иуасхэап, нас иуасхэап!  
Аха исымхэеи, азэы иумырхан!  
Хабжьара инхааит, хабжьара!  
Ухы уаахи арахь! Иаздырзом уи  
Нартэа шаньытхьоу адунеи.  
Инадгылалак, днарту цышьа,  
Дпыххаа дагоит.  
Адуinei икэу зегь реиха  
Уи урт ирагоуп.  
Гьангьашрыла дахьыршьыаз,  
Дахьтадырхазаз рашья!  
Иахьягьы уатцэгьы уи  
Сасрыкэа итахара гэынго,  
Иавоуп азиас Кэбина игэырфо.  
Ампын унеирц, уадгыларц утахызар,  
Ихэа абас, арцыс, уназааигэан убра:  
«Сара соуп Ахра,  
Дгьыли жэфани ирцоу!  
Сузааишьтит Сасрыкэа ахатца ихатца,  
Уара укны икоуп са сус, са суахта!»  
Нас иканатцогьы убап,  
Ма уцсып, ма уеикэнархап!

### ***Ахра***

Табуп, сан, табуп!  
Стахар – сҭахеит,

Стамхар – ба бзыҳәа сҕалап!  
Аҳаҳаи, бымш аабзиаэ!

***Ацъныш-такәажә***

Мѳамш уқәлааит, нан, мѳамш!  
Аха анцәа иусхап уи!  
Узеиқәхар ассир, ашана,  
Аха узеиқәымхар, ди-ди,  
Закә ҕатцахәузеи исцәугаз сара!

Алашара ыцәоит.

***Абыжьѳык рдиалог***

***Актәи***

Уаанҕас, Ахра!  
Умчқәа урағамхан!

***Аѳбатәи***

Ухы уцәымғымхан!

***Ахңатәи***

Изызымкха, ибнеикха...

***Аңишьбатәи***

Уаѳытәыѳса имч зқәымхо...

***Ахәбатәи***

Соуп зхәо хатцакгъы инапаҕ изаамгаз...  
Уара уоума, арцыс, иахәо уи?!

***Афбатәи***

Ааигәа инеиз ижәлан дашьуеит!



### ***Абыжьбатәи***

Дуадышхыраха Кәбина дтанацсоит!

### ***Ахра***

Ма сыңсыроуп, ма сынхароуп,  
Зегь акоуп, уи снапаҕы икалароуп!

*(Дрылцараа дцоит. Иаалыркъан дыдрацас аҕыккыр-  
ккырбжбы.)*

### ***Асахъа: Ахрей Бзоуи***

Ацшахәа. Аназара игылоуп арашь – **Бзоу**, амитә  
ккырккырбжбы зхылтцуа, избанзар дааиуеит  
изхәынчарц згәы итоу. Ахра даацәыртцуеит, абжыгы  
еиха ицәгъахоит дазааигәахацыцхъаза.

### ***Ахра***

*(Бзоу ааигдәа днеины)*

Сара соуп Ахра,  
Дгъыли жәфани ирцоу!  
Сузааишьтит Сасрыкәа ахатца ихата!  
Уара укны икоуп са сус, са суахта!

### ***Бзоу***

*(дцъашьо)*

Ахатцара зыцииз,  
Ахатцарагъ зцыңсыз  
Ихъзала исыдгылаз  
Ихъзала усыдыскылоит!  
Ихәа, арцыс, сыкны уаазгаз,  
Гәакрахап узықәшәаз!

### ***Ахра***

Ирхэоит, уарггы иулоуп хэа ауаф ишъа,  
Суҳэоит нас, исхэо урха!  
Амѡа хара сымоуп!  
Уда схэартам!

### ***Бзоу***

Гъангъашрыла зѡыза дызвыршьаахъоу,  
Ахацэеи ахатцареи раамта зцэызхъоу,  
Уажэақэа ахѣеипш избауеит,  
Сгэалақэаггы еиха ирызхауеит!

### ***Ахра***

Ахацэа еснагъ иѣоуп, Бзоу!  
Ахатцара еснагъ иаамтоуп!  
Иахъеипшоуп, Бзоу!

### ***Бзоу***

Зқышықэсала акэадыр зымбац,  
Уаф зыбгаѣ дымназац,  
Уахэарым, арцыс, уахэарым спан!

### ***Ахра***

Сара сыхиоуп!

### ***Бзоу***

Ус анакэха, уааи, агэымшэа!  
Уааи, хдибашэап!  
Умч сықэхар,  
Сузнагар унапаѣы – иахъухэо сыхиоуп!

### **Ахра**

Сыхиоуп, Бзоу!

**Ахреи Бзоуи** реидыслара, алашара иакуа-ицэоит,  
адыд-мацэыс, аеыкыркыырбжыы мбатэхоит. Уи иалаг-  
заны

### **Абыжьык рдиалог**

#### **Актэи**

Дышьтыгууааит, дышьтыцеит арцыс!  
Абахэ ахьтэ дыцеит, дақэтэеит арашь!  
Али-пси рыбжьара икит ағэра ағаршэ!

#### **Аѳбатэи**

Ихагахт, иаапкит, Бзоу ацэа итытцт!

#### **Ахґатэи**

Икыркыырит, аеыкыднакьеит, иасит ашақэ!  
Ажэѳан даннакьарц, иалатцэрит хтас!

#### **Аґишьбатэи**

Аха амгэа дытцалт, Ахра дацыст!

#### **Ахэбатэи**

Ахыкэлааипш италахт адгьыл даннакьарц!  
Аха Ахра аракагь дацыст,  
Амгэа дытцсны абға дазкылст!

#### **Афбатэи**

Арымала дкыднакьеит, зынза дархэашарц!

Аеашәеит! Аеаршәшәеит!

Ихагахт, иаапкыхт!

### ***Абыжьбатәи***

Аха башаза, башаза амчқәа ашәеит!

Амаза атцыхын, Ахра даиааит!

Инеиргылт ицыхза, ағәра ағархха!

Иаалашоит. **Ахра** дгылоуп иртеислымыз **Бзоу** ағәра ағархха.

### ***Бзоу***

Усиааит, арцдыс! Иахьухәо сыхиоуп!

### ***Ахра***

Ус анакәха, нас хдәықәтца, Бзоу!

Иахьарнахыс фызасгы, цызасгы,

Иашьасгы исымоу уа уоуп!

Ицоит. Алашара ыцәоит.

## **Абыжьфык рдиалог**

### ***Актәи***

Изфыгәхәауаз афырхатцара

Азыхынхәит еиҭа!

### ***Аџбатәи***

Иацәызхьаз афырхатцагы

Дазцәырцдит ихаҭа!

### ***Ахҥатәи***

Ахызатә еипш ишьтыууаан,  
Иалатәрит жәѡан!

### ***Аңиьбатәи***

Амацәыс ыршан, ахәда иаханатцеит!  
Адыдқәа анааихоз, наҕ ирбыжькьеит!

### ***Ахәбатәи***

Игәы итцпраауан Ахра, дахьақәтәаз арашь!

### ***Афбатәи***

Етәақәак кыди́ккьан, итҕеитҕеит хлантцы,  
Дхынхәаанза ижәлар иалеикәхарц рыпсы!

### ***Абыжьбатәи***

Итгәыхаа илага ианитҕаз ацәахәа,  
Асар рымѡа хәа иашьталт ѡаҕхьа!

Ахҥатәи акт  
Ахра амра аҥха дшааигаз

Абыжьѡык рдиалог

### ***Актәи***

Ицеит бжьы-мшы!

### ***Аѡбатәи***

Ицеит бжьы-тҕхы!

### ***Ахҗатәи***

Амҗа хара, ажәҗан мҗа  
Ипнамтҗәакәа ргәахы!

### ***Аңшьбатәи***

Ахра даманы Бзоу уамаха!

### ***Ахәбатәи***

Амра ашта интәлеит хәылбыҗахак!

### ***Абыжьҗык***

Амра ашта интәлеит хәылбыҗахак!

### ***Асахъя: Ахра Амра ахтыңраҗы***

Адекорация иҗац, амала урт ашьхақәа уажәы ирҗәкатҗоуп ахан хытҗәцарақәа, ицыҗыҗуа, ахы шәахәа ргәыдыршаланы. Наҗ-ааҗ еиҗәпшуеит ***Амра аңҗа*** лытҗәца бааши Амра ахани. Урт рахынтә амзырха иатҗәахь илыбаауеит ахы мардуанқәа. Ана-ара амзырхаҗы итҗхәраауеит азыхь ссирқәа, аҗәбарқәа иртҗьаны.

Ахан иаҗәкатҗоу асоф аҗы дыкәтәоуп ***Ааңын-ссир***, ачамгәыр архәо, ашәа аңызхәо. Лыхцәы хыпштәала бырфыни лханытә лшыапанынза илыхьхәхәо аиатҗәа-реи зынза ддырцшзоит. Адунеиаҗ шәтыс иҗоу зегьы еизганы рыла ихырку агәыргьын лхоуп. Илашоуп, аха иубоит ахәларахь ишеихо.

### ***Ааңын-ссир лашәа***

Сымра лаша ажәҗан дкыдуп,  
Длаша-лашо,

Дкацха-кацхо.  
Адунеи зегъ ирлашоит.  
Дахънеилакгы амшра ицуп,  
Игъыргъа-гъыргъо,  
Ашәа ргәахәо  
Уа итцака ауаа нхоит.  
Иахкәажә соуми, аацын соуми,  
Сышәткәа рыла,  
Шәыга цштәыла  
Ацсабара зегъы цшзахоит.  
Ҳахънеилакгы Ҳа Ҳаицыми,  
Ҳлашараха,  
Ҳиатцәараха,  
Адунеи зегъы Ҳахъзоит!  
Сымра лаша ажәџан дкыдуп,  
Длаша-лашо,  
Дкацха-кацхо.  
Адунеи зегъ ирлашоит.  
Дахънеилакгы сгъыргъо сицуп,  
Ҳлашараха,  
Ҳиатцәараха  
Адунеи зегъы Ҳахъзоит!

Ашәа даалгоны, иаалыркъаны аеы кыркыырбжы,  
«Чоу» хәа азәы иҠамч абжы. Аеы дахыгууаан ашта  
дшаатацалаз мџашьо, хыхъынтә дылкацоит **Ахра**.  
Бзоугы аатгылоит хазы.

### **Ааңын-сир**

(дшәаны дџагылоит)

Ари закәызеи избо?

Дызустада Һамра шта игәағыны италаз?  
(Дласны наӑ дныфналоит.)

### **Ахра**

(Иибаз изхара изцъамшьо.)  
Җабаанагеи, Бзоу?!  
Уаф иимбац алакә тыц!  
Ацъашъахә! Алацшхырцага!  
Ишпағъазғъазуа аханқәа,  
Хъзыла икәабоу!  
Ипцоит, ихәмаруеит  
Ашәахәаз урт ирхъыршоу!  
Ицеицеиуа икәиц иатцәан  
Азаза кацсоуп.  
Имыцәазо мцабызха  
Ашәтқәа җырбоит!

### **Бзоу**

Амра аҗтынра ахъыкоу аброуп!  
Уус ахғы-атцыхәағы, Ахра, уажәшьтоуп!  
Санутахыу азы сара сыхиоуп!  
(Ицоит.)

### **Ахра**

(днықәс-аақәсны, изхара изымбо)  
Еи, ацшәма! Ацшәма укоума?

### **Ааңын-сцир**

(даацдырцны асоф даақәгылоит)  
Дызустада җызтыз?



### **Ахра**

(уи дцъашьаны)

Дызустада ари ассир иаацэырцыз?  
Уафык дшааизггы анымкъазеишь лгэы!  
Иабакоу Амра? Иабакоу сзышьтоу?

(**Ааңын-ссир** лахъ)

Уа мшыбзиа, ма хэлыбзиа,  
Салам бымоуп, атыцха бзиа!

### **Ааңын-ссир**

Бзиара убааит! Бзиала уаабейт!  
Аха, мшэан, узустада, уабатэиу?

### **Ахра**

Сара суафуп, суафытэыфса хшароуп!  
Сбыдыбкылар камлари?

### **Ааңын-ссир**

Ауафы? Ауафытэыфса хшара?  
Абар ассир! Абар ацъашьахэ!  
Бзиашэа, угэрлеит хэылбычеа!  
Мамзар амрацыцхъ уаблыр калон.  
Ухал, утэа арахъ, митэы згэаггыз,  
Митэыкггы уаргэакуазар акэхап,  
Ас хамеигзарыла уныкэазар иахъа!

### **Ахра**

Бара биашоуп, ахкэажэ!  
Сзыргэакуаггы сымоуп.  
Иагьмачсачым уи!



### ***Ааңын-ссир***

Хэарада, атэылақәа зеггы!  
Есышықәса хымзы-хымзы  
Сыртаалоит сара.  
Ацстазаара ҕыц ашыа рылатқан,  
Схынхэлоит сара арахь!  
Аха уаанҕасшь, иҕоуп тэыла хэычык,  
Дггыл ҕацэ хэычык цыара.  
Убрака саҕамаалоижыҕеи –  
Даара акыртцуеит.  
Схатца Амра сишьтуам даазқэылаз убрахь.  
Исыздыруам ҕытцгас иҕеитцо рацэак,  
Аха издыруеит ишимоу усгы гэынхарак.

### ***Ахра***

Сара убри адггыл, убри атэыла хэыч  
Анкыа иссирыз, инцэатыпыз,  
Сахылтцит, ахқәажэ бхатцкы!  
Убрахынтэоуп саҕахыааз.

### ***Ааңын-ссир***

Ассир, ацъашыахэ саҳауеит!  
Арыцқа хэыч уара!  
Иулшазазеи, иугәағъзазеи! Момзар  
Иахьанза иҕану инхо-интца  
Лашарада ауаа?  
Сара издыруеит, сыцшәма уахь дыцхазом,  
Лашара змам уаҕытэыҕса  
Усгы дзынхазом.  
Шәызлеикәхазеи иахьанза?  
Шәызлаазазеи абранза?

### ***Ахра***

Агэыгра! Амра азгэыгра ирымаз  
Рыхэеит дара, ахкэажэ бхатцкы!

### ***Ааңын-ссир***

Аха Амра даараза-даараза  
Игэы нырхоуп!  
Уи арцсасира-аркэандарагъ  
Даараза ихъантоуп!

### ***Ахра***

Стэыла рыцха, стэыла изыкэтцааз,  
Сахымзазакэа ицэарцу заа?  
Ихышэашэаза инхарцу назаза?  
Агэы иныкэымтэакэа икэандоу азаза?  
Ианыззаан ицарцу  
Уи зшыоу, издоу ажэлар –  
Рдац гэакыакэа адгъыл инамжэан?  
Дкэамларцу изхэо рыбызшэа ицагьоу?  
Са сзыхэа зегъ реиха  
Икэымшэышэу игэакьоу?  
Ан дымшэахэарцу – дадтэалан агара?  
Стэыла нхазарцу – ишашэу ацъангара!  
Ахкэажэ, бсыхэа, бсыцхраа, абаапсы!  
Бнапафы икоуп стэыла аразкы!

### ***Ааңын-ссир***

Иухэаз саҳаит, сыгэгъы цшааит такэы!  
Уа узыхэан исылшаран икоу сеигзом акы!  
Ишубо, сыцшэма дыкэам, дкэалом уахазы.  
Уааизыцшы шыжыынза, абрака упхъа!

Ашыжь ашацкыраз ибла тыпхаауа,  
Асоф даақэгылоит иґы-инапы зэзэауа.  
Убаскан унеидгылан иахэа узрааз.  
Иихэо уахап, иґаитцогь аабап!  
Аа, ушьтал, арцыс, абра!  
Җамра мзырха узшьалтазааит!  
Җажэфан ссир узхыбразааит!  
(Дцоит.)

**Ахра** уи днаскыганы дшааиуа, хыхь атэца бааш  
ахышэ аґынтэи иааиґапхоит шэахэак. Уи **Амра аңха**  
лнацэкыарақэа ирхылтјуа ашэахэоуп. **Ахра** ибла ацэы-  
тэахуа, дшэаны акэакь ахь днаскыоит.

### **Ахра**

Еиґах уи ашэахэа!  
Еиґах! Изшэахэада сыбла иґапхаз?  
Иахьа маза-аргама исыцу сара?  
Амра ашэахэак ґыаланы  
Сазыбылуа цышьа, исышьталазар ма?  
(Дышьталоит.)  
Ажэфан! Ажэфан!  
Уара убзиоуп,  
Уара уссируп  
Ааигэантэґы!  
Харантэґы!  
(Дцэантэауеит.)

**Асахъа: Ахрей Ейџаџаа ртыңхаџеи**

Ажәџан аџы ана-ара иаалашоит аетџақџа. Агџаны  
еизытџаны иаакыдлоит Етџаџаа – *Быжьџык атың-*  
*хаџа*. Дырбоит **Ахра** амзырхаџе иџәоу.

**Ейџаџаа ртыңхаџа рдиалог**

**Актәи**

Үа ари аштәџе иџәада?

Үа ари арцыс дызустада?

**Аџбатәи**

Үа ари арцыс шыахәзак иоуп,

Хажәџан гәара дасасуп.

Үа рабнаџа дыџәами!

Үа рабнагәы игәуми!

**Ахџатәи**

Шақа игәы ртынч аџа далоу!

**Аңшыџбатәи**

Шақа игәы каршә мраштә дгароу!

**Ахәбатәи**

Үа изыжәуазеи, дықәрахымзоуп,

Хәылџахымза-шарџахымзоуп!

**Актәи**

Үа шәаи, нас, ҳаизлыбаахып!

Үа ашәа ҳәо ҳааикәшахып!

Абыжьџык

Үа җлыбаахып, җлыбаахып!

Үа ашәа җәо җааикәшахып!

Ахьхәхәа илеиуеит җаҗа, еибарчча-еибархәмаруа  
инкаҗоит. Икәашо иааикәшоит ддьяшьо.

### ***Актәи***

Үа шәихәаңши! Шәихәаңши!

Ауңшәыл ссирза иакәзами!

### ***Афбатәи***

Иңьымшь ракәзар – җ-мзаҗак!

### ***Ахҗатәи***

Ифблак ракәзар – җ-етҗак!

### ***Аңшьбатәи***

Шьыри-шьыри, схьымаҗаны симҗанда!

### ***Ахәбатәи***

Шьыри-шьыри, сгәил җаңшыны

Игәы саркында!

### ***Афбатәи***

Шьыри-шьыри, икәа сҗанда!

### ***Абыжьбатәи***

Шьыри-шьыри, имагра сҗанда!

### ***Ахәбатәи***

Үа шәйкәамтҗуеи, иараби!

Имашәкузеи, иараби!

Үа игәы иҗеикыз неигзарами!

Үа зегьы ирыцкыуть – уи акәзами?!

***Актәи***

Уа шәааи бара, уа дхарҗыхап!  
Ашәа хәо хааикәшахып!

***Еҗәаҗәаа рҗыңхаҗәа раишәа***

Уа анҗәа хшара,  
Ауаф хшара,  
Атдых шыҗәоу – иҗәаша!  
Атдых шҗыхо – иҗыхаша!  
Угыл, хажәа уаҗныҗәа!  
Угыл, хашәа уаҗныҗәа!

Акыркыр иччо инеихатәеит, ддырчыхәчыхәуеит.

***Ахра* (дҗыхоит, дшанханы дрыхәаҗшуеит )**

Уа мшәан, сызлоу закәузеи?  
Пҗхызума, лабҗабоума?

***Актәи***

Уҗәан – уҗәам!  
Узлогы – җхызым!

***Ахра***

Шәызустақәада, шәызустақәада,  
Шәарт, аҗышыхәқәа, шәарт, аҗшзақәа?!

***Афбатәи***

Хара? Хара Еҗәаҗәаа ҳауп! –  
Уҗәа зчапшьоз, уҗстазаара зыхьчо!



### ***Ахҗатәи***

Угыл, арцыс, акылантар!  
Еиғьуп, еиғьуп са сахь уаалар!  
Сара усҗак сҗахазом,  
Уағьызбылуам, уағьсырҗхом!  
Уара сурҗхар – убри хазхап!  
Угыл, арцыс еихыҗата!

### ***Аҗиьбатәи***

Сара усыздыруам, уағьысымбац,  
Харантә знык сағьумалацәҗыц!  
Абра узбеит, усгәапҗеит, –  
Убзиабара сгәы иҗаҗеит!  
Угыл, арцыс, усыцныҗәа!  
(Длыргылоит, длыма дҗо.)  
Усыцаала уахь саҗтныҗа!  
Уафхшара дшымгәырҗац,  
Усыргәырҗап, суеигәырҗап!

### ***Афбатәи***

Мап, арцыс, са сахь уаала!

### ***Абыжьбатәи***

Мап, са сахь, са сахь уаала!

### ***Ахәбатәи***

Уа шәиҗәамтҗуеи, иараби!  
Имашәкузеи, иараби!  
Уа игәы иҗеикыз неигзарами!  
Уа зегь ирыцкугь – уи акәзами!

### ***Ахра***

Ишпазури, сыпшзақәа,  
Сабацари, сыңшыахәқәа!  
Бара сбыццар – ари дынхоит!  
Бара быпшзоуп, егы дыпшзоуп!  
Антгы ракәзар – зынза имбатәзоуп!  
Ишпазури, сыпшзақәа!  
Сабацари, сыңшыахәқәа!

### ***Актәи***

Уаала, арцыс, еихыката!  
Уаала уахь ҳа ҳахтныка!  
Уафхшара дшымгәырғац,  
Ухаргәырғап, хуеигәырғап!

### ***Абыжьфык***

Амра! Амра шаша гылоит!

### ***Ахра***

Амра!!!

### ***Актәи***

Арцыс, арцыс, уахәа ухы!  
Аца уамшьыргь – ацха уашьып!

### ***Абыжьфык***

Арцыс, арцыс, уахәа ухы!  
Амра уаблып, ашәахәа уашьып!

### ***Ахра***

Мап, сыпшзақәа!  
Мап, сыңшыахәқәа!  
Ма сыпсыроуп, ма сынхароуп,  
Амраф, Амраф са сназароуп!

### **Актәи**

Ус анакәха, унхажьроуп, арцыс!

Ха хаамта цеит, хтыц ахь хцароуп!

### **Аѡбатәи**

Умшәан, уиетдәахәқәа ха хауп,

Уантәи, уантәи ухәхьчоит!

### **Абыжьѡык**

Уа анцәа урманшәал!

Уа анцәа урманшәал!

Ицоит. Ахьхьахәа инеины ртыц аґы инкыдлоит. Иаалашоит. Асоф аґы иаацәыртцует Амреи **Ааңын-ссири**. Игоит Амра ағылара аныхәатә музыка. **Ааңын-ссир** аґыгәым ала азы лалышьтуеит, **Амра** иґы-инапы изәзәоит, ирбоит.

**Ахреи** Амреи

**Ахра**

(дгәырґәайдәа)

Амра! Амра!

**Амра**

(даатґыланы **Ахра** дизиңшуа)

Дызустада бара ари арцыс?

Аа, ихата! Ихата иоуп!

Бжьы-шьхак рынхытц дәхәыцшк аґы

Дызбеит сара ари! Дабаанагеи ара?

### ***Ааңын-сцир***

Уаниқәлаша, дгъатдәыгъатдәуа  
«Амра» – ихәеит!  
Угәы иаанагарызу ахаан умратәылағ  
Уафытәыфсак ишъапы теигалап хәа!  
Уи зылшогъы башамашак шиакәым!  
Уихәаңши цқъа! Дыссири шақа!  
Аетдә реипш ибла тыцхоит,  
Ушәахәа дахылтдызшәа, ихы-иңы лашоит!  
Ерцахә абахә акъышәкышәрағ шъабстак  
Меырбалои! Убри дызлеипшыми зынза!

### ***Амра***

Ихата дшыссиру – уи лабәабоуп,  
Аха абри иигәағъыз изыргәағъыз –  
Са сзын имазоуп! Еи, арцыс, арцыс!

### ***Ааңын-сцир***

Пъшъаала, амарца, даурблып ушәахәа!

### ***Ахра***

Уа шъыжъбзиа, ма мшыбзиа,  
Салам умоуп, Амра қиа!

### ***Амра***

Бзиара убааит! Бзиала уаабеит!

### ***Ахра***

Адуinei лашарас, цстазаарас  
Иамоу Амра, Амра ухатқы!

### **Амра**

Бара сара арака ассир дызбоит!  
Бара сара ари даара-даара дысгөацхоит!  
Абри жәаха нахьхьи адәхәыцшаә даниаз,  
Иббазшәа быказар,  
Сылабара дшеигәыргъаз!  
Сшәахәа убас деиха дахьынхәлеит!  
Убри аахыс дыцхатцәатцәаза  
Сыкәа дсызтәлеит!

### **Ахра**

Сара убаскан ада ахаан  
Усымбацызт, Амра ухатцкы!

### **Амра**

Узустада, арцыс хәыч!  
Уабатәиу, алмас хәыч?

### **Ахра**

Амра ацыцхь зыцәурзыз,  
Гәаг мыжда зхуго, иушыуа  
Атәыла афынтәуп сара.

### **Амра**

*(дааилашәоит иаразнак)*

Аа, абар, абар, арцыс, асахатк  
Сгәы уцәыбжәажьо сшыкоутцаз!  
Амра аихсра згәагъыз ирхылтцыз атцеи  
Аханатә уздырызтгы, уасырбылуан  
сшәахәа!  
Уамашәа иубаша, рыцсы тоума  
Уажәыгь урт? Итцуазеи бара?..

### **Ахра**

Бжышықәса акараҳәа  
Иаантәеит, Амра ухатқы!

### **Амра**

Бжышықәса! Ааи, аха,  
Ауама мытцзеи?  
Исаҳәа, арпыс,  
Шәнымтәәзакәа шәызлааизеи?

### **Ахра**

Агәыҭра! Амра узгәыҭра ихамази  
Ҷаламыси рыла, Амра ухатқы!

### **Амра**

Агәыҭра? О, уи ухәар саҳаит!  
Аха цтазаарас, цсеивгагас ишәымаз  
Амра атдыкхәа еихсыз ауаа –  
Убарт рыламыс – зааицәом схаҕы!

### **Ахра**

Ламысдак, гәатцәадак дҕалазар,  
Амра ухацкы, ажәлар зегы  
Ирхароузеи? Изрывбоузеи?!

### **Амра**

Убри аупеи иухәаша!  
Убри аупеи ицьюушьаша!  
Аха ишпеиури, ишпеихәари,  
Изыхәтамкәа, изхарамкәа  
Згәы нырхоу, ахәра зынтцоу?

### ***Ахра***

Идыруп, еилкаaup,  
Амра ухаткы!  
Угэартэ икалеит, аха хэаа змам  
Агэаара, агэаг баапс хауагоу ибааит!  
Уа уазхэыци шыта, ишыкоу атэыла,  
Уи атэыла рыцха, сызхылтцыз, сзаазаз!  
Зыпсеикэырхараз абранза саазаз!  
Адамреипш еикэыхышэашэа  
Инхазарцу убас?  
Иказамышэа, инытабга  
Ицазарцу жэларак?  
Дкамларцу изхэо рыбызшэа ицагёу?  
Са сзыхэа зегь реиха  
Икэымшэышэу, игэакёу?  
Амра лашара, исхэо урха!  
Апсык иадамхаргы, улашара харба!

### ***Амра***

Бара, ари сара ссиршэа дызбоит!  
Бара, ари сара сгэы ирцшааит, иббо?!

### ***Ааңын-ссир***

Уазхэыц, нас, иуеихэаз!  
Уазхэыц уи дызухэаз!  
Ханцэахэы даахэан сухэоит,  
Хапха затэ лыхыз цшзагы  
Саныкёуеит, уихэа арцыс!  
Тцааи мцеи иргэылсны,  
Апсра амгэа итысны  
Дахыкэша адунеи,

Иааз ари атцеи  
Игэы авасра, игэыхэтэ ахьымгзара  
Идуззоу гэнаҳарахоит!

### ***Амра***

Иухэаз акэыз, изухэаз нагзаз, арцыс!  
Иссируп уфырхатцара –  
Амѡа, абжа узнысыз.  
Аха егы амѡабжоуп – аус ахы-атцыхэа.  
Нас ихаргэагэарым!  
Аа, уст, арцыс, абри агэыгэым!  
Абри азна ашэахэа узлымхыр сыпха,  
Ужэларгы рыпсы сеикэырхоуп!  
Уаргы уразкы чапоуп!

### ***Ааңын-ссир***

Амра лаша, избоит, уццакцэеит!  
Уахь думышьтыр анакэымха,  
Уаапшы хэылбыҭханза!  
Иумдыруеи хазҭаб илхылтцуа ашэахэа!

### ***Ахра***

Иаажэг агэыгэым!  
(Ирымхны ахьыухэа дхалоит амардуан – ***Амра аңха***  
лахь.)  
*Ейҭацъаа ртыңхацэа*  
(азэи-азэи рееинкьо, игъацэыгъацэуа)  
Умцан, умцан! Умнеин ла лахь!  
Улбылуеит, лшэахэа уалыргоит!



### **Ахра**

Ма сыңсыроуп, ма сынхароуп,  
Сыжэлар, сыжэлар рцсы сиқэсырхароуп!  
(Дхалоит.)

### **Амра аңха**

(лсоф даақэгыланы)  
Арцыс, арцыс, умааин!  
Сааигэа умааин! Сааигэа умааин!

### **Ахра**

Амра аңха! Абла пха!  
Бааигэа сыканы, бааигэа сымнеикэа,  
Уиакара амч сызтада сара?

Лмардуан дафалоит Ахра. Амацэыс, акаамет  
бжыы тцысуеит, лшэахэақэа аапкны ифалакьеуеит,  
ддырблакьеит, зны пхьа дцоит, зны шытахька  
дхьанархэуеит, убаскак ицэгьоуп урт рыхцша-рымч,  
аха зегь акоуп – Ахра пхьака деихоит.

### **Амра аңха**

Умааин, уаанфас! Харантэ ицхоуп,  
Ааигэантэ ицоуп сара сшэахэа!  
Уабылуеит, арцыс!  
Узбылуеит, арцыс!

### **Ахра**

Сбыблыргы сбыблит,  
Сара снейуеит ба бахь!  
Исыбтоит бшэахэа!

### ***Амра аңха***

Сшәахәагы устоит,  
Сыгәгы устоит!  
Уаханза иаачха!  
Арцыс, исхәо урха!  
Чоу хәа убжыы тар  
Аннықәс хамзырха,  
Мацәыстдас уанылкаца,  
Исоуит, исоуит агәырғаеҕхәа:  
Дааит, дааит схәеит сара сразкы!  
Арцыс, арцыс, уеынкыл хамтакы!  
Бзиа узбоит!  
Сыцсы уеҕәароуп!

### ***Ахра***

Иара саргы! Бнацәкыарақәа ршәахәа  
Анысҕабк нахысгы – бзиа бызбахьан!  
Бааигәа сыканы – сгыларцу наскыа?  
Сыжәлар рразкы быманы,  
Сбырцшырцу абырскак?  
(Дхалоит ла лахь.)

### ***Амра аңха***

Аа, избоит, ухахәы еикәахәит!  
Аа, избоит, уцштәхәы даеакхеит!  
Убылуеит, арцыс, улылуеит!  
Усцәыбылуеит! Сааигәа умааин!

Дыхәхәоит ***Амра аңха***, дгьатцәыгьатцәуеит, аха ***Ахра***  
илхәо иахауам. Лшәахәа дшабылуа, амца дшалсуа  
мҕашы, днахәы-аахәуеит, деицьуеит, деихоит, зегь  
акоуп, дхалоит.

***Ааңын-сσιр***

Уццакцәеит, сыбла лаша!  
Уатцалеит рацәа урт рыгәнаха!

***Амра аңха***

Умааин, умааскьан!

***Ахра***

Мап, снейуеит! Мап, снаскьоит!

***Амра аңха***

Арцыс, арцыс! Узбылуеит!

***Ахра***

Мап, мап, сбызбылзом!

***Амра аңха*** (лхы лцәахуеит дцәыуо)

Узыблит! Узыблит!

***Ахра***

(Лиәахәа мцаңшь далсны лаңхьа днықәғалоит)

Амра аңха! Сыхаара! Бааңши арахь!

Сара соуп Ахра –

Дгъыли жәғани ирцоу!

Быбзиабара былыбылуа имцаңшьха  
изыцроу!

Аа, агәыгәым! Уаха сыбмырцшын!

Исзыртәы, Амра аңха, бшәахәала!

Сыпс ахьынзатоу – ба сыбтәуп хатала!

**Амра аңха**

*(агәра лзымго, деиңхышьшьаауа)*

Ублызар, иухъзар цъара?

**Ахра**

Мап, Амра аңха, сыбла пха!

Исызбыртәыма сгәыгәым?

**Амра аңха**

Угәыгәымгъы сыртәит, сыгәгъы узсыртәит!

Уда псыхәа шсымам – убоит уеизгъы!

**Ахра**

Хашьты, сыбла пха, сымра пха!

**Амра аңха**

*(лани лаби рахъ длыман дааиуеит)*

Саб Амра! Сан Ааңын-ссир!

Шәлыкәныхәа, дышәныхәа шәыпңа!

Илтааит, дафычеит абзиабара ашәахәа!

**Ааңын-ссир**

Иаабоит, сыпңа! Иаабоит!

Уа инагзахарц ағатахъа кастоит!

**Амра**

Бгыл, сыпңа! Бгыл, сыхькәыршәа!

Агәыпңара ибоуз – амшра быцзааит!

Бан Ааңыни сареи ҳаипш,

Шәеидажәлааит иалбхызи барей!

*(Ахра иахъ.)*

Аа, узакә хшароузеи, Адгьыл аңа!  
Дхыухит акәу азә изхымхзоз сыңа?!  
Удгьыл аказшьа – указшьоуп уара,  
Уигьы абас, уара уеипш, гәаңхарала итәуп!  
Адхалара хәа уамак амоуп казшьас,  
Шәара иқәынхо шәакәым, хара  
Хыхьынтәикәагь иҳамоуп ңьашьахәыс!  
Планетаңыңхьаза сызтамаауа ыкам, шамаха,  
Ишыстахыу сыртаауеит сласкәантраза сара

Истаххар – инсыжьуеит,  
Истаххар – исыдысхалоит!  
Аха абри адгьыл – шәйдгьыл  
Самыхәеит! Исыхоит, исыхоит!  
Исыздыруам, амхылдыз еипш, уи злашақәоу!

**Ахра**

Идыруп уи, Амра ухатқы!  
Ауафьтәыџса дықәынхоит! Абриоуп уи  
Ассирқәа излақоу ирыцку.

**Амра**

Уа усиааит, арңыс, аха  
Ауафьтәыџса адгьыл дзықәынхару,  
Уи алашара иасто ақәызыблаар?  
Ихәа, са сакәзами уақагьы  
Кырза-кырза зыбзоуроу?

### ***Ахра***

Уи азами, нцәахәык иеипш ҳазутцапшуа!  
Аха ихәа, Амра зухъзхарызу уара  
Дыкамзар адггылағ Ауафы?  
Ауаф иами иузтаз, иухъзызтаз уара  
Адунеиағ ахъызқәа ирыцкыу – Амра?!

### ***Амра***

Уакаггы усиааит! Убри акнытә  
Сара сахъхәит, цәгъа сахъурхәит!  
Абырскатәи аамта арыцхара,  
Агәакра – ажәлар идсырбаз –  
Азхазааит уажәшьта, иазхазааит!  
Иумбари закә лашароу ирысто уатцәы!  
Ахы, ҳазгылоузеи, сахкәажә бхатцкы!  
Ҳамаҳәи ҳазғаби ҳаманы ҳцап!  
Рымҳара дҳарбап!

### ***Ааңын-ссир***

Уара ишуҳәо – ихәоуп зеггы.  
Уара ишуҳәо – ихюоуп зеггы.

### ***Амра***

Уафытәыфса изымдырзо, дызкәымныкәац  
Планета ссирк сымоуп ааигәа сара.  
Сшәахәада шәахәак зымнеиц ахааназ уа.  
Сыпқа набзытс илыцыстдарц,  
Сгәы-сыпсы иататцәах исыман уи сара.  
Арпыс, уансымаҳәа,  
Уанылқәашьха сыпқа,  
Шәфыцъагъ ишәымаз,

Шөықәынха, шөықәғәца!  
Адгғыл – дгғылуп, уаҳа зтаҳым ауп, аха  
Акык-фык, аймак-аиҕак  
Нтәара ақәым бзантцы.  
Ахәагәыжь еипш уқәырхха, иулацс уакуеит.  
Ажәџан, ажәџан ласуп,  
Ихақәитроуп зынза,  
Аңышьахәқәа рыңышьахәқәа  
Иршәындуқәроуп иара!  
Урт акакала ишаауртуа,  
Жәџан гәы уңырңыруа ушалоу,  
Уңстазаара ласкәантраза ицалап!  
Сыңхаи уареи шәразкы –  
Шыссирхо убалап!

### ***Ахра***

Амра, иаҳхылаңшхәу, лашарас,  
Ҕстазаарас ауафытәыџса имоу!  
Адунеи дузза иамоу!  
Сара сзыхәа иахьа чыдала  
Игәакьаны исзыкалаз,  
Уажәа сахьаңыџло – издыруеит, иңшзам.  
Аха ҕакуп сзықәныкәо сара –  
Усызгәааргьы даара иахәтам.  
Сара адгғыл сахылтцит, адгғыл саңоуп,  
Ауафы сихылтцит, ситәуп ауафы!  
Усңырхагамхан, Амра, суҳәоит, сеилкаа!  
Суҳәоит улашара аахәаны!  
Са сыхнхәуеит адгғыл ахь – сыдгғыл ахь!  
Амра аңҳа, слахьынтца лаша дсыманы!

### **Амра**

*(дааиташаоит)*

Ее, дад, арцыс, адгьыл аңа!

Ишүхәо – хускәа зцазом!

Ус анакәха, ҳаилытцроуп!

Иахьатцәкьагьы ҳаипыртцроуп!

### **Амра аңха**

*(днарңыххыланы)*

Сан! Саб!

### **Амра**

Баанҕас, сыңха! Исхәо бырха!

Адгьыл иагьа бзиара аманы иҕаларгьы,

Зегь акоуп – ишыдгьылу инхоит.

Агәәкҕрақәа агхазом!

Арыңхарақәа амтцәазом!

Зны ибыллап, зны ихәашалап,

Интцәалап, иҕиалап!

Еиҕантцәалап, еиҕаҕиалап!

Ажәәан иқәыртәа исаазаз,

Зыда дсымазам сыңха,

Уи адгьыл дысзықәтцазом!

Уи сара исзыхгазом!

### **Амра аңха**

Сан! Сан!

### **Ааңын-сцир**

Амра лаша! Уара лаша!

Угәы ухьшәа, угәцшаашәа уҕалан,



Зынзак агэкаҳарахь уеихеит!  
Иумхэашаз кыргы унархэеит!  
Аха уара ишуҳэатцэко ицэґахарым  
Адгьыл аґы апстазаара, анхара-антра.

### **Амра**

Бара биазтаа ари арцыс, биазтаа,  
Шака ера аины ицахьоу!  
Шака уаатэыосара! Шака уаажэларра! –  
Быжрабыжытэа еикэтца-еикэтца  
Иамоу ижны! Настгы уи акэым аус злоу –  
Сыцха хара дыканы – са исзыхгом!

### **Ахра**

Уи зынзак хьаас икататэым!  
Амра ухаткы! Хцалап, хаалап,  
Хшэыбжьазаап сыдгыли уареи!

### **Амра аңха**

Аиеи, саб! Аиеи, сан!  
Хцалап, хаалап!

### **Амра**

Алакэ умхэан, алакэ умхэан, арцыс!  
Лакэ мфак са скны уаанаган,  
Енагь ус иауа цыушьоит! Мамоу, дад!

### **Амра аңха**

Саб, иухьзеи, иутдалазеи?  
Сан, ибыхьзеи, зґыбымтуазеи?  
Шэыцсы зыгроу шэхылтц-шэхышара

Дзыжэбылуазеи ѿ-мцак рыбжьара? –  
Дзыкэыжэгалозеи ацха тэры,  
Дықалар – шэа шэылцэызуа,  
Дықэымлар – лразкы дылцэызуа?

### ***Амра***

Бара бхэычын! Аханатэггы  
Ас ак шбыхьуаз фашьозма?  
Хара баххымхэыцуазарггы,  
Уа бымала бэыбшьуама?  
Харантэ ицшзоуп ари адггыл, аха  
Уқэгылар, бзантцы гэакра угхазом.  
Бхэыц, сыцха! Бхэыц, скацха!

### ***Амра ацха***

Иаххэап, гэакра сыгымхеит,  
Иаххэап, саблит сара уи адггыл,  
Аха абзиабараз агэакра, абылра  
Уи еихау, еицгу икоузеи, саб?  
Уи зеггы ирыцкыми, сан? Мамзар  
Иалсхуазеи абри ажэфан сара  
Сшэахэа мацараны анхара?  
Азэы изы сымбылуа,  
Азэ са сзын дымбылуа?  
Саб, сукэыхшоуп, исхэо урха! –  
Абзиабара сацныкэар стахуп!

### ***Ааңын-сцир***

Амра лаша! Агэнаха коумтцан!  
Абзиабара уапырхагамхан!  
Уа улакта лашеи са сиатцэареи

Рыгымхар хамаҳәи хазгаби,  
Адгьыл ағғы урт рыцстазаара  
Ссирзан икалшт! Амра, уаахәыц!

### **Амра**

Сара исхәаз хәоуп! Адгьыл ахь  
Исышьтуа – азәггы дсымазам!  
Барггы сыңха бакәзар –  
Са схәатәы бахыцазом!  
(Диманы дцоит **Ааңын-ссир.**)

### **Ахра**

Сара истахыу, сызтахыу бакәзар,  
Сара иахьысхәо бсыцныкәоит.  
Мамзар мчыла цьарггы бызгом!  
Уажәнатә сымџа сықәлоит!  
Бгәы иаанамгааит, исзымариоуп хәа,  
Исхәаз, изуз зегь баша исхәеит хәа.  
Бымш аабзиахааит, Амра аңха!  
Бшәахәа стәыла афычап, аха  
Быбзиабара – сара исыцсыртахап!

### **Амра аңха**

Мап, Ахра, уаанҕас!  
Усышьтуам! Исылшом уи сара!

### **Ахра**

Ус анакәха, гәыбған уаха исымамыз!  
Ахаҳаи, уабакоу, Бзоу?  
(**Аҕыкьыркьырбжы.**)

**Бзоу**

(иаацэырйеит)

Җаҗаи, сара сыхиоуп!

**Ахра**

(**Амра аңҗа** дналыҗаххны)

Сара соуп Ахра –

Дгылы жәфани ирҗоу!

Са сзын иҗоу бакәзар,

Быҗс снапы ианҗа!

Быҗ, Амра аңҗа!

Амра аңҗа дыууааза дыҗоит лхы мшата. Иналыҗаххны даамҗырҗаауеит **Ахрей Бзоуи**, дрыма иҗоит. Игоит **Еҗәаҗаа** рнапеинҗабҗықәа, рааихабҗы, амацәысқәа реинҗабҗы, нас урт инарыҗлоит ахатҗарашәа, аеыкыркырбҗы. Уи иаанагоит: Ахра аҗәфан далуаа **Амра аңҗа** итәылахь дааигоит!

## АЕПИЛОГ

**Апролог** ағтәи асахьа. Ана-ара рҗыҗқәа рҗы инықәҗалоит **Абыжьфык**. Урт уажәы иуаркалеиуа акәымжәы җаҗшықәа ршәуп.

**Абыжьфык рдиалог** (**Игәырҗаҗәа**)

**Актәи**

Афырхацәа аныҗам – аамҗа ыҗазам!

Афырхацәа еснагь ииуеит!

***Аѡбатѡи***

Иѡазар ауаа – урт зхылтѡа!

***Ахѣатѡи***

Иѡазар ахтысқѡа – урт цѡырызго!

***Аѣиѡбатѡи***

Акыр зычѣаз – акрибеит, рѣѡит!

Акыр зылшазгѡ – кыр дахъзеит!

***Ахѡбатѡи***

Аѣаѣаи, ауаа, шѡѣыѣақѡа!

***Афбатѡи***

Аѣаѣаи, шѡыхқѡа шѡаарыѣақѡа!

***Абыжѡбатѡи***

Аиашареи ақѡиареи аѣыжѡара ргеит!

Ажѡлар, шѡгѡатцѡеилгара ассир дахшеит!

***Актѡи***

Алашара!

***Аѡбатѡи***

Аѣхара!

***Ахѣатѡи***

Аѣстазаара!

***Аѣиѡбатѡи***

Ѣыц ишѡзааигоит!

### ***Ахэбатэи***

Амра аңха ссир дима даауеит!

### ***Актэи***

Бзиа шэықэын, ажэлар!

### ***Абыжьѡык***

Бзиа шэықэын, ажэлар!

Есааира илашо иаацэыртцуеит еицьны игылаз ауаа,  
аха арт рдиалог ацэа иалнахуашэа, ргэыргоа иалнахуеит,  
рыхқэа иаарыхоит. Иаацэыртцуеит ахэаны *Ахреи Бзоуи*,  
*Амра аңха* дрыманы.

### ***Абыжьқэа***

Ахра! Ахра! Ахра даҳзааит!

Аа, илашоит! Алашара ҳзааигеит!

### ***Ахра***

Амра аңха, сыбла пха!

Икоуп, икоуп сыжэлар еиқэханы!

Ирылаша алашара ирзаабгаз!

*Амра аңха* аҳэитцэхэа лгэыгэым аҕынтэ ирылалшоит  
амра ашэахэақэа, икказа ишоит, зегь гэыргэоит:  
*Алашара!*

### ***Аңхэыс***

Апстазаара ҳзыхынхэит!

Ҳачкэын даҳзыхынхэит! Еи, ажэлар!

Еи, ахацэа, аҳэсақэа! Ахэычы-аду!

Шэицыл, шэицыл ҳтцеи фырхатца!

### ***Зегъы***

Закә шаноу иахзааигаз!  
Закә лашароу илхылтѳуа!  
Амра аѳѳа! Амра аѳѳа!

### ***Ахаѳа***

Хгәыѳра шыназаз еипш, раѳәа  
Уразкы назааит хѳеи лаша!  
Ахаа, Саѳанеи-Гәашья!  
Баша бхалам бгәашьян!  
Икатѳа, икатѳа уи бдоуха!  
Блыкәныхәа Амра аѳѳа!  
Бақәныхә хтәылеи хѳеии рлахьынтѳа!

### ***Саѳанеи Гәашья***

*(дахьынтәааз умбазо, абахә даақәгыланы)*

Уа сшамкәа сызшаз, лашара хзырбаз,  
Ишубо-ишуахауа, икастѳоит адоуха,  
Шьяпымшла, напымшла  
Дахѳааит Амра аѳѳа!  
Амшраз-атѳхраз дѳалааит  
Хтәыла амзырха!  
Дымшхәбзазаха, дмарымажаха  
Дазыкалааит уама зыхѳызгаз  
Аха аѳеипш ссиргы змаз  
Хадгьыл хгәаѳаѳѳа, хадгьыл хаѳсы злоу!  
Дѳарахо, дыѳѳарахо,  
Шәѳыла илхылтѳуа, шәѳыла илаазо  
Хтәыла иамбаѳ атѳеиѳәа ахьзо!

### ***Зегъы***

Уа анцѳа ихѳааит! Уа иназааит!

### ***Саѳанеи-Гѳашьа***

Абриаѳара ашѳеикѳара зхатѳаз,  
Атѳыла анасыѳ шѳѳакѳа иазытѳахыз  
Бызбзиахааит, Амра апѳа лаша!

Лыѳѳа иаатыгаиы илхалтѳоит ргѳыѳра ашьана –  
акасы шѳѳакѳа.

### ***Зегъы***

Ибызбзиахааит, Амра апѳа лаша!

### ***Саѳанеи-Гѳашьа***

Адунеи иахьа иѳѳугъы,  
Уатѳы иѳѳлараны иѳѳугъы,  
Рнаѳс еитѳеиран иѳѳугъы,  
Шѳныхѳазааит, ѳеипѳшѳѳгъа шѳымамзааит!  
ѳапѳхьа иаѳа-иаѳа шѳѳѳышхалааит!  
Гѳсра аѳѳымзааит, зра аѳѳымзааит,  
Амра аѳзааит еснагъ Адунеи!

### ***Зегъы***

Амра аѳзааит еснагъ Адунеи!

### ***Ахаѳа***

Аѳамаѳѳа! Аѳамаѳѳа! Иаажѳг аѳамаѳѳа!

Аѳамаѳѳа еиѳаркуеит ѳыѳъа. Амра апѳа дытѳыргоит  
илеигѳыргъо.



Ашәа, ашәа цәырыжәга!  
Агәыргъара ду иацшыжәга!

Ашәа цәырыргоит, акәашара, агәыргъара. Хыхьынтә  
иаақәгылоит *Амреи Ааңын-ссири*. Иара алашара  
ацыпхь икьоит, лара – аиатцәара, ашәтқәа. Ишәтуеит,  
илашоит зехьынцәара. Ашәа еицырхәоит.

### ***Ашәа***

Иахьеихагалоу уа бжы-мфак,  
Иахьеиҕасуа уа бжы-пшак,  
Изыхчнызоу уа бжы-шьхак,  
Икоуп тәылак, тәыла цшзак,  
Тәыла ссирзак, лашазак!

Иахьзуп, ауп уи Ацсынтәыла,  
Иахьзуп, иацхьоит Амратәыла!  
Ацсынтәыла, амратәыла!  
Ацсуа итәыла, апс атәыла!

Асахьа ниасуеит. Еитах Абыжьфык аагылоит дасу  
ртыцқәа рҕы.

### **Абыжьфык рдиалог**

*(Ашәа амузыка иацырхәоит.)*

### ***Актәи***

Бжы-мфак ахьеихагалоу,  
Быжь-пшак иахьреиҕасыртоу,  
Харт ашьха дукәа хчнызас хазмоу,  
Амшын кәара шьалтас измоу,

Икоуп тэылак, тэыла хэычык –  
Тэыла цшзак!

***Афбатэи***

Ихазыхэан анкыза  
Итэахны имаз анцэа!  
Ацсуа изы ноунагза  
Инижыыз атэыла!

***Ахцатэи***

Ацсынтэыла – ацс атэыла!

***Аңшьбатэи***

Ацсынтэыла – амратэыла!

***Ахэбатэи***

Ацсынтэыла – ацсуа итэыла!

***Абыжьык***

Ацсынтэыла – ацсуа итэыла!

Ихалоит ашэа, иаацэыртцуеит уи хэо адрама иалоу  
зегы. Рыгэта иаагылоит Ахрей, ***Амра аңхуи, Бзоуи.***  
***Уртэ иаарывагылоит наҕ-ааҕ Амрей Ааңын-ссири.***

**Антэамта**

## А Х Қ Ә А

### **Жәамш рхроника**

Азыхь – зны инытхәрааз.....	3
Жәамш.....	7
Имышьтацәгъахаз агазлампа.....	11
Анцәақәа ртыпха.....	17
Апсцәахаи ани.....	25
Апси апси реизгәыкра.....	28
Аешья.....	30
Атыхәтәантәи амш.....	32
Гиппократ имтцаныхәара.....	38
Ацъарсахья.....	43
Кәынта лажәабжъ.....	46
Азрыѿра.....	50
«Анцәа иашьяпкрахь» идырхаз аекскурсиа.....	54
Еимхаапха Мина.....	68
Динара.....	74
Схыхь иазку абалладеи.....	88
Сыззыпшымыз.....	92
Пиндарела.....	107

Атацацәеи анхәацәеи еснагътәи ртызшәа.....	110
Аубыхтыпцха!.. С-убыхтыпцха!.....	118
Итцәымг жыакцахаз амз тцхы.....	128
Аенышыбжьон.....	145
Апцтазаара аепизод хәычы.....	148
Сқытауаа.....	153
Ареквием рапцхатәи аккордқәа.....	156
Иахьатәи агәыларгыла.....	161
Атцыхәтәантәи ахамта.....	166
Иахьатәи агәыларгыла.....	173
Инамзас аґаатахьа.....	175
Аригьы лакәзам.....	181
Ауафы игәы итоу дахьзарц азы.....	186
Еитах, сан.....	188
Еитах Пиндарелеи сареи.....	190
Атцәахаха.....	192
Еитах дәрыпшыаа ртемеи с-Кәантреи.....	201
Атцәахаха иаанза.....	208
С-убыхтыпцха лызхьаара.....	210
<b>Алирикатә етиудқәа</b>	
Асы.....	217
Псра пшза.....	234
Тцхьбжьонтәи ашәахәафы.....	253
<b>Амрапцха</b> .....	266

**Нели Залтинцка-ипҫа ҘАРБА**

**АФЫМҘАҚӘ**

Ахәбатәи атом

**ЖӘАМШ РХРОНИКА**

**АЛИРИКАТӘ ЕТИУДҚӘА**

**АМРАПҘА**

**Нелли Золотинсковна ТАРБА**  
**ПРОИЗВЕДЕНИЯ**

Том пятый

**ХРОНИКА ДЕСЯТИ ДНЕЙ**  
**ЛИРИЧЕСКИЕ ЭТЮДЫ**  
**ДОЧЬ СОЛНЦА**

*На абхазском языке*

Аредактор *Л. Чамагәуа*  
Компиутерла еикәлыршәеит *Н. Картозиа*

Аформат 84x108  $\frac{1}{32}$ . Атираж 500.  
Икатцә. акъ. бгы. 12,25. Инықә. акъ. бгы. 20,3.  
Ағатцаңка №

